- Title – मुहूर्तचिन्तामणि टीका
- Accession No – Title –
- Accession No –
- Folio No/ Pages – 129/258
- Lines-
- Size
- Substance Paper –
- Script Devanagari – देवनागरी
- Language – संस्कृत
- Period –
- Beginning – तत्वं प्रयत्नतः। अतोऽत्रास्याद्क्रमेण योजने प्रयोजनं –
- End – रिक्ता इति महेश्वर वचना द्।
- Colophon-
- Illustrations -
- Source -
- Subject - ज्योतिष
- Revisor -
- Author - पृष्ठ संख्या 76 के अनुसार "श्री दैवज्ञरामविरचितायां"
- Remarks-

पृष्ठ संख्या - 1-129 तक है
अपूर्ण

अंकित

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

२
मु.ति.

तत्त्वं प्रयत्नतः ॥ अत्रैकादशस्य पाठक्रमेण योजनेन प्रयोजनं विनैव ज्योतिःशास्त्राध्ययनस्य त्वं प्रतीयते । व्या
ख्यानद्वयमपि युक्तमेव । ननु कथं श्रौतस्मार्तकर्मोपयोगि ज्योतिषमिति चेन्न ॥ उच्यते ॥ अष्टवर्षं ब्राह्मणमुपन
यीत ॥ वसन्ते ब्राह्मणोऽग्नीनादधीत । दर्शपौर्णमासाभ्यां यजेतेत्यादयः श्रुतयः सन्ति । तत्र वर्षादिज्ञाने वसन्ता
द्यृतुज्ञानं दर्शपौर्णमासयोर्ज्ञानं च ज्योतिषं विना सर्वथा न निर्वहतीत्यत एव षडवयवमध्ये तत्त्वं ज्योतिःशास्त्रं
उक्तं च वेदाङ्गज्योतिषे ॥ वेदा हि यज्ञार्थमभिप्रवृत्ताः कालानुपूर्वा विहिताश्च यज्ञाः ॥ तस्मादिदं कालविधानशा
स्त्रं ॥ शास्त्राण्येतान्यङ्गानि तन्मूर्धनि स्थितं तस्मात्कर्मोपयोगि कृतया वर्षमध्ये तत्त्वं ज्योतिषशास्त्रं । तत्र स
पर्वीदितशिष्यापदेयं ॥ तदुक्तं स्मृतौ ॥ विद्या ह वै ब्राह्मणमाजगाम गोपाय मां शेवधिस्तेऽहमस्मि । असू
यकायानृजवेऽहिताय न मां ब्रूया वीर्यवती यथा स्यां ॥ अन्यच्च वेति । क्षुद्रपाठे च महान्दोषः गर्गः ॥ स्नेह
स्नेहाल्लोभाच्च मोहाद्वा यो विप्रोऽज्ञानतोऽपि वा ॥ क्षुद्राणामुपदेशं तु दद्यात्स नरकं व्रजेत् ॥ ज्योतिःशास्त्राध्य
यने फलमाह माण्डव्यः ॥ एवंविधस्य श्रुतिनेत्रशास्त्रस्य स्वरूपमर्हः खलदर्शनं वै ॥ निहत्य शोकं कलयेत

२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

विरुद्धिं तत्र थैस्मात्तेन भवतीत्येतदर्थेयस्यारंभ इति ननु संबंधादिचतुष्टयकथनं विनाकथं श्रोतृप्रवृत्तिः उक्तंच सिद्धिः
श्रोतृप्रवृत्तीनां संबंधकथनाद्यतः तस्मात्सर्वेषु ग्रंथेषु संबंधः पूर्वमुच्यते किमेवात्राभिधेयं स्यादिति पृष्टे केन
चित् यावत्प्रयोजनं नोक्तं तावत्तत्केन गृह्यते उच्यते मुहूर्तचिंतामणिमित्यनेनैव सर्वं सूचितं तथाहि शुभाशु
भसकलकर्मनक्षत्रप्रकरणादिमुहूर्तसमुदायः प्रतिपाद्यत्वेन विषयः संबंधस्तु ग्रंथादि विनिःसृतं वेदांग
मिति॥ तथाचनारदः॥ ग्रस्य शास्त्रस्यास्य संबंधो वेदांगमिति स्वविशन्मिति। यदत्राभिधेयपदार्थानां मुहूर्त्तानां
ग्रंथस्य च प्रतिपाद्यप्रतिपादकभावः संबंधः प्रयोजनं तु शुभनिरूपणं विवाहादिकालनिर्णयश्च। यदाह नारदः
(सिद्धांतसंहिताहोरा) प्रयोजनं तु जगतः शुभाशुभनिरूपणमिति कश्यपोपि। ग्रहगणग्रहसंक्रांतियज्ञाध्ययनक
र्मणां। प्रयो[...]नं व्रतोद्वाहक्रियाणां कालनिर्णयः। इति तच्छास्त्राधिकारी स च द्विज एव नान्यः। उक्तंच नार
देन॥ सिद्धांतसंहिताहोरारूपस्कंधत्रयात्मकं। वेदस्य निर्मलं चक्षुर्ज्योतिःशास्त्रमकल्मषं। विनैतद
खि[...]लं तस्मान्न कर्म न सिद्ध्यति। तस्माज्जगद्धिता[...]य ब्रह्मणा निर्मितं पुरा। अध्येयं द्विजैरेतद्धधे

जनानां। पञ्चदशं धर्मसूत्रवास्यदंक्षपात्॥ अत्रसामान्यविशेषेण ज्योतिर्विदः प्रजानां दत्तम्यंजनैरभ्यधायि। दशादिन
कृतपापं हन्ति सिद्धान्तवेत्ता। त्रिदिनजनितपापं तन्त्रविद्दह एव। करणभगणवेत्ता हेत्यहोरात्रदोषं। जनयति घन
मेघस्तत्र नक्षत्रसूची। नक्षत्रसूचिलक्षणं वाराहसंहितायां॥ अविदित्वैव यः शास्त्रं दैवज्ञत्वं प्रपद्यते। सपंक्तिदूष
कः पापो ज्ञेयो नक्षत्रसूचकः। तिथ्युत्पत्तिं न जानाति ग्रहाणां नैव साधनं॥ परवाक्येन वर्त्तते ते वै नक्षत्रसूचकाः
इति व्युत्पत्तिं कुरुते गत्वाऽपरह एव नक्षत्राण्यश्विन्यादि निर्माणमनुमन्य सूचकानि सूचयतीति नक्षत्रसूची। नक्षत्रसू
चको दृष्टमपसं– करोति यः। सर्वजनतल्पं धनाभिलं साधैमुक्तविडंबिनं। नक्षत्रजीविनं पापं भिषक्क्रं ग्रामकल्यी
विनं। नाह्कूपो राणकादेंष्ठवा ग्मात्रेण पिनार्चयेत्। स्वरहविडंबिनान नक्षत्रसूचिके न सह धनाभिलं ब्रजाति
अतएव यथाशास्त्रमादेशकएव नक्षत्रसूचकः॥ ननु संपूर्णशास्त्रपरिज्ञाता दैवज्ञत्वं प्रपद्यत इत्युक्तत्वात्। पू
र्वकर्मार्जितसदसत्कर्मविपाको दैवं तज्जानातीति दैवज्ञः। तस्य भावो दैवज्ञत्वं गुरुः दैवज्ञैः शास्त्रतत्वज्ञैर्मुहू
र्त्तो न्विष्यते यदि। समुहूर्तैः समन्वेष्यो नान्यैर्नक्षत्रसूचकैरिति। अन्यथा कश्यपो वेदपारगसाहित्यैनैव नदे

४
मु·दी·

त्रमत्र च कस्य श्राद्धभोजनमाह ॥ अतिविश्रब्धमहं तावन्मोनक्षत्रसूचकः । कि॰ ... पृष्ठश्रमं दम्भात् प्रतिग्राही मूर्खः कुरुते मान्
सर्वे श्राद्धे न योज्या मिश्रिता वेदपारगैः इति । वसिष्ठः ॥ त्रिस्कंधपारगम एव पूज्यः श्राद्धे सदा भूसुरवृंदमध्ये नक्षत्रसूची
खलु पापरूपो हेयः सदा सर्वेषु धर्मकृत्ये । वाराहोपि ॥ नासंवत्सरिके देशे वस्तव्यमिति निश्चला । चक्षुर्भूतो हि यत्रैवः पापं
तत्र न विद्यते ॥ मुहूर्ततिथिनक्षत्रमृतवश्चायनानि च । सर्वाण्येवाकुलानि स्युर्न स्यात्सांवत्सरो यदि । अतो गणकानां
पदवीति लक्षमभ्यध्यायि धर्मशास्त्रेण कलहसूचिकाभिप्रायेण ज्ञेयं । महाप्रयोजनेनं तु एतच्छास्त्रं सम्यक् ज्ञानाद्दुर्ल
भाग्यमिति । तथा च गर्गः । ज्योतिश्चक्रे तु लोकस्य सर्वस्योक्तं शुभाशुभं । ज्योतिर्ज्ञानं तु यो वेद स याति परमां गतिं ॥ स
येसिद्धांते । दिव्यं चक्षुर्ग्रहर्क्षाणां दर्शितं ज्ञानमुत्तमं । विज्ञायार्कादिलोकेषु स्थानं प्राप्नोति शाश्वतं । वाराहः । नसांवत्स
रिकाशी च नरके परिपच्यते । ब्रह्मलोकप्रतिष्ठां च लभते दैवचिंतकः इति ॥ अथ मुहूर्तप्रयोजनमाह संस्थाचार्यः ॥ शुभ
लक्षणक्रियारंभजनिताः पूर्वे संभवाः ॥ संपदस्तत्र लोकानां ज्योतिःशास्त्रप्रयोजनमिति । तेन शुभमुहूर्तारब्धं कार्यं सिद्धं ।
दुष्टमुहूर्तारब्धं तु न सिध्येदिति । तत्र युज्यते येन तु यत्र यस्माद्भवं तस्य विपाके सुरेश्वरस्य चिंतोपि यः । साक्षात्कि यति ज्ञ ५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

असोपि नमस्कारोऽन्यथा कर्त्तुमिति शोभनकोक्तेः। प्राचीनस्य दृष्टस्य कर्मणः दैवस्यावश्यंभावित्वादितिचेन्न विवाहादिषु
विहितकालस्य पुरुषप्रयत्नसाध्यत्वादुभययोगेनैव कार्यसिद्धिर्न केवलदैवेनेति॥ तदुक्तं केशवार्केन। फलग्रहि
प्राक्तनमेव ततः किं कृष्याद्युपायेषु परः प्रयत्नः। स्मृतिः स्मृतिश्चापि नराणां निषेधविध्यात्मके कर्मणि किंनिषेधे
ति। यदि तु दैवमेव फलेत तदा सर्वो जनः कृष्याद्युपायेषु कथं प्रवर्त्तेत॥ किंच। श्रुतिस्मृत्यादयोपि निषेधविध्या
त्मिकानि अनर्थकानि स्युः। तदुक्तमाचार्ये नेहेत्र वाहुभ्यां नदीतरेन्न संशयमापद्येते त्यादीनां माध्यलायनादिवचनानांचि कि
त्वाशास्त्रस्य च नैयत्ये प्रसंगस्यादित्यर्थः। याज्ञवल्क्यो [illegible] दैवे पुरुषकारे पि कर्मसिद्धिर्व्यवस्थिता॥ अपि त
त्रैदैवमभिव्यक्तं पौरुषं पौर्वदैहिकमिति कर्मसिद्धिः॥ फलावाप्तिरिष्टानिष्टफललक्षणा सा च॥ केवलं दैवेन व्यवस्थि
ता अपि तु पुरुषाकारेपि पुरुषकारः प्रयत्नः पुरुषकाराभावे दैवमेव नास्तीत्याह॥ तत्र दैवमिति। पूर्वदेहार्जित
पौरुषमेव दैवमित्युच्यते। तस्मात्पुरुषप्रयत्नानन्तरमे[illegible] फलोदये नाभिव्यक्तं भवति॥ अतएव वसंतराजः॥
पूर्वजन्मजनितं पुराविदः कर्म दैवमिति संप्रचक्षते। उद्यमेन तदुपार्जितं तदा वांछितं फलति नैव केवलमिति
दैवप्रयत्नयोरन्यतरेण सिद्धिर्न भवतीत्यत्र दृष्टांतमाह॥ याज्ञवल्क्यः॥ यथा ह्येकेन चक्रेण रथस्य न गतिर्भवेत्

पञ्च·टी·

तद्वत्पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ।। केषांवा कोपि ।। प्राक्कर्मबीजं सलिलानलो वी संस्कारवत्कर्म विधीयमानं ।। सो
भाग्यपोषाय च तत्सतस्मात्सदासदाचारवतां नराणां निरिति ।। यस्मात्कर्म जन्मांतरोपार्जितं कर्म दैवरूपं तस्य वि
धीयमानं । अधुना क्रियमाणं कर्म शोभाय च भवति । किंचिद्बीजं सलिलानिलोभ्यां संस्कारवत् यद्वा सद्बीजं
शुभैः सलिलादिसंस्कारैः संस्कृतं सदुद्देलि वर्धते च ।। तद्वत्प्राक्कर्मापि रोहिकेन सत्प्रयत्नेन वर्धते । अन्यथा
हीयत इत्यर्थः ।। तस्माज्ज्योतिःशास्त्रविहितकाले बिना हादिकुर्वतां शांति चिकित्सादिसदाचारवतां पुरुषा
णां सदा न हानि स्यात् ।। अन्यथा ।। दैवं हि पुरुषनिर्हेतं स्मा कालवशात एव विपच्यते ।। दुष्टमपि दुष्टं तरसा हित्वा नै
व दुष्टकारि भवति यथा दुर्गे घोरे ध्वान्ते अरण्ये ।। अतएव वसंततराजः ।। सर्पवह्निविषकंटकादिकं येन दैव वि
शारणोपि मानवः ।। दूरतस्य जति पौरुषं सदा तेन नः स्फुरति दैवलोधिकं ।। पौरुषेण हृदये स्थितां गतिं प्रापुवंति
पुरुषाः सुमेधसः यांति दैवप्रारणालयं यथा पादपाञ्ज्वलति नंदावपावके । अतः शकुननिमित्तादिभिः ।।
सूचितमशुभं दैवफलं शुभेन प्रयत्नेन वेद्य तएव ।। तथा वसंतराजे ।। तन्निरूप्य शकुनेन दुःखदं वंचयंति
नियतं समुद्यतं ।। पौरुषेण पुरुषाः पौरुषेण वंचयंतीत्यर्थः ।। यथा येन ग्रहेण यावती दशा तद्दशादनात

6

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स्याः फलपरिपाकस्यावंह्रं तेकालमभिव्याप्य भवेदेवेति क्लिप्यते दृष्टाजवेष्टाकालीनचेष्टया भाग्यभाति रूपेणोयपा
तस्यदृशाफलस्यकस्यचात्वमलत्वमाधिकंवावोधयति । सहृदेतद्पिवोधव्यं । ननुचैतदेवमपासर्पविषवत्स्यादि । दृष्टा
तेनपौरुषमेवफलसाधनं कथं नस्यात् ॥ तथावदृष्टयात्रायां वाराहः ॥ तथापरेण वेष्टैवदैवधैर्य्यावलंबिनः ॥ प्रत्यु
त्ततः क्रियासिद्धौ केवलंजगुरुद्यमं ॥ उत्साहहीनो राजाहि बुद्धिमानपि सर्वदा अधर्षणीयः शत्रूणां भुजंगइवनि
विषः ॥ विधानगणनाज्ञाडुः पुरुषकारस्तादृशोमनोरथ परिभूतमेवपरित्युंवतिष्ठीमुखंपराक्रमविनिश्चितेकसुनपो
हिपघृतेहरिसंदसुवासितं पिबतिकुंजपसकुमध्वित्यादि ॥ उच्यते ॥ समानमपिपुसमानसलिलादिसंप्रयत्नेविफ
लवैचित्र्यदर्शनात्कारणांतरकल्प्यतेतदेवमिति गलउभयोर्बीजेसत्येवफलसिद्धिरिति एतदपितत्रैवकथिरश्चिसमा
योगाद्यपितेफलसिद्धयः आहिन्तेयेपरलोकेदेयाचननुभ्योकुलान् कषिः पौरुषंवशिदैवंकर्षकः पौरुषेएककिं
करोति तदैवंदृष्टापासाधयति अथकरोतिचेत्तदावृष्ट्याविनानकिंचित्फलमाप्नोति यदिपुनःकर्षकोबीजंवप
तिदैवंचवर्षति तदाफलमधिकमुत्पद्यते एवंदैवपुरुषकारयोःसमायोगात्फलसिद्धयोदृश्यंते ॥ प्रत्यायिक्षीप्या
समुत्थोद्भवाइमेश्लोकाः नविनामानुषंदैवं दैवंवामानुषाद्विना नैकोनिवर्त्तायत्यर्थमेकारणानिविनानतमिति

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु.टी. केचिद्बुद्धिः कर्मानुसारिणीति मन्यमानाः प्रयत्नोऽपि दैवरूप इति कृत्वा दैवमेव फलसिद्धेः कारणमिति वदन्ति तत्र 8
अनवस्थादोषप्रसंगात्॥ तथाहि॥ प्राक्कर्मार्जितं पौरुषमेव किल दैवशब्देनोच्यते अत्रत्यः प्रयत्नः प्राचीनपौरुष
लक्षणेन दैवेन जन्यते तदपि तत्प्राचीनपौरुषजन्यमित्यनवस्था दोषो न भविष्यतीति चेन्न नहि बीजांकुरन्यायेन
दैवमेव मूलमिति निश्चीयते नापि प्रयत्नः अतः सम्मुभययोगे फलसिद्धिरिति तत्त्वं एवं चेन् हिरण्वोकानाशो नका
दिवाकरानां येन नु यत्नाप्रत्यंतस्य विपाकं सुरेशस्य चिवोपि यस्मान्नियतिस्तः सोपि नयाक्रोध्य पाकर्तीमित्यादि
नां का गतिः उच्यते दैवं त्वदृष्टकर्मजं यदृष्टकर्मजं द्विविधं तत्रादृष्टकर्मजं स्वभावसंभावित्वात् मूर्खत्वादिरूपेण प्रा
णे प्रयत्नादपि तन्निवारयितुं न शक्यते दृढमूलत्वात् प्रबलवाताघातेऽपि दृढमूलपादपवत् अदृष्टकर्मजं तु दैवं प्र
यत्नेन निवर्त्यते शिथिलमूलपादपवत्। तथा चमान्मके॥ ये धर्मकर्मनिरता विजितेन्द्रिया ये तेषाप्यभोजनं नु
को द्विजदेवभक्ताः लोके नरा दधति ये कुलशीललीलां ते बालमिदं कथितमायुरधीमिरिति प्रयत्नाभावेन
विपच्यते तथा च तत्रैव। पापिष्ठा ये दुराचारा देवब्राह्मणनिंदकाः अपथ्यभोजिनस्तेषां ~~नो द्विजदेवभक्ताः~~ तेषा
मकालमरणं ध्रुवमिति। वैद्यकेऽपि॥ पूर्वजन्मकृतं पापं व्याधिरूपेण बाधते इति सर्वव्याधीनां साधार।

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ऽनेककर्मजत्वेपि साध्यासाध्यत्वेपि द्वैविध्यं तथा कष्टोपाय सुखोपायो द्विविधः साध्य उच्यते असाध्योद्विविधो ऽन्येयोपायो
यश्चाप्रतिक्रियः साध्यापायेन शमं याति कष्टसाध्य साध्यता तथाप्युक्तिप्राणेना साध्यास्तु नराणां सक्रियावतामित्यादिना 9
चिकित्स्यव्याधेर्दृष्टमूलमन्येयामदृष्टकर्ममूलत्वेन निश्चीयते अतो दैवस्य द्वैविध्यं अस्ति अतः शौनकवाक्याना
मयमर्थः येनास्थिति येन पुरुषेण यत्प्राप्तं कर्म अवश्यं भोक्तव्यं दृष्टकर्मोपार्जितमिति यावत् ततःप्रन्यपाकर्तुं
बृहस्पतिरपि नशक्तः॥ अपयान्यदृष्टकर्मोपार्जितमन्यथा कर्तुं शक्यमित्यर्थः। अतो निमित्तशकुनादिनिर्दिष्टफले
सति वैधायनादि विहितेन लक्षहोमादिदानादिरूपधर्मेण प्रयत्नेन तन्निवर्त्यते शुभं वर्धते। अत एवोक्तं॥ सुपरीक्षि
तं विलग्नं धर्मार्थकृच्चापदेवयोः॥ अपरीक्षितं विलग्नेन नहि देयं पण्डितेन दैवविदा॥ अथ शौनकनिषेधमन्तं ति शा
स्त्रमविज्ञाय यो दद्यात् इति बृहस्पतिरपि ह प्रत्याह। स्वभावा दैवकालोयं शुभाशुभसमन्वितः॥ अनादिनिधनैः
सर्वैर्न निर्दोषमन निर्गुणः। तस्मान्निर्दोषकालार्थं मुहूर्तमधिगच्छता। कालान्शुभयोगाद्यैर्दुक्तो बलिवर्जितः शुभप्रद

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

दोषैर्युक्तोऽपि वा प्राप्तैर्बहुभिर्व्युक्तमयं हुतोऽस्मिति। अतः शुभमुहूर्तबलेन पूर्वकर्मार्जिता शुभमपि दैवफलं निवार्य्ये
तेऽति। अथ तिथीशाननुष्टुपेनाह। तिथ्याशा वह्निकौ गौरी गणेशोऽहिर्गुहो रविः॥ शिवो दुर्गान्तको विश्वे हरिः का
मः शिवः शशीति॥ व्याख्या॥ तिथीशास्तिथीनां स्वामिनः। वह्निः प्रथमस्य। को ब्रह्मा शेषे स्पष्टं प्रयोजनं तु
तद्देवतापूजा तत्तिथ्यादिः। एवं मुहूर्तविचारस्य प्रदीप्तस्नानत्वात् वत्सरादिकफलेनोक्तं तत एव धार्य्यं ३ नं
दा च भद्रा च जया रिक्ता पूर्णेति तिथयः शुभमध्यशस्ताः॥ सितेऽसिते शस्तसमाधमास्तु सितज्ञभौमार्किगुरौ च
सिद्धाः॥४॥ नंदा भद्रा नंदकाख्या जया च रिक्ता भद्रा पूर्णसंज्ञा मृतार्कात्॥ याम्यं त्वाष्ट्रं वैश्वदेवं धनिष्ठार्यो
कांज्येष्ठांत्यं रवेर्दग्धमं स्यात्॥५॥ अथ तिथीनां नामसंज्ञाफलान्याह॥ नंदेति प्रतिपदादि पंच तिथयो नंदा
भद्रा जया रिक्ता पूर्णसंज्ञाः स्वस्वनामसदृशफलदास्युः। इति पंचप्रकारेण सर्वाः पक्षादयो ज्ञेयाः। ताः
शुक्लपक्षे शुभमध्यमशुभफलदाः स्युः अ सिते कृष्णपक्षे शुभमध्यमाधमफलदाः स्युः। ता एव नंदादि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तिथयः शुभेज्ञबुधमंगलसूर्यवारेषु सिद्धिकृतास्युः। यथा नंदा शुक्रवारे एवं भद्रा बुधे जया भौमे रिक्ता शनौ
पूर्णा गुरौ वितिथयः॥ अथ सूर्यादिवारेषु यथासंख्यं निषिद्धतिथीर्दग्धनक्षत्राणि च शालिन्याह। तथा च वशि
ष्ठः नंदा भौमार्कयोर्भद्रा शुक्रे सोमे जया बुधे॥ शुभमयोगा गुरौ रिक्ता पूर्णा मंदे न मंगलावहा॥ व्याख्या॥ शुक्र
कीदिति सुपूलोपे सप्तमी। अर्कमाराभ्यां नंदा दारिद्र्यकारितिथिर्दुःखमाप्यात्॥ यथा सूर्ये नंदा एवं सोमे भद्रा
भौमे नंदा बुधे जया गुरौ रिक्ता शुक्रे भद्रा शनौ पूर्णेति। इदमाधुनिकानां प्राच्यानां मतं। वस्तुमस्मके तेषु भा
गमतयोगाः। आदित्यभौमयोर्नंदा भद्रा शुक्रसोमयोः। जया बुधे गुरौ रिक्ता पूर्णार्के चौं मृतासुभा
इति। नारदवाक्ये शनौ पूर्णे च मम्लुदेति क्लिष्टपाठः। विशिष्टादिवचनविसंवादात् वस्तुतस्तु केषु शनौ
पूर्णेत्यमृतस्तु भेति पाठात्पूर्णे सिद्धाऽमृताकादिति पाठः साधुः। तथा च रविवारादिषु यथासंख्यं भरणी तदादीनि
नक्षत्राणि यथाक्रमं दग्धनक्षत्राणि स्युः यथा रविवारे भरणी सोमे चित्रा भौमे उत्तराषाढा बुधे ध

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु॰दी॰
८

विशाखा गुरौ उत्तराफाल्गुनी शुक्रे ज्येष्ठा शनौ रेवती। नारदः। आदित्यभौमयोर्नंदा भद्रा शुक्रशशांकयोः। जया सौम्ये 12
गुरौ रिक्ता शनौ पूर्णा मता शुभा इति। यमघंटमर्कवारे ज्येष्ठा चित्रा सौमेनु विष्कंभं। बुधे च विशाखं मघां दिग्गुरौ ज्येष्ठा भृगोः दि
ने रेवती शनिवारे तु दग्धयोगा भवंत्यमी॥ एतान्येव नक्षत्राणि रव्यादिवारे जन्मभानि तु का। षष्ठ्यादितिथयो
मंदा हि लोमं प्रतिपद्बुधे सप्तम्यर्के धनाद्यष्टमी... द्वादश्यान... ॥ षष्ठ्याद्यष्टमी भृगौ तिथिर्नवमी सैव नते
लयं लभते रतिः। नाम्यं जनेविद्धस्थाहिके ति योधानीफलैः स्नानं भमा ३ दि १ योद्भसत्॥ ॥ मिताच्च पि
त्रिविद्धांघ्रव। लल्लः॥ याम्ये त्वाष्ट्रे नैर्ऋतकाद्रधनिष्ठा नरफाल्गुनी॥ ज्येष्ठा च रेवती चैव जन्मर्क्षे मानुजे क्रम
तु पंच सप्त द्वादश सर्वेषां नवाधो पूर्णिमा स्मृता देवे द्विजन्मतिथय से त्याज्य॥ शुभकर्मणि॥ जन्मर्क्षे जन्मति
थिषु शुभकर्म विवर्जयेत्। वल्लाध्यक्षे कृते कर्म न तत्फलमवाप्नुयादिति। अथ ककचादि तिथियोगा तत्र षष्ठ्ये
नाद्य। षष्ठ्यादिति। क्रमेणाष्टम्यादि तिथियोगे मंदाच्छ नेष्वरात् सहितो भवति पंरीत गणना याऽधमाः स्मृः। ५६

यथा शनौ षष्ठी प्रथमा शुक्रे सप्तमी गुरावष्टमी बुधे नवमी भौमे दशमी सोमे एकादशी एते योगाः क्रकचाख्यास्ते याः ॥
तथा प्रतिपद्बुधवारे सप्तमी रविवारे संवर्त्तयोगाख्या प्रथमा स्यात् ॥ अथ षष्ठी अष्टमी प्रतिपत् अमावास्या रथ्यावने
दंतानां काष्ठादिभिर्मलनिराकरणे अधमा निषिद्धाः स्युः ॥ क्वचिन्नवमीरविवारयोरपि निषेधः । काशीखंडे । प्रति
पद्दर्शषष्ठीषु नवम्यां रविवासरे । दंतानां काष्ठसंयोगो दहेदासप्तमं कुलमिति ॥ अथ पर्वत्वविशेषेषु निषिद्धतिथीरि
द्रवे शाक्तस्नानमाह ॥ वर्ज्यमिति । अष्टम्यां प्रतिषिद्धं भूतचतुर्दशी विषुवत्यमावास्या एतासु तिथिषु सेवेत्स्त्रियः
तैलं मांसं सुरां स्त्रीरं रतं मैथुनं नो सेवेत यथा यथा तैलं अष्टम्यां मांसं चतुर्दश्यां क्षीरं अमावास्यां मैथुनं न सेवेत स्त्र
यः ॥ विषुवत्यपः सर्वोपलक्षकः ॥ वशिष्ठः ॥ स्त्रीसेवनं पर्वसु पदात्तमध्येपलं च षष्ठीषु च सर्वदेशलं न रणं विनाशा
य चतुर्दशीषु त्रक्रिया स्यादसकृज्जपाः ॥ नारदः ॥ चतुर्दश्यां ॥ व्यतीपाते संक्रान्तौ चैवाद्दर्शे च पर्वसु ॥ अर्के
भौमदिने विष्णुनाभ्यंगेन च वैधृतौ विति ॥ पर्वाणि वशिष्ठ आह ॥ चतुर्दश्यष्टमी कृष्णामावास्या

13

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यदृच्छिमा ॥ पुण्यानि पंचपर्वाणि संक्रांतेर्दिनमेव चेति ॥ अत्र तिथिस्तात्कालिकी ग्राह्या ॥ उक्तं च ॥ स्नाने चाभ्यं
जने चैव दंतधावनमैथुने ॥ स्नाने चाभ्यंजने चैव दंतधावनमैथुने । तिथिस्तात्कालिकी ग्राह्या प्रातर्याम
रणे जन्मने दिनि ॥ अथ विष्टः ॥ त्रयोदशी दशमी द्विके द्वितीयाएतासु तिथिषु अभ्यंजनं अभ्यंगं मलापहस्नानं
न सेवेत अथैं निषेधो ब्राह्मणस्य निर्विक्रम ॥ तथा च मदनभास्करे निर्णयामृते ॥ त्रयोदश्यां द्वितीयायां दशम्यां
च विशेषतः ॥ स्मृद्विद्वत्त्रियास्नानेनाचरेत्पुः कथं च नेति कथं च नेति ॥ अथ धात्रीफलैरामलकैः स्नान
ममाद्रिगोषु अमावास्यासप्तमीनवमीषु अस्तनु ॥ निषिद्धमित्यर्थः ॥ अत्र वाभिप्रायादिमते त्रयोदश्यादितिथि
षु आमलकस्नाने संपत्पुत्रविनाशाने ॥ मदनभास्करस्तु नवम्यादिष्वेवामलस्नानं निषेधति सप्तम्यां च
द्रुनवमीषु देहस्त्रीसंततीरामलकैर्न स्नानं निहंत्यन्यदिने तु धात्रीतैलैः श्रियं तु एक रंसदैवेति ॥ १ ॥
अथ सूर्यादिवारेषु दग्धादियोगचतुष्टयमिंद्रवज्रोपजातिकाभ्यामाह ॥ सूर्येति । सूर्येशपंचाग्निरसा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

एवं दग्धतिथयः सूर्यादिवारे दग्धसंज्ञा भवंति ॥ यथा द्वादशी रविवारे दग्धा सोमे एकादशी भौमे पंचमी बुधे तृतीया गु
रौ षष्ठी शुक्रे अष्टमी शनौ नवमी ॥ उक्तं च नारदेन ॥ एकादशी चंद्रवारे द्वादशी रविवासरे षष्ठी बृहस्पतेर्वारे तृतीया बुध 15
वासरे ॥ अष्टमी शुक्रवारे च नवमी शनिवासरे ॥ पंचमी भौमवारे च दग्धयोगाः प्रकीर्तिताः ॥ अथ विषयोगाः ॥ वे
दा इति ॥ चतुर्थ्यादितिथयो अर्कादिवारेषु विषाख्या भवंति ॥ यथा रवौ चतुर्थी विषाख्या चंद्रे षष्ठी भौमे सप्तमी बुधे
भद्रा रुक्षः सिद्धियोगस्तु सप्तमी द्वादश्यो च स्मरितार्थः ॥ एवं नवमी शन्यादौ च पित्र्यो रष्टमी शुक्रे नवमी श
नौ सप्तमी ॥ तथा च गुरुः ॥ षष्ठी पार्थो केन नवमी च शुक्रे बुधे द्वितीया तथ मे चतुर्थी जीवे षष्ठी सौरिके तेन्हि
सप्तमी योगा विषाख्याः कुलनाशनाः स्मृताः ॥ अथ हुताशनाख्याः ॥ सूर्यो योगेति ॥ द्वादश्यादितिथयः सूर्यादि
वारेषु हुताशनाख्याः ॥ वशिष्ठः ॥ सप्तम्यादितिथयः सोमवारादि नियुक्ताः ॥ अथ निजिह्वा सप्त योगा मंगले
ष्वतिगर्हिताः ॥ अथ यमघंटः ॥ मघाविशाखादिनक्षत्राणि रविवारादिषु यमघंटसंज्ञानि स्युः ॥ यथा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कैवारे मघाद्यमघंटः एवं सोमवासरे विशाखाद्ये त्यादि गर्गः ॥ मघा विशाखा चाश्लेषा चार्द्रा च मूलमहेश्व कृत्तिका ॥ रोहिणि
हस्त इत्येते यमघंटाः क्रमाद्बुधाः ॥ एते दग्धादियोगाः विवाहादिकार्ये च वर्ज्याः ॥ गमने तु यात्रायां यमघंटं वर्ज्याः ए
वामपवादो वसिष्ठोक्तः ॥ दिवा च मस्तु प्रदः वायदोषास्त्वेते न रात्रौ शुभकार्येषु प्रसूतौ च सर्वदा परि
वर्जयेत् ॥ अर्धप्रहरकालदीपिकोः ॥ यमघंटे त्यजेद्द्वौ मध्योद्दिष्टानाडिका इति अन्येषां पापयोगानाम ८
न्यान्यरतः शुभमिति ॥ ९ ॥ अथ चैत्रादिमासेषु शून्यतिथयः शार्दूलविक्रीडितेनार्धानुष्टुभाह ॥ भाद्रेति ॥ भा
द्रे चंद्रदृशौ नभस्यनलनेत्रे माधवे द्वादशी ॥ पौषे वेदशरा इषे दशशिवा मार्गे द्विनागा मधौ ॥ गोष्ठे चोभ
यपक्षगास्तिथयः शून्या बुधैः कीर्तिताः ॥ ऊर्जाषाढनभस्यशुक्रतपसां कृष्णे शराग्न्याः वः ॥ १० ॥ भाद्रप
दादिमासे शुक्ले चंद्रदृशौ प्रतिपद्द्वितीये इत्यादिक्रमो कतिथयः उभयपक्षगाः शुक्लकृष्णपक्षगताः शून्य
संज्ञका बुधैः कीर्तिताः कथिताः यथा भाद्रपदे प्रतिपद्द्वितीये उभयपक्षे शून्ये नभसि श्रावणे उभयपक्षे तृती १०

16

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

याद्वितीये ऽमन्येऽदत्यादि ॥ अनुक्तमासानां कृष्णपक्षस्य स्त्रकं तत्प्रसो कार्तिकाषाढफाल्गुनज्येष्ठमासानां क्रमप
द्वे क्रमेण दशानां ॥ शाकापेचसिते शाकाद्यग्निविष्वस्थ क्रमान् ॥ तथा तिथे अमेसार्थं द्वादशपांवे अमादिमे ॥११॥ 17
शाकापेचएतास्तिथयः शून्याः यथा कार्तिककृष्णे पंचमी शून्या ॥ अपेषामेव कार्तिकादिमासानां शुक्लपक्षे शाका
घग्निविष्वरसांकमात् शून्याः यथा कार्तिकशुक्ले चतुर्दशी शून्या आषाढशुक्ले सप्तमी फाल्गुने शुक्ले तृतीया ज्येष्ठ
शुक्ले त्रयोदशी ॥ माघशुक्ले षष्ठी चेति ॥ वशिष्ठः ॥ अष्टमी नवमी चैत्रे पक्षयोरुभयोरपि ॥ माधवे द्वादशी त्याज्या
पक्षयोरुभयोरपि ॥ ज्येष्ठे त्रयोदशी निंद्या सिते कृष्णे चतुर्दशी ॥ आषाढे कृष्णपक्षस्य षष्ठी शुक्ले तु सप्तमी ॥ द्वितीया
तृतीया चैव श्रावणे सितकृष्णयोः ॥ प्रथमा च द्वितीया च नभस्ये मासि निंदिता ॥ दशम्येकादशी निंद्या मासीषे
शुक्लकृष्णयोः ॥ ऊर्जे चतुर्दशी शुक्ला कृष्णपक्षे तु पंचमी ॥ सप्तमी चाष्टमी सौम्ये पक्षयोरुभयोरपि ॥ पौषे प
क्षद्वये चैव चतुर्थी पंचमी तथा ॥ माघे तु पंचमी षष्ठी शुक्लपक्षे यथाक्रमं ॥ तृतीया च चतुर्थी च फाल्गुने सि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु.ची.
११

नक्षत्रयोः ॥ तिथ्यर्द्धमासकृत्ना स्वाबंधावितविनाशकाः ॥ आसुश्राद्धं प्रकुर्वीत न तु मंगलमाचरेदिति ॥ अथ पाति
थिनक्षत्रसंबंधिदोषात्याज्यांस्त्रानुष्टुप्द्वयेनाह ॥ नचेति ॥ अनु नखेति ॥ स्वातीति ॥ १५ ॥ अनुराधा द्वितीयायां
पंचम्यां पितृभं तथा ॥ उत्तराषाढा तृतीयायामेकादश्यां च रोहिणी ॥ १४ ॥ स्वाती चैत्रे त्रयोदश्यां सप्तम्यां हस्तरा
क्षसे ॥ नवम्यां कृत्तिकाष्टम्यां पूर्वाभा षष्ठ्यां च रोहिणी ॥ १६ ॥ शुभे कर्मणि द्वादश्यामश्लेषाम्बादित्य प्रतिपदि वैश्व
मुत्तराषाढा द्वादश्यां मूलं ॥ लक्ष्म ॥ द्वितीययाचानुराधा श्रवणाच तृतीयया ॥ पंचम्याच मघा पुष्का चित्रा स्वा
त्यात्रयोदशी ॥ एषु कार्येषु कर्तव्ये त्यक्त्वा एवमासान्मरणे ध्रुवं ॥ प्रतिपद्युत्तराषाढा नवम्यां कृत्तिका यदि ॥
पूर्वाभाद्रपदाष्टम्यामेकादश्यां च रोहिणी ॥ द्वादश्यां च पदाश्लेषा त्रयोदश्यां मघा यदीत्यादि ॥ अथ
चैत्रादिमासेषु शून्यनक्षत्राण्यनुष्टुप्द्वयेनाह ॥ कदेति ॥ कदास्रमेत्वष्टवा पूर्वाषाढेज्यो भगवासवौ ॥ वै
श्वश्रुतीपाश्विनीयोलेश्वअजपाद्धग्निचित्र्यमे ॥ १९ ॥ त्वाष्ट्रोहीशौ शिवा स्वर्ककोशक्रतिमूलेयमेंदुभे ॥ चैत्रादिमा ॥

(8)

मेषसंक्रान्त्यारब्धा स्मा राविन्तविनाशदाः ॥१५॥ नृपूर्वदीषौ ॥ एवं त्वाष्ट्रवायुचित्रास्वात्यौ संक्रान्त्यभे ॥१६॥ त्वाष्ट्रदीशौ विवा

स्वर्कांसंक्रांतिमूलेयमेंद्रभे ॥ चैत्रादिमासेसंक्रान्त्यारब्धा स्मा रावित्तविनाशदाः ॥१५॥ घटेऽजषो गौर्मिथुनं मेषकेत्याल्लितौ लिनः (5)

धनुः कर्कोमृगः सिंहस्त्रीत्रीहंसंक्रान्ताशयः ॥१६॥ पक्षादितस्त्वोजतिथ्यो घटेऽणे ॥१।१० मृगेंदूनकौ ५।१० मिथुनो

गनेचा ॥३।१२॥ चापेंदुमेककर्केहरीहयोत्यौ ८ ॥ १२ गोंत्यौ च २।४।६ नेदं तिथ्यः संक्रान्त्यस्तुगेन ॥१७॥ तिथियोमा संक्रान्त्याख्य

संक्रान्त्यलग्नानि भान्त्यथि ॥ मध्यदेशेविवर्ज्यानि नन्दूष्यान्युत्तरेषु च ॥१८॥ वंगेवपकाश्यालग्नानि मासंक्रान्त्या

ख्याराश्रायः ॥ गौडबालबंकेत्वाज्यास्तन्यदेशे न गर्हिताः ॥ स्त्री ॥ पाशीवरुणेऽंदमातनाराश्रजपादपूर्वोभाद्रप

दा ॥ वश्विपः ॥ अश्विनीरोहणी चैत्रे संक्रान्त्यभे परिकीर्तिता ॥ चित्रास्वाती च वैशाखे ज्येष्ठे विश्वेज्यतारके ॥ भ

गवासवश्राषाढेस्रावणेहरिविष्णुभे नभस्येवासुरणं त्वहे भजपादस्त्रयुज्यथि ॥ कार्तिके पितरवन्हेहेसौम्ये

विष्णवाहिदेवते ॥ पौषे दस्त्रकराद्रीः सुमीघमूलंचांत्रिलम्भे ॥ तपस्ये मात्रभरणी संक्रान्त्यभान्याहुरग्रजाः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु.री.
१२

एवुयन्तुलं तं कर्मे घनैः सह विनस्यतीति ॥ ५॥ अथ चैत्रादिमासेषु शून्यराशीननुष्टुभाह इति ॥ घटमत्स्यवृषाघुग्म
मेषकर्कन्याः सहस्राम्भिकाः ॥ तुलाचापकुलीरास्यामृग सिंहमकरा तथः ॥ चैत्रादौ मासेषु शून्या राश्यो वंशा वित्तविना
शा इति ॥ ६॥ वसिष्ठः ॥ अथ विषमतिथिषु शून्यलग्नानीन्द्रवज्रयाह पक्षेति ॥ शुक्ले कृष्णपक्षादितः प्रतिप
द्यातवंशे ऊमति पोविषमति थौ प्रतिपत्तिथौ तुलैणौ तुल्यमकरौ ततीयायां मृगेन्द्रनक्रौ सिंहमकरौ पंचम्यां
मिथुनकन्ये सप्तम्यां चापेंद्रुमे धनुःकर्कौ नवम्यां कर्कहरी कर्कसिंहौ एकादश्यां हयांसौ धनुर्मीनौ त्र
योदश्यां गोंत्योझषभमीनौ एते तिथिषु शून्यलग्नेन तस्यांतिथौ नेष्टे निषिद्धे ॥ वसिष्ठः ॥ मृगालिसिंहौ ततृती
यायां षष्ठमायां तुलामृगौ ॥ पंचम्यां वृषराशी द्वौ सप्तम्यां चापचंद्रमे ॥ नवम्यां सिंहकीटाख्यौ चैकाद
श्यां गुरोगृहे ॥ वृषमीनौ त्रयोदश्यां दश्याखेसांत्य मीनहे ॥ इत्थं सशून्यतिथयस्तु लग्ने कृते सर्वविनश्यति ॥
अथ पंचांगशुद्धियोगानां शुभकत्वाव श्य मं लैसंतिपदि हारमाह ॥ नारदः ॥ तिथयो मासशून्याश्च तिथि

20

१२

ष्यां पंच बंधका णि लग्नानि विवाह प्रकरणे वक्ष्यते ॥ जगन्मोहने ॥ केंद्रे चैव त्रिकोणे च शुभेष्ठु पंचधे पि वा

एकोपि बलवान्स्यात् पि स्त्यजति छछ्रु नाशकाः ॥ अथ हस्तार्कादि सिद्धियोगानां तिथिविशेषेण निषेधमा

नुष्टुप्छंदसाह ॥ वर्जयेत्सर्वकार्येषु हस्तार्कं पंचमीतिथौ ॥ भौमाश्विनी च सप्तम्यां षष्ठ्यां चंद्रेंद्रदैवं तथा ॥ २

बुधानुराधा मष्टम्यां दशम्यां भृगुरेवती ॥ नवम्यां गुरुपुष्यं चैकादश्यां शनिरोहिणी ॥ १ ॥ श्रीपतिः ॥ ह

स्ते रवौ शशिनि धरे च मृगोत्तमांगे भौमाश्विनी बुधदिने च तथानुराधा ॥ पुष्ये गुरौ भृगुसुते पि च पौष्णमादि

हिएपर्केतनयेऽस्रुत सिद्धियोगाः ॥ एते पंचम्यादि तिथिषु चेत्भवंति तदा वर्ज्याः ॥ यथा पंचम्यां हस्तार्को व बुधे

एवमन्ये पि यथास्यादेश्ब्नेः ॥ उक्तंच ॥ अर्को हस्तः पंचमी च सोमे षष्ठी च चांद्रमं ॥ अश्विनी सप्तमी भौमे

बुधे मैत्रं तथाष्टमी ॥ गुरौ पुष्यं च नवमी दशमी रेवती भृगौ ॥ एकादश्यां शनौ ब्राह्मं वर्जयेत्सर्वदा बु (

21

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु.टी.
१३

धैरिति ॥ अथ लग्नफलमाह ॥ लग्ने प्रवेशे यदि जायते वा विवाहे च यदि यात्रकर्मे ॥ सौम्याश्विनीशा नैधनालग्नगुरौ पुष्यपि वर्जयेत् 22
र ॥ लग्ने प्रवेशे इति अनुसौम्याश्विन्यादीनां लग्ने प्रवेशादौ यत्र एवं वारनक्षत्रदोषादयः प्राप्तेकि न दोषमिदं वच
ने ॥ उक्तं च ॥ यदि विशिष्टव्यतीपाते दिने चापि शुभं भवेत् ॥ हन्ते ते ऽम्न त्वयोगेन भास्करेण तमोयपे
ति वचनात्काम्यमात्र प्रशस्तं शास्त्रोक्तं च यत्वे न प्रवेशादि से भावनास्यात्तदपमपवाद वचने पुत्त
मेव ॥ १४ ॥ अथ लग्नेष्टदिने योगानुसालिं नुवजाति व्याप्तिमाह ॥ लग्नेऽभावे वाक्यं कालदंडरुधन्नो धाता सौ
मोध्वांतके तु क्रमेण ॥ श्रीवत्सारव्यो वज्रकं मुद्गरश्च धत्रं मित्रं मानसं पद्मलुंबौ ॥ १५ ॥ उत्पातमृत्यू कि
किल काण सिद्धी शुभोऽमृतारव्यो मुशलं गदश्च ॥ मातंगरक्षश्चरसुस्थिरारव्यः प्रवर्धमानाः फलदा
स्वनाम्ना ॥ १६ ॥ अथैषां गणनोपाय नेनेत्थमाह ॥ दस्त्रादर्के मृगादिंदौ सार्पात् भौमे करा बुधे
१३

मैत्राद्गुरौ भगौ वैत्वाद्दस्रा मे देववासरेऽन्त्यः ॥ २५ ॥ अत्र नेहाख्या एवं सामि जितो गणनाकार्या यतो षाविंशति
संख्यमाति ॥ नयासृत्याने दादियोगेषु ञ्चमोविंशाति संख्यो गणयोगो जातो एव मिंदुवारे भगशीर्षाद्गु
णनया भ्वाने दाद्योज्ञेया ॥ अथ लग्नशुद्धियनां दुःखयोगानामवश्यकल्पे परिहारं शालिन्याह ॥ ध्वांक्षे वज्रे
मुद्गरे चेषु नाड्योवर्ज्याः वेदाय पद्मलंबगदेष्वाः ॥ धूम्रे काणे मौशले मूषपे द्वे रक्षोमत्यमृत्पातकालास्व
सर्वे ॥ २६ ॥ ध्वांक्षवज्रमुद्गरयोगे भूम्राधाद्दिषु नाड्यः पंच घटिका वर्ज्याः ॥ पद्मलंबयोर्वेदाश्चतस्रः
एवं गदेष्वाः ॥ सप्त धूम्रे मूरेकस्मकाणे घटिद्वयं मुशले द्विघटिके राक्षसमत्यमृत्पातकालाः सर्वे षष्टि
घटिकात्मका वर्ज्याः ॥ कालः कालदंडः ॥ अत्रानुक्तेपि चरयोगे घटीत्रयं वर्ज्यं ॥ उक्तं च ज्योतिःसा
गरे ॥ ध्वांक्षे ह्युषमुद्गरेषु घटिकास्पास्पास्तु पंचाद्विताः ॥ पद्मालंबकयोश्चतस्र उदिताः उक्ता

मु.टी.
१४

घस्रेसप्तैकापुनः॥ द्वैकाष्टेमुसल्लाहयेपिचगदेसप्तैवतिस्यर्क्षरेमृत्युल्पालकरदलसांदिनगगनास्तकालदं
डेनपाः॥१६॥ अथचंद्रोपापवाद्भुतानरवियोगानुष्टुभाह॥ सूर्यभाद्वेदगोतर्कदिग्विश्वनखसंमि
तेचंद्रर्क्षे रवियोगास्युर्दोषसंघविनाशकाः॥१७॥ सूर्याधनक्षत्रमारभ्यचंद्रर्क्षेदितन
लेत्रेचतुर्थनवषष्ठदशत्रयोदशविंशति२०संख्याकेसतिरवियोगाःस्युः॥ तेचदोषस
मूहानांविनाशकराः॥ उक्तंच॥ सूर्याच्चतुर्थदशमेनषष्ठेविश्वदेवेविंशतिमेनवदैभवेतिषट्भा
नुमध्ययोगाःकुयोगविध्वंसकराःप्रदिष्टाः॥१८॥ अथसूर्यादिवारेषुनक्षत्रविशेषैःसिद्धियोगा
निंद्रवज्रोपजातिभ्यामाह॥ सूर्येर्कमूलोत्तरपुष्यदास्रंचंद्रेश्रुतिब्राह्मशशीज्यमैत्रंभौमेश्व
हिर्बुध्नकृशानुसार्पंज्ञेब्राह्ममैत्रार्ककृशानुचांद्रं॥१९॥ जीवेन्त्यमैत्राश्वादितीज्यधिष्ण्यंशुक्रे १४

२४

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

हिमदव
क्रमक

त्सौम्ये त्राष्ट्रिहिति - - - द्राम्यौ ऋष्णिवालस्मीरम्भानि सर्वार्थसिद्धैकथितानि पूर्वैः ॥ रविवारे हस्तमूलत्र्युत्तरा
पुष्याश्विनीनक्षत्राणि पूर्वैराचार्यैः सर्वार्थसिद्धेकथितानि एवं चेद्भ्रमणादीनि एते सिद्धियोगा दासादर्वेभ्रमणादिं
दाविन्यादि प्रकारेण अग्रानंदादिसमीचीनयोगसंबंधिनक्षत्रे पनिवद्धाः ॥ भौमवारे कर्मेण कुयोगाः ग्रप्
ता: ॥ ज्येष्ठावह्निमघाविशाखाब्लस्वदोमे त्रैयमास्ववैरवौ ॥ सोमे शौवविशाखापुष्यपवनाश्चित्रात्वषाढाद्वयं ॥
सौमे विष्णुजलेशामित्रवसव: प्राग्भाद्रसार्पौ । शिवः शूलीरेवतिपूर्वयोनिभरणीवस्वाश्विमूलावु ८
धे जीवे मूलमघाइन्द्राम्बुवरुणपूषाभाग्यौ रोहिणीशुक्रे स्वातिभुजंगदैवतमघापुष्योत्तरारोहणी
सौराचाश्वेममूलहस्तवरुणाषाढाद्वयं रेवती ॥ चित्राविलसुमघास्त्रसर्वसम ये त्वाज्याख्ययोगावुधैरि
ति ॥ २९ ॥ श्रवणावमपकवच्चत्वेनदृष्टस्युपपस्यर्पेंद्रत्वा नमस्तुकाण्ड सिद्धियोगानूभ्रान्तिनाह ॥ दी
शातोयाद्यासवालयोम्भ मांद्ववाहलापुष्यादयेम्भ्दांचतुर्भैः ॥ स्याडस्मांतो मस्तुकारेणोच सिद्धिवो

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु.दी. रेकोघ्रेतत्फलं नामनुत्स्रो टेः॥ विषघांतः सनुनेहत्वैर्कस्यात्ः मत्युकाणो च सिद्धियोगारविवरेस्युः॥१८ 26
१५ पारवौ विषघा उत्पातः॥ अनुराधा मत्युः॥ ज्येष्ठा काणः॥ मूले सिद्धिरिति॥ एवं सोमवारादौ पूर्वोक्ता तादृशो
ज्ञेयं॥ तत्फलं नामसदृशं उत्पात मृत्युकाणा विषिद्धाः सिद्धिः शुभकृत्सर्वे॥ नारदः॥ विषघ्नाद्विचतुर्वर्ग
मर्कवारादिषु क्रमात्॥ उत्पातमृत्युकाणाख्या योगाश्चानामसंयुता॥२॥ अथ देशविशेषेण कुयोग
त्यागपरिहारमाह॥ कुयोगास्तिथिवारोत्थास्तिथिभोत्थाभवारजाः॥ हूणवंगखशेष्वेव वर्ज्यास्त्रितय
जास्तथा॥२॥ कुयोगाः क्रकचादयः॥ तिथिभोत्थाः अनुराधा द्वितीयायामित्यादयः॥ भवारजाः या
म्यंत्वाष्ट्रं वैश्वदेवमित्यादयः॥ त्रितयजा तिथिवारनक्षत्रजाः॥ वर्ज्याये त्सर्वकार्येषु हस्तार्कपंचमी
तिथ्यावित्यादयस्ते सर्वे हूणवंगखशेष्वेव वर्ज्याः॥ अन्यदेशेन निषिद्धा इत्यर्थः॥ नारदः॥ तिथि
वारोत्थवानेषा योगा वारदेशे संभवाः॥ हूणवंगखशेष्वेव नान्यदेशे शुभप्रदा॥२॥ अथ समस्त
१५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

त्रिमदव्रति

शुभदं तेव वर्ज्यो नूनं शार्दूलविक्रीडितेनाह ॥ सर्वेषांमिनू विधुकापयुक्तं तनुलवावर्धैनिशान्होघटी ॥ अथ शौवेकु
नवांशाकं ग्रहणतः पूर्वेदिनानांत्रये ॥ उत्पातग्रहतोऽप्यहांश्च शुभदोत्पातेभ्यः ऽहेदिने घण्मासंग्रहमित्रमे
लजशुभे योद्वं तयोत्पातमभमृ ॥ टी० ॥ हेपंडितसर्वेषांमिनू शुभेकार्ये एतानि वै निश्चयेन तजपरिहरेत्सर्पैः
विधुना पापेन वा पापैदीर्णेहक्के महीसुतार्केतनयैर्वाधुतौ घुक्तौ तनुलवौ लग्ननवांशकौ त्याज्यौ ॥ पूर्णःश्री
णोपि वा चेद्रो लग्ने सर्वेत्र गर्हित इति कश्यपोक्तेः ॥ कार्पेंदुलग्नयोगमतौ वर्ज्यौ शुभे स्यदेति निशान्होरघटीद्वय
घेदिनार्द्धे च घटीत्रयं पंचविंशतिपलानि दशपूर्वं दशपश्चाच्च परिहरेत् ॥ उक्तंच ॥ मूर्त्तः कालो निवसति महानि
शायां च दिनदले यस्मात् ॥ दशपूर्वे दशापरे तस्माद्वर्ज्यानि च पलानि ॥ कुनवांशकं पापग्रहनवांशकं प
रिहर ॥ अथ ग्रहणतः पूर्वेदिनानांत्रयं परिहरेः ॥ उत्पातग्रहतः ॥ उत्पातादिव्यभौमांतरिक्षाख्येभ्यस्तिनूदि
नेभवेति ॥ ततो ग्रहांश्च सप्तदिनानि वर्ज्यानि ग्रहो ग्रहणतः स्मादपि सप्तदिनानि वर्ज्यानि ॥ उक्तंच ॥ चंद्र 27

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु.टी.
१६

स्यो पवनागेष्ठभ्रे हेह्वें शुभे त्यजेत् ॥ सप्ताहमशुभे वष्यात्सर्मेते ग्रहणस्सतकं ॥ त्रिविधोत्पातत ष्योर्द्धं सिं
हकासु न दर्शने ॥ सप्तरात्रेण कुर्वीत याज्ञो दाहादिमंगलमिति ॥ अंगिराअपि ॥ सर्वग्रासेतु सप्ताहमर्द्ध
ग्रासे दिनत्रयं ॥ त्रिद्व्येकांगुलितो ग्रासो दिनमेकं विवर्जयेत् ॥ वशिष्ठः ॥ सर्वग्रासे दिनान्यष्टौ सर्वका
र्येषु वर्जयेत् ॥ षड्दिनानि त्रिभागोग्रऽर्द्धग्रासे चतुर्दिनं ॥ चतुर्थांशे त्रिरात्रं स्याद्ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः ॥
अत्र कार्यपापदकत्वे परिहारो ज्योतिर्निबंधे ॥ येचदिनानि वशिष्ठाद्यैर्दिने गर्गकौमारकस्त्वेकं ॥ एव
नाचार्यमतं पंचमुहूर्तानि दूषयति ॥ राहुरिति ॥ अथ पंचविधो नित्यनैमित्तकादिकृत्यं व्यतिरिक्त वि
षयः ॥ गुरुः ॥ नित्ये नैमित्तके काम्ये जपहोमक्रियासु च ॥ उपाकर्मणि चोत्सर्गे ग्रहवेधो न विद्यत इ
ति ॥ अथ भदोत्पाते पूर्वदुष्टे दिनमिति ॥ अथ भदोत्पाता वाराहसंहितायां ॥ चंडाशनिमहीकंपसंध्यानिर्घा
तनिस्वनाः ॥ परिवेषरजोधूमरक्तार्कास्तमनोदयाः ॥ द्रुमेभ्योन्नरसस्नेहमधुपुष्पफलोद्गमाः ॥ गोगोप १६

28

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

त्रिंमदवद्विस्त्र्यष्टमायमधुमा पवद्रस्मादयः संनुपरत्वेनोक्ताः एतेषु दिने जायेते न दिनमेकमेव त्यजा॥ ग्र
स्तग्रहमित्रमं ग्रहे भौमादिभिर्विद्धेऽपि तिथौ तथाप्यौ ग्रहयोर्युद्धे वधिधियौ दं। यस्मिन् दिन नक्षत्रेषु द्वजातेन योत्यातमं
यस्मिन्नक्षत्रे दिवं नरितभौमा। त्रिविधो त्याताः संभूताः एता निग्रहमिन्नयोद्धृउत्यातनक्षत्राणि यष्मासेत्यजमे 29
दस्मायारेवेटयोर्थे ज्वास्या दिति विवाहेवं दावने। नारदः। ग्रहणोत्यातं भं समनं गसेषुसत्तु त्रयमिति। नतु नक्ष
त्रमं धौ जायमानग्रहणं किं नक्षत्रेदूष्यदित्य आह॥ शार्ङ्गधरः॥ यस्मिन् विधुं राहुरिमं चाधिष्ण्ये गच्छति तत्याज्य
मृतुत्रयं स्यात्। यात्रिग्रहे पुंमरणं विधत्ते हृदयोभयोस्त्र्यद्भयमेव जह्यात्॥ अन्यच्च॥ नक्षत्रोनरेणग्रहणद्वपेस्या
यदा तदा ग्रहणेयमं संपदादि शुद्धं भवति। द्वितीयं पाणिग्रहे पुष्पमतिमासवक्रात्॥ २२॥ अपग्रहणेन नक्षत्रे
यासमेदेत निधान्यासमद्विवसाशुद्धं वच्छ्याह॥ नेदग्रहदैसकलादिपादग्रासेक्रमात नक्षगुणेऽड् मासान्॥ प्र
दंपरस्ताडुभयो। अविष्यत्याग्रस्ते त्रागेवाभ्युदितेर्ष इवंडे॥ ३२॥ ग्रहेर्द्दग्रहणेन नक्षत्रं क्रमात्से पूर्णे द्वेचतुर्थोभा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु.टी.
१२

पासेसति अष्टमेव मासाद्दिवस्रान्नेष्वप्युरुः ॥ सर्वेष्वासेतु वर्त्मा सांप्रतीनु मासांस्तुदर्शयहे आपादग्रहणे त्रिके 30
मासमेकं विवर्जयेत् ॥ अथ कर्मानुस्तेस्तगेग्रहणमृद्वे त्रिघस्नाः अभ्युदिते ग्रहणात्पश्चात्त्रिघस्ना नेष्टाः त
थाऽर्धखंडे ग्रस्तास्तग्रस्तोदये रमावेध्विष्वपि मासे त्रिदिनं निःशेषं सप्त सप्त चेति ॥ कश्यपः ॥ ग्रस्तोदये प
रोदोषो ग्रस्तास्ते वीक्षुशीलयोः पुनिस्रार्द्रे स्वयं ते न स्वखंडवस्पयोः २३ ॥ अपमानात्पतो वपवर्ज्यो
निषेचांगदूषणकारी निवेसेन निलकानुरूपस्थामाह ॥ जन्मर्क्षे मासं तिपथो व्यतीपातनप्रदावैधृत मा
पितृदिनानि तिथितयर्ही स्तुनाख्यमासकुलिकप्रहरार्धवातविष्कुंभवज्रघटिकाचयमेव वर्ज्य परि
घार्धं पंचशूले च षट्कोडे तिगंडयोः ॥ व्याघाते नव नाड्यश्च वज्रे सर्वेषु कर्मसु ॥ २५ ॥ टी० ॥ जन्मनक्षत्रे
जन्ममासे जन्मतिथयः शुभकर्मसु वर्ज्याः अयं च निषेधश्चाधगर्भसंस्कारे व ॥ नारदः ॥ न जन्ममासे ज
न्मर्क्षे न जन्मादिवसोपि वा ॥ आगर्भस्तुतस्याद्यडहितुवीकत्यह इति जन्ममासः सविशेषो व १२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

जितः ॥ सर्वकर्मसु । वस्तुतस्तु । यत्र शुक्लादिचान्द्रमासे चैत्रादौ जन्माभं तु स चान्द्रो मासो जन्ममासस्तत्याज्यः इत्य
न्नीयजरूपेते मासादिः सप्त प्रकीर्तिताः अग्नौ वा सौमध्ये स्वमाष्टौ पितरं सोमया ॥ काचिति हारीतोक्तमासलक्ष
णात् व्यतीपातादपसव्यवर्ज्याः पितृदिनमानं मातापित्रोर्मरणदिने तिथिश्चयधीतिथिश्चयस्मिंश्चिवृद्धिश्च
तस्ये हरणमाहवाशिष्ठः ॥ स्युक्तिस्तास्ति यो वारे एकस्मिन्नवमातिथिर्वाश्च येचैकत्रिघुस्तृद्वै पिनिंदितो ८
नः नमासश्च अधिकमासश्च वर्ज्यः संक्रमद्वयसहितः क्षयमासः अधिकमासो संक्रान्तः कुलकार्यप्रहरैव
ह्यमाणैः । पातो महापातः विष्कुंभयोगवज्रयोगयोराद्यं घटिकात्रयमेव वर्ज्यं एवकारेण केचिद्व्ययो
गे नव घटिका वर्ज्याः इत्युक्तं यथा विष्कुंभाद्य घटीत्रयं पंच नव केव्याघाते वज्रे नव मिति निर्वहन्ति शूले तथा व्या
घाते वज्रे कैकाइति गण्डात्योति विद्वत्किरपि निरस्तादि विष्कुंभवज्रयोर्हि स्तः षड्वर्जं गंडातिगंडयोः ॥
व्याघाते नव शूले तु पंचनाड्यो विगर्हिता ॥ इति कश्यपोक्तेः ॥ परिघस्यार्धं वर्ज्यं शूलस्याद्याः पंच गंडे

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु.दी.
१८

गंड्योः ॥ सार्धघटिकाद्वयं त्यागे तेनादिमा नवघटिका वर्ज्याः ॥२४॥ अथ पक्षरंध्रतिथीरवश्यत्वे तन्निषेधवर्ज्ये ३२
घटीसंख्यामनुक्रमाह ॥ वेदांगाष्टनवकैः पक्षरंध्रतिथौ त्यजेत् ॥ वस्वंकमनुतत्त्वाशाशाराः नाड्यः परा शुभाः
॥२५॥ टी० ॥ चतुर्थ्यादौ अष्टमी नवमी द्वादशी चतुर्दशी पक्षरंध्रतिथयो ज्ञेयाः ॥ आसु शुभकृत्यस्याव
श्यकत्वे सति आदिमाः क्रमाद्वस्वंकमनुतत्त्वाशाशाः नाडीस्त्यजेत् यथा चतुर्थ्यां आदिमा अष्टघटि
काः षष्ठ्यां नवघटिका अष्टम्यां चतुर्दश नवम्यां पंचविंशतिः द्वादश्यां दश चतुर्दश्यां पंच घटिकास्त्याज्या
इत्यर्थः परास्तु वारितराः शुभा ज्ञेयाः ॥ वशिष्ठः ॥ चतुर्दशी चतुर्थी च अष्टमी नवमी तथा ॥ षष्ठी च द्वाद
शी चैव पक्षछिद्राह्वया इमाः ॥ क्रमादेतासु तिथिषु वर्जनीयाः प्रनाडिकाः ॥ भूताष्टमनुतत्त्वांकदशासंख्या
स्तु शोभनाः ॥ शेषा नाडी पृथक्त्वमेकते सर्वविनस्मृतीत्यादि ॥ कश्यपेन सर्वेषां पारणेन दशैव वर्जिताः
२६॥ अथ कुलिककालवेलायमघंटके दोषाननुक्रमाह ॥ कुलिकः कालवेला च यमघंटकंटकः

१८

वारादिघ्ने क्रमान्मंदेबुधे जीवेकुजे लवः ॥ २७ ॥ कुलक इति ॥ वर्त्तमानवारान्मंदे शनैश्चरे द्विगुणिते योंको भ २
वति ॥ तस्मिन् द्विगुणिते योंकस्तत्संख्यः त्त्रिणोमुहूर्त्तः कुलिको भवतीति ॥ एवं बुधे जीवे भौमे वर्त्तमानवारा
द्विगुणिते योंको भवति सद्विघ्नः क्रमात् कालवेला यमघंटकसंज्ञाऽष्टमुहूर्त्ताः स्युः यथा रवितः सप्तसंख्याकः 33
तस्मिन् द्विगुणिते चतुर्दश जाताः ॥ तेन रवौ चतुर्दशो मुहूर्त्तः कुलिकसंज्ञक इत्यर्थः ॥ एवं सोमवारादिकः
एवं बुधसंख्या चत्वारस्ते द्विगुणितेऽष्टमो मुहूर्त्तः कालवेला ॥ जीवे द्विघ्ने दशमो यमघंटः ॥ भौमे तु ती
थे द्विघ्ने षष्ठो मुहूर्त्तः कंटकसंज्ञक इत्यर्थः ॥ एवं सोमवारादपि ॥ अथ यमभकल्पावश्यकत्वे देशभेदेन
कुलिकादिदोषपरिहारमाह ॥ गर्गः ॥ विंध्यस्योत्तरकूले तु यावदा तुहिनाचलं ॥ यमघंटकदोषोऽस्ति
नान्यदेशेषु विद्यते ॥ मत्स्यांगमगधांध्रेषु यमघंटस्तु दोषकृत् ॥ काश्मीरे कुलिकं दुष्टमर्धयाम
स्तु सर्वतः इति ॥ केचिन्मते कालवेला ॥ कालस्य वेलां रवितः शराब्धितर्कान् लागांबुधयोः ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु.हू.टी.
१९

५।२।८।३।१।४। गजेंद्र।। दिने निशायां मृदुवेदनेत्र नगे भुरामा।।६।४।८।२।१।५।३।। विधुद्वंदति नौच १।८ गजेंद्र इत्यहः प्रह

रद्वयं शनौ।। यात्रायां मरणं काले वैधव्यं पाणिपीडने।। जनने व्रतबंधः प्रोक्तः शुभकर्म ततस्त्यजेत्।।गौड।। सूर्ये वेद

शरौ ४।५ चंद्रे द्विपलौ २।७ कुजे हिम्बरौ २ सेवाग्नी ४।३ गुरौ दंतिहयौ ८।७ भृगौ त्रिपवेदकौ ३।४ मंदे तर्कगजौ ६।८

स्वयं यामार्धो वर्ज्यो भास्वदेतिर ३।।१।। अथ वस्त्रपोदिवारे भुविख्यातं सपण वसो वसतानार्थं च मूहूर्तादिनामकान्मु

हूर्तान् रुद्राहूर्तविक्रीडितवसेततिलक्काम्यामाहा।। श्लो०।। सूर्ये षट् स्वरनागदिकूमनुमिता स्त्रेंद्रा द्विवसु

(स्वरनागा) कुंजराः।। कर्को विश्वपुरंदरादितिसुते मध्ये ग्नितर्की दिशः।। सौम्ये षट् त्रिगजौ वदिग्मनुमिते जी

वे द्विषट् भास्कराः।। शुक्राख्यास्तिथयः कालाश्रमगुणे वेदेषु तर्कोग्रहाः।। रुद्राः।। दिग्भास्करा मनुमिता

स्त्रयशनौ श्वाद्विहिनागादिशो भवदिवाकरसंमिताश्च।। दुष्टः स्मृतः कुलिककंटककालवेलास्तुश्चार्धया

मयमर्धप्रहरगताः कलांशाः।।१९।। विषाशी रावलीनी ? प्रातस्रा स्त्रत्रि पुष्करे।। विवाहादिशुभे नेष्टे होलिकाप्रा

१९

ग्दिनाष्टकं॥४०॥सूर्येति।रविवारे षष्ठसप्ताष्टमदशमचतुर्दशा मुहूर्त्ता नेष्टाः॥एवं सर्वत्रस्वयमर्थो मूलेन्यास ततः स्पष्ट
एवं एषु मुहूर्त्तेषु कश्चिद्दुर्मुहूर्त्तः कश्चित्कुलिकः यंकंटकः कालवेलाख्यः स्यात्॥तत्प्रमाणं कालेशाः दिनमानस्य
षोडशांशाः॥अथ विवाहादिशुभकर्मणि होलाष्टकनिषेधं देवपरत्वेनाह॥विपाशेति।विपाशा ऐरावती शतद्रू
एताः॥पाश्चिमदेशत्रः सिद्धाः॥त्रिपुष्करासातीरे ऽगायतटवर्त्तदेशे होलिका फाल्गुनशुक्लपूर्णिमा ततः प्राग्दि
नाष्टकं विवाहादिशुभकर्मसु नेष्टं अप्योदन्यदेशे न निषिद्धं॥४०॥अथ मृत्युयोगादिदुष्टयोगपरिहारमनुष्टु
भाह॥श्लो०॥मृत्युक्रकचदग्धादीनिंदितैशास्त्रेशुभान् जगुः॥केचिद्विवाहमोत्तरे त्वान्ये यात्रायामेव निंदिता
न्॥४१॥मृत्युयोगादास्यादर्क इत्यादिनाऽग्रानंदादिभूक्ताः क्रकचाः षष्ठादितिथयो मंदादिलोमगिल्युक्ताः
दग्धादियोगाः सूर्येशपंचाग्नीत्यादिनोक्ताः॥ते देशास्त्वेकत्र गोचरेण समीचीनेन्नति॥एतान् शुभान्
शुभफलदान् जगुः ऊचुः राजमार्त्तंड॥क्रकचामृत्युयोगाख्यादिने दग्धं तथैव च॥शुभे चेद्देहलं याति

नं

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु.चिं.
२०

वहावज्रहताश्व॥ अथ केचिदाचार्याः॥ यामोत्तरं त्वहरोत्तरं मत्तु क्रकच दग्धादीन् शुभान् जगुः॥ सर्ववार्ता॥ उ
त्पातेयमघंटे च काणे च क्रकचे तथा तिथौ दग्धे काले च प्राग्यात्यदतः शुभमिति॥ अथान्ये आचार्याः॥ मत्तुक्र
कचदग्धादीन् यात्रायामेव निंदितान् जगुः॥ विवाहादौ तु न दोषः॥ तल्लः॥ वारर्द्धेति थि योगेषु यात्रायामेव
वर्जयेत्॥ विवाहादौ कुलीरगो दीनाभिदेवचः निंदिते त्थिति शोभः॥ अन्यच्च॥ अयोगेषु वर्जयेत्॥ घ
टिकाद्वयं उत्पातमृत्यु काणानां पंच षट्सप्त नाडिकाः॥ पुनः रविः अयवाहुं भुजंगप्रयाते नाह॥ अयोगे सु
योगोपि चेत्स्यात्तदानीमयोगं निहत्यैष सिद्धिं तनोति॥ परे शुद्धौ लग्ने कुयोगादि नाशं दिनार्धोत्तरे वि
ष्टिपूर्वं च शस्तं॥ ४२॥ अयोगे क्रकचादौ सति चेत्सुयोगः सिद्धियोगो पि स्यात्तदा एषः सिद्धियोगः अयो
गफलं निहत्य सिद्धिं कार्यसिद्धिं तनोतिति निष्पादयति॥ मार्तंडः॥ अयोगः सिद्धियोगश्च द्वावेतौ भवतो य
दि। अयोगो हन्यते तत्र सिद्धियोगः प्रवर्तते॥ परे आचार्याः लग्नशुद्ध्या कुयोगादिनाशमाहुः॥ यदाह

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सएव॥ तत्र लग्नं विना किं चिंत्यते शुभसंज्ञके॥ तत्र तेषाम योगानां प्रभावाज्जायते फलं॥ अथावश्यककृत्ये
कालांतराभावे परिहारमाह॥ विष्टिरंगारकश्चैव व्यतीपातः सवैधृतः॥ प्रत्यरं जन्मनक्षत्रं मध्याह्नात्परतः शु
भमिति॥ टी०॥ विष्टिर्भद्रा सा पूर्वोक्त एव विष्यादिकं मध्याह्नानंतरं शुभमाह॥ अथ भद्रामाह शालिन्याह॥
शुक्ले पूर्वार्धेऽष्टमीपंचदश्योर्भद्रैकादश्यां चतुर्थ्यां परार्धे॥ कृष्णेंत्यार्धे स्यात्तृतीयादशम्योः पूर्वभागे स
प्तमीशंभुतिथ्योः॥४३॥ टी०॥ शुक्लपक्षेऽष्टम्यां पूर्णिमायां च पूर्वार्धे भद्रा स्यात्॥ एकादश्यां चतुर्थ्यां चोत्तरा
र्धे भद्रा कृष्णपक्षे तृतीयायां दशम्यां। चांत्यार्धे सप्तम्यां शंभुतिथौ चतुर्दश्यां च पूर्वार्धे पूर्वभागे भद्रा स्यात्॥
भद्रास्वरूपं रत्नमालायां॥ उद्दिष्टोऽस्य वक्त्रेत्यादि॥४३॥ अथ चतुर्थ्यादितिथिषु भद्रामुखपुच्छविभागं
माह त्यक्तविक्रीडितेनाह॥ पंचद्व्यद्रिकृताष्टरामरससंख्यात्म्यादि घस्रः शराः॥ विष्टेरास्यमसद्गजेंदुरसरामाश्वि
बाणाब्धिषु यामेष्वंत्यघटीत्रयं शुभकरं पुच्छं तथा वासरे॥ विष्टिस्तिथ्यपरार्धजा शुभकरी रात्रौ तु पूर्वार्ध
जा॥४४॥ टी०॥ पंचेति चतुर्थ्यादितिथीनां पंचादिप्रहरेषु आदिघटयः शराः पंचसंख्याः विष्टेरास्यमु

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

खं यथा चतुर्थ्याः पंचमप्रहरे आदिमा घट्यो भद्रामुखं एवमष्टम्यां द्वितीयप्रहरे एकादश्यां सप्तमप्रहरे पूर्णिमा
यां च तुर्थे प्रहरे तृतीयायामष्टमे सप्तम्यां तृतीये दशम्यां षष्ठे चतुर्दश्यां त्वमेव घटीत्रये पुच्छं सेत्ते शुभकरं यथा (
चतुर्थ्या अष्टमप्रहरस्यांत्यघटीत्रयं भद्रापुच्छं ॥ एवमष्टम्यादिषु प्रथमादिप्रहरस्यांत्यघटीत्रये पुच्छं ज्ञेयं तत्र भद्रा
कर्मेति ॥ वशिष्ठेनाप्युक्तं विष्टिमध्यस्थछेदनोच्चाटनादि यत् ॥ तुरंगमहिषोष्ट्रादि कर्म विष्ट्यां तु सिध्यति
अंगविभागः कश्यपसंहितायां ॥ मुखे पंच गले त्वेका वक्षस्येका दशास्मृताः ॥ नाभिस्थितस्य चतस्रः कट्यां तिस्रः पुच्छे
तु नाडिकाः ॥ कार्यहानिर्मुखे मृत्युर्गले वक्षसि निःस्वता ॥ कट्यामुन्मत्तता नाभौ च्युतिः पुच्छे ध्रुवो जयः ॥ अथ विष्टि
परिहारमाह ॥ तथेति ॥ तिथ्यपरार्धजाता तिथ्युत्तरार्धमूला विष्टिर्वासरे दिवसे यदि स्यात्तदा शुभकरी तथा तेनैव प्र
कारेण तिथिपूर्वार्धजा भद्रा रात्रौ चेत्स्यात्तदा शुभकरी ॥ सत्यं ॥ दिवापरार्धभूता विष्टिः पूर्वार्धोत्था यदा नि (
शि ॥ तदा विष्टिः शुभायेति कमलासनभाषितं ॥ ४४ ॥ अथ भद्रानिवासं तत्फलं चानुष्टुभाह ॥ श्लो० ॥ कुंभक
र्कटयोर्मर्त्ये स्वर्गेऽब्जाज्जयेऽलिगे ॥ स्त्रीधनुर्जूकनक्रेऽधो भद्रा तत्रैव तत्फलं ॥ ४५ ॥ कुंभेति ॥ अत्र चंद्रे कुंभद्वये कु

38

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भमीनस्थे कर्कटे दये कर्के सिंहराशिस्थे भद्रा मर्त्ये मनुष्यलोके तिष्ठति ॥ अथ मेषा त्रये मेष वृष मिथुनस्थिते स्वर्लि
वृश्चिकस्थे चंद्रे स्वर्गलोके भद्रा तिष्ठति ॥ कन्या तुला धनु मकरराशिषु चंद्रेऽस्थग । पाताललोके भद्रा तिष्ठति ॥ 39
॥ अत्रैव मर्त्ये स्वर्गपातालेषु फलं शुभं शुभाशुभं भद्रा ददाती स्वपवादस्त्रराश्रयो जन्मनशुभं भवति ॥ उक्तं च ॥ मेषोक्ष
कोऽयमिथुने घटसिंह मीन कर्कटे च चापमकरगतौ लिसुता सुतासु चंद्रे ॥ स्वर्गमर्त्य नाग नगरी क्रमसंश्रयाति विष्टिः
फलान्यपि ददाति हि तत्र देशे ॥ उक्तं च नभः पाताल वसत मेकौ रकुंभ हृदये मृत्युकार्ये जातित्रितये धुगा ॥ कन्याचा
प हृदये चंद्रे भद्रा पातालवासिनी ॥ ५५ ॥ अथ कालमुहूर्तानि षेध्य वस्तूनि भद्राहूर्लविक्रीडिते नाह ॥ श्लो० ॥
वाप्यारामतडागकूपभवनारंभप्रतिष्ठे व्रतारंभोत्सर्गवधूप्रवेशनमहादानानि सोमाष्टके ॥ गोदानाग्र
यणप्रपाप्रथमकोपाकर्म वेदव्रतं नीलोद्वाहमथातिपन्नशिशुसंस्कारान्सुरस्थापने ॥ ५६ ॥ टी० ॥ वाप्य
ति आराम उपवने तडागः पुष्करणी कूपः प्रसिद्धः एतेषामारंभः प्रतिष्ठा आरंभः निर्माणं प्रतिष्ठा उत्स
र्गः उपायनं महादानानि तुलापुरुषादीनि सोमयागः अष्टकाश्राद्धं गोदाने केशांतसंस्कार में ग्र

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु॰ ग नयग्रन्नवान्नेष्टिः प्राजन्मालाप्रथमंकोपाकर्म प्रथमाभ्यमाणे श्रावणिकमिव देवव्रतंमहानाम्न्यादित्रयं।
२२ महानाम्नीव्रतेउपनिषद्व्रते वेदव्रतं चनीलोद्वाहः काम्यवृषोत्सर्गः ग्रतिपन्नशिशुसंस्काराः ग्रतिपन्नाः
ग्रतिक्रांताजातकर्मादयः ॥ शिशूनां संस्काराः ॥ ४६ ॥ ग्रथान्यानि प्राह शार्दूलविक्रीडितेनाह ॥ श्लो० ॥ दीक्षामौं
जिविवाहमुंडनमपूर्वं देवतीर्थेक्षणं सन्यासाग्निपरिग्रहौ नृपतिसंदर्शाभिषेकौ गमं ॥ चातुर्मास्यसमावृती।
श्रवणयोर्वेधंपरीक्षांत्यजेद्वृद्धत्वास्तशिशुत्व ॥ इज्यसितयोर्न्यूनाधिमासे तथा ॥ ४७ ॥ टीका ॥ दीक्षामंत्रग्र
हणादिका मौंजिविवाहौ प्रसिद्धौ मुंडनेचौलं अपूर्वदेवेक्षणंतीर्थेक्षणं च सन्यासः ॥ प्रसिद्धः ॥ अग्नि
परिग्रहोग्निहोत्रं अपूर्वराजदर्शनं राज्ञामभिषेकः अगमेगमनमपूर्वमेव चातुर्मास्यं चातुर्मास्ययागः
समावृत्तिर्मौंजीविसर्गः श्रवणयोर्वेधः कर्णवेधः परीक्षा तप्तमाषादेरूपादिव्यमिति एतानिकर्माणि
बुधोनकुर्यात् कदा इज्यसितयोर्वृहस्पतिशुक्रयोर्वृद्धत्वेऽस्ते च शिशुत्वे बाल्ये च नतदान्यूनाधिमासे च वृद्धे
यमासे अधिमासे च न कुर्यात् ॥ अत्र मूलं वच वचनानि ॥ शास्त्रांतरे ॥ अस्तंगतेगुरौ शुक्रे बाल्ये वृद्धे २२

मलिम्लुचे ॥ उद्यापनमुपारंभं व्रतानां नैव कारयेत् ॥ स्वहोन्त्रयः ॥ वापीकूपतडागयागमने हौरं प्रतिष्ठाव्रतं भवि ४१
षाणं दक्षकर्णवेधनमहादानेवनेसेवतं ॥ तीर्थस्नानविवाहदेवभवने मंत्रादिदेवेक्षणं ॥ दूरेयौवनिजीवि कः प
रिहरेत् लग्ने मार्गवे ॥ उपनयने गोदाने पाणिग्रहणे गृहप्रवेशागमनानि ॥ अस्तमिते पुनः कुर्यात् गुरुभृगु
चैव पुत्रे च ॥ अस्तमयात् प्रकलमाह ॥ बादरायणः ॥ गुर्वोर्वा मस्तमितेस्यात् शुक्रास्ते चैव कन्यकां चैव दैनदेवउ मौहन्या
तस्मादस्तं विवर्जयेत् बालभावे - - हन्यात् वृद्धिभावे वरं तथा ॥ तस्मात्काले च वार्द्धे च विवाहं नैव कार
येत् ॥ अधिमासे वर्ज्या निगदप्रतिपत्तिषु ॥ सोमयागादिकर्माणि नित्यान्यपि मलिम्लुचे ॥ तथैवाग्न्याहाय
णं धानं चातुर्मास्यादिकान्यपि ॥ महालयाष्टका श्राद्धोपाकर्मोपाधिकर्मयत् स्पष्टमासविशेषाख्या
विहितं वर्जयेन्मले ॥ गर्गबृहस्पती ॥ अग्न्याधानं प्रतिष्ठा च यज्ञदानव्रतानि च ॥ वेदव्रतवृषोत्सर्गचूडाक
रणमेखलाः ॥ मांगल्यमभिषेकं च मलमासे विवर्जयेत् ॥ मरीचिः ॥ गृहप्रवेशगोदानस्नानाद्य य
महोत्सवं ॥ न कुर्यान्मलमासे नु संसर्प्योहस्पतौ तथा ॥ वसिष्ठः ॥ वापीकूपतडागादिप्रतिष्ठायज्ञकर्म

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु०दी०

च ॥ न कुर्यान्मलमासे लुप्ते सूर्ये हस्पतौ तथा ॥ यदा क्षयमासो भवति द्वे तदा क्षयमासस्य पूर्वोत्तरावधिमासौ 42
भवतः तत्र पूर्वः संसर्प्यः द्वितीयो ह्यंहस्पतिः ॥ एतानि गुरुशुक्रयोरस्तादावपि वर्ज्यानीत्याह ॥ गार्ग्यः ॥ वाले वा
परिवारे वृ शुक्रे वास्तंगते गुरौ ॥ मले मलरवौ नानि वर्ज्यो ये देवदर्शनं ॥ अपूर्वे देवते दृष्टाश्रु चत्वः नृत्ये मा
गे वे ॥ मलमासे प्रनावलती घ यात्रां विवर्जयेत् ॥ अनारब्धा अपूर्वे त-- यात्रा ॥ अत्र नियतकालानि
सीमंतनामकर्णादीनि पूर्वोदेरस्तादिसत्वेपि स्वस्वकाल एव कार्याणि ॥ गुरुः ॥ मासप्रयुक्तकार्येषु मू
ढत्वं गुरुशुक्रयोः ॥ न दोषकृन्मलो न्मासे गुर्वादित्यादिकं तथा ॥ अन्यत्रापि ॥ सीमंतजननकादीनि प्रा
प्तांतानि चैवानि ॥ न दोषो मासस्य मौढ्यं गुरुशुक्रयोरिति ॥ वशिष्ठः ॥ अतीतकालान्यखिलानि
तानि कार्याणि सौम्यायनगे दिनेशे ॥ सिते गुरौ चाप्युपयाते मासे तदुक्तं पंचांगदिने परवंडे ॥ अत एव
व्रतिपत्न्या अपि प्रमुसंस्कारा उत्सुकः ॥ अथ सिंहमकरस्थ गुर्वादिष्वपि दोषमाह ॥ श्लो० ॥ अस्ते वर्ज्य
सिंहनक्रस्थजीवे वर्ज्यं केचिद्वक्रगे चातिचारे ॥ गुर्वादित्ये विश्वघस्रेपि पक्षे प्रोचुस्तद्वद्दंतरत्नादिभूषा ४३

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अस्तइति अस्ते गुर्वादित्ये वर्ज्यं निषिद्धमुक्तं तन्न ॥ सिंहस्थे गुरौ पत्न्याः सर्वकार्याणि वर्जयेत् ॥ पुत्रभ्रातृक
लत्राणि हन्यात्स्वाध्यायेन संशयः ॥ कारकोव्रजंते नाशं सेनानी म्रियते चिरात् ॥ देवारामतडागानि प्रवेशोपा
नगृहाणि च ॥ विवाहयज्ञोपनयनचूडादि नैव सिध्यति ॥ यथा सिंहस्थितो जीवस्तथैव मकरस्थितः ॥
अयमपि निषेधो नियतकालानां न भवति ॥ वायुपुराणे ॥ गयायां सर्वकालेषु पिंडं दद्याद्विधानतः ॥
अधिमासे जन्मदिने अस्ते च गुरुशुक्रयोः ॥ न त्यक्तव्यं गयाश्राद्धं सिंहस्थे च बृहस्पतौ ॥ अधिमासे सिंहे
गुरौ वास्ते च गुरुशुक्रयोः ॥ तीर्थयात्रा न कर्तव्या गंगायां गोदावरीं विनेति ॥ अथ गुर्वादित्ये यद्वर्ज्यं
तद्वक्रगे गुरौ अतीचारगेपि गुरौ वर्ज्यं ॥ मत्स्ये ॥ यात्रोद्वाहप्रतिष्ठां च गृहचूडाव्रतादिकं ॥ वर्जयेद्यत्न
तस्त्वेवं जीवे वक्रातिचारगे ॥ अस्यापवादो राजमार्तंडे ॥ वक्रातिचारगे जीवे वर्जयेत्तदनंतरं ॥ व्रतोद्वा
हादिचूडायाम् अष्टाविंशतिवासरान् ॥ दीपिकायां ॥ त्रिकोणजायाधनलाभराशौ वक्रातिचारेण गुरुः
प्रयातः ॥ यदा तदा प्राह विलग्नं शुभं ॥ विलायपाणिग्रहणं न सिष्टे ॥ अथ केचिद्गुरुसहितेनैकत्रमि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

गतौ गुरुसूर्यौ क्षितिपावतः ॥ गुर्वादित्येपि सर्वं शुभं कर्म वर्ज्यं ॥ शौनकः ॥ एकराशिगतौ सूर्यजीवौ स्यातां यदा पुनः ॥ व्रतबंध
२४ विवाहादि शुभकर्माणि त्यजेत् ॥ अथ केचिच्छिष्यपक्षेपि पक्षे त्रयोदशादिने पक्षे यस्मिन् पक्षे तिथिक्षयहासः त्रयोदशादि
नः सोतिनिंद्यः ॥ उक्तं च ॥ पक्षस्य मध्ये द्वितिथी पतेतां तदा पतेत् तत्र यामवेला रौरवकालयोग इति ॥ तस्मिन् पक्षे शुभं कर्म ५५
वर्ज्यमित्याहुः ॥ चंडेश्वरः ॥ त्रयोदशाहे पक्षे विवाहादि न कारयेत् ॥ गर्गादिमुनयः प्राहुः कृते मृत्युस्तदा भवेत् ॥ ३
पश्चयने च दक्षिणायने वेश्मारंभादि शुभकर्माणि ॥ यात्राद्विपदापदो कुर्यान्न जिज्ञ्यो विधुः पुरतः ॥ अथ पतद्वृत्तेन प्रकारे
ण देवतरत्नादि भूषादेला लग्नसंबंधिता भूषा रत्नसंबंधिभूषा च ॥ प्रादिशादनात् सुवर्णमणि संबंधिनी च भूषा वर्ज्या
प्राहुः पूर्वास्मिन् निषेधकालद्वयस्थापि ॥ राजमार्तंडः ॥ यात्रां चूडां विवाहं क्षितिविवरविधिं मौरवसंप्रवेशप्रासादे
ग्रानहर्म्यं सुरतनरभवनारंभविधाविधानं मौंजीबंधं व्रतिव्रतमपि कनककरदाधारणं कुर्वते येन तत्सु ॥ सिंहस्थिते जे
गुरुदिनकरयोरेकराशिस्थयोश्चेति ॥ सिंहस्थगुरौ कूपतलादण्डात्मा कृते रता व पित्र्यपमक तेव्य सुवर्णादि धा
रणं निषेधद्वतर्ये ॥ ४८ ॥ अथ सिंहस्थगुरोः प्रकारान्तरेण परिहारमनुष्टुभेदवज्र्याह ॥ श्लो० ॥ सिंहे गुरौ सिंह २४

लग्नेवै विवाहे नैवोपयमो दोत्तरतश्च यावत्॥ भागीरथ्या याम्यतटं च दोषो नान्यत्र देशे तपने पिमे षे॥ ५८॥ मघादि पंचपादे
षु गुरुः सर्वत्र निंदितः॥ गंगागोदावर्योर्मध्ये हित्वा शेषेषु त्रिषु न दोषकृत्॥ ५७॥ मेषार्के सन्नुवृत्तो वा हे गंगागोदोत्तरे पि च
सर्वेषः सिंहगुरुर्वर्ज्यः कलिंगगौडगूर्जरे॥ ५८॥ शी०॥ सिंहद्भित्तिः॥ अथ मेषार्के दत्तपरिहारः सिंहस्थगुरौ सत्यपि सिंहां 45
शे सत्यं त्रयोदशांशे॥ ५१॥ भोतेतरं सच्चे मासे मेषात्रये आद्या॥ ६०॥ पंचमो नवांशः सिंहस्तत्र गुरौ सति विवाहो नेष्टः
सिंहराशौ सिंहांशो यदा भवति॥ वाक्यांतिः॥ सर्वदेशेष्वयं त्याज्यो दंपत्योर्निधनप्रद इति मार्तंडोक्तेः॥ अन्यो विशि
ष्टांशेषु विवाहादिशुभं भवतीत्यर्थः॥ सिंहे भगणव है वन्ये गुरौ पुत्रवतीमवेदित्यादिनत्रैवोक्तेः॥ अथ देशभे
देन द्वितीयपरिहार उच्यते॥ अथ गोदोत्तरः॥ गोदावरीनदीतस्या उत्तरतीरमारभ्य भागीरथ्या याम्यतटं दक्षिणकू
लं मर्यादीकृत्य गोदावरीगंगोत्तरवर्ती यो देशस्तत्र सिंहस्थगुरुर्वर्ज्यः नान्यदेशे॥ लक्ष्मः॥ गोदावर्युत्तरतो याव
द्भागीरथीतटं याम्यं तत्र विवाहे नेष्टः सिंहस्थे देवप्रतिपूज्ये अपरे गोदावरीदक्षिणतटे भागीरथ्युत्तरदेशे च सिं
हस्थगुरुदोषो नास्ति॥ वसिष्ठः॥ भागीरथ्युत्तरे कूले गोतम्या दक्षिणे तथा॥ विवाहो प्रतिबंधो वा सिंहस्थेज्ये न दु
ष्यति इति॥ अत्र विवाहप्रतिबंधावेव न निषिद्धौ॥ आम्नायामुग्राणि शुभकर्माणि निषिद्धान्येव॥ अपवाद

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स्वसंकोचाश्रयत्वाडुपत्नत्वाण्णयोगमत्॥ अथतत्तीयपरिहारः॥ नष्टनेस्त्वथैमेषेचराशौ विद्यमानेसतिवाहिरः।
२५ स्यगुरोर्दोषोनास्तीत्योतिनिर्बंधे॥ मंगलानीहकुर्वीतसिंहस्थोवाक्पतिर्यदा॥ भानौमेषगतेसत्तीत्यादुःशौ
नकादयः॥ इति॥ ५१॥ सिंहवाशिगतेगरौ निषेधवाक्यानांप्रतिप्रसववाक्यानांचनिर्गलितार्थमनुष्टुप्छंद्ये
नाह॥ मघादीत्यादि॥ ५०॥५१॥ अथमकरस्थेगुरोः प्रकारद्वयेनपरिहारंशालिन्याह॥ श्लो०॥ रेवापूर्वे
गंडिकापश्चिमेचशोणस्योदग्दक्षिणेनीचइज्यः॥ वंग्यौनाथेकौंकणेमागधेचगौडेसिंधौवर्जनीयःप्रमु
मेषु॥५२॥ टी०॥ रेवेति॥ रेवाख्यानर्मदायाःपूर्वेदेशेगंडकीनद्याःपश्चिमेविभागेशोणनदस्योत्तरदक्षि
णभागेमकरस्थोनदोषभाक्॥ अन्यदेशेनिषिद्धः॥ तत्राह॥ नर्मदापूर्वभागेतुशोणस्योत्तरदक्षिणे॥ गं
डिकापश्चिमेभागेमकरस्थोनदोषभाक्॥ निषिद्धदेशानाह॥ अथमिति॥ अथमकरस्थोगुरुः कौंकण
देशेमगधदेशेगौडदेशेचसिंधुदेशेप्रमुमकरस्थेषुवर्ज्यो निषिद्धः॥ उक्तंच॥ मागधेगौडदेशेतुसिंधुदेशे
चकौंकणे॥ व्रतंचूडाविवाहंचवर्जयेन्मकरेगुरौ॥ एभ्योन्यदेशेषुमंगलंअथोन्मध्यमं॥ ५२॥ अथलु
प्तसंवत्सरदोषंसापवादंवंशस्थाविरेणाह॥ श्लो०॥ गोजांत्यकुंभेतरभेतिचारगेनोपूर्वराशिंगुरुरेति २५

46

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

४७

लुप्तः ॥ तदा विलुप्ताब्द इह निंदितः कुंभे गुरौ सुरनिम्नगांतरे ॥ यस्मात् किं च सिंहे दिने वेक्रितः यदा पूर्वराशिं नोपगच्छ
ति तदा विलुप्ताब्दः लुप्तसंवत्सर उच्यते स निंद्यः ॥ अंकं च ॥ अतीचारगतो जीवः स्वस्वराशिं न चेत् पुनः ॥ लुप्तः संवत्सरो ज्ञेयो ग
र्हितः सर्वकर्मसु ॥ यदा तु गोजीवः कुंभे पूर्वराशेः सकाशात् महातिचारेण याति पूर्वराशिं च नैति तदा लुप्तसंवत्सरदोषः
गुरुर्मेषे मकरे कुंभे यदा स्यादतिचारगो गुरुः ॥ नतत्र काललोपः स्यादित्याह भगवान्मनुः ॥ दशममासभोगान्यतरे अतीचारेपि
लुप्ताब्ददोषो नास्ति ॥ वचनं ॥ मासान् दश भोक्ता दशवासमयुज्यराशौ यदा चतुर्थमुपैति जीवः ॥ भुंक्ते न पूर्वं च पुनस्तथापि
न लुप्तसंवत्सरमाहुरार्याः ॥ पूर्वदेशविभेदेन पदशार म्लेच्छानां देशभेदे न परिहारमाह ॥ स लुप्तसंवत्सरो रेवानर्म
दासुरनिम्नगाभागीरथ्योः तयोर्नद्योरंतरे निंदितः लुप्ताब्ददोषो विवाहे वर्जितः ॥ ससहस्थिगुरोः पुत्रसन्न्यासे तु प्रयत्नतः
विवाहादि न कुर्वीत नर्मदानीर उत्तरे ॥ ५२ ॥ अपवादप्रवृत्तिमुपजात्याह ॥ श्लो ॥ पादोनरेखापरिपूर्वयोजनैः पलैर्युतोना
स्ति यद्योजनार्धतः ॥ ऊनाधिकास्तद्विवरोद्भवैः पलैरूर्ध्वं तथाधो दिनपप्रवेशनं ॥ ५२ ॥ पादोनेति ॥ अथ मध्यरेखा पु
री रत्नसांदेववकन्यापकोलीत्याधुकाः लंकातः आरभ्य सुमेरुम स्पृक् इत्येतत्र योवर्त्ति देशाः स मध्यरेखा प्राक्नोच्यंते
यस्मिन्देशे वारप्रवृत्तिः ॥ श्रीकौविलासदेशो रेखातः प्राक्पश्चिमे यावंतियोजनानि मध्यवर्तिकानि स्वस्वतुर्यांशोनानि
कृत्वा तावद्भिः पलैः स्तिष्ठ्य पंचदशघटिकायुक्तो नाकार्यः ॥ यदा मध्यरेखातः प्रत्यग्योजनानि तत्पाप्नुकाः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वशान्मध्ययोजनानि तेनोनाः कार्याः अथ यदि देशे वारप्रवृत्तिरिष्यते तदा स्वदिनार्द्धे चरणं परं लग्नतहीनानाडिकापंचचंद्राद्
२६ त्यादिप्रकारसिद्धं ॥ तस्माद्दिनार्द्धोत्थसंस्कारविशिष्टाः पंचदशघटिकामध्यमेंद्रवंति तदा तद्दिवसे मध्ये पलैर्दिनार्द्धसंस्का
रविशिष्टपंचदशघटिकादिवसेऽतरं तत्संवेधिनो देशांतरस्य चैव पलैरूनं तत्र यो दिनपस्य वारस्य प्रवेशः यदा संस्कारवि
शिष्टा पंचदशा दिनार्द्धं तस्मादूनाः स्फुटा स्युः सूर्योदयात्पूर्वं वारप्रवृत्तिरित्यर्थः । यदा वाराणसी रेखाभिः धानात्तु 48
रुदेशान्मध्याकृतिषट्षष्टियोजनानि पादेन चतुर्थांशेनोनानि ४७ मध्ययोजनानि तैः पलैरूनाः पंचदशघटिकाजा
ता ॥१४।१२॥ दिनार्द्धं १६।२ अस्मान्न्यूना इति विवरं १।१७ । तेनाभिर्घटीभिः सूर्योदयात्पूर्वं वारप्रवृत्तिः यदा दिना
र्द्धं १३।५ अस्मादधिका इति विवरं १।२ एताभिर्घटीभिः सूर्योदयात्पश्चाद्वारप्रवृत्तिरित्यर्थः ५२ ॥ अथ वारप्रवृत्तिप्र
योजनमुक्तं स्मरे कालहोरामनुष्टुभाह ॥ श्लेषण वारादेर्घटिका द्विघ्नाः स्वस्वहृद्धृत्यंशवर्जिताः ॥ सैका लहोरानगैः काल
होरेशा दिनपक्रमात् ५३ ॥ वारेति ॥ वारप्रवृत्तिप्रकारेण यस्मिन्हश्यैव वारप्रवृत्तिर्जाता तत्प्रभृत्येव घट्यो द्विगुणाः कार्याः ता
द्विघ्नाः त्रयोपंचभिर्भक्ते पलं लब्धं तत्र ज्ञेयं पक्षेषु तद्विगुणघटीमध्ये वर्जितं एवं विधाय घ ३ प० सैका एकयुक्ताः
कार्याः सप्तभिस्तष्टाः कालहोरेशास्तेन दिनपाद्वाराक्रमात् गणनीया यथा रविवारे इष्टघ ५ प० ६ द्विगुणे १२ विवा
ह एषगत्य पञ्चांशवर्जिता १० सैका ११ नगैस्तष्टाः शेषं ४ रविवाराक्रमात् गणनीया यावत्पंचमोबुधस्तस्य कालहोरेत्यादि ॥
२६

विवाहं रवौ ने॥ उदयमारभ्य होरा तु क्रमाद्याति न क्षोलार्केन्दुसूनलग्नेशापिंडो मतः पंचहोरा निर्मलकहोराः भास्वशुक्रजेंदु
सौरिजपमौमाः संख्यायेचरतस्तेन दीक्षाहनि अनयोर्विषयविभागो॥ वशिष्ठसंहितायां॥ वारप्रवृत्तिविमानेदलएवा
र्यमेव हि॥ अखिलेष्वन्यकार्येषु दिनादिनादिरूद्यामलेन तू॥ ह्येण चारकालहोरारूपतदर्थं वारप्रवृत्तिः॥ अनका
र्येषु दिवसालादिषु तिथिवारेषु तिथिवारसंज्ञकेषु वायोगेषु चरस्त्रैराश्यादेव वारो ग्राह्यः ५२ अथ कालहोराप्रयो
जने मालिन्याह॥ भौमवारे प्रोक्ते कालहोरामूतस्य धिले प्रोक्तं स्यामति ध्येयमाकेस्य॥ कृष्यादिकूपस्य लादिचिंतयेल
ले शुभैवो संख्यापादि पञ्चाप्तदंडः॥ ५४॥ वारोऽत्र॥ यत्कर्म यस्मिन्वारे प्रोक्तं न दिनस्य सदोषत्वादन्यावप्रपकर्तव्ये
तस्य कालहोरायां कर्तव्यं॥ नारदः॥ यस्य खेचरस्य यत्कर्म यस्मिन्वारे प्रोक्तं विधीयते॥ ग्रहस्य तत्क्षणे वारेपि तस्य तत्क
र्म सर्वदा॥ अत्र केचिद्यस्य वारे कर्म प्रोक्तं तस्य बलिनो नवांशे सूर्य अंशे वा चेत्तिष्ठति तदा तत्कर्म कार्यमित्याहुः
उक्तं च॥ यस्य ग्रहदिने कर्म यत्किंचिदभिधीयते तस्यांशे संस्थिते चंद्रे सूर्ये वा तद्विधीयते इति॥ अथ धिसेन ल
ग्नेयत्कर्मवस्त्रपरिधानादिकमुक्तं॥ तस्मात्तावद्यपकर्तव्य अस्याधिपस्य स्वामिति ध्येयमाके स्वामिनो मुहूर्ते कुर्या

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु.दी.
२

नृ॥ मारदः॥ यामित्रदोषयुक्तेपि निरविलेकथितं च यत्॥ तदैवस्येतन्मुहूर्तै कार्यं यात्रादिकं तथेति। मुहूर्तस्वामिनो
विवाहप्रकरणे वक्ष्यते॥ तरोणमुहूर्ते शुद्धिक मूलाघे दिक्शूलादि विज्ञेयमिति वसिष्ठोक्तं ५४॥ अथ युगन्वादीन्
युगादीन् शार्दूलविक्रीडितेनाह॥ श्लो॥ मन्वाद्यास्तिथयो ३।१५। मधौ तिथिरवी १५।१२॥ ऊर्ज्जे शुचौ दिक्तिथी
१०।१५॥ ज्येष्ठे स्येव तिथि १५॥ फाल्गुनवह्नि नवयुगाब्धा ४ सहस्ये शिवा ११ भाद्रे गिरि ३ सिते त्वमाघे नभसः ३०।८ कृ
ष्णे युगाद्याः सिते गोऽग्नी ९।३ क्रमात् कृष्णराधयोर्मदन १३ दर्शौ ३० भाद्रमाघासिते॥ ५५॥ मन्वाद्या इति॥ सिते शुक्लेपक्षेए
ता मन्वादयः॥ मधौ चैत्रे तृतीयायां तृतीया पूर्णिमा ऊर्जे कार्तिके तिथिरवी पूर्णिमा द्वादश्यौ शुचौ आषाढे दिक्ति
थी दशमी पूर्णिमा ज्येष्ठे पूर्णिमा फाल्गुने च अब्धयश्च ४ पूर्णिमा वह्नि आश्विने नवमी तपसि माघे अब्धा सप्तमी सहस्ये पौ
षे शिवा एकादशी भाद्रपदे गिरिस्तृतीया तु इति पुनः नभसः श्रावणस्य कृष्णपक्षे अमा अमावस्या अष्टमी च तु
इति शुक्ले कृष्णस्य काः स्युः अथ युगाद्याश्चत्वारः वा क्रमात् कार्तिकः कार्तिक नवमी सत्ययुगादिः राधो वैशाखः शुक्ल
तृतीया त्रेतादिः भाद्रमाघासिते मदनदर्शौ युगादी मदनस्त्रयोदशी दर्शोऽमावास्या भाद्रकृष्णत्रयोदशी। २

50

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कलियुगादिः माघकृष्णामावास्या द्वापरादिः । अत्र शुक्लादयो मासाग्राह्याः कार्त्तिकशुक्लनवमी कृतादिः कलियुगस्य सा
त्रेतादिर्माघे शुक्लान्ततो यायुग्मप्रसमिनाः । कल्पादयश्च द्वितीया माघे द्वापरादिस्तथैव ॥ कल्पादिः स्यात्कृष्णपक्षे नभ 51
स्ये चैत्रे चोदशी लिंगारदोले ॥ ५ ॥ इति श्रीदैवज्ञानंतसुतदैवज्ञरामविरचितायां स्वकृतमुहूर्तचिंतामणिदीपिका
यां प्रमिताक्षरायां शुभाशुभप्रकरणं प्रथमं ॥ १ ॥ अथ नक्षत्रप्रकरणं व्याख्यायते तत्रादौ नक्षत्रस्वामिनः शार्दूल
विक्रीडितेनाह ॥ श्लो ॥ नासत्यांतकवह्निधातृशशभृद्रुद्रादितीज्योरगाः स्हेशाः पितरो भगोऽर्यमरवित्वष्टानु
गाश्रुमारुतौ ॥ शक्राग्नीरथ मित्रशक्रनिरृतिनीराणि विश्वे विधिर्गोविंदो वसुतोयपाजचरणाहिर्बुध्न्यपू
षाभिधाः ॥ १ ॥ नासत्येति । एतेनासत्यांतकादयः स्वदेशाः नक्षत्रेशाः क्रमात्स्युः ॥ अथ ध्रुवनक्षत्राणि तत्कृत्यं चानु
ष्टुभाह ॥ श्लो ॥ उत्तरात्रयरोहिण्यो भास्करश्च ध्रुवं स्थिरं ॥ तत्र स्थिरं बीजगेहशांत्यारामादिसिद्धये ॥ २ ॥ ध्रुवेषु स्थि
रादिकर्मकार्यमित्याह उत्तरेत्यादिनोक्तं व्याहृतं ॥ वसिष्ठः ॥ मृदुध्रुवे देवकृत्यं चान्यपि स्थिरदेवतानि कार्याणि इति
व अथ चरसंज्ञानि नक्षत्राणि तत्कृत्यं चानुष्टुभाह ॥ श्लो ॥ स्वात्यादित्ये श्रुतेस्त्रीणि चंद्रश्चापि चरं चलं ॥ तस्मिन्गजादिका
रोहणं वाटिकागमनादिकं ३ ॥ पूर्वात्रयं याम्यमघे उग्रं क्रूरं कुजस्तथा ॥ तस्मिन्घाताग्निशाठ्यादि विषशस्त्रादि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

२८ सिध्यति॥४॥ विशाखाग्नेयमैत्रोऽत्येमिश्रसाधारणं स्मृतं॥ तत्रानि कार्यं मिश्रं चवृषोत्सर्गादि सिद्धये॥५॥ हस्ताश्वि
पुष्याभिजितः क्षिप्रं लघु गुरुस्तथा॥ तस्मिन् पण्यरतिज्ञानभूषाशिल्पकलादिकं॥६॥ मृगांत्यचित्रामित्रर्क्षं मृदुमै
त्रं गुरुस्तथा॥ तत्र गीतांबरक्रीडामित्रकार्यविभूषणं॥७॥ आदिशब्दाल्लघुनक्षत्रोक्तमपि॥ अथाश्विन्यादिनक्षत्राणि
चानुष्टुभाह॥ मृद्वोत्रयमिति॥ आदिशब्दाच्चरणोक्तनक्षत्रोक्तमपि॥ अथ लघुनक्षत्राण्यनुष्टुभाह॥ हस्तेति॥ शिल्पं
वर्धकितक्षादिकलानृत्यादनः प्रभृतिः॥ आदिशब्दाच्चरणोक्तमपि॥ अथ लघुनक्षत्राण्यनुष्टुभाह॥ मृगांत्येति
अथ तीक्ष्णान्यनुष्टुभाह॥ मूलेंद्राहिमैत्रोहि तीक्ष्णं तद्दारुणं संज्ञकं॥ तत्राभिचारभेदः पशुदमादिकं॥८
अथाधोमुखोर्ध्वमुख॥ मूलेति॥ अभिचारः कर्माणां मध्ये करकृत्यं मारणादि पशुदमः पशुशिक्षा प्रारंभ
द्वाहं धनादिक स्थिरे च॥८॥ अथाधोमुखोर्ध्वमुखतिर्यङ्मुखनक्षत्राण्येन्द्रयाह॥ मूलेनामूलाहिमिश्रो
ग्रमघोमुखं भवेद्धौ समार्द्रेज्य हरित्रयेष्वभवे॥ तिर्यङ्मुखं मैत्रकरानिलादितिज्येष्ठाश्विनानीदृशाकृत्य
मेषु स्मृतं॥९॥ मूलेति॥ मूलं ह्याश्लेषा मिश्रं कृत्तिका विशाखा पूर्वात्रयं मघाभरण्यः एतानि नवमानि
अधोमुखोर्ध्वयानि॥ आर्द्रापुष्यश्रवणधनिष्ठारोहिणीउत्तरात्रयं च नवमान्यूर्ध्वमुखानि॥ मैत्रादि चित्रा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मृगरेवत्यनुराधाः॥ हस्तस्वाती पुनर्वसु ज्येष्ठाः॥ श्रवणी एतानि नव भानि तिर्यङ्मुखानि। एषु अधोमुखवर्त्ति तिर्यङ्मुखेषु भे
षु ईदृशा कर्त्तव्य अधोमुखोर्ध्वमुखतिर्यङ्मुखकर्मसंततं भवति॥ गरुड पुराणे॥ भरणीकृत्तिकाश्लेषामघामूलाविशा
खिकाः॥ तिस्रः पूर्वाश्च पाचैव अधोवक्त्राः प्रकीर्त्तिताः॥ एषु वापीतडागादिकूपभूमिगतानि च॥ देवगारस्य खननं तथा
गणितं ज्योतिषारंभमवनीतलवेधनं॥ कुर्यादधोमुखेष्वेषु कार्याणि वृषभध्वज॥ रोहिण्यार्द्रा तथा पुष्या धनिष्ठा चो
त्तरात्रयं॥ वारुणं श्रवणं चैव नव चोर्ध्वमुखास्तथा॥ एषु राजाभिषेकं च पट्टबंधं च कारयेत्॥ ऊर्ध्वमेषां मुच्छ्रितानि
सर्वाण्येषु च कारयेत्॥ रेवती चाश्विनी चित्रा स्वाती हस्तः पुनर्वसुः॥ अनुराधा मृगो ज्येष्ठा एतास्तिर्यङ्मुखास्त
था॥ गजोष्ट्राश्ववलीवर्द्दमनं महिषस्य च॥ बीजानां वपनं कुर्याद्गमनागमनादिके॥ चक्रयंत्ररथादीनां नावा
दीनां प्रवाहणं॥ पार्श्वमुखानि कर्माणि कुर्यादेषु च तान्यपि॥ इत्येवं नक्षत्रविशेषविहितानां कर्मणामवश्यकर्त्त
व्यतेषु मुहूर्त्तालब्धौ सत्यां कर्मणः॥ अधोमुखाद्याकारस्थात्वानुक्तनक्षत्रेषूक्तानि कर्माणि कार्याणि यानि च सर्वे
ष्वातो कानि विलप्रवेशादीनि तान्येषु नक्षत्रेषु कार्याणि एष्वेतदर्थमुक्तं॥ ९॥ अथ प्रवालादिधारणमुहूर्त्तं वस्त्र
नतिलकेनाह॥ श्लोकः॥ पौष्णध्रुवाश्विकरपंचकवासवेज्यादितेषु प्रवालरदशंखसुवर्णवस्त्रं॥ धार्यं विरिक्त(

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

शनिचंद्रकुजे निरर्के भौमे मृदु वा दितितिष्यगे ध्रुवभगाम्बुदध्यात्‌ ॥१०॥ रेवत्यादिनक्षत्रेषु तथा रिक्तातिथिशनिचंद्रभौम
वर्जिते निद्दिवसे प्रवालं विद्रुमं धोरवः शंखश्च लब्धादिकं संधेनिर्मितं अनिधार्यं वा । एनिरर्के मंजिष्ठादिरंगेन रंजितं वस्त्रं
भौमवारे विधार्यं । अथ मृदुभगासमेतेनाम्बुवादितेहि एतनक्षत्रत्रयेऽश्वादितिपुष्ये पुनर्वसौ पुष्ये च प्रवालादिकं न
दध्यात्‌ ॥ कचित्तु ततनाब्दांस्मानमपि निषिद्धं ॥ उक्तं च ॥ रोहिण्यांगुरुपुनर्वसौ स्त्रले रेवाविमर्तनवत्स्त्रमूषणं
स्नानयोषिद्दलं वलेषनं स्नानमाचरतिवारुणोऽपि या ॥ इति ॥१०॥ अथ नवधा विभक्तस्य वस्त्रस्य दग्धादिदो
षेशुभाशुभफलं ॥ शार्दूलविक्रीडितेनाह ॥ श्लो० ॥ वस्त्राणां नवभागकेषु च चतुष्कोणेऽमरा राक्षसा ॥ मध्य
त्र्यंशगता नराश्च सदृशौ पाशो ब्जमध्यांशयोः ॥ दग्धे वा स्फुटितेव रे नवतरे पंकादिलिप्तेन सद्दोषान्नसुरांश
योः ॥ शुभमसत्‌ सर्वांशकेष्वंततः ॥११॥ टी० ॥ वस्त्रेति ॥ नवभागाः कार्याः कोणचतुष्टये अमराः स्युः त्र्यंशाः राक्ष
सा मध्यगतांशगता ज्ञेयाः नराः दशासहिते पाशे वपुमध्ययोर्ज्ञेयाः ॥ तत्र वस्त्रे दग्धे सेनवतरे नूतने वस्त्रे दैवाद्द
ग्धे स्फुटिते पाशाब्जानादिभिर्निर्हिते पंकेन कर्दमेन गोमयादिभिर्लिप्ते मसीमयादिभिरुपहिते समलिततच्छिन्ने न सत्‌ ॥ शु
भफलं तन्न केन भवतीत्यर्थः ॥ नसुरांशयोः ॥ एवं वस्त्रदाहादिके सति शुभं स्यात्‌ अथ सर्वांशके पुराणसम

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नुष्यदेवांशेषु श्रीमत श्रीनभोगेऽश्वमदनिष्टफलं गमके इदं सर्वेषामाद्याद्य: कास्वपि ज्ञेयम् ॥ श्रीपतिः ॥ कज्जल
गोमयपंकदग्धमलिनप्रेतास्मिदग्धं वसनं स्फुटितं वा ॥ चिंतनमिदं नववस्त्रविपाटिते ऽस्मिन्निष्टमनिष्टफलं च सुधीभिः ॥ अ
त्रतत्त्वांशे छत्रध्वजमादिसदृशी छेदाकृतिः शुभफलाज्ञेया देव मनुष्यांशेऽपि कालोलूकसदृशी छेदाकृतिरशुभफ
लदा ॥ कश्यपः ॥ छत्रध्वजकांबुजछत्रध्वजमीनतोरणसन्निभाः ॥ श्रीवत्ससर्वदोमर्दनघावर्त्तग्रहोपमाः ॥ वर्द्धमान
स्वस्तिकेभमरगाकूर्मसंख्याकृतिः छेदाकृतिर्दैत्यभागेप्याशुरथैः प्रदान् एणं ॥ खरोष्ट्रोलूककादिजंबुकमृदकोपमाः ॥
त्रिकोणसूर्याकृतयोर्दैत्यभागेष्वशोभनाः ॥ निंदितेवसनेदंघाद्धिजेभ्यः स्वयमेवपुनर्नमिलिं ॥ १० ॥ अथ कवि
दुष्टदिनेऽपि वस्त्रपरिधानमनुष्ठमाह ॥ श्लो ॥ विप्राज्ञयातयोद्वाहे राज्ञाप्रीत्यार्पितं च यत् ॥ निंद्येपि धिष्ण्येवारा
दौवस्त्रं धार्यं जगुर्बुधाः ॥ ११ ॥ धिष्ण्येन दुष्टेवारादौ वावतिथियोगादौ व्यतीपातमहादिदुष्टयोगे निंद्येपि धिष्ण्ये दुष्टवा
ह्मणानुज्ञयातयोद्वाहे राज्ञासंतोषेणार्पितं तद्वस्त्रं धार्यमितिबुधाजगुः ॥ १२ ॥ अथ लतापादपारोपणराजदर्श
नमथगोविक्रयमुहूर्तान् शार्दूलविक्रीडितेनाह ॥ श्लो ॥ राधामूलमृदुध्रुवदेवरस्रणे हि प्रोक्तं लतापादपा ॥ रोपे
ऽथ नृपदर्शने ध्रुवमृदुक्षिप्रश्रवो वासवैः ॥ नीलाणाम्ब्रां बुधमे षुसघमृदितं हि प्रोत्यवर्जीडमा ॥ दिले दांवुप(

श्री

वासवे पुष्टिगवां मासः क्रयो विक्रयः ॥ १८ ॥ राधादिचतुर्दशानलये हैतानां वणीनां पादपानां वदनानां चारोपो वा
पनः कार्यः ॥ अथ राजदर्शने मृदु क्षिप्र श्रवो वासवे स्वयो दशमिश्रैः कार्यः ॥ अथ प्रथमधारं भः तीक्ष्णोग्रांबु
पमेषु नवनवने पुष्ट्यदितेः ॥ कथितः ॥ अथ गवां क्रयो मूलेन त्वष्टस्वातीग्रहणं विक्रयो मूलग्रहणे पूर्वकेतनेति
प्रांत्यवृश्चिकेंद्रमादितेस्त्रषुपवासवेषु नवलवे शुभास्तः प्रशस्तः कथितः ॥ अथ भीमपराक्रमेणवंचदशमानमि
हितानि ॥ स्वेनराधाश्वितये समपो कामरोगे चपूर्वा सिविशाखमेषु ॥ पुष्येधनिष्ठाद्वितीये द्वितीगवां क्रयविक्र
यमाश्रमनेति ॥ १९ ॥ अथ पशूनां रक्षामुहूर्तं स्थिति निवेशानि धनमूर्तं चंद्रवयपाहा ॥ स्त्रो ॥ लग्ने शुभे
चाष्टमशुद्धिसंयुते रक्षापशूनां निजयोनिभेचरे ॥ तिथ्यामष्टमी दर्शे कुजश्रवो ध्रुवत्वाष्ट्रपुष्यानो ॥ स्थितिनिवेशा
नं न सत् ॥ २४ ॥ लग्नइति ॥ शुभे शुभस्वामिके लग्ने अष्टमशुद्धिसंयुते अष्टमपापाक्रांतताष्टमभावरहिते सति प
शूनां दमनं चैरं रक्षा रक्षणं प्रवेशादिकं च सत् ॥ तथोक्तं श्रीपयोनिभेः आश्विनीमातृतारके तत्र चतुष्पदानां
रक्षा नीदृशे पशूनां दमनं चारे स्यात्पशुपोषणमिति वचनात् ॥ अथ परिकाष्टा ॥ २५ ॥ अष्टमी दर्शे कुजे भौमे
मः श्रवश्रवणः ॥ ध्रुवाएत्नरात्रय रोहिणः त्वाष्ट्र चित्रा राधु पशूनां यानं गहादहिः निःसारणं स्थिति गोष्ठा

श्री

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

दिग्वेशानं नसत्सु शुभेन ॥ व्यवहारो वृये ॥ पूर्वात्रये धनिष्ठेंद्रे पौष्णे मैत्रे विशाखयोः ॥ अश्लेषायाम्यार्द्राश्विन्यां
यात्राचाप्यशुभा प्रदा ॥ अथौषधिसूच्यौ मुहूर्ते मंडलांकंन्याह ॥ मैत्र्यं सलघुमृदुचरे मूलभे द्व्यंगलग्ने ॥ शुक्रें दी
ज्येविदिज्ञदिवसे चापिते भारवेस्म ॥ शुद्धे रिष्फस्तु नभरत गृहे संति पौनोजन्मे भे सूचीकर्माप्यदितिवसुभे त्वा
ष्ट्रमित्राश्विधिष्ण्ये ॥ ५ ॥ मैत्र्ये धर्मेडौ धमार्क्षभतिते च सत् ॥ लघुमृदुचरनक्षत्रे मूले द्व्यंगलग्ने दिस्वभावे कुल
ग्नगते शुभस्तु शुक्रे दीन्यबुधानां दिवे स्यादिवसे शुलिप्यो सुयोग इति ॥ अथ पर्यदिष्मशुघ्नमति गेहे लग्नात् ॥ द्वादश
सप्ताष्टमगेहे शुभे ह्युभमपापग्रहरहिते शुभस्थे शुक्रे षधे वर्षफलप्रमाणादिनाम् ॥ पुनिष्ट्रे ये च संति घ्नन शत्रु
निधनव्ययपञ्चद्वौ स्यु हे शुनिनंतरां बलवत्सुम्वापुष्यस्त्राहितकारणयोगे कीर्त्तिता नियलमौषधयेवेति ॥
औषधयुक्तिः ॥ अथ जन्मर्क्षे जन्मनक्षत्रे नो मैत्र्यं सेतु ॥ जन्मनक्षत्रगश्चंद्रः प्रशस्तः सर्वकर्मसु ॥ सौरमेष
जवादध्वकर्ते मे शुभस्त्यात् ॥ व्यवहारो वृये ॥ अदितिवासवत्वाष्ट्रमैत्रमैंदववाजिनः ॥ सूचीकर्मतनुत्राणमेखिःस
ह्रेष्कासते ॥ ५ ॥ अथ न्यादनुष्मा हस्तो ॥ किंपुहिविक्रयानेशविक्रयहीनक्रयोपिन ॥ पौष्णं शुपाश्विनीचा
CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु॰ तस्त्रवाश्विचित्राःक्रिये शुभाः॥८६॥ क्रूरर्क्षैर्वरुणमाणाक्रयनूदितेविक्रयेनकार्यः॥तथाविक्रयेक्रयोनकार्यः॥दीपिकायां
३१ यमाहिशाक्राग्निविशाखपूर्वाः नेष्टाः क्रये विक्रयणे तिशस्ताः॥पौष्णाश्विचित्राशतविष्णुवालाः शस्ताः क्रये विक्र
यणे निषिद्धाइति॥ ननुयद्यायेनक्रयः कर्त्तव्यस्तेनविक्रयः कर्त्तव्यस्तत्र क्रयविक्रय नक्षत्राणां मध्यमेदु ८
मयविधिमुहूर्त्तानुपपत्तिः उच्यते॥ विक्रेतायदा मुहूर्त्ते विक्रयार्थं गच्छति तदा वस्तु एव कूर्क्रिमते॥ तत्कर्मविक्र
यशब्दवाच्यं॥ यदा क्रयिणः क्रयार्थं मुहूर्त्तः प्राप्यते तदा मूल्यद्रव्यं विक्रेते दत्वा एव कृतं विक्रेतवस्तु ग्राह्यं
तत्क्रयशब्दवाच्यमितिमत्वायथाकथंचित्समाधेयं नक्रयमुहूर्त्तः रेवतीशततारा अश्विनीस्वातीश्रव
णचित्राएतानिमानिक्रये शुभानि विक्रये निषिद्धानि च॥८६॥ अथ विक्रयविपणिमुहूर्त्तं शार्दूलविक्री
डितेनाह॥ श्लो॥ पूर्वेद्वीशाकृशानुस्वाप्येयमभे केंद्रत्रिकोणे शुभैः॥ षट्त्र्यायेष्वशुभैर्विनाघटतनुं सद्धिक
यं सत्तिथौ॥ रिक्ताभौमघटान्विता चविपणिर्मित्रध्रुवाहिप्रभे लग्ने चंद्रसिते व्ययाष्टरहितैः पापैः शुभैः
र्धायस्वे॥ ८७॥ टी॥ द्वीशंविशाखापूर्वादिनत्रयं केंद्रेषु॥१॥४॥७॥१०॥ द्वितीये कोणे ९।५ शुभैः सद्भिः षट्
३१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स्यायेषु पापग्रहैः सम्भिः पञ्चतनुः कुंभलग्नं विनात्यल्ह्मास्तत्तिथौ रिक्तासारहितत्तिथौ विक्रयः सत्सुभोक्तो यात्रा ॥ (
अथ पण्यविपणिः पण्यवीथिका गृहे स्थिता क्रयविक्रया व्यं कर्म रिक्ता तिथौ भौमवार कुंभलग्नानि वर्जयित्वा नेषु तिथिवा
रलग्नेषु स्थिवाणि मगरेवती चित्रानुराधाः ॥ ध्रुवा हि रोहिणी पुनर्वसु श्रवणे हस्ताश्विनी पुष्या एते भैः लग्ने चंद्र
स्थिते मूर्तौ चंद्रस्थिते च सति शुभा पाप रहिते पापग्रहैः सम्भिः शुभैः धाय खेहितस्यैकादशा दशमेषु समस्तैः विपणिः शुभा
स्यात् ॥ १२ ॥ अथाश्वगजमुहूर्ते सिद्धवचत्याह ॥ श्लो० ॥ हित्रोतमवाश्विंदुमहस्तारे शाद्विमे च रिक्तार्कदिने प्रश
स्ताश्वाद्वाजिकर्मतत्वपहस्तिकार्यं कुर्यान्मदुहि प्रचरेषु विद्वान् ॥ १८ ॥ अहि प्राहि मदात्रेषु रिक्ता भौमचतिरि
क्तदिने वाजिकर्म अश्वानां क्रयविक्रयशिक्षा स्थानानामकरणादिकार्यं प्रशस्तं स्यात् ॥ श्रीपतिः ॥ पुष्याश्रविष्ठा
श्विनसौम्यमेषु पौष्णानिलादित्यकराद्वयेषु ॥ स्थावास्तरणं हेषु बुधैः स्मृतानि सर्वाणि कार्याणि तुरंगमानां ॥
अथाश्वारोहणचक्रम् ॥ अश्वारोहं लिखेच्चक्रं सामिनिम्नानिविन्यसेत् ॥ स्कंधे तु सप्त भानि च पृष्ठे च द

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

शस्त्राणि च ॥ पुष्ये हस्ताश्वये त्वाष्ट्रः चतुष्टादेच तुपूर्वं ॥ उदरे क्षिप्रसेत्यं च मुखे हे तुरगस्यैव ॥ अर्थलाभो मुखेस
म्यक् वाजीन भूपति वोदरे ॥ चरलस्थ हरेभंगः पुच्छे पत्नी विनश्यति ॥ अर्थसिद्धिमेवेत्पृष्ठेस्कंधे स्कंधे धयति
भवेत् ॥ इति ॥ अथ ॥ विवाजानां मृदुक्षिप्रचरनक्षत्रेषु रिक्तामा भोमवर्जेषु पुष्ये पुनर्वसौ च मैत्रे च सर्वा एव
विकुंजरा एकमेऽहि शालान्यविसाल्यानि ॥ अथ भूषणघटनमुहूर्त शार्दूलविक्रीडिते नाह ॥ श्लो ॥
स्वाभूषाघटनं त्रिपुष्कर चरा क्षिप्रध्रुवे रत्नयुक् ॥ तन्त्री हीणा अविहीनमेरविकुजे मेषालिसिंहेतनौ ॥ तन्त्रु
कोसहितेचरध्रुवमृदुक्षिप्रेषु भंसन्नको ॥ नीदृणा क्षिप्रगे हि देव दहने शास्त्रं भ्रमे घटितं ॥ १९ ॥ टी॰ ॥ त्रिपु
ष्करदिनलग्ने मंदातिचार विज्ये वादिनावदयति ॥ एवंविधौ त्रिपुष्करदिने चरध्रुवक्षिप्रनक्षत्रेषु भूषाघटने
मामवरणघटने भ्रमं स्यात् ॥ वशिष्ठः ॥ क्षिप्रचरस्थरे रिक्ता भौमवर्जितेषु दिवसेषु ॥ निखिलेष्वपि वारेष्वपि त्रिपु
ष्करे भूषणं कार्यं ॥ अथ पतनभूषणमणिमुक्तमाणिक्यादि पुनर्ते चेत्तदा नीदृणा अविहीनमेती द्युमानि मूलन्येयशः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

आर्द्राश्लेषाख्यानि॥ उग्राणि पूर्वात्रयमघाभरण्यः एतत्प्रतिरिक्ते ध्रुवपादशानहस्तत्रेषु तत्पार विभौमवारे पि कार्यं॥ तथा मेषा 61
दृश्चिक सिंहलग्नेषु च॥ वशिष्ठः॥ स्थिरसंज्ञा दारुणे च लग्नेलघु मैत्रे च धार्यं कुजवारे॥ कर्कट घट तुला लग्नेषु कार्यं मिति पि
ज्ञेयं॥ वशिष्ठः॥ क्षिप्र मृदु ध्रुव चरभे ससितचंद्रवासरे षु कर्क लग्ने मुक्ताफल रजतामयेम्य पण्यान्यविलसवर्जे क्रयं कार्यं॥
अथ तीक्ष्णानि मूलज्येष्ठार्द्राश्लेषा॥ उग्राणि पूर्वात्रयं भरणी मघा अथ मिश्राणि मिश्रं गो द्विदैवं विशाखा पावकः कृत्तिका एभिर्नक्ष
त्रैषु घटितं शस्त्रं शुभं स्यात्॥ आदितिर्वासवं त्वाष्ट्रमैत्रमैंद्र वाजिनः॥ स्वीकर्मेतनुत्राणं मणिः स्वदेहः प्रशस्यते॥ इति
नरहरौ च योगः॥ अथ सुवर्णरूप्यादि पात्रे भोजनमुहूर्तमाह॥ वशिष्ठः॥ लघु मैत्र ध्रुव चरभे सितेंदु बुध जीववा
रेषु॥ हेम रजत नादिना दि भाजन भोजनमारोग्य मम्मत योगेषु॥ १९॥ अथ धनुः शरपातन मुहूर्त वस्त्रक्षालनमुहूर्तं च
शार्दूलविक्रीडितेनाह॥ श्लो॥ मृद्वाण्यं पातन से लघुध्रुव मृदु चरभे क्षिप्रमैत्रे बौ दुसौरे॥ घस्त्रे पूर्णा जयाख्ये नच गुरु
भृगुनाश्लेष विलग्ने शुभैः स्यात्॥ वस्त्राणां क्षालनं तत्सहसुहृदयदिने त्वंच कादित्य पुष्ये नो रिक्ता पर्व षष्ठी जित दिनर
विजे शेषु कार्यं कदापि॥ २०॥ व्याख्या॥ ध्रुव चर मृदु क्षिप्रसंज्ञैर्नक्षत्रैः कृत्वा राजनं द्रोकि लसुवर्णरूप्यादि निष्पा
दनं मृद्वापातनमिति उच्यते॥ टंकशालेति भाषया॥ बौंदु सौरे घस्त्रे च दृश्यनेष्व र वर्जिताः वारे तथा पूर्णा जयाख्ये पूर्णा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु.च.
३३

॥१०।१२॥ जयाशार्ङ्गरः॥ एतासु तिथिषु शुभं स्यात्॥ तथा गुरुशुक्रास्तेन शुभं विलग्ने शुभे लग्ने शुभैर्युते हैः सद्भिरित्यर्थः 62
ऊर्ध्वं च॥ मृदुध्रुवक्षिप्रचरेषु योगेष्वरास्तेषु शनिश्चेद्ध्रुववर्ज्ये वारे तिथौ पूर्णे जयायां दृष्टे च मृदाम्प्रतिष्ठा शुभदा नराणां॥ गुर्वो
र्लेवा सितास्तेवा शुभ्राणां घटनेऽपि चिन्त्॥ क्रूरग्रहर्क्षोग्रासलग्नेन कार्यं भूतिमिच्छता॥ अथ ध्रुवे वसुधं निशाह योः
श्विनी दिनकृत् हस्तास्तं च के हस्तचित्रास्वाती विशाखानुराधाश्रुत्यादितं पुनर्वसु पुष्ये वस्त्राणां लालने रंजक
दानार्थे दाने सत् शुभं स्यात्॥ दिक्षापर्वाणि पूर्वोक्तानि तिथि प्रकरणे॥ षष्ठीपित्र्यदिने म्याद्धक्तिने एतेषु रवि जने
शुक्रानि बुधया मेषु कथयिव स्वक्षालनं नो कार्यं॥ अथ कर्णादिवेधादि आभरणानामुपभोगमुहूर्तं च स्वगंधारयाह॥
म्हा॥ संधायो कुंतवमेध्वसनशार कृपाणसिपुत्र्यो विरिके॥ शुक्रे ज्यार्के क्षिप्रे च ध्रुवलघुसहितादित्यमाकदि
देवे॥ स्पुलेग्ने हि स्थिरास्यैशशि निच शुभदष्टे शुभैः केंद्रगैस्यात् भोगः प्राप्या सनादे ध्रुवमृदुलघुहर्येत कादि
त्यदृष्टः॥२२॥टी॥ संधायो इति॥ विरिक्ते दिक्षा ४।९।१४। वर्जित शुक्रवृहस्पति रवि वारे तथा मैत्रकवलघु सेसक
नक्षत्रे सहित पुनर्वसु ज्येष्ठा विशाखानक्षत्रेषु कुंतादयः संधायोः कुंतो भल्लः चर्मेकवचेइषवो बाणा॥ अस्त्र
तेले नेस्त्रोध्वसने धनुः शरोवाणः कृपाणः खड्गः॥ असिपुत्री छुरिकाः स्वाहो पीतिके चिन्त्॥ तथा स्थिरास्यै

३३

वृषसिंहं च वृश्चिककुंभाख्ये लग्ने विष्णुमगस्त्यादि ह्लेशमे केंद्रगे शस्तिः कुलादि धारणे हितं ॥ स्वक्षोच्चये । पुष्यं वादिति चित्र
वपातनये श्रवणोत्तरा देवलीवाजी हस्त मित्राख्य मित्रसहिते भानौ गुरौ भार्गवे कुंभे कीरकक गोह्वय अभम गपतौ चैद्रेमृभे
वोल्हि तेस्य चाहस्त्रारवदुक्तनष्ठु दिकाघार्य नवा पर्णं हितेति ॥ वनु दीपिकायां ॥ मूलेंदुपूर्वोत्तरया याम्यपित्र्य श्राकाख्यि सर्पा
नलप्रलिनष्ट्र ॥ शास्त्रादि सं धारणे मेष कन्या तिथौ विलग्ने च शुभे शुभे माहे ॥ इति तत्रासन्त्र पुत्रादि विषये ॥ अथ पथ
ध्रुवम्रदुलघुनक्षत्रे पुष्टरौ श्रवणे गंत्तके भव पंपी श्रादित्ये पुनर्वसौ द्वस्य व्यासनादेः शाम्यारवन्नादि रूपाग्रासने कोष्ठम
गत्वः ॥ गादि ग्र्वादि शब्दात्पादुकातेषां भुप भोगः इष्टः हितः ॥ दीपिकायां ॥ मैत्रे ट पुष्यप सम्भाख्रितिवरूत्रि चित्रा हस्ते
तरान्त्रयहरी मृ विधार्थमानि एतेप्य तौ व शायनासन पादुकानां संभोग कार्य्ये मदितं मुनिभिः शुभा हे ॥ ४२ ॥ अथ धा
दिनक्षत्राणि शार्दूलविक्रीडितेनाह ॥ श्लो ॥ अश्वे धारव्यं वसु पुष्य धातृ जलभद्री पाद्यं मात्वामिंषं ॥ मंदादार रवि वि
ष्वमेजजलपादनाष्ट्रि चाद्भवेत् ॥ मध्याह्ने शिवपित्र्यौ कचरणं त्वाष्ट्रेन्दु विध्यंतकं ॥ स्वक्षं त्वान्य दितिष्यवोदह
नाहिर्बुध्न्यवर्दे भगं ॥ ४३ ॥ वित्रतार्थ्य स्व ला भो घे शीघ्रं मंदे प्रयत्नतः ॥ स्याहरे श्रवणे मध्ये भृत्यामी न समुलोचने ॥ अथ
धातक्षिताः ॥ धाता रोहिणी विधिर जिजित् दस्त्रने भंकृत्ति कामगः ॥ पूर्वाफाल्गुनी अन्य त्वस्त्रष्टं ॥ अथ धादिन्नक्षत्रा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ष्टं फलमनुष्टुभाह॥ अथांधनक्षत्रेषु विनष्टस्यापहृतस्यार्थस्य लाभः शीघ्रं भवति मंदनक्षत्रेषु विनष्टस्यार्थस्य प्रयत्नतो
२४ लाभो भवति॥ मध्ये मध्यनक्षत्रे विनष्टार्थस्य दूरं स्वैंगरादतो च दूरदेशश्रवणं तदीये द्रव्यमात्रकेन हृतममुकस्थले
तिष्ठतीति लोकवार्ता भवति लाभिस्तु नास्ति। सुलोचननक्षत्रेषु कृत्वा भीलब्धवणं नमपि लभ्यनभवतीत्यर्थः॥२३
अथ धनप्रयोगे निषिद्धिनक्षत्राण्येभुमाह॥ श्लो०॥ तीक्ष्णमिश्रध्रुवोग्रैर्यद्द्रव्यं वित्तं कालांतरनिवेशितं॥ प्र
युक्तं च विनष्टं तद्विष्टापाते च नाप्यते॥ २४॥ टी०॥ एतैः तीक्ष्णादिनक्षत्रैर्यत् द्रव्यं सुवर्णादि दत्तं कालांतरं वि
नाद्दत्तेन स्वलाभपरित्यागेन निक्षितं स्वेष्टसमीपे प्रत्याप्यार्थं स्थापितं प्रयुक्तं कालांतरवृद्धिनिपुरुषः सरंकस्येति
दत्तं विनष्टं चौरादिहृतं स्वयमेव वा क्वचित्स्थले द्रव्यं निक्षिप्य न कदापि नाप्यते तथा विष्टयां मेढ्यां पाते व्यतीपा
ते वा हृतं द्रव्यं नाप्यते॥ चकाराद्ग्रहणेपि॥ विशेषः॥ ध्रुवोग्रसाधारणदारुणैर्निक्षिप्तमर्पितं त्वयवा प्रनष्टं
चौरैर्हृतं दत्तमुपलब्धं वा विष्टयां च पातेन न लभ्यते तदिति॥ अत्रैदमनुसंधेयं॥ तीक्ष्णमिश्रादिषु चदशमेषु
मध्ये रोहिण्यर्यमविष्णुजलमहीपोष्णुदनैः निवेशितप्रयुक्तद्रव्यस्यैव प्राप्तिः॥ चौराद्यपहृतस्य स्वनोगतस्य वाधन
स्य लाभ प्रवर्तेया रोहिण्यादीनां मध्यमलोचनमेषु पाठसामर्थ्यादिति भावः॥२५॥ अथ पत्रलाशयखनन

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नत्यारंभयोर्मुहूर्तं शार्दूलविक्रीडितेनाह ॥ श्लो० ॥ मित्रार्कध्रुववासवांबुपमघातोयांत्यपुष्येंदुभिः पापैर्हीनबलैस्तनौ शु
रग्नौ रते वामगो रवेविधौ ॥ आप्ये सर्वजलाशयस्य खननं व्यंभामेचैः संदृष्टे तेन स्पष्टं हिबुके झषे स्तनुगेहे त्रिखेंद्रे नराशौ श्र
मे ॥२५॥ मित्रेति ॥ अनुराधादित्रयोदशनक्षत्रैः सद्भिः पापैर्ग्रहैर्हीनबलैः बलरहितैः सद्भिः तनौ लग्ने सुरगुरौ सति बु
धे वा सति ॥ आप्ये सजलराशौ विधौ सति सर्वतोयाशयानां ॥ वापीकूपतडागादीनां तोयाधाराणां खननं हितं
स्यात् ॥ आप्यांबुपोऽपि हिमगौ त्रिवमस्तराके न्हीज्यमेषु खननं सलिलाशयानामिति ॥ व्यवहारतत्त्वोक्तिः ॥ श्रीपतिः
लग्ने जीवे ज्ञे वा द्वादशे लेभ्य क्रूरैः भृके वा विमेषु रसगेषु आप्ये चंद्रे सर्वतोपाशयानामारंभः स्युः ॥ सिद्धये निर
र्विकल्पमिति ॥ अथ पण्यन्त्यारंभः ॥ धृतेः न्यं मृदुवर्णादिहस्ते कालांतरे विनादत्ते न स्वचलापरित्यागेन निश्चितं स्वैरस)
(मीयप्रत्यापार्घस्वस्यापिते कालांतरे रीतिपुरः ॥ स्मरं कस्मैचिद्दत्तं विनष्टं चौरादिहृतं स्वयमेव वा कवित्यलं)
(दुर्व्यं निम्नयेन कदापि नाप्यते तद्य विष्कंभ द्यां पाते व्यतीपाते वा दत्तं द्रव्यं नाप्यते ॥ चक्र) तेः प्रागुक्तेन लग्नेऽव्य
मोमघेः पूर्वाषाढामघारहितैः संदृष्टैः ज्येष्ठासहितैः ॥ मित्रार्कध्रुववासवांबुपांत्यपुष्येनुज्येन तद्वैनत्यारंभं सा
त् ॥ भृगौ हिबुके चतुर्थे लग्ने सति अपूर्वचंद्रे नराशौ मिथुनकन्यास्थे सतीत्यर्थः ॥२५॥ अथ सेवकस्य स्वामिसे

65

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

66

गायांमुहूर्ते शालिन्याह ॥ श्लो० ॥ द्विपे मित्रे चित्रितलार्के तन्वा वारे सौम्ये लग्ने कैकुजे वा खलाभे यो त्रिमैत्र्यां शाशिये चैव

३५ मैत्र्यां सेवा कार्या स्वामिनः सेवकेन ॥ २ ॥ टी० ॥ द्विपद्रति ॥ द्विप्रा रोहिणी हस्ता भिजिदाश्विपुष्या मैत्राणि मृगरेवती चि

त्रानुराधाः ॥ एते भुनक्षत्रेषु वृषभकर्कस्थे गुरुवारे सौम्यशुक्रवारे लग्ने गते सति केन्द्रे भौमे वा खलाभे दशमे एका

दशे वा स्थिते सति सेवकेन स्वामिनः सेवा कार्या तत्र स्वामिसेवकयोः नवदलनयोः मैत्र्यां च पुनः राशियोः सेव्यसेवक

योः राशिस्वामिनोः मैत्र्यां प्रीतौ सत्यां सेवा कार्या अन्यथा न कार्या ॥ २ ॥ अथ द्रव्यप्रयोगस्य ऋणग्रहणमुहूर्तं शार्दूल

विक्रीडितेन ॥ श्लो० ॥ स्वात्यादित्यमृदुद्विदैवगुरुभे कर्णत्रयाश्वे चरे लग्ने धर्मसुताष्टशुद्धिसहिते द्रव्यप्रयोगः शुभः

नारे ग्राह्यमृणं तु संक्रमदिने वृद्धौ करे के हि यत् ॥ तद्वंशेषु भवेदृणं न च बुधे देयं कदाचिद्धनं ॥ ३ ॥ टी० ॥ स्वात्येति ॥

स्वात्यादित्य एकादश नक्षत्रेषु चरे मेष कर्क तुला मकराणां मध्ये तनमे लग्ने धर्मे नवमे सुतः ॥ ५ अष्ट ८ एतेषां शु

द्धिः नवपंचमयोः पापग्रहरहिते अष्टमे तु शुभपापरहिते अष्टमे च रूपाशुद्धिसहिते लग्ने द्रव्यप्रयोगे ऋण

दानं शुभं स्यात् ॥ भौमवारे ऋणं ॥ मृदु पुष्याश्विनीमैत्र विशाखाश्रवण त्रये पुनर्वसु चरांशे सति धनादिनिधि

वर्तते ॥ वर्तन्ते ऋणादिरूपेण दानं ॥ मिश्रान दात्रत्वादि श्रावणे निषेध दोषे दानं एवं विधिः तेनराशेतु

३५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

निषिद्धैर्वसुदेवपु घर्मांशजने घने पुष्करविलग्नेइज्यविणप्रयोगाइति ॥ अथ वारे भौमवारे रसएणं गृह्यांतां ॥ रसएणं भौमेन गृह्स्त्रिया
त्रदेयं वुधवासरे ॥ रसएणछेदं कुजे कर्षोत्सं च चंद्रे सोमनंदनं ॥ अथ फलं विशेषे से कर्मे संक्रांतिदिवसे [illegible] द्वियोगे करे हस्ते
ग्यकेन्दिर विवासरे रसएणं मघ्याह्नमिति प्रत्येकं संबंधः यत्र यस्यां हस्ते तो लग्नएणं तद्वंशो वृस्सएण महीनकुले शुभं वेत् ॥ तन
सुतपौत्रादि विपरिहले ममयाकथमित्यर्थः ॥ हस्तेर्कवारे संक्रांतौ यस्यां व्याप्ता वृद्धियोगे तथा रसे नदेयमृणं छेदं तु कार
येत् ॥ इति ज्योतिःप्रकाशे मेः ॥ वुधयारे रसएणं कदापि न देयं ॥ २७ ॥ अथ हलप्रवाहमुहूर्त्तं प्राह मूलविशाखाकृत्तिकाद्विनाराश्मो
मूलहीशामघा चरध्रुवमृदुक्षिप्रै विनार्कशनिभिः पापैर्हीनवलैर्विधौ जललग्ने शुक्रे विधौ मांसले ॥ लग्ने
देवगुरौ हलप्रवहणं शस्तं न सिंहे घटे ॥ कर्कोनैण घटे तनौ हयकवेरिक्तासु पक्षांतथा ॥ र ॥ ती ॥ मूलेति ॥ एते
मूलादिभिरेकोनविंशतिनक्षत्रैर्विनार्कशनिवर्जितेष्वन्यवारेषु तत्र पापैर्विहीनबलैश्चंद्रे जलराशिनवांश
गे सति शुक्रे चंद्रे च मांसले पुष्टे सति उदिते इत्यर्थः ॥ गुरौ लग्ने च सति तदा प्रथमे हलप्रवाहणं शस्तं स्यात् ॥ कश्यपः ॥
गुरौ लग्नगते शुक्रे बलिन्याप्योदये विधौ ॥ शस्ता कृषिक्रिया नक्षत्रे दुर्बले क्रूरखेचरैः ॥ अथ सिंहे कुंभे कर्के मजे मे
एणे मकरे ॥ घटे तुलायां तथा रिक्तासु पक्षांत चलथा ग्राह्या नूलसस्य [illegible] स्ते नाष्टम्या मपि न शस्तं यस्मात्

67

लपकरं॥ ४८॥ अथ बीजोप्तिमुहूर्तफलं सिंहचक्रे च शार्दूलविक्रीडितेनाह॥ श्लो०॥ एतेषु श्रुतिवारुणादितिविशाखासूनिभौ
 मेविना॥ बीजोप्तिर्गदितो शुभा त्वशुभतो व्याघ्रेंदुराभेदृचः॥ रामेंद्वग्निगुणान्यसत्शुभकराण्युक्तो हसेर्कोज्झिताः॥ भा
द्राभाद्यभवाश्रमानिमुनिभिः प्रोक्तान्यसत्संलिच॥ एतेष्विति॥ पूर्वोक्तनक्षत्रेषु श्रुतिवारुणादितिविशाखेदुनिविना

८	३	१	३	१	३	१ ३	४
अ	शु	अ	शु	अ	शु	अ	शु

श्रवणादित्रिजितेषु॥ मूलमघाध्रुवमृदुक्षिप्रधनिष्ठास्वातीषु भौमवारव्यतिरिक्तवा
रेषु बीजोप्तिर्बीजवापः शुभस्येय॥ नारदः॥ मृदुध्रुवक्षिप्रमेषु पित्र्यवायुवसूडुषु समूल
मेषु बीजोप्तिर्बीजवापनं शुभं फलप्रदं॥ रवौ रौद्राद्यपादस्थे मे संप्रजायते रजः॥
तस्माद्दिनत्रयं तत्र बीजवापं परित्यजेदिति॥ राजमार्तंडः॥ आर्द्राप्रथमदिनत्रयनिषेधः॥ अथ बीजोप्तिचक्र प्र
चक्रं॥ अगुनविधे नेगाबो यस्येति अगुराहुः॥ तस्य भं तदाक्रांतभं तस्मादादौ त्रयभानि मूर्ध्नि संति संति॥ अग्रसमी
पानि तत्र त्रीणि शुभकराणि तत एकमशुभं त्रीणि शुभानि फलत्वाय शुभानि॥ एवं बीजोप्तौ सप्तविंशतिनक्ष
त्राण्यशुभाशुभत्वमुक्तं॥ श्रीपतिः॥ मूर्ध्नि त्रीणि गले त्रयं च त्रयमुदरे पुच्छानि भादशो भादि॥ हलमुद्गमाह॥ वसिष्ठः
भत्रिपुसहजे पापैर्म्लेच्छकोणकेंद्रस्थितैश्च शुभैः कस्थिते शुभधिष्ण्येपि च शुभलग्ने बीजवापने कार्यं॥ अथ

३ ततः शुभकराणि त्रीणि ततः एकमशुभं ततः त्रीणि शुभकराणि ॥६८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

हलेचक्रम्॥ मुच्यते। हलेति॥ हलेचक्रे अर्कोज्झितान्नात्तदगात्क्रमेणत्रीणि अर्क्षाणि अशुभानि॥ सेति शुभानित
तोनवकमानि अर्क्षसंनि॥ ततः षेमानिसेति। यथा स्यात्थ्ये आद्यायां मुत्कमंगतः। ततश्चारभ्य त्रीणि ऋक्षशुभानि ततः पु
च्छादारभ्याष्टाह शुभानि शुभानित ततो विषाणाग्रतो नवमानि ततस्ताललाटकातोऽष्ट शुभानि शुभानि एवमष्टविंशतिभानि
ज्ञातानि तथा॥ वशिष्ठः॥ अर्कगतागतसंख्ये भत्रितये नेष्टमभयतालाविष्टं योऽडशांघ्रिष्वनवकं शिरष्यशिष्टं चसो
गलिचक्रे॥ कश्यपेपि॥ त्रियष्टभ्रुनवर्द्धं गुसतायके विनुमभाकु सानिरं हिक्रतेनाशोत्लक्ष्मी प्राप्तिर्यथाक्रमात्। इति। एवं च हृ
मुनिसंवादेसति इत्यशोजितदोत्रिवन्हिश्री गुणेषुरामा ३।३।३।५।३।७।३।८॥ एष अशुभ शुभानिक्रमात्सोगलात्स्याइति मुहूर्तगं
णेशदैवज्ञैर्मुहूर्तत्वेनचिंतांसंस्खिवाक्यमूलाभावात्॥ ननु श्रीपतिवाऽर्कोक्तानगतागतानान्यनुक्तानाशाय मान्यगतो॥ वृद्धे
भत्रितयं ततस्तु कथिकतन्यातायभूलत्रयेपघिस्तानां नवकं तदंतरगतेस्तानां त्रियेपंचके॥ यत्रान्यत्रितयेतद्ग्रमदि
तेचक्रेशुभं लांगलेइति मुहूर्तचेत्॥ नह्यपंश्रीपतिवाक्येशब्दार्थः। किंतु मूलवाक्यावोधेनव्याख्यानमुक्तः। अशकाः वाक्यार्थ(
स्तु अर्कोक्तानगतागतानि त्रीणि भानि वृषभनामशकानिसुखतस्त्रीणि खंडेततः पंचनक्षत्राणि अपास्य त्रीणिभानि
शुभानि सत्तत्रयेत्रिके त्रिकं कथिकतन्यातायस्यात्यानि ततत्रयं चनलच्छमागेको हेतुरित्यत आह तदंतरगते

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

...केइति । नच्छेदेन हस्ताद्देङ्कनुसुव्यते ॥ अर्केक्षांगनागतान्यनु डहोनाशायमान्यग्नो वृद्धे मत्रितयं अयमंतरस्य
पूर्वोवधिः मध्येततः पदेकाकानात् शाद्वलुस्यानेतष्ट्योनकः ॥ नुष्ठनंतरं मूलत्रयोघिस्नानां पंचके पंचकं च पं
चके श्रियेस्याप्येनसूत्रदृष्टाकयावत् सत्वान्यमदमितयं दंडोर्ध्वं भागे शुभफलं दले स्थ्ये एवं समतिस्पष्टिवाक्यैः सह
सकार्यं नैव स्पष्टघटेनस्तेनन महे व्यवहारयोपिस्फुटाः ॥ अथ शिरामोक्षविरेचनादिमुहूर्तं शार्दूलविक्रीडितेनाह
श्लो ॥ त्वाष्टमित्रककमाहृद्धयं ह्युवलघुस्थोने शिरामोक्षणं ॥ भौमार्कोज्यनिं द्विदिवे विरेकवमनाघं स्याद्बुधार्कीं विना ॥
मित्राहिप्रवरं फवेरविशुभाहे लग्नवर्गोदि दे जीवस्यापिनवौगुरौ निगदितावधमोक्ष्पातदले ॥ इ ॥ टी० ॥ त्वष्टा
हद्वयेचित्रास्वात्योः मित्रमाहद्वयं अनुराधा शाक्रमाहृद्वये रोहिण्यौ मे श्रोत्रेश्रवणेः । चित्रादिषु नक्षत्रेषु भौमार्क
गुरुवारेषु शिरामोक्षणं । रुधिरवाहिनी नाडिका शिरा तस्याः शस्त्रप्रघातेन शिरातो रक्तमोक्षणं कुर्यात् ॥ अ
ष्ट्वबुधार्को विना बुधशनिवारौ त्यक्त्वान्यवारेषु पूर्वोक्तनक्षत्रेषु विरेकं वमनाद्यं डोबधेन विरेचनं विरे
कः वमनंवांतएककदाधं कुर्यात् ॥ मित्राहिप्रवरं फवेषु ज्ञपोदयानक्षत्रेषु रविवारेषु शुभग्रहवारे वा विदोवु
धस्यलग्नेवर्गेजीवस्यापि लग्नवर्गे यस्मिन्कस्मिन् लग्नेपि गुरुबुधयोः षट्के गे सति तमो लग्ने गुरौ च स

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तिकर्त्तुर्गुरुबलेचसतिधर्मक्रियाकौरिहोमसरुदानुष्ठानादिरूपानिगदिताःकथिताः॥ अथधान्यछेदनंवसंततिलकेनाह
मीस्रणाजपादकरवान्हिवसुमुलोन्दुस्वातीमघोत्तरजलांत्यकत्वेहपुष्ये॥ मंदारसिक्तरहितेदिवसेविशाख्याधान्यछिदानि
गदिताःस्थिरमेविलग्ने॥२२॥ तीक्ष्णेति॥ एतेष्वेकोनविंशतिनक्षत्रेषुतथाभौमशनिरिक्ता४।९।१४॥ वर्जितदिनेस्थि
रलग्नेसतिधान्यानांयवादीनांछेदाछेदनेनिगदिताकथिता॥ अथकणमर्दनंसस्यरोपणंचवसंततिलके॥ श्लो०॥
भाग्यार्यमश्रुतिमघेन्दुविधातमूलमैत्रांत्यमेषुकथितंकणमर्दनंसत्॥ तीक्ष्णाजपान्निस्थतिधातृशतार्यमदैत्यसस्य
रोपणमिहार्किकुजौविनासत्॥२३॥ भाग्येति॥ विधिःरोहिणी॥ अंत्यरेवतीएषुनवभेषुकणानांचणकादीनांमर्द
नंपष्टिघातादिनविनुषीकरणंतत्समीचीनंस्यात्॥ अथविशाखादिनक्षत्रेषुआर्किकुजौविनाशनिभौमादिनतो
न्यवारेषुसस्यधान्यस्यरोपणंस्थलांतरेरोपणंसत्शुभं॥ अथधान्यस्थितिंधान्यवृद्धिंचवसंततिलकेनाहश्लो
मिश्रोग्रयोरुद्धजगेंद्वविभिन्नमेषुकर्काजतौलिरहितेचतनौशुभाहे॥ धान्यस्थितिःशुभकरीगदिताध्रुवेजपेशद
स्रचरमेषुचधान्यवृद्धिः॥२४॥ टी०॥ मिश्रेति॥ मिश्राग्र्यादिविभिन्नेषुमिश्राद्विद्वानक्षत्रेभ्योन्येषुसप्तदशनक्षत्रे
ष्वा कर्कमेषतुलारहितेलग्नेमकरहिबुधभावलग्नेषुशुभाहेचेद्बुधगुरुशुक्रवारेधान्यस्थितिःएकत्रस्थले

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नैष्टभकरी त्रिगदिता अथ ध्रुवे न्यादित्रयोदशानलत्रेषु धान्यवृद्धिः मघमैत्रावहान्यं देहि ततो मासद्वयान्ने नरं सपा
र॰ दसार्द्धं वा दशघ्या मौल्येवं कृषा वृद्धिर्निगदिता॥ अथ शांतिकपौष्टिकादिकं वसंततिलकेनाह॥ श्लो०॥ क्षिप्रध्रुवांत्य
चरमित्रमघाश्रुतास्त्री शांतिकं च सह पौष्टिकमंगलाभ्यां॥ खेः केंद्रविधौ शुभगते तनुगे गुरौ नो मे व्यादुष्टसम
ये शुभंदं निमित्ते॥ टी०॥ क्षिप्रादिनक्षत्रेषु पौष्टिकैः मंगलाभ्यां सह पौष्टिकर्मणा ग्रहशांत्या मंगलकर्मणा वि
नापशांतिकं पुष्टिकरु दशनूत्यादिनक्षत्रेण न पोन्यादि शुभं स्यात्॥ लग्नात् त्रवेटसमे केंद्रे सति विधौ चंद्रे सुखगते चं
तुर्थे गुरौ लग्ने स्थे सति तच्छांतिकं मेत्रादिदुष्टसमये गुरुशुक्रास्तादिदुष्टकाले नो शुभंदं॥ तथा निमित्ति
केत्वाद्युत्पातदर्शने गुरुशुक्रास्तादावपि शुभं स्यात्॥ उक्तं च॥ शांतिकर्माणि कुर्वीत नवो निमित्तिके तथा॥ गुरु
भार्गवमोर्व्याप्यदोषस्तत्र न विद्यते॥ अथ होमाहुतिशुद्धिमनुष्टुभाह॥ श्लो०॥ सूर्यभात् त्रित्रिभे चंद्रे सूर्यविज्ञुकु
जेगवः॥ चंद्रारेज्या गुरुशिखिनो नेष्टा होमाहुतिः खले॥ टी०॥ सूर्यभादिति॥ सूर्याक्रांतनक्षत्रात् त्रित्रिभेन
क्षत्रयमध्ये चंद्रं च दुनक्षत्रे दिननक्षत्रे सति क्रमात् सूर्यादिमुखेष्वाहुतिः पतति॥ यथा सूर्याक्रांतनक्षत्रात् नक्ष
त्रत्रये सूर्यमुखे ततः शुक्रस्य ततः वेगोभानेः ततश्चंद्रस्य ततः अंगारस्य ततो बुधस्य ततो गुरोः ततो राहोः ततः शिखि ३८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नः केतोः एवं सति यद्दिने खले पापग्रहस्थ खेहोमाकृतिः पतितस्तामेषानष्टमदाग्रपौ च्छुमस्यहमुखे मुभा ॥ अथ ॥
अथ यद्दिने होमाग्निकीर्तितस्तद्दिने वह्नि निवासे चैव न शुभा शुभफलमिंद्रवक्ष्यामाह ॥ श्लो० ॥ सैकातिथिर्वारयुता कृताप्ता शेषे
षेगुणेभ्रु विवह्निवासः ॥ गसौख्याय होमे शशियुग्मशेषे प्राणार्थनाशो दिवि भूतले च ॥ २६ ॥ टी० । सैकाति ॥ शुक्लादिग
णनया वर्तमानतिथिगणना एकयुक्ता वर्तमानवारयुता चतुर्भिः कात्ततो यच्छेषं तत्त्रुणमितं त्रिमितं मितं शून्यमि
तं तदा भुवि भूमौ वह्नेर्निवासो वसतिः ॥ फलमाह ॥ सौख्याय होमे हो मद्दिने भूमौ वह्नेर्वासोऽस्ति सौख्यं भवति ॥
अथ राशियुग्मशेषेण एकमिते शेषे निवासे दिवि स्वर्गे फलं कर्तुः प्राणनाशः द्विमिते शेषे निवासो भूतले न
ष्फलं कर्तुर्नाशः ॥ उक्तं च ॥ तिथिवारियुतिः सैका वेदभक्ता वशेषिका ॥ निवासोऽग्नेर्भ्रोवि रूपे वित्त प्राणवि
नाशकः ॥ पाताले द्विकशेषेण धनसंप्राणनाशनः ॥ गुणवेदावशेषेण भूमौ विपुलसौख्यदः ॥ संस्कारेषु चविवा
रोत्सवनकार्ये नापि वैस्मवे नित्ये नैमित्तके कार्ये न बाधेदं मुनिभिः स्मृतः ॥ केचित्तु लवे रसयुग्ममपि होमे वह्निम
त्युक्तं ॥ तद्यथा ॥ अर्कोघ्नेदाद्दशमेसाचतुर्थे मंदःस्फ्रागरोघ्नोऽगारकश्च राहुर्धर्मेः जीवतः खेटस्मृते होमे वह्निज्ये
(स्पुतके) नाशः पुत्रदाराधनानां ॥ २७ ॥ अथ प्रतिवर्षोत्पन्ननवान्नभक्षणमुहूर्तमाह ॥ श्लो० ॥ नवान्नं स्यात्

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यात्रा
त्रमदुमेसलनौशुभं। विनानंदाविषघटीमध्यौ यार्के मिजान् ३ ॥ नवान्नमितिचरादिद्वादशमे शुभसतनौसमीचीन
२८ लग्नेशुभग्रहैर्युते दृष्टे चेत्यर्थः ॥ नंदातिथिनाद्यावदा ॥ विषघटीविनाहस्तकरपोलकाः मधुमैत्रे पौष्णार्कैः शनिर्भे मि
त्रे मेमः एतान् विवर्ज्य चित्वा नवाक्रमहालाएं शुभं ॥ अथनौकाघटनमनुष्टुभाह ॥ श्लो० ॥ याम्यत्रयविशाखेतुसर्प्यपित्रे
शाक्तिनर्भे ॥ मचिनाद्यार्केहिने नौकाघटनेसतनौशुभं ॥२८॥ टी० ॥ याम्येति ॥ याम्यत्रयं भरणीकृत्तिकारोहिण्यः ३ शा
क्राद्रोस्वात्याश्लिषा सिद्धानि ११ एभ्यो भिन्ननक्षत्रे शुभक्रगुरुरविवासरे सतनौ शुभेषु तिः ग्रहदृष्टे लग्ने नौकाघट
ने नौकानिर्माणं शुभं ॥ नौकाचालननौकागमनमुहूर्त्तदीपिकायां ॥ शुभाहे विधुर्ग्मेंदुभगमैत्राश्विपाणिभचा
लनेघटनस्यान्नात्राव: शुभतिथौ दुष्ट ॥ अश्विकरेज्यसधातिषिपूर्वामित्रधनाच्युतभे प्रीलग्ने ॥ तारकयो म
गतिथौ दुविष्णुहौ नौगमनं शुभदं शुभवारे ॥२८॥ अथवीरसाधनाभिचारयोर्मुहूर्त्तमनुष्टुभाह ॥ श्लो० ॥ मूला
द्रीभरणीपित्र्यमघेसौम्येघटेतनौ ॥ सुखे शुक्रे सिद्धिर्वीराभिचारयोः ॥२८॥ टी० ॥ मूलादिनक्षत्रपंचके स्या
घटेतनौ कुंभलग्नेसौम्यबुधेसति ॥ तथा शुक्रे सुखेचतुर्थेग्रहचमेक्रमे ग्रहरहितेतादृशे लग्ने वीरस्य वीरसा
धनस्याभिचारस्य कर्मणस्य सिद्धिर्निष्पत्तिः २९ ॥ अथ मूलरोगनिर्मुक्तास्नाने ॥ वसंततिलकेनाह ॥ श्लो०
३५

वेत्स्यादितिध्रुवमघानिलसार्प्यमिश्रेरिक्तेतिथौचरलग्नौविकुवोंदुवारेस्नानंरुजाविरहितस्यजनस्यशस्तंहीनेविधौखलखगैर्भे
वकेंद्रकोणे॥४॥टी०॥विगतारोगस्नानादि निरेवत्यादितिनिमघविशाखानियोम्यक्लेच्चवादश्राशिरुनहत्रेशुतपापारिता॥४९।२४।स्नानानु
तिशिवयुत पापमृक्षचंद्रवर्जितवारेतिथौ नमे चंद्रे हीनेनिर्बले दुःस्थानस्थे निर्बले दुःस्थानानि गोचरप्रकारे॥ तथापापग्रहैर्भे
वगकाद्याकेंद्रे १।४।७।१०॥ कोणे नवपंचमेऽस्थितेसति एवंविधलग्नेरुजाविरहितस्य रोगनिर्मुक्तस्य जनस्य स्नानं ॥आरो
ग्यस्नाने शस्तं भं॥ नारदः॥ स्थिरेज्यदिति॥ सार्प्यान्त्यवारुणपित्र्ये पुष्ये च न कुर्याद्रोगमुक्तस्य स्नानं वारे गुरुभृग्वोरिति॥६॥
अथशिल्पविद्यामनुष्टुभाह॥ श्लो०॥ मृदुध्रुवक्षिप्रचरेष्वनेगुरौ वाखेलग्नगेविधौ सजीवलग्नेस्थिते शिल्पविद्याप्रशस्यते॥१
टी०॥ मृदुध्रुवादिनक्षत्रेषु बुधेदशमेलग्नेवासति॥ अथवागुरौदशमेलग्ने वा तथा विधौचंद्रे बुध गुरु बलवत्सु गोस्थे च
सति शिल्पविधानानां वर्णादिनिर्मितमूलादिकं नहि धायाः प्रारंभः प्रशस्यते॥४१॥ अथसंधानमुहूर्तमनुष्टुभाह॥
श्लो०॥ सुरेज्यमित्राभाग्येषु चाष्टम्यां तैतिलेहरौ १२ शक्रे ६।१२ तनौ सौम्यवारे संधानमिष्यते॥४२॥टी०॥ पुष्यादिनक्ष
त्रेत पाष्टम्यानालितिथौहरौ हादशयांवा तिथौ तैतिलकरणे तथा शक्रे ६।१२ युते लग्ने तथा शुभग्रहाणां च वारे संधा
नं कोधिन्वे त्रीति पावदिष्यते॥ तथा चकश्यपः॥ भाग्ये ९ष्य समैत्रै लग्ने तितिलेषु तैतले हष्टम्यां हादश्यां संधिरिष्य
१॥ अथपरीक्षामुहूर्तंवसंततिलकयाह॥ श्लो०॥ त्यक्ताष्ट८मंत१२स्थानि विष्टिकुजान तनुर्भमासोमसौर विवि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ऽमा निन्नासाः॥ त्र्यंगे चैत्रे तनुलवे शशिजीवताराशुद्धौ करादितिहरीन्दुकपेयपरीक्षा॥४३॥ टी०॥ अथ हृट्मूलचतुर्दशीज
न्मर्क्षमासौ जन्मभे जन्ममासे ज्ञजन्ममासे स्वक्षमे सूर्यचंद्रे च मासाः॥ आनि जन्मर्क्षमादिनक्षत्राणि नाडीनक्षत्राणि ए
तानि त्यक्त्वा त्र्यंगहितमभावे वलग्ने चतन्वांशे च चंद्रशुद्धौ ताराशुद्धौ॥ सत्यां करो हस्तः अदितिः पुनर्वसुः हरिः श्रवणः इ
न्द्रो मे थाकं जलेन तस्या भीवरण स्नपनं तं मे शांतनाविकाएषु मेषपरीक्षाकार्या॥ अन्यत्स्पष्टं परीक्षानाम सुवर्णेन पादिपात्रका
मिशालस्थनक्षत्रे शांततारिकाएवामाश्वादिरूपे दिव्यमितिपावनत्॥ उक्तं च॥ दीपिकायां॥ नो पुष्करास्ते हि मार्केगुरुसहि-
तस्थौ जन्ममासे ह्यमे ते विष्यौ प्रातः कार्यो परीक्षादितनुः चरग्रहांशोदये ग्रासनलग्ने इति व्यवहारोच्चये॥ अथ मन्यां चचनु
ईश्यां का याश्चैतपरीक्षणेन परीक्षाधिवासस्याशालि भौमदिने भवेत्॥ मैत्राश्रवणहस्ताध्वनपाले पः पुनर्वसुः
तक्ष्णंतमिषाप्रोक्ता क्षमि पुष्यविचारणे इत्तिनाडीनक्षत्राणि॥ दीपकाकारवचनात्॥ यन्महे माघे दशमे कमेसां
घातिकं षोडशमव मानसे स्यात्म्र च विंशतिमुत्तायमघाद्दशंत्रयो विंशतिमं विना शाके एवं पट्मे जनः सर्वो जातिदेशाभि
षेक भेनवभे नृपतिसे पेत्रा कुंभ्यारा स्मृतामूम् इति जातिनक्षत्राणि॥ वाराहसंहितायां॥ पूर्वात्रयं सानलम अजाधाराखांसपुष्येरणसहे
नवाधांसयोस्म मैत्रेपितृदैवते च प्रजापते मे च कृषीवलस्य नां॥ आदित्यहस्ताभिजितिषु नानिम शिग्र नस्वाप्यमनुष्यागताति
मूलक्षिने चाति लवाहणानि ता मृगध्रजाने प्रमविवतुमान्याः॥ सौम्यं ऽचित्रावसुदैवतानि सेवकानस्वास मपागतानि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सर्वे विशाखाश्रवणेभरणाप्रफ्लोंडालजाते रमिनिर्दिशंतीति॥ देशो वा रणस्थादिक स्नात्र तवे रातपाद्दचक्रोक्तं॥ यथा वारणस्थान
लग्नेरोहिणीति। अभिषेकमंयस्मिन्॥ पुष्यादिके नक्षत्रे राज्ञाभिषेको जातस्तदभिषेकमभिमितिरावृक्तं नवमानि इतरेषां घडेव
मानि॥ ५२॥ अथ सामान्यतः शुभकार्येषु लग्नशुद्धिमनुष्टुभाह॥ अथायं ऋक्षोपचयेलग्नगे शुभदृग्युते त्रिषडेकादशायस्थे
सर्वारंभः प्रसिध्यति॥ ५३॥ अयमोपचयक्षेमे तस्याः नक्षयेषु ऋक्षस्यदृग्यहिते यस्मिन् एतादृशो स्वजन्मराशेर्जन्मलग्नाद्वा उप
चयभवने। त्रिषडेकादशाद्यामराशौ लग्नगते शुभे दृष्टे युते च तत्पापे वैः त्रिषडेकादशायस्थे सति सर्वेषां शुभकार्याणा
मारंभः सिध्यति। तथा च वसिष्ठः॥ उपचयेलग्नगते व्ययके धनसंयुते लग्ने उपचयभमे शीतकरे मंगलकार्याणि॥ ५३॥ शु
पकृते पुष्परोगमतौ सत्यां तानिव सौ दिनसंख्या हितीयोपजातिकयेन्दुवंशयाचाह॥ श्लो०॥ स्वातीन्द्रपूर्वाशिवसार्पभे
मृतिर्ज्वरे स्यान्मैत्रे स्थिरता भवेद्रुजः॥ याम्यश्रवो वारुणभेकदस्रमेशिवघस्रा हि यक्षो॥ पक्षाधिपा वासवे॥ ५५॥ मूलाग्निदाले
ज्यविशिष्टमे सप्तवाः ८ पुष्यार्यमे त्वादितिधातृभे नगाः॥ मासो ग्रुः वैष्वे पथमाहिमूलभे त्रिशोराधिपित्र्ये फणिदस्रभेमृतिः
५६॥ टी० मस्वातीज्येष्ठापूर्वात्रयार्द्रामघाद्वा मुञ्जरोगमतौ सत्यां मतिः स्यात्। अथवायोत्यमैत्रे रेवत्यनुराधयोज्वरोत्पत्तौ सत्यां रो
गस्य स्थिरता बहुकालेन रोगनिवृत्तिः स्यात्॥ तथा भरणीश्रवणशतताराः तदभे चित्राहस्ते गुणत्रये पुष्यावाघस्रा
एकादशदिवसाः रोगः॥ पधिपंच विशाखाश्रवोहस्तः वासवे धनिष्ठापक्ष त्रिगुमेषु पवनः १५ दिवसा रोगः॥ ५५॥ मूले

व

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उ०प०
४१

ग्नाग्निः कृत्तिका दास्त्र मास्विनी रेवत्युः नव दिवसाः रोगः पित्र मैत्र घायां विशाखा लित्दि वसात्रु धुम्रं कृतराभाद्रपदा पूर्वे मा उत्तरा फाल्गु
नी पुष्य वसु नर्क्षसु रोहिणीषु नगाः सप्त दिवसाः ॥ अश्लेषैन्द्रे स मगोत्तराषाढ यो मासास्वि शादिना निरोगः स्यैर्यंत ततो रोग निवृत्तिः
॥ अत्र शांति लिंशिवेष्टका ॥ १८ होस्त्व स्तृं कनके च कृत्वा तल्लिंगमंत्रै स्सुगंधपुष्पैर्वस्त्रादितै गुग्गुल धूपदीपनैवेद्य तांबूल फले
स्सम्पूज्य मृत्युं जपं कृत्वा ... यानी ... धृतयुक्त मतुलं शिवाय ... ॥ अत्र तुल्य मवरिमिते द्रव्ये अथवा नेतरे यथा
हि मूलमेमरणम् ... चिकित्सा ... सर्व्वं दद्यान्मृत्यु
र्भवेत् ॥ अत्र सर्व्व देशे यस्य ... गोचर ... न भवति तस्यैव मसर्वादिदशो ऽवस्थं मरणं स्यात् ॥ ३ ॥ अं
चकाचक्र ... इति ॥ ४६ ॥ अथ शी
घ्रं रोगमरणे विशिष्टं योगं ... प्राह ॥ श्लो० ... विष्णा ... वारे ॥
... ॥ ४७ ॥ टी० ॥ ... प्रसिद्धाः ।
... एवं विधि विशिष्ट योगे यस्य रोगोत्पत्तिर्भवति । तस्य रोगि जनस्य शीघ्रं
मृत्युर्भवेत् ॥ ४७ ॥ अथ प्रेत दाहादि मुहूर्तं प्रेत दाहादि ... प्राह ॥ श्लो० ॥ ... मूले ...
प्रेतक्रियास्यात् ॥ ... प्रेतस्य दाहं यमदिग्गमं ... वितानं गृहगोपनादि च ॥ ४८ ॥ टी० ॥ द्विप

४१

नहत्रेषु प्रेतक्रियाप्रेतानां मृतानां क्रियानुत्तमस्तोकृ आप्प्रथ्य्यश्राद्धादि क्रिया स्यात्॥ यदि दाहसमये कारणवशात्कारथ्या ग्र
धनिष्ठकुंभगो विधो मीनकुंभस्थिते चंद्रे धनिष्ठान्तदाहादि पंचकनक्षत्रे प्रेतस्य दाहो न्यवनत्वजेत्तु च। पुत्रः यमदिग्गानां दहनेण दि
ग्गमनं तथा शय्याप्रदानं सद्यान्याविनाशे पंचक तन्न यामगृहधान्यादिदिनं प्राप्तं गृहणात्तणकाष्ठसंग्रहं च त्यजेत्॥४८॥ अथ काष्ठा(
नां गोमयपिंडानां संग्रहमुहूर्त शार्ङ्गधरविरचिते नाह॥ श्लो०॥ सूर्यचंद्रौ झषमे रध्रः स्थलगतेः काको रसैःसंपुतः शीर्षपु गम
मिलेश बस्यदहनं मध्ये पुगेः सूर्यभौः स्नागा शास्त्रिषु पुत्रे दस्त्रैः स्वसुहृदा स्वान्तेना मोरोग भीः काष्ठादेः करणं सुखं च ग
दितं काष्ठादि संस्थापने ४९॥ सार्थ॥ ब्रह्मपुराणे॥ पंचके मरणं यस्य तिनिधिष्टे कुंभमीनस्थिते चंद्रे मरणं यस्य जायते॥
न तस्योर्ध्वगतिर्दृष्टा संततौ न शुभं भवेत्॥ इति तेन पंचके मृतस्य पंचके दाहः प्राप्तो सत्यां पुत्तलविधिं कृत्वा दाहः कार्यः प
श्चाद्दाशौचनिवृत्यनंतरं शांतिरेव कार्या। एवं देवलां मृतस्य देवलोमयहापदाहः कार्यः न पुत्तलविधिः॥ अशौचनिवृ
त्यनंतरं शांतिः कार्या मरणनिषेधवदाहनिषेधप्रतिपादकवचनद्वयसद्भावादिति॥५०॥ अथ त्रिपुष्करयोगं सफलं
वसंततिलके नाह॥ श्लो०॥ भद्रातिथौ रविजभूतनयार्कवारे द्विपादधिष्ण्यमिश्रचरणादितिवह्निवैश्वे त्रैपुष्करो भव
ति मृतिविनाशवृद्धौ त्रैगुण्यदो द्विगुण एव हि भरतदचाद्रौ॥५१॥ टी०॥ भद्रासंज्ञकास्तिथि २।७।१२॥ शनिभौमसूर्यवा
रे भवति तथा विशाखाग्रयमेन्द्रानंतरफाल्गुनी षड्जचरणः। पूर्वाभाद्रपदाग्मदितिः पुनर्वसुर्वह्निः कृत्तिका उत्तरा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

५२ धाऽाण्णुनक्षत्रेषु उक्तानि धिष्ण्यानि नक्षत्रेषु द्विपादयोगे स्नाति त्रैपुष्करस्य पादे त्रिपुष्करसंज्ञको योगो भवति कोऽर्थः मृत्युविना 80
शाद्यौत्रैगुण्यं दत्ता हितेनयदि कश्चित्स्यात्तदास्त्रयो म्रियन्ते यदि वस्तु किंचिद्धिनष्टं तदा तद्वस्तुत्रयस्य नाशः तथा
किंचिद्वस्तु लब्धं तदा त्रिगुणं तद्वस्तुलाभः ॥ वसिष्ठः ॥ द्विरद्विजं भौमशनार्किभद्रा योऽविषमपादभस्ते च वेन्नु ॥ त्रैपुष्कराह्वे योग
स्त्रिगुणफलो यम लम्भे द्विगुणो ॥ विषमपादानि पञ्चनक्षत्राणि हस्तचित्रकृत्तिकाः पूर्वभाद्रपदोत्तराषाढेति येषु मन्दपरदाः शौभवति तानिमानि
मघानि यथा शनिभौमवारे स्त्रः ॥ अथ विविधविषमपादे योगो द्विपुष्कर नाम योगो भवति तत्फलं मृत्युविनाश वस्तौ द्विगुणम् भ-
वति ॥ तत्र शान्तिमाह ॥ नारदः ॥ दण्डान्तदोषनाशाय गोत्रयं मूल्यमेव वा द्विपुष्करे द्वयं दद्यात्त्रिदोषस्यैव समाप्तत इति अत्र
त्रिपुष्करेकस्ययत्नरक्षा नेवह सत्तिगरोपचलः मदानिपिः शान्तिरूपका रेद्विरमांघ्रिमें त्रिपुष्करं त्रिगुणं द्विगुणं द्वं
द्विन तेभ्यः त्रालिति ॥ इदमेवदृष्टान्तेभ्यः पतिसाप्तके विषमचरण धिस्मिति अत्र कल्पपवा योमस्तावेव त्रिगुणफल भो
क्तृत्वं पत्कतानुष्ठीयति नाकपानुरोधानन्तरं मृत्युविनाशाद्युक्ता त्रिपुष्करं ॥ ५१ ॥ अथ शावप्रतिकृतिदाहे निषिद्धकालं शार्दूल
विक्रीडितेनाह ॥ श्लो ॥ ॥ अङ्कारार्किभृगूद्भवेषु तन्दनेनंदास्तु नोहृष्णाग्नये ॥ पौष्णे कानूपमे त्रिपुष्करदिने न्यूनाधिमा
सेपनेयाम्येकालनर त्वगपालपरिधे देवेज्यशुक्रास्तके ॥ मघानैर्धृतयोः शावप्रतिकृतेर्दाहोऽनत्थानोसितेर ॥ ५० ॥ अङ्केति
एवं विधेदिनेशावप्रतिकृतिः पर्णशरादिनासावयवतः कल्पनेन तस्यदाहो न कार्यः कुतः द्विविधो हि प्रेतसंस्कारः प्र

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सद्यःशौचस्यैकः प्रतिकृतिः स्यात्। तत्र प्रथमशरीरसंस्कारे दिनविचाराभावः॥ गार्ग्यः॥ प्रथमे दाहे शावसंस्कारे दिनं नैव विशोधयेदि
ति प्रतिकृतिसंस्कारे कालत्रयं आशौचमध्ये वर्षान्तरं चेति। आशौचमध्ये क्रियेत पुनः संस्कारकर्म चेत्। शोधनीयं दिनं त्रय
पयासे मवमेव तु। अशौचविनिर्वृत्तौ चेत् पुनः संस्क्रियते मृतः। संशोध्यैव दिनं ग्राह्यं मूर्ध्नि संवत्सरादिति गार्ग्यवचनात् दिन
शुद्धिरुच्यते। शुक्रार्कदिने शुक्रभौमयामिनीवारे शावप्रतिकृतेर्दाहो न कार्य इति प्रत्येकसंबंधः। दर्शोऽन्तःमृतः॥४ मदनर
त्ने दाघः॥२२॥ आसुतिथिषु तयातीत्येणगर्भे मूलज्येष्ठाश्लेषास्मीहृणा निपूर्वात्रयमघाभरणी उग्राणि पौष्णे रेवती
वा सुरपेशतनभ्राः पूर्वोक्ते त्रिपुष्करदिने नक्षत्राधिमासे क्षयमासे अधिकमासे अयने याम्ये अवद्यान्तरत अब्दमध्ये पार्श्वो
पनेपि कार्यः। नेदामदनमायातवैधृतिविशिष्टशुक्रार्कभौमवारध्रुवमिश्रोग्रमैत्रभैः कर्तृजन्मर्क्षे द्विपंचतारास्ये जन्म
प्रत्यरितारके त्रिपादर्क्षे सितेपक्षक्षयनेयाम्येवृतःपरे शावप्रतिकृतेर्दाहः शुक्रे अस्तास्ताधिमासकेनेपौ मध्ये द्विपान्त्य
त्रीद्वीशादितिश्रुतिभौमवादिकमेवेदिति निर्वंधोल्के॥ दिनत्रयोपि वर्ज्यः वर्ज्येयेनु दिनत्रयमिति गार्ग्योक्तेः॥ पातवरिघपातोव्यति
पातोमहापातज्वपरिघएतेषु दाहो न कार्यः। देवेज्य शुक्रास्तके दाहो न स्यात्पर्थकः भद्रा योवैधृतोचतथा। सितेशुक्लेपक्ष
सिते शुक्लपक्षे इति॥ अपि तैनेव बंध दत्सा वर्जितरा एषा हा॥ श्लो॥ जन्मप्रत्यरितारयोर्धृतिसुरवांत्ये दुर्चवकर्ज्ये नसनाध्यो

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु०
४५

मैत्रभमाहादितिक्षुवविशाखा तोत्रिमेद्देपि च ज्येष्ठे कैश्मविधोदिने भ्रूतकरस्वात्याश्विपुष्येन तथा त्वाष्ट्री चालरनो विचार्य्यमत्र वि
लंमध्येयथा संभवमूधरादि०॥ जन्मेति कर्णजन्मप्रतारितारपोर्भन्मतारा उत्पत्तिनक्षत्रं दशमे कोल विंशाचेति प्रत्यरितारा
राजन्ममासे च मल चतुर्दशोत्र क्षेलिं शोनक्षत्रे लपाकन्दर्म तिसुरवोतेषु ग्रहणमवतुर्थे द्वादशस्थे चेदसति शहोनसत्‌ नशलः
ग्रपणमध्यनक्षत्राणि॥ मैत्र अनुराधा भगः पूर्वाफाल्गुनी पुनर्वसुः श्रवणं रोहिणी पुनराग्न्यं विशाखा हस्तोत्रिमेमृगचि
त्राधनिष्ठः स्तेनुचे विष्णावहस्तो होमध्यमाः॥ अथ जन्मानिष्ठं कैश्मयां स्वो सहितो विधुः अर्कगुरु चेदवारे तथा श्रवणहलस्ता
तीश्वाश्विनी पुष्यं युपेच नक्षत्रे पुशल प्रतिकते दोहः श्रे व्रः इदमरवेल माशौचान्यरलो विचार्य्य आशौचमध्येनु यथा संभवे(
किंचित्कृणांकारेण विचार्य्यः अथ मूलनक्षत्रजातस्य विशेषमुप जातकप्याह॥ श्लो॥ अभुक्तमू
लेहि घटीचतुष्टयं ज्येष्ठांत्यमूलादिमवं हि नारदः॥ विशिष्ठएकद्विघटीमितं जगौ बृहस्पतिस्त्वेकघटीप्रमाणकं ॥५॥ ३
टी०॥ अभुक्तमूलमिति॥ नारदः॥ अभुक्तमूललक्षणं ज्येष्ठांत्यमूलादिमवं घटी चतुष्टयं जगौ॥ ज्येष्ठांत्यघटीच
तुष्टयं मूलादिघटीचतुष्टयं चेत्यर्थः नारदः॥ योन्त्यज्येष्ठामूलयोरंतेरालप्रहरजः मिश्रः अभुक्तमूलजः सोप्यम
ध्यानक्षत्रयोरपि अयमेव मुख्यः पक्षः कश्यपादिकरूमतिसेवादात्‌ कश्यपः॥ ज्येष्ठामूलयोरंतरासोमद्वाः शि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

गुः अभुक्तमूलजः सोऽप्यश्लेषापित्र्ययोरपि वसिष्ठोऽपि मूलजं गौरं देवरपौत्रमातरं च पदेतरात्तं अभुक्तमूले अभुक्तमूलं
प्रहरमेकं त्यजेत्सुतं तन्मध्यं तु नाद्वहति वसिष्ठः ॥ एकघटीमितं जगौ ज्येष्ठांते एकघटिकामूलाद्यं घटीद्वयमित्यर्थः । इदं च
वसिष्ठेन केचिन्मतमुक्तं पतनस्य द्वावैचिन्तु ॥ अपरे इति पदैके नन्दाक्षेप च ज्येष्ठांत्यपादघ(टीद्वयमित्यर्थः इदं च वसि)
(ष्ठेन केचिन्मतमुक्तं पतनस्य द्वावे) टिकामितिमेव केचिन्मूलं त्यभुक्तमपरे - - - मनंति मूलाद्यपादघटिकाद्वि
तीयेन सार्द्धमष्टौ समाः परिहरेदिह जन्मभाजमिति । वृहस्पतिस्तु एकघटीप्रमाणं जगौ ज्येष्ठांत्याद्धघटिकेत्यर्थः ॥ गु
रुः ज्येष्ठांत्यघटिकार्द्धं च मूलादौ घटिकार्द्धकं तयोरंतर्गतां नाडीं त्वभुक्तमूलमुच्यते ॥ ५१ ॥ अथान्ये आचार्या उप
जातिकमाह ॥ श्लो० ॥ अथोच्यते प्रथममष्टघटीमूलस्य प्रोक्तोऽतिमघं च नाशः ॥ जातं शिशुं तत्र परित्यजेद्वा मुखं वा
पितास्याष्टसमाः न पश्येत् ॥ ५२ ॥ टी० ॥ अथोऽन्ये ऋषिः आचार्याः प्रोचुः मूलस्य प्रथमाष्टघटिकाशकस्य जे आद्याः अं
ति सुताडिकाः अभुक्तअभुक्तलसंज्ञे तत्र जातं शिशुं त्यजेदिति तत्फलमाह ॥ तत्राभुक्तमूले जातं शिशुं बालं बालां वा
परित्यजेत् त्यागाशक्तौ वा पिता अस्य बालस्याष्टसमाः अष्टौ वर्षाणि मुखं न पश्येत् ॥ नारदः ॥ अभुक्तमूलजं पुत्रं पु
त्रीमपि परित्यजेत् ॥ अथवाब्दाष्टकं तातस्तन्मुखं न विलोकयेदिति ॥ अथ घटीनां न्यूनाधिकत्वकथनदो

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

84

पसास्वत्वाधिकं कथनार्थं।५३॥ अथ मूलाश्लेषाजातस्य चरणवशेन फलं नृपजातिकं याह॥ श्लो॥ आद्ये पिता नाशमुपै
४४ ति मूलपादे द्वितीये जननी तृतीये धनं चतुर्थोऽस्य शुभोऽथ शांत्या सर्वत्र सत्स्यादहिभे विलोमम्।५४॥ मूलप्रथमचरणे बालस्यापि
ता नाशो प्राप्नोति द्वितीये जननीनाशः अत्र मातृविमातृशब्दो गौणमुख्ययोर्मुख्ये कार्यसंप्रत्यय इति। जननीपदप्रयोगः
तृतीये धनं नश्यति चतुर्थे चरणे बालस्य शुभं अथ विशेषो नारदेनोक्तः॥ दिवाजातस्तु पितरं रात्रौ तु जननीं तथा
आत्मानं संध्ययोर्हंति नास्ति गंडो निरामयः॥ वसिष्ठः॥ मूलाद्यपादो यदि रात्रिभागे न तातनाशो नास्ति पितुर्विनाशः
द्वितीयपादो दिनगो यदि स्यान्मातुस्तदा नो पितृदास्ति दोषः॥ अथ यानेन रंशा स्या मूलाश्लेषायां त्वाष्ट्रनुष्ठितया
सर्वेऽपि चरणे चतुर्थे नोक्तं॥ गंडे तु विशेषः॥ शांतं गंडे सुते जाते सूतकांते विचक्षणः॥ कुर्याद्गंडांतशांतिं तद्दोषात
दोषस्यापनुत्तये॥ शिवास्तु सर्वत्रापि जन्मनक्षत्रचरणवशात् शांतिरिति व्यवहारः॥ अथ आहिभे विलोममिति
अश्लेषायां मूलवदेव फलं विलोमं विपरीतं ज्ञेयं॥ मूलस्य प्रथमपादे पितृनाश उक्तं॥ सोऽश्लेषाचतुर्थपादे द्वितीयपादे मा
तृनाशः सोऽश्लेषातृतीयचरणे। तृतीयचरणे धननाश उक्तः सोऽश्लेषाद्वितीयचरणे ऽशुभमुक्तं॥ तदश्लेषाप्रथमचरणे
ज्ञेयं॥ अत्र बहुविचारोऽस्ति ग्रंथभूयस्त्वभयान्न लिख्यते॥ अथ पादे छिन्नमूलवृक्षादिविचारस्तु उक्तः ज्ञपाराणे॥ मूलसंभे ४४

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तचाम्रास्तापत्रंपुष्पं फलंशिखा मुनियोक्षौदिशोक्तद्रः स्त्रूत्रेपंचाग्लयोग्नयः॥ मूलेतुमूलनाशःस्यात्स्तंभेदेवपुत्रनाशनं त्व
चि॰मातृभ्रवेनस्के शः शिखायां ११ मातुलस्यचपत्रे १२ राज्यंविजानीयात्पुष्पे॥ मंत्रपदंस्मृतं। फलेच ८ विपुलालक्ष्मीः। शि
खायां २ मल्पजीवितं॥ अथ मूलपुरुषस्यांगेघटीन्यासलक्षैव मूल मूलस्य घटिकान्यासो मूर्ध्नि पंचतपोभवेत्॥ मुखेस
प्त ? मतिः पित्रोः स्कंधे वेदा ४ महाबलः बाहोरष्टौ ८ बलीपापसंग्रहीत्वौ हस्तयोर् ह न्यासनिर्लोमभवेत्॥ हृदिरेखा ९ भूपमंत्रीना
भौदौर ब्रह्मविमन्दवैन॥ गुह्ये दशानिका मीस्या जानुनोः षण्मतिः॥ पादयोषण्णातिलस्वेस्युकपानु क मासन्न
इति। अथ मूलेभूतकंन्यासः फलार्थं मूलांग विभागस्त्वैव चतस्रो नाडिकाः पीठे कुंठेलिप मनाशनं। मुखेष
ट् ६ धनहानिः स्यात्कंठे पंच धनागमः॥ कोष्ठे हृदये पंच बाहौ वित्तागमं ततः॥ वेदाः एवं दयाधर्म वेदागुह्येतिकामिनी ज्ये
ष्ठमानलनाशः स्याज्जंघयोर्धंगनाडिकाः॥ ज्येष्ठभ्रातृविनाशः स्याच्चतुरस्त्रोजानुयुग्मके॥ पादयोर्दशनाड्यस्तत्रचैव
व्यमादिशेत्॥ इति मूलस्य स्त्रनाम्ना मुनिभिः फलमीरितं॥ अथ श्लेषाजातफलं पुत्रकन्ययोरंगविभागेन फलंतच्चै
वमूर्ध्नि पंच मूर्धान्यास्ति मुखे सप्त पितृत्नयः नेत्रेद्वेद्वे जननीनाशो ग्रीवायांविभुक्तेपदः॥ स्कंधे वेदागुरौ भक्तिर्हस्तेषौ
चबली भवेत्॥ हृये कादशीमिश्रात्म घाती जायते नरः॥ श्लिय नाभौ भ्रमः पाद्ग्रे गुदे तत्र तपोधनः पादेपंचध

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नक्षत्रे सर्पी देवतफलं कमात्॥ अश्लेषादतो पित्रे बोलः फलेषु ष्वेदले शाखाकलताके दएवचा साप्येवद्यादशास्त्रोक्त
४५ स्वरविम्बाके मागया॥ नाडिकास्त्रम्भवे नालेफलंलेयंयथाक्रमं श्रीश्रीराजनमयेहानिर्माता पिताश्लसेहायइति अथैवि
भागेनतत्रस्यघटिकात्मकत्वेसेवः॥ न्यूनाधिकत्वेजेराशिकमूलमूलः॥५८॥ मूर्द्धि ५ मुखे ७ नेत्रे २ ग्रीवं ३ स्कंध ४ हस्तौ
दे हृदि ॥ नाभौ ६ गुदे ८ पादे ५ अंगे ४ फले १० मुख्य ५ दले ६ शाखा ७ त्वक् १२ लता ११ स्कंध ४ राज्ये पितृनाशः जननीना
शःस्तप ८ गुरुमलः बलश्रात्मघातीश्च मत्तपोधनंगः स्यात्सः श्रीश्रीराजमयहानिमातृपितृश्रात्म ७ अथमूलनि
वासफलनिर्ध्वाह॥ श्लो॥ स्वर्गेश्च चिपोद्दपदेषमाघेश्चैत्रभः कार्त्तिकचैत्रपौषे॥ मूलंलघस्मातुतवस्थमा
गेवैशाखश्रेष्ठमम्भवनत्रापपातौ॥ श्वचिः श्रावाढः प्रोष्ठपदेमाद्रपदः॥ इष्ठ आश्विनः मासघः प्रसिद्धः पाताले
मूलंलिखति॥ तत्फले चयदास्वर्गे मूलंनदात्रेयस्मिन्मासे यत्रभवति॥ तत्रैवस्वर्गेमस्तुपाताले ष्वेवस्वोकं शुभाशु
भंफलंददातितेनद्व्याघमाघेस्वर्गपातालस्थेमूलेदोषाभावात्तेतरनावश्यकत्वेसेवे॥ यदातुमूमावेवमूलं
तदाशांतिरवश्यंविधेयेति॥ अंगं च ज्योतिषार्णवे॥ भूमिस्थंदोषबहुलं स्वल्पमन्यत्रसंस्थितमिति॥ श्लो॥ ज्ये
तिनिर्वंधे मूलाश्विपितृचरणे प्रथमेचनूनंपौष्णे मूप्रौष्णे मूबो ष्णकगणे नाश्रतुरीयपादिमातुः पितुःस्व

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वपुषो पि करोति नाशं जातो यत्र निशि दिने प्यघसंध्ययो वो इति॥ तस्मा शांत्या शुभं भवति स्वेवं॥५५॥ अथ मूलप्रसंग दुष्टेषु गंडांता
दिनिमित्तेषु जातस्यानि दंपतिहारं च यत्नात् मूलविक्रीडितेनाह॥ श्लो०॥ गंडांते दुर्भ मूलपातपरिघाव्याघातगंडा न मे॥ संक्रांतिव्य
तिपातिवैधृतिसिनीवालीकुहूदर्शके। वज्रे कृष्णचतुर्दशीषु यमघंटदग्धयोमनो विष्टो सोदरभे जनि च पितृभे शास्त्रप्रभाषितं
तितः॥ वह्नि॥ टी०॥ गंडांते ति॥ एतेषु शिशो रुत्पत्तिनिर्यमस्थादुष्टफलदा गंडांत तिथि नक्षत्र लग्नानां संधिः। तल्लक्षणं ज्येष्ठा
पौष्णमेष्टादिना वक्ष्यति॥ इदं भे ज्येष्ठानक्षत्रे मूलयोगः॥ व्यतीपातः परिघ व्याघात गंडयोगः॥ अमावास्यां संक्रां(
पिदयः संक्रांतिसूर्ये संक्रमणपुण्यकालः व्यतीपात वैधृति योगौ सिनीवाली दृष्टेंदुरमावास्या कुहूर्नष्टेंदुः सिनीवाली नष्टेंदुः
कला कुहूरित्यभिधानात् दर्शोमावास्या दग्धा नरहिता मावास्या एतस्मिं दोषे प्रतिपादयिष्यते वज्रे वज्रयोगे कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां य
मघंटमघाविशाखेत्युक्ते मृत्युयोगे दग्धयोगे सूर्ये शापे वाग्नि रसाष्ट नेदाइत्या युक्ते मतैोक्ष शातो यादित्या युक्ते मृत्युयोगे वि
ष्टौ भद्रायां सोदरस्य भ्रातुर्भे गिन्या वा जन्मनक्षत्रे पितृभे माता च पिता च पितरौ॥ तयोर्भे मातृपितृभे च एषु निमित्ते वु सुतस्य सुताया वा
जन्म चेत्स्यात्तदा निष्टं कल्प्यादित्यर्थः॥ एवं निमित्तस्योपलक्षणत्वाज्जीवेतरजन्मापि निषिद्धः सजातीयापत्यप्रसवानंतरं
विजातीयापत्यप्रसवस्त्री रतः यथा पुत्रत्रयप्रसवानंतरं कन्याजन्म कन्यात्रयप्रसवानंतरं पुत्रजन्म सा जननिः
ति तद्वशिष्ठोपाद्धि प्रोक्तं शांतिमास्वनुष्ठितया प्रभापरिणामसुखदायिनी इत्यर्थः॥ अथ शांतयो लिख्यते॥ शो

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

५६

ण्डका च ॥ अथ वालः संप्रवक्ष्यामि मूलजातहिताय च ॥ मातापित्रोर्धनस्यापि कुलस्य शांतिहिताय च ॥ जातस्य द्वादशाहे च जन्म
मसे वा शुभे दिने ॥ समाष्टके वा मतिमान्कुर्याच्छान्तिं प्रयत्नतः ॥ वसिष्ठ ॥ मूलमध्ये पुण्यदेशे तु मंडपं कारयेद्बुधः ॥ कुंडं चतु
रस्रं कुर्यात् गृह्यप्रोक्तमार्गतः ॥ पंचामृतं पंचगव्यं पंचत्वक्पल्लवानि च ॥ उदुंबरश्च वेदाम्र लक्ष्णाम्र त्वक्सप्तलकाः ॥ शतौ
षधमूलं रत्नं तन्त्रं नानि मृत्तिका ॥ कुष्ठं मांसी हरिद्रे द्वे मुरा शैलेय चंदनं वचा मल्लकचंपा च समुस्तौ शुध्योदशौषधिः ॥ गजा
श्वस्थवल्मीकसंगमस्थानसंभवा ह्रदगोदा जनलगा राजद्वारमृत्पा च मृत्तिका ॥ शतौषधीमूलानि च ॥ अथ मूलो १ सहदे-
वी २ अपराजिता ३ गुडा ४ उशीर ५ वाला ६ अधपुष्पी ७ शंखपुष्पी ८ कुमारी ९ ज्येष्ठामधु कोरका १० चक्रांकिता ११
विष्णुक्रांता १२ शिवक्रांता १३ मयूरशिखा १४ काकजंघा १५ भृंगराज १६ कुमारी १७ हय १८ कर्णिकार १९ अपामार्ग २०
बिल्व २१ जम्बूला २२ अंबुज २३ उशीरा २४ पुत्रजीव २५ दूर्वा २६ काश २७ कुश २८ शाल्मल २९ नाल ३० चक्रमर्द ३१ सिंही ३२
व्याघ्री ३३ अर्क ३४ खदिर ३५ पलाश ३६ पिप्पल ३७ वट ३८ उदुंबर ३९ तुलसी ४० उत्पल ४१ शतपत्र ४२ अनन्ता ४३
सारिवा ४४ कदंब ४५ बकुल ४६ शमी ४७ राहिक ४८ निर्गुंडी ४९ मुंडी ५० देवी ५१ ब्राह्मी ५२ अशोक ५३ सूर्यभक्ता ५४
कटुक ५५ कदली ५६ बीजपूर ५७ मदनक ५८ कुशाली ५९ पुनर्नवा ६० आघ ६१ पाटल ६२ श्रीपर्णी ६३ करवी
र ६४ चंपक ६५ गडूची ६६ देवदारु ६७ अगुरु ६८ चंदनं ६९ कुटज ७० शिग्रु ७१ हरिद्रा ७२ जटामांसी ७३ वचा ७४

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कुट ७५ तज ७६ दारुहरिद्रा ७७ बंधुजीव ७८ किंशुपार ७९ अंबेसरी ८० अश्वगंधा ८१ मुस्ता ८२ कुरंडक ८३ पनस ८४ जीव
कं ८५ जाती ८६ मालती ८७ मधूलक ८८ खदिर ८९ सप्तच्छद ९० शिरीष ९१ काकमाची ९२ शतावरी ९३ केतकी ९४ जंबू
९५ शाक ९६ वेतस ९७ आमल ९८ सरल ९९ शिवकर्णी १०० ॥ इति तिलमाषजवव्रीहिगोधूममाषसिध्वेगवः ॥ चणकैः
सहिताः सप्तसप्तधान्यानि सर्वदाः ॥ वज्रमौक्तिकवैडूर्यपुष्परागेन्द्रनीलकं पंचरत्नानि संप्रोक्तं मंत्रैः कुंभे विनिक्षिपेत् सुवर्णेन प्रमा
णेन तदर्द्धेन च वा पुनः निःस्वेः प्रतिमां कुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ अत्र विशेषः । सौवर्णेन ॥ पलमानेन चार्द्धेन पादेनाप्य
स्वशक्तितः । नदीमेदेवताः कृपंकारयित्वा विचक्षणः यथाशक्त्या सुवर्णस्य स्थापयित्वा प्रपूजयेत् ॥ सुवर्णं सर्वदेवत्वं सर्वदे
वात्मकोऽनलः ॥ सर्वदेवात्मको विप्रः सर्वदेवमयो हरिरिति ॥ वस्त्राणि षोडशाशौच मात्राहृत्यान्येतद्धितः ब्राह्मणा
नूवरयेत् तथ्यान्त्वक्तिना चतुर्दशकं प्योत्रिंयांश्चतुरष्टा षोडशादशपंच षोडशाः ॥ प्रधानाचार्यमेतेषां श्रेष्ठं तत्प्र-
तिमार्चयेत् ॥ ईशानादिचतुष्कोणे चतुरस्त्रान् जलपूरितान् ॥ सर्वौषधद्रव्यसंयुक्तान्स्थापयेत्कलशान् ॥ विधान
एकपंचकु एकपंचकुध्यायि मधुपर्कादिना चयेत् ॥ द्वापरे जायकानशौद्रौ चवरयेत्पुनः ऋग्लिंगैर्चारुणैर्मंत्रैः गंधपुष्पा
क्षतादिभिः ॥ तत्कुंभे भुजलं स्पर्शकुशादूर्वे जेपादितिरुद्रसूक्तं च मधाग्नेराजो भद्रा इति क्रमात् पुरुषसूक्तं च तन्मं
त्रैर्देवान् ध्यात्वा श्रपत्नतः गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकं पंचगव्यमिदं कुंभे क्षिपेद्जमदान्वितं ॥ २

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ञ्जनं कांचनं ताम्रं विद्रुमं तीर्थवारि च ॥ निक्षिपेद्धेममूलं च दशशाखं यवं निर्मितं । देवदारुं च शैलेयं पद्मनीलं प्रवालं तथा ॥ वचां लो
४७ ध्रं समंगुं च ता । छिद्रे हरे क्षिपेत् । वैष्णवाश्चोपरि न्यस्ते शतछिद्रघटे स्थिते । ततस्तन्निसृतं देवमर्चयेत्प्राङ्मिमामुखं सौवर्णान्सूचि(90
तिमंत्रेण मूलकेन वस्वाहनादिभिः मूलरूपं विधानज्ञो यथा मे कुरुते यथा हृदि मध्ये स्थिरे द्वे घटे चोर्ध्वं हिमजं वरकाननं ॥ स्नापये
त्तं गंधाम्बुवारिजैर्गंधादिभिर्जयेत् ॥ चतुरस्रं स्थापयेत्तत्र ते सम्पुटं पूर्ण तामहः । तत्र चत्वारः कुंभास्तु दिक्षु स्थाप्याः ॥ एकः कुंभो रुद्रस्था
पने अंभसः स्थाप्यः एकः शतछिद्रः कुंभः तस्मिन्कुंभे देवदारु शैलेय निस्वा ... धान्नितया सुवर्णमूलं प्रक्षाद्दशाय वस्त्ररमि-
तं निक्षिप्य तदुपरि लिंगस्थादिपात्रं निधाय तत्र निःसृते प्रतिमा जलस्थ तिमास हितां स्नापयेत् । ततः षोडशोपचारैः पंचोपचा
रैर्वा पूजयेत् । ॐ कंचन शोभनकेन ॥ पुष्पाभिमंत्रितैः तोये-प्रोक्षिता यां दिशि तो ततः तत्रोदकुंभस्य लक्षणं रक्तवर्णं विवर्जि
तं । अर्कक्षमूलं निक्षिप्य कं पूरयेन्निर्मलाम्भसा ॥ ध्याकलशो ... तथा कलशस्थापनं शुभं । इमं मे इति मंत्रेण पूर
येत्तीर्थवारिणा कुंभं च वस्त्रगंधाद्यैस्तत्मंत्रैः सम्पूजयेत् ॥ पापकलिशांतिरत्नं फाहि पेद्गलौषधादिकं । वस्त्रावगुंठि
तं कुर्यात्पूरयेत्तीर्थवारिणा । दूर्वाहेमसमायुक्तं चूतपल्लवसंयुते स्वस्तिकोपरि विन्यस्य हीरकुंभ सपल्लवैः । द्रोणव्रीहि
प्रमिक्षिप्य ईशान्ये च निधापयेत् ॥ पंचरत्नानि निक्षिप्य सर्वौषधिसमन्वितं । अर्चितं गंधपुष्पाद्यैः श्रीसद्वं तत्र
पूजयेत् । तत्र प्राणिरपांसरः कंपान रुद्रानुवाकके रक्षामेत तथा पुण्यं रक्षोघ्नं च सूक्तानू जपेत् त्रिपंचकं जपेत्तस्य

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कृ॰ प्रोक्तेनत्तरसहस्रकं ॰ एकवारं तथा जाप्यावसानैः स्पृशन् जपेत्॥ जपसमये च कुंभाख्यहृदयं वानदद्याभव। क्षीरवृक्षैककुंभस्थः सर्वे
सूक्ष्माणि कारयेत्॥ तथान्यं पंचमं कुंभं पूर्वोक्तलक्षणैर्युतं। चतुःप्रस्थवणं कुर्यात् पंचपल्लवकं च तन्मध्ये तु। वस्त्रावगुंठितं कुर्यात् पूरयेत्ती
र्थवारिणा। पंचरत्नसमायुक्तं मातृपल्लवसंयुतं॥ एतस्मिन्नपि पंचरत्नसप्तमृत्तिकाप्रातमूलदेवदारु प्रशस्तौषधिहेममूलानि निक्षि
पेत्॥ तत्र प्रातमूलः सामेविल्लुकान्नासरुद्रदेवीनलशीचशमावरी मूलानामानि गन्धीमान् शतलाभविशेषतः। तस्योपरि न्यसे
न्मात्रे स्वर्णे वा रौप्ये वा ताम्रे वा पुष्पवृक्षेष्वेकं पंच घप्रातमूलानि निक्षिपेत् कुंभोपरि न्यसेद्दिव्यां मूलेन तत्र देवतां अधिप्रत्य
धिदेवौ दक्षिणोत्तरदेशयोः अधिदेवं न्यसेद्दक्षे वामे प्रत्यधिदेवते॥ एवं प्रत्यधिदेवं च पूर्वोक्ताष्टदलदेवतां स्वलिंगोक्तैश्च मं
त्रैः प्रधानादीन् प्रपूजयेत्॥ पंचामृतेन संस्थाप्य [illegible] समर्चयेत्॥ (पुष्पांते) उपचारैः षोडशभिर्यद्वा पंचोप
चारकैः॥ रक्तचंदनगंधाद्यैः पुष्पैः कुसुमसितादिभिः। मेषछागादिकूपैश्च घृतदीपैस्तथैव च॥ सुरापोलिकमांसाद्यैर्नैवेद्यै
र्भोजनादिभिः मत्स्यमांससुरापानैर्निष्पालयाणां निवेदयेत्॥ सुरास्थाने प्रदानव्यं क्षीरं सैंधवमिश्रितं॥ पायसं लव
णोपेतं मांसस्थाने प्रकल्पयेत्॥ उक्तगंधाद्यलाभे तु यथालाभं समर्चयेत्॥ पुष्पांते च समभ्यर्च्य होमं कुर्याद् घृदिने
निर्वाय प्रोक्षणादीनि च होकुर्यात् यथाविधिः हविर्गृहीत्वा विधिवत्तैस्तस्तैर्वस्त्राज्जुहेत्॥ अत्र विशेषेण विशेषोऽभिहि
तः मूलं प्रजापतिरिति मंत्रद्वयस्य कएवस्तथैवर्षिः देवतानुष्टुप् छंदः मूलाय स्वाहा प्रजापतये स्वाहेत्युपमंत्रोपल्ला

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

प्रासमीदाज्येन चरुणा च समस्तकं । अथ बालेन रसालं प्रत्येकं जुहुयात् ततः भूर्भुवः स्वरित्यग्निमिर्वीर्वये मंत्रद्वयेन च सावित्रसौम्यनैऋत्य
४८ मैत्रैरग्न्यस्य समंभवो सम्मिस्मिन्नति स्त्रीहीनु हुत्वा व्याहृतिभिस्ततः ॥ भूर्भुवःस्वरित्यस्यै च वामास्मिन नवके जपेत् ॥ अथ होमानंतरं सह
संपूर्णेन वा विधतामेवानु अथ होमप्रकारस्तु शास्त्रोक्तं रविहोममध्ये प्रत्येकं मे कुणः पलापरेलिय त्वदेवेति वा पुनः पायसं
घृतसंमिश्रं कुले दहोमनरसालं सामिदाज्य च रुचन्यस्याच्छकिंनः संस्कृतपाहुते तु ॥ अधिदेवं तपोत्मैव जुहुयात्तस्य मंत्रकैः ॥ नद्य
त्रदेवताभ्यस्त्वा पापसेन तु होमयेत् ॥ कृष्णेति वदश्चाभिजुहुयात्कमारंततः ॥ गायत्र्या मातवेदसे त्रिप्यंच मितिक्रमात्
सोरायुंजेति तान्कस्तिवाला व्यम्बनिमेव च ॥ हेच्चस्तवलिनाऽऽगच्छ नाति दमेतत्त्वेच श्रीसूक्तेनतथा विष्णु ॥ समिदाज्य
चरून् क्रमात् ॥ अथ होमं रसालं वा प्रधानादि शाक्तिभिः क्रमात् । अथवा षडंगसंख्यया वा पितृकृपाक्षतिं तोवु धः । ततः सो
मेन पायसं जुहुयात् ॥ अपो दशाच त गृहीमाज्यं च पते रुद्रोत्थिमेतितः ॥ प्रत्येकं जुहुयात् दाज्येन महाव्याहृतिभिः क्रमात्
हुत्वा स्विष्टकृतः पश्चात् प्रायश्चित्ताहुतेन तु ॥ आचार्यो यजमानो वा अग्नेः पूर्णाहुतिं हुनेत् ॥ होमशेषं समाप्याप्य
वन्हिमारोपरोत्तलः ॥ कुंभान्सिमंत्रिणं कुर्याद् हविषेनाभिमंत्रयेत् ॥ मंत्रमुपशमनार्थाय जपेत्त्र्यंबकं शांते रुद्रकुंभो
क्तमार्गेणरुद्रमंत्रं स्वस्थान् जपेत् ॥ अपवीयं नेवेद्यकं मधुमेनिवेदयेत् ॥ प्रसादयेत्ततो देवमभिषेकार्यमादरात्
यजमानो यथिवस्यय जमानस्य पत्नि च ॥ दापयेन्मेतस्य कुर्यात्सर्वे अभिषेचने । आहो म्या मिति सूक्तेन पावमानीभिरेव च

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

आपोहिष्ठेति नवभिरापः द्रावयेन्न च। सहस्राक्षः श्चैनापि देवस्य लेति मंत्रकैः॥ शिवसंकल्पमंत्रैः एवं रूपमाचैत्य मंत्रकैः यो सौ 93
वज्रधरो देवो महेंद्रो गजवाहनः॥ मूलजातशिशोर्दोषं मातापित्रोर्व्यपोहतु॥ यो सौ शक्तिधरो देवो हुतभुङ्मेषवाहनः॥ सप्त-
-- स्यदेवो ग्निर्मूलदोषं व्यपोहतु॥ यो सौ दंडधरो देवो धर्मो महिषवाहनः॥ मूलजातशिशोर्दोषं व्यमोसिमो व्यपोहतु॥
यो सौ खड्गधरो देवः निरृतिः राक्षसाधिपः॥ प्रशामयतु मूलोत्थं दोषं गंडांतसंभवं॥ यो सौ पाशधरो देवो वारुणश्च जले-
श्वरः॥ नक्रवाहः प्रचेता हो मूलोत्थाघं व्यपोहतु॥ यो सौ देवो जगत्प्राणो मारुतो मृगवाहनः प्रशामयतु मूलोत्थं दो-
षं॥ बालस्य शांतिदः॥ यो सौ निधिपतिर्देवः खड्गशूलधरो वाहनः॥ मातापित्रोः शिशोश्चैव मूलदोषं व्यपोहतु॥ ये के
च पृथिवीमनु ये अंतरिक्षे ये दिवि तेभ्यः॥ सर्पेभ्यो नमः इति यो सौ पशुपतिर्देवः पिनाकी वृषवाहनः॥ आश्लेषा
मूलगंडांतदोषमाशु व्यपोहतु॥ विघ्नहर्ता च यो दुर्गो लोकपाला नवग्रहाः॥ सर्वे दोषप्रशामनं सर्वे कुर्वंतु शांतिदाः॥
नक्षत्रपो रश्मिधे केतु सर्वदोषोपशांतिदे॥ सर्वकामप्रदं दिव्यं मंगलानां च मंगलं॥ रक्तो नरितकुंभाभ्यां पश्चात्स्ना-
वयेद्बुधः ततः शुक्लांबरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनं॥ यजमानो दक्षिणाभिस्तोषयेदृत्विगादिकान्। धेनुं पयस्व-
नीं दद्यादाचार्याय सवत्सकां॥ निरृतिप्रतिमां कुंभवस्त्रं हेमं च दापयेत्॥ ग्रहार्थं वस्त्रप्रतिमास्तस्मै दद्याद्विच-
क्षणः॥ अकालाभे ततो दद्यादाचार्याय वस्त्रसत्विजं॥ तत्र मूलं प्रदातव्यं यथाशक्त्या च पदापयेत्॥ दद्यादन्नं पायसं

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

४९ ॰ध्यान्यानुमोजयेच्छया॥ अलाभे शातपं चाशाहृत्वार्कं तदुत्तमं गतः॥ सर्वशांते अथ दत्वे माशिषो गृहं तथा॥ गृहीत्वा भावये
द्विजान्महति: प्रीयतामिति। इति शौनकीय मूलशांतिविधिः॥ अथ श्लेषाशांतिरप्येवमेव कार्या॥ तत्र विशेषः पूर्वोक्तवल्मी
चकुंभः स्थाप्याः॥ अस्मिन् मंडले कुंभे मण्डपे [illegible] स्थापनं हि तीये अश्लेषा जतिमास्थापनं॥ अभिमंत्रित्र्यादि पूर्ववत्
तत्राश्लेषा सर्पो कार्या अधिदैवत नगः प्रतिमा स्थाप्या व्याहृत्या च॥ ॐ नमोस्तु सर्पेभ्यो इति पूजामंत्रः प्रतीहितः सर्पो
रक्ष हिने [illegible] द्विजः पीतवस्त्रकः॥ कलकाधि घरस्मी [illegible] दिव्याभरणं भूषितः एवं ध्यात्वा नतोभ्यर्च होतृकर्मस
मारभेत्॥ अभिषेकविधिः॥ अश्लेषोत्थ सुजातस्य मातापित्रोर्धनस्य च भ्रातृज्ञातिकुलस्थानां दोषं सर्वं व्यपोह
तु॥ पितरः सर्वमूलानां रक्षंतु पितरः सदा॥ सार्पेण तत्र जातस्य वित्तं च ज्ञातिबांधवान् सर्पोधीशा नमस्कुर्मः
नागानां च गणाधिपाः॥ [illegible] सर्वापि [illegible] प्रशांतये॥ इत्यभिषेकमंत्राः॥ मूलनक्षत्रवत्कुर्यात्सर्वे दोषे
ष्वनामतः॥ एतत्तु मूलाश्लेषाशांतिकल्पे॥ विवाहे उपस्थिते [illegible] सर्वे मूलाश्लेषोत्पन्नयोरपि॥ व
धूवरस्योक्तमत्तद्दिक्षु निवर्त्य [illegible] विधेयं। उपलक्षणत्वाज्ज्येष्ठाविशाखोत्पन्नयोरपि वधूवरयोः [illegible] पूर्वं [illegible] ष्टा
तये च॥ नारदः॥ मूलजा श्वशुरं हंति व्यालजा च तदंगनां॥ [illegible] ज्येष्ठा [illegible] देवरं तु द्विदैवजा॥ शांतिकोट्टेर
[illegible] इति श्लेषाशांतिः॥ अथ गंडशांतिः॥ गंडशांति प्रवक्ष्यामि [illegible] मंत्रेण

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मतिमान्॥ कांस्यपात्रे प्रकुर्वीत पलैः षोडशभिर्मितैः॥ अलाभेष्टतुर्भिर्वा तदर्धं वा शोभनं तथा॥ तन्मध्ये काय
संयुक्तेन लवणेनोपरि स्थिते॥ राजतं तत्र मध्ये च श्वेतं सितपुष्पसहस्रकैः॥ दैवज्ञपूजकं चान्नं सुवर्णं कन्या स्वर्णवराचितः
सोमे होमिति संचिंत्य पूजां कुर्याद्दृतो द्विजः॥ दद्याद्देहहिरण्यं मिहांगं होमप्रशांतये॥ मूलांशे वामीश्वरे चैव नवनाडी पा
त्रसमन्विते॥ गंडदोषप्रशांत्यर्थं दद्याद्देवविदे शुचिः॥ अन्यापि पूर्ववच्छांतिकल्पाहोमामिषकादिकं कार्यं ति
थिं गंडे लवणदानं महोत्रे धेनुं दद्यात्॥ इतरत्रापि शोभनो नरमिषकं चकारयेत्॥ अन्यच्च॥ उत्तराशिष्ठ चित्रा सु
पूर्वाषाढे तथैव च॥ कुर्याच्छांतिं प्रयत्नेन नत्र हत्या कारकं वधः॥ चित्रा घटकेंद्रपुष्यपादे पूर्वाषाढे धिष्ण्या
पादे तनो येन्मातः॥ पुत्रश्चोत्तराये विशाखा पितृशेषोनुरूपा लमन्नु॥ द्विमासस्योत्तरा दोषः पुष्ये चैव त्रि
मासकः॥ पूर्वाषाढात्षष्ठमे मासि चित्रा च षण्मासि स्यात्फलं॥ नवमासे तपोम्लेषां मूले चाष्टेसमाः स्मृताः
श्लेषामासे च वर्षे शेषपुत्रदर्शनं वर्जितं॥ उत्तरे तिलपात्रं स्यात् चित्रेषु गोदानमिष्यते॥ अन्यासां चित्रा सु वै द
धान्यं वा पादेन कोचने॥ पवित्रे पुष्यव्रीहिमाषास्तिलमन्नं सदापयेत्॥ यथा वित्तानुसारेण कुर्यात् ब्रा
ह्मणभोजनं॥ पितुरायुष्यवृद्ध्यर्थं शांतिरत्र विधीयते॥ इति गंडांतादि शांतिः॥ अथ ज्येष्ठा शांतिः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु॰ पं॰

भारद्वाजः॥ अष्टादशे मासि जननी माता म्रियते द्वितीयके॥ तृतीये मातुलं हन्ति चतुर्थे जननीं तथा॥ आत्मानं पंचमे हन्ति ष
ष्ठे गोत्रक्षयो भवेत्॥ सप्तमे कुलनाशः स्यादष्टमे ज्येष्ठसोदरः॥ नवमे श्वशुरं हन्ति सर्वं दशमे तथैति॥ प्रत्येके घ
टिका दुःखफलमुक्तं॥ अन्यथापि मूलशांतिं सर्वे कुर्यात्॥ तत्र विशेषः॥ घटिकैका च मैत्रांत्ये ज्येष्ठादौ घटिकाद्वयं॥
तयोः संधिरिति तेष्वंशेषु गंडांतमीरितं॥ ज्येष्ठांत्यपादस्तु पितुः स्वस्य वापि विनाशकः॥ ज्येष्ठर्क्षे कन्यका जाता हंति
स्वीयाग्रजं॥ शांतिं तत्र प्रवक्ष्यामि गंडदोषप्रशांतये॥ तत्र चतुर्दिक्षु कुंभचतुष्टयं संस्थाप्य तन्मध्ये शतछि
द्रकुंभनायकं रुक्मवस्त्रद्वयोपेतं देवराजं शचीपतिं॥ पूजयेद्वारुणैर्मंत्रैः कुंभे धीमान्प्रयत्नतः॥ त्वत्रो
ग्न्ये जपेद्रात्रौ सत्वत्रोपि द्वितीयके॥ समुद्रज्येष्ठा इति चेदिमे मंगगे चतुर्थके॥ पूजयेद्वस्त्रगंधाद्यैः चतुरा
कलशान्वि॥ आनोभद्राजपेच्चादौ मध्ये अग्नेर्द्वितीयकं॥ षड्ढस्तूक्तं तद्ज्ञात्वा पंजपेत्मत्युंजपेत्ततः॥ समि
त्पायसहात्वमष्टोत्तरं शतं॥ सर्पिषा चरुणा चैव मूलमंत्रेण वाग्पतः॥ कृते नाप्त्यं चलेते नेवपनं द्रमये
ति च॥ तिलान्हुत्वाहुतिभिर्हुत्वा शतमष्टोत्तरं पृथक्॥ ततोभिषेकः॥ ततो रूपकरूपमिति मंत्रेण

पं॰

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ग्रान्यावलोकनं॥ पुनर्देवतापूजनं कृत्वा॥ नमोस्तु सुरनाथाय नमस्तुभ्यं शचीपते॥ मन्त्राणां धेमयाद्दत्तं गंडदोषप्रशांतये॥ अथोत्त
रषाते संख्या कुर्याद्ब्राह्मणभोजनं॥ अन्यत्सर्वं पूर्ववत्॥ इति ज्येष्ठाशांतिः॥ हिमदलपेव्यतीपाते व्याघाते विष्टिवैधृतौ॥ मूले गंडे च प
रिघे वज्रे च यमघंटके॥ कालगंडे मत्युयोगे दग्धयोगे च दारुणे॥ तस्मिन् गंडदिने प्राप्ते प्रसूतिर्यदि जायते॥ अति दोषकरी प्रो
क्ता नूनं पापयुते सति॥ विचार्य न च दैवज्ञः शांतिं कुर्याद्यथाविधिः॥ यजनं देवतानां च ग्रहाणां चैव पूजनं॥ दीपं शिवाल
ये मत्या गोघृतेन प्रदापयेत्॥ अभिषेकं शांकराय अभ्यस्य सप्रदक्षिणं॥ अभीष्टफलसिद्ध्यर्थं कुर्याद्ब्राह्मणभोजनं॥
गणपत्यं पुरुषसूक्तं श्रोत्रं मत्स्यं जपेत्प्रभो॥ शतजाप्यं पुनः पश्चात्कृत्वा मृत्युंजयी भवेत्॥ इत्युत्तरगार्ग्ये दुष्टयोगशांतिः॥
कुमारजन्मकाले तु व्यतीपातश्च वैधृतिः॥ संक्रांतिश्च रवेस्तत्र जातो दारिद्र्यकारकः॥ नवग्रहमखं कुर्यात्तस्य दोषस्य
शांतये॥ प्रथमे गोमुखाज्जन्म ततः शांतिं समाचरेत्॥ गृहस्य पूर्वदिग्भागे गोमयेनानुलिप्य च॥ अलंकृतस्य दे
शेतु व्रीहिपाशिं प्रकल्पयेत्॥ पंचद्रोणमितं धान्यं तदर्धं तंडुलेन च॥ तदर्धं तु तिलैः कुर्यादन्योन्योपरि कल्पयेत्॥
द्रव्यत्रितयराशौ तु अष्टपत्रं लिखेद्बुधः॥ पुण्याहं वाचयित्वा तु आचार्यं वरयेत्तुरा॥ राशौ प्रतिष्ठितं कुंभमव्रणं सुम
नोहरं॥ तीर्थोदकेन संपूर्ण्य सप्तमृत्सर्वपल्लवैः॥ पंचगव्यं च रत्नं च वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत्॥ तस्योपरि न्यसेत्पात्रम्

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु·री· द्रव्यस्वर्णसंयुतं॥ प्रतिमां स्थापयेत्तस्मात्साधिप्रत्यधिदेवते॥ चंद्रादिस्सादिकलोपर्यैवमध्ये वैधृतिमर्चयेत्॥ एवमेव व्य 98
५२ तीपातशांतौ संक्रमणस्य च॥ अधिदेवं भवेत्सूर्ये गंधः प्रत्यधिदेवता॥ ततश्चाहुति पूर्वेण पूजयेत्॥ जपेद्वके। केन मंत्रेण
सोमपूजां समाप्य पूजां समाचरेत्॥ आप्यायस्वेति मंत्रेण सोमपूजां समाचरेत्॥ ततश्चोत्तरसहस्रं वाष्टोत्तरशतं तथा॥ अष्टा
विंशतिसंख्याजपं सर्वेसोरञ्जपेत्॥ आनोभद्रेति मंत्रेण अग्नेः इति सूक्तं पुरुषसूक्तं त्रिपंचकं॥ एतान्मंत्रान्कुंभानस्पृ
६ शन् च तुर्दिक्षु जपेत्कर्मसु॥ त्रियंबकेन मंत्रेण समिदाज्यचरून् हुनेत्॥ अष्टोत्तरसहस्रं अष्टोत्तरशतं अष्टाविंशति
वा सम्यक् जयेन मंत्रेण तिलहोमं समाचरेत्॥ ततः समुद्रज्येष्ठ आपो हिष्ठास्यचेन च॥ अदीन्माभिरिति सूक्तेन पा
वनीभिः त्रिपंचकेन तत्सूर्येति॥ आप्यायस्वेति वैदिकमंत्रैः सुरास्त्वामभिषिंचन्तिस्त्वा द्विकैपौर एकं त्रैम्बकाभिषे
कं कुर्यात्॥ ततश्चाज्यवेक्षणं अन्नदक्षिणादानादिकं पूर्ववत्॥ इत्युक्तमार्गेण व्यतीपाते वैधृतिसंक्रांति शांतिः॥ त
त्रयस्यांकस्याश्चिदमावास्यायां अष्टोभागानूकृत्वा प्रथम विभागे चंद्रदर्शनं मास्ति न वेति विचार्य यदा दर्शनं
नदा सिनीवाली यदा चंद्राहदर्शनं तदा दर्शः सकलं च इदा पस्त दाकुहू रित्यर्थः॥ नष्टचंद्रे दोषपरिशिष्टे॥ इदुल
पकालस्याद्दकालः इति प्रसूर्यमंडलाय कालं परिमाणमुक्तं॥ अथ दमे शो चतुर्दश्याः द्दीणा भवतिचंद्रमाः॥ अथ

५२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मावस्याष्टमेभागेपुनःकिलभवेद्गुः॥ अत्रगुरायैप्रहरेस्वतिष्ठते॥ चतुर्थभागोनकालावशिष्टः तदंतएवह्रस्वमेतिकल्पनाए
वेहिज्योतिश्शास्त्रविदोवदंति॥ एतत्कारिकाव्याख्यानेतन्मदाख्यकारेणकृतं॥ प्रहरत्रयात्मकश्चंद्रक्षयकालइति॥ तत्रमाधाः
सप्ताष्टप्रहरैरुक्तस्तत्क्षयकालः चतुर्दशीशेषप्रथमदर्शादियामौचंद्रस्यदृश्यमानाकालइति॥ तत्रायमत्रविषयविवेकः॥
यस्याममावास्यायांप्रथमप्रहरेष्टमस्यात्॥ प्रतिपत्तौवाचेंद्रदर्शनंस्यात्सासिनीवालीसर्वेषांसिद्धा॥ तत्रोत्पन्नस्यसिनी
वालिशांतिर्विधेया॥ अथतस्यामेवामावास्यायांयदानष्टेंदुकलात्वेसतिकृत्स्नक्षयकालस्यभाष्यकारेणपरिभाषि
तत्वात्सप्ताष्टमप्रहरात्मकःकालःकुहूशब्दवाच्यस्तत्रोत्पन्नस्यकुहूशांतिः॥ पुनस्तस्यामेवामावास्यायांप्रथमप्रहराने
तरंसप्तमप्रहरादर्वाक्प्रहरपंचात्मकः॥ कालोदर्शशब्दवाच्यइतितत्रोत्पन्नस्यदर्शशांतिर्विधेयेति एवमेकस्यामे
वामावास्यायांकालभेदेनत्रयंसंभवति॥ यदात्वमावास्यायांचंद्रदर्शनाभावस्तदाद्वयमेवदर्शत्वकुहूत्वरूपंसंभ
वतीति॥ अत्रकेचिच्चतुर्दशीशेषेचंद्रदर्शनेसतिपरेद्दिनेयामावास्या सिनीवालीत्याहुस्तन्नदृष्टचंद्रायस्या
मिति॥ अन्यपदार्थस्यामावास्यारूपस्यैवसमानाधिकरण्येनग्रह णात्॥ किंचसिनीवालीशब्देलभ्येनाचंद्रकला
वर्णवाचिनःश्वेतएताच्छब्दाद्वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तोनइतिङीप् नकारोसिनीवालीतोवलेतेप्राप्नोतीति॥ सि
नीवालीतिकथ्यतिष्टचतुर्दशीयुक्तेचेयाप्रथमयामेममावास्यायांनपुंस नइतिच॥ तस्माद्दृष्टेंदुःसिनीवालीत्यमा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

५२ वसैव सिनीवालीत्येवं न्यायः॥ अथ यमो पालनमाणितविदोन्यासमादृ॥ तत्र स्यादृष्टेंदुसिनीवालीत्यादौ उदयात्प्राधिकारोक १
त्वात्कर्मकृद्यसंस्कृतत्वस्य दर्शनयोग्यत्वे सति प्राकृप्रतिपन्नकौंतिरलसे वंधवत्वं गृहादेर्दर्शनशब्दवाच्यं॥ मेघाघावरणेन
मास्वीयदर्शने दृशिवर्तते आत्मा द्रष्टव्य इत्यादिवत्॥ तथैव दर्शनायोग्यत्वे सति प्राकृतप्रतिपन्नसंबंधवत्त्वमदर्शनशब्दवाच्यमित्यद
र्शनलक्षणं॥ अतश्चंद्रदर्शनलक्षणवत्यमावास्या कुहूर्नाम लक्षणद्वयात्॥ उक्तं नामावास्यादर्शनं शब्दवाच्य इति अयमाशयः॥
यदामावास्यायां सूर्योदयात्प्राक् घटिकात्रयवती तदा दृक्कर्मसंस्कारवशेन चंद्रस्य दृश्यत्वमागते चेन्न तदा सा संपूर्णामावास्या
सिनीवाली नाम तादृश्याममायां द्वितीयप्रसूर्योदयानंतरमवशिष्टामावास्याघटीभूत्वा तस्य कुहूप्राप्तिरेव चंद्रालक्षण
सत्वात्॥ यदि सैवामावास्या सूर्योदयात्प्राक् घटिकापंच चतुष्टयं वा प्रतिप्रतसंवत्सरातु दृसिनीवाल्येव॥ अथ यदा द१
श्यौन्यूनायामधिकायां वा दृक्कर्मसंस्कारवशेन चंद्रस्यादृश्यत्वमागते सामावास्या संपूर्णा कुहूर्नाम॥ चंद्रादर्शन
लक्षणसत्वात्॥ तत्रापि कुहूप्राप्तिरादेश्रुपाय यदा तु सूर्योदयानंतरं द्विपतीपु द्वित्रासु घटीच्छवति कोतासु अमावस्या
प्रवर्तते॥ एवं चेत्तदर्श्यपेतावस्थितात्तस्यामपि दृक्कर्मवशात्संक्रमोदृदृष्टो मावास्या दर्शितप्रायामावास्यायां चंद्रद
र्शनाद्दर्शनलक्षणनाक्रांतत्वात्॥ सा संपूर्णामावास्या दर्शो नाम तत्र दर्शजनितश्राद्धविधेयेति॥ एवममावास्या
भेदेन सिनीवाली कुहूदर्शरूपपक्षत्रयं सा च काश्यमिति मेपालनानामतं॥ अथ प्रकारांतरेण सिनीवालीसंव

५२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वोदितिघासैव कुहूस्तु पारिभाषिकी॥ यदाह वसिष्ठः॥ नक्षत्रे यस्य दर्शांते विषनाड्यां भवेद्यदि॥ कुहूयोग इति ख्यातो व्याधिम
त्युभयादिकृत्॥ अयमर्थः॥ यस्मिन्नक्षत्रे यस्य दर्शांतो विषघटिका स्यात्तस्मिन् काले यदि दर्शस्य चरमघटिका भवेत्॥ नक्षत्रं यस्य
पुरुषस्य जन्मनक्षत्रं जन्मकाले कालांतरे वा स्यात्तस्य पुंसो व्याधिमृत्युकृत् कुहूयोगो ज्ञेयः॥ तत्र कुहूजननफले शांतिः स्या
स्यात्॥ कालांतरेपि कुहूयोगसंभवे शांतिर्विधेया॥ अत एव जातकाभरणे॥ यस्य जन्मर्क्षगण्डे ... विषनाड्यां कुहूर्भवे
त्॥ अभिचारेण किं तस्य स्वयमेव मरिष्यतीति॥ अतो विषघटिकांतः पूर्वकालो दर्शश्चाप्यवाच्यः इति एवं प्रकारत्रयेणापि
नीवाली कुहूदर्शांतो भेदः॥ उदयाद्वितस्तत्र यथासंप्रदायं व्यवस्थेत्यलमतिप्रसंगेन॥ अथ शांतिप्रकारः॥ सिनीवा
ली प्रसूता स्यात्तस्य भार्या पशुस्तथा॥ गवाश्वमहिषीचैव शक्रस्यापि श्रियं हरेत्॥ ये च संति द्विजाः स्थान्ये स्वप्रसादोपजी
विनः॥ वर्जयेत्तान् शेषांस्तु पशुपक्षिमृगादिकान्॥ द्विजाः पक्षिणः कुहूप्रसूतिरत्यर्थं सर्वदोषकरी मता॥ यस्य प्र
सूतिरेतेषां यस्यायुर्धननाशिनी॥ नारीं विना च पृष्ठ्याणां परित्यागो विधीयते॥ परित्यागान्नेषां वै शांतिं कुर्याद्द्वि
चक्षणः॥ प्रतिमां कारयेच्छंभोः स्वतनुर्भुजसमन्वितां॥ त्रिशूलखड्गवरदाभयहस्तां यथाक्रमात्॥ श्वेतवर्णां श्वे
तपुष्पां श्वेतांबरविभूषितां॥ त्र्यंबकेन मंत्रेण पूजां यथाविधि इदमस्तम्भे जो वचांकुशाचापसमापकः॥ रक्तव

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

५२ गोगन्तानू वैपतद्वेद्दोतिमंत्रतः॥ पितरः कस्मैवर्लोकवनर्हंसविमानकाः॥ग्न – नमस्तेत्रैकमंडलमयायोधादिशः॥ येसत्या
इतिमंत्रेत्रपूजांकुर्यादनंतरं॥ कलशास्थापनस्नानादि पूर्ववत्॥ समिदाज्यचरोर्होमं तिलमाषैपयसर्षपैः॥ ग्रन्थसप्त
हपालाशसमिभिः यवादिदैः शुभैः॥ अशोत्तरशतंमुख्यप्रत्येकंजुहुयाद्बुधः॥ त्र्यंबकेनमंत्रेण तिलाज्याहुतिमिर्हुनेत्॥ ५
शांकरस्याभिषेकंचकुर्याद्धान्यावलोकनं॥ ग्रन्यत्सर्वमभिषेकंच पूर्ववत्॥ इतिश्रीगौवाशान्तिकुहूशान्तिः॥ अथ द
र्शशान्तिः॥ अथातोदर्शशान्तानां मातापित्रोर्दरिद्रता॥ तदोषपरिहाराय शान्तिवक्ष्यामिनारद॥ तत्रसंकल्पंविधाय
तन्मध्येकलशंस्थाप्य तन्मध्येविलिखेद्दुंबदमिलीरक्ताविकं॥ न्यग्नोधोदुंबराश्वत्थसचूतानिवकास्तथा
एतेषांवल्कमूलानांत्वगादीन् पञ्चत्वोसस्तथा पंचरत्नानिनिहिप्यवस्त्रयुग्मेनवेष्टयेत्॥ अत्रसर्वेसमुद्राइति
आपोहिष्ठास्तेचवरुणयानाभिस्त्रैर पत्किंबेदमचाचैवसमुद्रज्येष्ठइत्यृचा अग्निमित्र्यादकुंजेतमन्त्रैः॥ पूर्वाभि
धापयेत्॥ हरीप्रदेवतायाश्च सोमसूर्येश्वरूपकाः प्रतिमांस्वर्णजांनिर्मितांराजतींताम्रजांतथा॥ आप्यायस्
स्वेतिमंत्रेणसविताग्यखानमेवच॥ उपचारैः समाराध्य ततोहोमंसमाचरेत्॥ समिधश्चचरुद्रव्यंक्रमे
णजुयाद्धविः॥ कृतेत्सविरमंत्रेणसोमध्येनुचमंत्रतः॥ अष्टोत्तरशतंवापि अष्टाविंशतिरेवयां॥ अभि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

षेकादिपूर्ववत्॥ हिरण्यरजतं चैव कृष्णां धेनुं च दक्षिणां॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्तत्र कारयेत्स्वस्तिवाचनं॥ इति दर्शशांतिः
कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां प्रसूते षड्विधं फलं॥ चतुर्दशीं च षड्भागं कुर्यादादौ शुभं स्मृतं॥ द्वितीये पितरं हंति तृतीये मातरं तथा
चतुर्थे मातुलं हंति पंचमे वंशनाशनं॥ षष्ठे तु धनहानिः स्यादात्मनो वंशनाशनं॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शांतिं कुर्या
द्विधानतः॥ प्रतिमां कारयेच्छंभोः कर्षमात्रसुवर्णतः॥ तदर्धार्धेन वा कुर्यात्सर्वलक्षणसंयुतं॥ वृषभे च समा
सीनं वरदाभयपाणिकं॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं श्वेतमाल्यांबरान्वितं॥ त्र्यंबकेन मंत्रेण पूजां कुर्याद्विधानतः
तत्र मूलशांतिवत्स्थापनादिकं त्वा तत्र ग्रीं भुपूजां विधाय॥ तत्र ब्राह्मणैर्मंत्रै रुद्रेण च विधानतः॥ इ
मं मे वरुण्य नयातत्वा यामि शीत एवा तया॥ तन्नोऽग्ने मम इत्यनया सत्व इति मंत्रितः॥ आग्नेये पंचकुंभमासाद्य पूजां कुर्या
द्यथाक्रमात्॥ आनोभद्रा इति सूक्तेन भद्राऽग्ने त्वं सूक्तकं॥ यद्वा पुरुषसूक्तं च कद्रुद्रेति क्रमाज्जपेत्॥ इष्ट्व
रस्याभिषेकं च ग्रहपूजां च कारयेत्॥ समिदाज्यचरून्स्पृष्ट्वा तिलमाषांश्च सर्षपान्॥ अश्वत्थप्लक्षपालाश
समिद्भिः खादिरैः शुभैः॥ अष्टोत्तरसहस्रं वा अष्टोत्तरशतं तु वा॥ अष्टाविंशतिसंख्यं वा विहोमं कुर्यात्पृथक्पृ
थक्॥ त्र्यंबकेन मंत्रेण तिलान्व्याहृतिभिः क्रमात्॥ ग्रहाणां चैव होतव्यं ग्रहमंडलविधानतः॥ अ

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

एकचपुंभार्यौ एवं पितृपुत्रयोः रत्यत्रापि पितृत्वच पिता च पुत्रश्चेति द्वंद्वे पितापुत्रयोरेकनक्षत्रजननिषेधः ३

मु.दी. ५४ न्मसर्वमाप्नोति लोकमादिपूर्ववत्॥ इति कल्पचन्द्रे धीमज्जन्मशांतिः॥ एकस्मिन्नेव नक्षत्रे भ्रात्रोर्वा पितृपुत्रयोः॥
प्रसूतिश्च तयोर्मृत्युर्भवेदेकस्य निश्चयात्॥ तत्र शांतिं प्रवक्ष्यामि सर्वोत्पातमलेन तु॥ अग्नेरीशानभागे तु नक्षत्रप्र
तिमां ततः॥ नक्षत्रोक्तमंत्रेण चर्चयेत्कलशोपरि॥ रक्तवस्त्रेण संछाद्य वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत्॥ स्वस्वशाखोक्त
मार्गेण कुर्याद्वाग्निमुखं ततः॥ अनेनैव तु मंत्रेण हुतेद्दशोत्तरं शतं॥ प्रत्येकं समिदाज्यैश्च प्रायश्चित्तांतमेव च
अभिषेकं ततः कुर्यादाचार्यः पितृपुत्रयोः॥ वस्त्रालंकारणैर्दानैराचार्यं पूजयेत्ततः॥ ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां द
द्यात्संपत्त्य सुवर्णकं॥ देवताप्रतिमादानं धान्यवस्त्रादिभिः सह॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्दद्यात्तेभ्यश्च शांत
ये॥ भोजयेद्ब्राह्मणान्सर्वान्वित्तशाठ्यविवर्जितः॥ इत्येकनक्षत्रशांतिः॥ अत्रैकस्मिन्नेव नक्षत्रे भ्रात्रोर्वा पितृ
पुत्रयोरित्यत्र भ्राता च भ्राता च भ्रातरौ पितृ॥ भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्यामित्येकशेषे सोदरयोर्भ्रातृभगिन्योरेव निषेधः
स्यान्न तु मातृपित्रोः न च माता च पिता च पितरौ॥ पितृमात्रोरित्येकशेषे॥ तथा पुत्रश्च दुहिता च पुत्रौ पितरौ च
पुत्रौ चेति॥ द्वंद्वे पितृपुत्राणामिति बहुवचनं स्यात्॥ तथापि वचनानामनुरोधादिष्टविषयो विसंगृहीतोऽभ
विष्यति॥ पदाहवयोरिदः॥ पित्रोस्तु जन्मनक्षत्रे जातकः पितृमातृहा॥ जन्मर्क्षे भ्रातुश्च तल्लग्ने जातः सहोदर

104

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तिस्रः ॥ देवकीर्त्तिः ॥ यद्येकस्मिन्धिष्ण्ये जायेते द्वौ हि लरोथवापुत्राः पित्रोरंतकराः स्युर्यथापरे प्रीतिरतुलास्यात्
ग्यपरेत्वन्यलग्नेगर्गः यस्मैवजन्मनक्षत्रेजायेत्भ्रातासुतोपिवा ॥ सजातीयःसजातस्यावासोस्यप्राणान्प्रसा
धयेदिति ॥ अथमूलेऽपलक्षणत्वेनसर्वशान्तिः ॥ शौघमूलेतोगोमुखप्रसवोभिधीयते ॥ गर्गः ॥ प्रणिपत्यरविंव
स्यप्रायश्चित्तमनुस्मरन् ॥ सर्वारिष्टविनाशाय यदुक्तंज्योतिषार्णवे ॥ पितृरिष्टेमातृरिष्टेभ्रातृरिष्टेतथैवच ॥
पौष्याश्विन्योर्गुरोर्सार्पमघाचित्रेंद्रमूलभे ॥ एवंस्याद्बहुजातस्यकुर्यात्कोजननेतथा ॥ जन्मर्क्षेवाद्विजन्मर्क्षेशुभवारे
शुभेदिने ॥ कलाश्वेगादिकेसर्वंमङ्गलंकारपूर्वकं ॥ गोमयेनोपलिप्याथयथाविभानुसारतः ॥ नवेसूर्पेतुत
न्यधेरक्तवस्त्रंप्रसारयेत् ॥ स्थापयित्वाशिशुंतत्रपुनःसूत्रेणवेष्टयेत् ॥ प्राङ्मुखंस्तदवाक्पादंस्निलगर्भग
तंशिशुं ॥ गोमुखंदर्शयित्वातुपुनर्जातंतुगोमुखात् ॥ विप्रःपोनौतिसूक्तेनगव्येनस्नापयेच्छिशुं ॥ गवांमेगो
शुभेत्रेणगवांमेगेभुसंस्पृशेत् ॥ विप्रोऋग्वेदमंत्रेणगोप्रसूतंतुबालकं ॥ आचार्यस्तुसमादायपञ्चगव्यंमा
त्रेदद्यात्तदामातापञ्चगव्यमागतस्याभिषिञ्चमानीयतेमुखवात् ॥ ततःपितातदादद्यात्ततोसदापयेत् ॥ वृषभस
स्थाप्यतुपितापुत्रस्यमुखमीक्षयेत् ॥ गोमूत्रंगोमयंक्षीरंदधिसर्पिःकुशोदकं ॥ आपोहिष्ठादिभिर्मंत्रैर

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मिषिंचेत्ततः ॥ शिशुं ॥ मूर्ध्निवाघ्रायते पुत्रेतन्मंत्रेणतदापिता ॥ अंगादंगात्संभवसि ॥ हृदयादभिजायसे ॥ आत्मावैपुत्रनाम
सिसजीवशरदःशतं ॥ मूर्ध्नित्रिरवघ्रायते शिशुंस्नापयेत्ततः ॥ पुण्याहंवाचयेत्पश्चाद्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ दरिद्रायाप
विप्रायतांगामभ्यर्च्यदापयेत् ॥ गोवस्त्रंसुवर्णंधान्यानिदत्वाकौदिनेःक्रमात् ॥ यथाशक्तिप्रदेनेदद्याद्ब्राह्मणेभ्यस्तथा
पिता ॥ ततोहोमंप्रकुर्वीतस्वस्वशाखोक्तमार्गतः ॥ उल्लेखनादिकंकृत्वावाच्यमानंसमाचरेत् ॥ होमस्थानात्दिग्भा
गेधान्योपरिकुंभंघटंसपंचगव्यंसंस्थाप्यतिलान्यत्रविनिक्षिपेत् ॥ लौहदुमकषायांश्चपंचरत्नानिनिक्षिपेत्
वस्त्रयुग्मेनसंवेष्ट्यपल्लवादिभिरभ्यर्चयेत् ॥ विष्णुंवरुणमभ्यर्च्यप्रतिमांचविधानतः ॥ आपोहिष्ठेतितिसृभिर
पुमेसोमइत्यपि ॥ तद्विष्णोःपरमंपदमंत्रेणाभ्यामितिसूक्तितः ॥ अग्निरामिःप्रत्यंचयाष्टविंशतिसंख्यया ॥
अष्टोत्तरशतंसंख्यंवादधिमध्वाज्यसंप्लुते ॥ आदित्यादिग्रहाणांचहोमंकुर्यात्समंत्रकं ॥ इतिगोमुखप्रसवविधिः
अथप्रसंगात्त्रीतरशांतिः ॥ सुतत्रयेसुताचेत्स्यात्तत्त्रयेवासुतोयदि ॥ मातापित्रोःकुलस्यापितदारिष्टंमहद्भवे
त् ॥ जातस्यद्वादशाहेतुद्वादशाहेशुभेदिने ॥ आचार्यमृत्विजोधृत्वागृहयज्ञपुरःसरं ॥ ब्रह्माविष्णुमहेशे
इंद्रप्रतिमाःस्वर्णतः ॥ कृताः ॥ पूजयेद्धान्यराशिस्थकलशोपरिशक्तितः ॥ पंचमेकलशेरुद्रंपूजयेद्रुद्रसं

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

 107

स्तया॥ रुद्रसूक्तानि चत्वारिंशत सूक्तानि सर्वतः॥ द्विज एको जपेद्धोमकाले शुचिः समाहितः॥ आचार्यो जुहुयात्तत्र समिदाज्यतिलांश्चरू
न्॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु शतं वा विंशतिं तु वा॥ देवताभ्यश्चतुर्थ्यंकादिभ्यो ग्रहपूर्वकं स्मरे॥ कांस्याज्यवीक्षणं कृत्वा दोषं पूर्ववदाचरेत्॥ इ
ति नीतरष्वांतिः॥ अथ सूर्ये चंद्रग्रहणे जननशांतिः॥ ग्रहणे चंद्रसूर्यस्य प्रसूतिर्यदि जायते॥ व्याधिपीडा तथा स्त्रीणामादौ स्तु दर्शना
त्॥ शांतिं तेषां प्रवक्ष्यामि नराणां हितकाम्यया॥ यस्मिन्नक्षत्रे विशेषेण ग्रहणे संप्रजायते॥ तन्नक्षत्राधिपतेरूपं सुवर्णेन प्रकल्पये
त्॥ यथाशक्त्यनुसारेण वित्तशाठ्यं न कारयेत्॥ सूर्यग्रहे सूर्यरूपं सुवर्णेन च शिल्पितः॥ चंद्रं चंद्रग्रहे धीमान् रजतेन वि
धीयते॥ राहुरूपं प्रकुर्वीत नागेनैव विचक्षणः॥ नागेन सीसकेन॥ शुचौ देशे प्रयत्नेन गोमयेन प्रकल्पयेत्॥ त
स्योपरि न्यसेद्धीमान् नववस्त्रं सुशोभनं॥ त्रयाणां चैव रूपाणां स्थापनं तत्र कारयेत्॥ रक्ताक्षतै रक्तगंधै रक्तपुष्पांबरा
णि च॥ सूर्यग्रहे प्रदातव्यं सूर्यप्रीतिकरं च यत्॥ श्वेतवस्त्रं श्वेतमाल्यं श्वेतगंधाक्षतादि च॥ चंद्रग्रहे प्रदातव्यं चंद्रप्री
तिकरं च यत्॥ राहवे चैव दातव्यं कृष्णपुष्पांबराणि च॥ दद्यान्नक्षत्रनाथाय श्वेतगंधानुलेपनं॥ सूर्यं संपूजयेद्धी
मान् आकृष्णेनेति मंत्रितः॥ चंद्रग्रहे च पालाशैः समिद्भिर्जुहुयान्नरः॥ दूर्वाभिर्जुहुयाद्धीमान् राहोः संप्रीणनाय च॥
समिद्भिर्वा तु होमोऽस्मै शायज्जुहुयात्कृपः॥ मेशानक्षत्राधिपतये आज्येन चरुणा चैव तिलैश्च जुहुयात्ततः॥ पं

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

५६ चगव्यैः पंचरत्नैः पंचवल्कैः पंचपल्लवैः॥ जलैरोषधिकल्कैश्च सहितैः कलशोदकैः॥ ओषधिकल्कैः सर्वौषधिकल्कैः॥ अभिषेके 108
प्रकुर्वीत यजमाने प्रयत्नतः॥ मंत्रैर्वारुणदैवत्यैरापोहिष्ठादिभिस्त्रिभिः॥ इमंमेगंगेपितरस्तत्त्वायामीतिमंत्रकैः॥ अ
भिषेके निवृत्ते तु यजमानः समाहितः॥ अनेन विधिना शांतिं कृत्वा सम्यग्विशेषतः॥ अकालमृत्युशोकं च व्याधिपी
डां न चाप्नुयात्॥ सौख्यं सौमनसं नित्यं सौभाग्यं लभते नरः॥ इत्थं ग्रहणजातानां सर्वारिष्टविनाशनं॥ कथितं भार्ग
वेनेदं शौनकाय महात्मने॥ इति शौनकोक्तग्रहणजननशांतिः॥ अथ ज्वराद्युत्पत्तिकालीननक्षत्रशांतिः॥ तत्र
साधारणो विधिः॥ यस्मिन्नक्षत्रे ज्वरादिपीडा भवति तन्नक्षत्राधिदेवताप्रतिमां सुवर्णेन कारयित्वा॥ अमुकनक्ष
त्रसंभूतव्याधिशांतिं करिष्ये॥ इति संकल्प्य॥ शुचिप्रदेशे गोमयेनोपलिप्ते तंदुलैश्चतुरस्रं मंडलं निर्माय तन्मध्ये त
द्देवतां वस्त्रद्वयवेष्टितां गंधचंदनादिचर्चितां कलशे धान्यस्योपरि विन्यस्य तत्र सर्वौषधीः पंचरत्नानि पंचग
व्यानि सप्तमृत्तिकाः पंचपल्लवानि स्वस्वमंत्रेण कलशे निक्षिप्य सर्वे समुद्रा इति तत्र तीर्थान्यावाह्य तत्त्वायामि
ति वरुणमावाह्य संपूज्य स्वगृह्योक्तविधिनाग्निं प्रतिष्ठाप्य॥ आज्यभागांते तन्नक्षत्राधिदेवतामंत्रेण तन्नक्षत्रपू
र्वोत्तरनक्षत्रदेवतामंत्रेण तत्तद्द्रव्येण च होमं कृत्वा तेन शांतिकलशेन यजमानानामभिषेके विहिते ताः प्रतिमाः(
५६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

रोगी ग्रात्वरण यद्घात् ॥ ग्रसौ स्याधारणो विधिः ॥ ॐ कंच ॥ यस्मिन्नृक्षे भवेत् पीडा तन्नक्षत्र सदैवतं ॥ सुवर्णे निर्मितां कृत्वा
पूजयेत् यत्नतः शुचिः ॥ गोमयेनानुसंलिप्य मंडले शुभलक्षणे ॥ चतुरस्रे च संपूर्णे तंडुलैः प्रकल्प्य कलैः ॥ कृत्वा तु स्थंडिले 109
तत्र यत्नतः ॥ स्थाप्यं नववस्त्रेण संयुतं ॥ स्वस्तिकं तंडुलानां च प्रभानो नवसंलिखेत् ॥ तन्मध्ये देवतातिस्तो नक्षत्र
त्रिल यस्य च ॥ यस्मिन्नृक्षे भवेद्रोगस्तस्य पूर्वोपरे स्थितः ॥ ॐ कुर्मो पूजयेत् यत्नाद् अधिप्रत्यधिदेवता ॥ देवता यस्य सहस्य ते
त्रस्यापि गणस्य च ॥ इच्छं च तस्य यत्नोक्तं प्रभावे प्रकल्पितं ॥ तत्सर्वं विद्युपाम्नायं होमं तत्र प्रकल्पयेत् ॥ पूजां तत्र च वेदो
पचार संयुक्तां पूजां तत्र प्रकल्पयेत् ॥ स्वगृह्योक्तविधानेन कुर्याद् अग्निमुखं सुधीः ॥ कलशे जल संपूर्णे वस्त्र
युग्मेन वेष्टिते ॥ निधाय चौषधीस्तत्र पंचपल्लव संयुतः ॥ सप्तस्थानमृदां कुंभे ग्रातमवालं प्रकल्पयेत् ॥ इमं मे
वरुणाद्यत्वं जन्नं मंत्रेण वा पुनः ॥ सर्वे समुद्राः सरित इति मंत्रं च संस्मरेत् ॥ पश्च वितेपि विशोपसेस्यादिसू
क्तं जपेत् पुनः ॥ आवाहयेद्देवं वरुणं ययसां पतिं ॥ एवं नक्षत्रशांत्यर्थं विदध्यात् पूर्व पीठिकां ॥ सामान्योयं वि
धिः प्रोक्तो नक्षत्राणां प्रपूजयेत् ॥ सर्वौषधीनो ह्यप्राप्तौ भवेदेकशतावरी ॥ सर्वेषां परिगंधानामभावे चंदनं मतं ॥
शतपत्रे सुमनसां धूपाभावे च गुग्गुलुः ॥ नैवेद्यानामभावे तु पायसं च घृतं स्मृतं ॥ मंत्राणामभावे तु गा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

५२ पञ्चीमंत्रउत्तमः ॥ होमद्रव्यस्य दुःखशान्तौ तिलाः प्रोक्ता वनीषिभिः ॥ ७॥ अष्टोत्तरसहस्रंचैव तत्पापशान्तमुदाहृतमिति ॥ अथ नक्षत्रदेव 110
ताध्यानानि ॥ देवौ तौ चाश्विनौ तत्र द्विभुजौ शुक्लवर्णगौ ॥ सुधाकलशसंयुक्तौ कमंडलुधरौ शुभौ ॥ १॥ यमस्तु देवतास्त
त्र कृष्णवर्णो द्विबाहुकः ॥ तुलायवाहनः श्रीमान् शक्तिपाशधरः प्रभुः ॥ २॥ अग्निस्तु देवता तत्र रक्तवर्णोजवाहनः
चतुर्भुजो धृतो मंत्रस्रुक्स्रुवरदाभयः ॥ ३॥ रक्तवर्णश्चतुर्बाहुः सत्तो कृष्णश्चतुर्भुजो रवेः ॥ पद्मादलस्त्रवरदाभयहस्तो
निरामयः ॥ ४॥ सोमो हि देवता तत्र श्वेतवर्णप्रभाकृतिः ॥ दशाश्वरथमारूढः श्वेताम्बविनिगघते ॥ ५॥ रुद्रो हि
देवतायस्य रूपारूढश्चतुर्भुजः ॥ त्रिशूलखट्वांगवरदाभयहस्तः प्रकीर्तितः ॥ ६॥ चतुर्भुजादितिः प्रीतिः पीतवर्णास्या
द्मस्रक्कमंडलु ॥ वरदाभयहस्ता सा कार्यस्तोमयी शुभा ॥ ७॥ चतुर्भुजः पीतवर्णो देवतास्य बृहस्पतिः ॥ दंडाक्षसूत्र
पात्रिस्तु साभयः सकमंडलुः ॥ ८॥ सर्पस्तु देवता तत्र महामंडलरूपधृक् ॥ मुविसृत्याशीराश्वंडोमधुपिंगललोचनः ॥ ९
पितरो देवतास्तत्र कृष्णवर्णाश्चतुर्भुजाः ॥ रुद्राक्षसूत्राभयदाः कमंडलुधराः शुभाः ॥ १०॥ पूर्वाफाल्गुणकायावभो
गो देवः प्रकीर्तितः ॥ रक्तवर्णोऽतुजासौ नौद्विभुजो भयपद्मकः ॥ ११॥ अर्यमा देवता यस्य मध्यस्य पद्मवर्णकः ॥
पद्माभयकरः श्रीमान् स्वर्णमूर्तिर्महाद्युतिः ॥ १२॥ सविता देवता तस्य सप्ताश्वरथवाहनः ॥ द्विभुजो रक्तवर्णः स्या

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

त्पद्मासनस्समाश्रयः ॥ २४ ॥ लक्ष्मीपद्मास्थितश्चित्रवर्णः स्याच्च चतुर्भुजः ॥ पद्मसूत्राक्षवलयः पद्मालयकरश्च भुः १४
वायुश्च देवता तत्र मृगारूढश्च मेचकः ॥ ध्वजाचर्मधरः श्रीमान् द्विभुजः परिकीर्तितः ॥ २५ ॥ इन्द्राग्नी देवता तत्र गजारूढौ वा
हनौ मतौ ॥ चतुर्बाहू रक्तवर्णौ निजशास्त्रधरौ तथा ॥ चापांकुशाभयैर्युक्तौ तथा समविराजितौ ॥ २६ ॥ पद्मासनो रक्तव
र्णो मित्रस्तस्यां तु देवता ॥ पद्माभयकरः श्रीमान् द्विभुजः परिकीर्तितः ॥ २७ ॥ श्रावणे ऐरावतारूढो दिव्यसिंहासनो विभुः ॥
श्वेतवर्णो वज्रधरोऽभयपाणिर्महाभुजः ॥ २८ ॥ निरृतिर्देवता तत्र प्रेतारूढश्च मेचकः ॥ खड्गखेटकधारी च द्विभुजः प
रिकीर्तितः ॥ २९ ॥ जलं तद्देवता यस्य शुक्लवर्णः शुभाकृतिः ॥ वरुणोस्य जलस्यापि स्वामी पूज्यतमो मतः ॥ मकरे
वाहने विप्रो भवेत्पाशकरो ध्रुवेऽपरः ॥ विश्वेदेवा देवताश्च श्वेतवर्णाश्चतुर्भुजाः ॥ वरदाभयहस्ताश्च साक्षसूत्राम्बु
भाजनाः ॥ ३१ ॥ विष्णुस्तु कृष्णवर्णः स्यात्पन्नगाशनवाहनः ॥ शंखचक्रगदापाणिः पीतवासाश्चतुर्भुजाः ॥
वसवो देवतास्तत्र श्वेतवर्णाश्चतुर्भुजाः ॥ वरदाभयहस्ताश्च साक्षसूत्राम्बुभाजनाः ॥ ३३ ॥ वरुणो देवता तत्र मक
करोपरि संस्थितः ॥ पाशपाशाधरः श्रीमान् गदाधरस्तथा ॥ ३४ ॥ अजैकचरणोरूढो देवतास्य प्रकीर्तितः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

112

५८ स्वप्नं वमेघरोवाग्नमिभुजङ्गस्य समावृतः ॥१५॥ अहिर्बुध्न्यामिथो रुद्रो देवतास्सप्रकीर्तिताः ॥ श्वेतमश्वं तु करः पद्मवरदाभयपा
शामयः ॥१६॥ पूषा तु देवता तत्र यम्लणौं तु जातकः ॥ द्विभुजः पद्मपाणिः स्यात्पद्मगर्भस्त्रियो विभुः ॥१७॥ इति नक्षत्रदेव
ताध्यानानि ॥ अथोपकृतं त्वीतृ ॥ नारदीयोक्ता काकमैथुनदर्शनशान्तिः ॥ दिवा वा यदि वा रात्रौ यः पश्येत्काक
मैथुनं ॥ स नरो मृत्युमाप्नोति ॥ स नरो मृत्युमाप्नोति ह्यथवा स्थाननाशनः ॥ काकघातव्रतं यद्वा विदधीताथव
त्सरं ॥ पितृन्देवतान् भक्त्या सम्पूज्य हेत्वा मिवादयेत् ॥ जितेन्द्रियो जितक्रोधः स्वधर्मपरायणः ॥ तद्दोषशमना
र्थाय शान्तिकर्म समाचरेत् ॥ गृहस्येशानदिग्भागे होमस्थानं प्रकल्पयेत् ॥ गृह्योक्तविधिना तत्र प्रतिष्ठाप्य
हुताशनं ॥ प्रतिमेन्द्रं वकेनाश्वत्थ मृन्मयेन च ॥ व्याहृतिभिर्व्रीहितिलैर्जपाद्ये तत्प्रकल्पयेत् ॥ पूर्णाहुतिं च
जुहुयात्कलशं चिरं लेकृतः ॥ स्वर्णं द्रंमीं दोप्य सुरीक्षलोघे वयस्विनी ॥ कल्यालेकारसंयुक्तां निष्क
द्वादशसंयुतां ॥ तदर्धं वा तदर्धं न दद्याद्दक्षिणया युतां ॥ यथाविन्तानुसारेण सारेण न्यूनाधिकफल्यता ॥
आचार्याय तु सम्पूज्य तां दद्यात्कुटुम्बिने ॥ यस्मात्त्वं पृथिवी सर्वा धेनो केशवसन्निभा ॥ सर्वपापहरा नित्यम

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तः शांतिप्रयच्छमे॥ ब्राह्मणेन विशिष्टेभ्यो यथाशक्त्या दक्षिणा॥ ब्राह्मणाननुमानयेत् स्वस्त्यादिवाचनपूर्वकं॥

मा·दि·	अ·१	भ प्रति	कृ·७ प्रति:	रो·	मृ·५	आर्द्र प्रति	पु·	पु·	श्ले· प्रति:	म·	पू·फा प्रति:	उ·१	ह·५	चि·१	स्वा· प्रति:	वि·५	अनु·१	ज्ये·५ प्रति:	मू·५ प्रति:	पू·७	उ·३	श्र·९	ध·५	श·२२	पू·३२	३२५	रे·८०
मं·दे·	अश्वि	यम	अग्नि	धाता	सोम	रुद्र	आदित्य	गुरु	सर्प	पितर	भग	अर्यमा	सविता	त्वष्टा	वायु	इन्द्राग्नी	मित्र	इन्द्र	नैर्ऋत	जल	विश्वेदेव	विष्णु	वसु	वरुण	अजैकपा	अहिर्बुध्न्य	पूषा
मन्त्रा:	जातवे जातवेदो	यमासो दस्तुत	अग्निर्मूर्धा	प्रजापते	आप्यायस्व	नमस्ते रुद्र	अदितिर्द्यौ	बृहस्पते	नमोस्तु सर्पेभ्यः	पितृभ्यः	भगप्रणेता	अर्यमणं	आकृष्णेन	त्वष्टा	आनोनियुद्भिः	इन्द्राग्नी	मित्रस्य	इन्द्रो विश्व	मोचस्य	अप्सु	विश्वेदेवा	इदं विष्णु	जमदग्नि वसव	इमं मे वरुण	समुद्रं सिंधुरः	अहिर्बुध्न्य	[illegible]
छंद:	गायत्री	अनुष्टुप	गायत्री	त्रिष्टुप	गायत्री	गायत्री	त्रिष्टुप	त्रिष्टुप	गायत्री	त्रिष्टुप	त्रिष्टुप	त्रिष्टुप	त्रिष्टुप	गायत्री	गायत्री	गायत्री	गायत्री	गायत्री	गायत्री	गायत्री	गायत्री	अनुष्टुप	त्रिष्टुप	गायत्री	जगती	त्रिष्टुप	
ऋषय:	मेधातिथि:	यम	मेधातिथि	हिरण्यगर्भ:	गोतम	घोरकाल	गोतम	मत्समद:	सर्पराज्ञी	शंख	वसिष्ठ	विश्ववसु:	हिरण्यस्तूप	मेधातिथि	मधुच्छंद:	काण्व	मेधातिथि	मैत्रावरुण	मेधातिथि	मैत्रावरुण	मेधातिथि	मैत्रावरुण	शुन:शेप:	वसवाल:	वसिष्ठ:	प्रस्कण्व:	
गन्धा	चंदन	कृष्णागुरु:	रक्तचंदन	मायश्री	चंदन	कर्पूरचंदन	हरिद्राकुंकुम	कुंकुम	कृष्णागुरु:	कृष्णागुरु:	रक्तचंदन हरिद्रा	कुंकुम	रक्तचंदन	कुंकुम	कृष्णागुरु:	कुंकुमचंदन	कुंकुम	चंदन	कृष्णागुरु:	चंदन	चंदन	चंदन	चंदन	कर्पूर	गोरोचन	कुंकुम	
पुष्पाणि	नीलोत्पल	कृष्णकुसुमकनेर	रक्तकनेर	कमल	कुमुद	धत्तूरपुष्प	अगस्त	सरोरुह	चंपक	चंपक	कोकनेर	मचकुंद	रक्तकनेर	जपा		पानपुष्प	नीलकमल	पद्म	कृष्णमेचक	कल्हार	घातकपुष्प	जातीपुष्प	श्वेतपत्र	चंपक कलार	अतसपुष्प	पानपत्र कर्पूर	
धूप	घृतगुग्गुल	गुग्गुल	घृत	सरल	दशांग	दशांग	मलयज	घृतबिल्व	गुग्गुल	गुग्गुल	बिल्व	घृतगुग्गुल	गुग्गुल	गुग्गुल	कृष्णागुरु:	देवदारु:	चंदन	कर्पूर	मुस्ता	उशीर	दशांग कर्पूर	दशांग कर्पूर	गुग्गुल	दशांग	सर्वौषध	गुग्गुल	
नैवेद्य	घृतदीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

क्षीरलड्डुकः	गुडपूप॰	घृतौदन॰	पायसक्षीरोदन	पायस	पायसघृत	गुडोदन	पडमंडक	घृत	शाल्यन्नतिलपिष्ट	कृशरान्न	घृतपायस	अपूपदं	अपूपमोदक	दधिभक्तं	गुडपायस	कंसार	गुडोदन	मांसमधु	मुंडे	वंशोरसोधम	क्षीरखंड	घृतगुडपूप	पायसघृत	दधिसर्पि	दध्यन्न	तिलतंडुल
क्षीरसमिधि	मेडक	मधुघृततिल	घृत	तिलश्रीरूपक	नोहीर	मध्वाज्य	पायस	गोघृत	शाल्यन्नतिलतंडुल	सप्तधान्य	घृतान्नम्	दधि	चित्रौदनम्	घृतपायस	क्षीरोदन	सहस्रकेदा	लाज्यकेदम्ल	सघृतरत्नशाली	सज्यकेदम्ल	सघृतरक्तशाली	सप्तजीवसमिध	उदुंबरसमिध	गोदनसमिध	गव्यमांससमिध	कषा	होमद्रव्य

५९ एवं यः कुरुते सम्यक् तस्माद्दोषात्प्रमुच्यते ॥ इति काकमैथुनदर्शशांतिः ॥ अथ तत्रैव कपोतादिशांतिः ॥ आरोहये गेहे
यस्य कपोतो प्रवेशयेत् ॥ स्थानिहानिर्भवेत्तस्य यदा नश्यपदं यदा ॥ दोषाय धनिनां गेहे द्विजाणां शिवायतनं ॥
तस्य शांतिं प्रवक्ष्यामि जपहोमविधानतः ॥ ब्राह्मणान्पूजयेत्तत्र स्वस्तिवाचनपूर्वकं ॥ षोडशाभिर्दशाभिर्वा प्रो
तस्मात्तत्क्रियापरात् ॥ देवाः कपोतइत्यादि ॥ ऋचाभिः पंचभिस्तपः ॥ ततः कलशप्रयत्नेन स्वगृह्योक्तविधान
तः ॥ ईशान्यां स्थापयेद्वह्निं मुखांते होत्रदेवता ॥ कल्पयेकं समिदाज्यान्नैः प्रतिप्रणवपूर्वकं ॥ यद्गृहेद्रुमपात्राहे
स्वाहेति त्रियंबके ॥ त्रियंबकमिति ऋचा पालनतिलान्व्याहृतिभिस्ततः ॥ पाहुतीततो हुत्वा कपोतपूर्वाहुतिस्व
वं ॥ विप्रेभ्यो दक्षिणां दद्याद्धेनुं शांतिचनभोजयेत् ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्स्वयं भुंजीत बंधुभिः ॥ एवं
यः कुरुते सम्यक् तस्माद्दोषात्प्रमुच्यते ॥ पिंगलाक्षः स्वरेपुवेन मधुवल्मीकपोरपि ॥ सर्पणं मंदरेहानिः स्यान्यस

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मनिमंगले ॥ प्राकारे च पुरद्वारे देवागारे च गोपुरे ॥ ग्रामस्य तत्फलं चैव गुरुकस्य तथा ततः ॥ शांतिकर्मोदितं कार्यं प्र
वोक्तेन क्रमेण तु ॥ इति कपोतपिंगलामधुवल्मीकादिशांतिः ॥ अथ पल्ल्याः पतने यैं शारटस्यावारोहणे फलं शांति
श्च ॥ पादयोर्जघने चाप्योर्गुह्ये च जंघयोः ॥ पल्ल्या पाते तथा रोहे शारटस्य फलेन सत् ॥ अन्यत्र शुभदं प्रोक्तं स
चैलं स्नानमाचरेत् ॥ दत्वा शिवालये दीपं मुखमाज्ये विलोकयेत् ॥ इति पल्लीशारटयोः शांतिः ॥ अथ नक्षत्र
प्रसंगादश्विन्यादीनां नामानि तारकामानमुपजातिनियाह ॥ प्रो ॥ त्रित्र्यंगपंचाग्निकुवेदवन्हयः शरेषुनेत्राश्विशरेंदुभू
कृताः ॥ वेदाग्निरुद्राश्वियमाग्नयोऽब्धयः शतं द्विद्विद्विरदामतारकाः ॥ ५ ॥ क्रमेणेति ॥ तथा च श्रीपतिः ॥ वन्हित्रित्रिविधु
गुणेंदुकृताग्निभूतबाणाश्विनेत्रशरभूकुमाब्धिरामाः ॥ रुद्राब्धिरामगुणवेदशतद्वियुग्मदंता बुधैर्निगदिताः
क्रमशो भितारा ॥ इति नक्षत्रसमतिवाक्ये सप्तविंशतिमानि सुनीयते मूलेष्वाविंशतिरिति विरोधः उच्यते ॥ उत्तरा
द्वैराद्राधीतत्राप्ययं पक्षः स्तारा: पूर्वाषाढोत्तराषाढयोर्मध्ये हि पूर्वाषाढायाः ॥ हेउत्तराषाढाया इति नारदेनापि त
थैवाभिधानात् ॥ तत्राश्विन्यादिस्वस्तारा एवं भरण्यादीनां साभिजितां तारासंख्या ज्ञेया ॥ ताराभानोतिकिं प्रयो
जनमाह वाराहः ॥ नक्षत्रजमुद्वाहे फलमब्दैस्तारकामितैः सदसदिति ॥ अथाश्विन्यादीनामाकृतिमुपजाति

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

१६

दिन	१९	११	१९	११	२२	२८	१८	१४	२८	२५	२	१	२८	४२	१६	१८
तिथि	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	३०
देवता:	अग्नि	ब्रह्मा	उमा	गणेश	सर्प	स्कंद	सूर्य	ईश्वर	दुर्गा	यम	विश्वेदेवा	हरि	काम	शंभु	चंद्र	शची
मंत्र:	अग्नि रात्मेइति	गौरीमि मायति	गौरीमि मायति	न	नमोस्तु सर्पेभ्यो	ईश्वर स्कंदेति	आकृष्णे न।	तमीशा नमिति	जातवेद सेइति	यमाय सोमायेति	विश्वेदे वाइगा	पातेरु दुरिवाय	आप्याय स्वेति।	नमः शंभ वे।	आप्याय स्वहोमते	इन्द्राणी मासुनदि
प्रतिमा:	हैमी	हैमी	हैमी	हैमी	हैमी	हैमी	हैमीराजते	हैमीराजते	हैमी	हैमी	हैमी	हैमीराजते	हैमीराजते	हैमीराजत	हैमी	हैमी।
गंध	चंदन	चंदन	चंदन	कुंकुमकेसर नरक	चंदन	पीतरक्तका	कुंकुम		रक्तचंदन	कस्तूरी	कस्तूरी चंदन	चंदन	श्वेतचंदन	श्रीखंड	श्वेतचंदन	श्वेतचंदन कुंकुम
पुष्प	रक्त	श्वेत	दूर्वा	करवीर	सुगंधपुष्प	रक्तपाटलीना	करवीर	चित्रअर्क उत्पल	जपाकुसुम	बिल्वपत्र तिलादि	तुलसी	चंपकवकुल	श्वेतपुष्प	अर्कपुष्प	नवमालिका	सुगंधपुष्प
धूप	घृत	अगुरु	गुग्गुल	अगुरु	घृत	जटामांसी	गुग्गुल	मधुमली रस	कृष्णागुरु	कृष्णागुरु	चंदन	अगुरु	चंदन	अगुरु	चंदन	अगुरु
दीप	घृतदीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप	दीप
नैवेद्य	संयाव	शर्करा	इक्षुक्षीर घृत	इक्षुलड्डुक	दुग्धमूल	फललड्डुका	पायसशर्करा	मद्यं पायस	घृतपर्क	कृसरान्न	पायसोदक	पायसं	दधिशर्करा	पायसं	दधिशर्करा।	सर्वकामिता।
होमद्रव्य	घृत	तिलयव घृत	मधुकर्शकपायस	नारिकेर	पायसान्न घृततिलयव शर्करा	घृत तिल	पायसशर्करामिश्र	त्रिमधु कतिला	त्रिमधु कतिला	तिलपत्र दुर्वादि मधानि	तिलयव त्रिमधु	तिलयव कर	घृततिल मधु	तिलयव मधु	तिलयव मधुघृत	तिलयव घृत

116

१६

रथोद्धताख्यामाह॥ अश्व्यादिरूपं तुरगास्ययोनिः क्षुरोऽग्णस्य मणीमहं च॥ एवं च चक्रे भवनं च शय्या कर्यो मौक्तिकं विद्रुमं च॥५८
तोरणं वलनिभं च कुंडलं सिंहपुच्छगजदंतमंचकाः॥ त्र्यस्रि च त्रि चरणाभमर्दलो वृत्तमंचकयमाभमर्दला॥५९॥ भरण्या योनि 117
स्वरूपं कृत्तिकायाः क्षुरा भं रोहिण्याः शकटसमं मृगस्य हरिणास्यं हरिणमुखसदृशं॥ आर्द्रायाः मणि सदृशं पुनर्वसोर्गृहस
दृशं पुष्यस्य एकं कोवाणसदृशं॥ आश्लेषायाश्चक्राकारं मघाया भवनगृहसदृशं॥ पूर्वाफाल्गुण्या मंचः खट्वाकारं॥ उ
त्तराफाल्गुण्याः शय्याकारा॥ हस्तस्य हस्ताकारं चित्रायामौक्तिकाकाररूपा स्वात्या विद्रुमं प्रवालसदृशं विशाखायास्तोर
णाकारं॥ अनुराधायाः बलिर्भक्तपुंजाकारं ज्येष्ठायाः कुंडलाकृतिः॥ मूलस्य सिंहपुच्छाकारं पूर्वाषाढाया गजदंत
सदृशो॥ उत्तराषाढायां मंचकसदृशं॥ अभिजितस्त्रिकोणाकारं श्रवणस्य त्रिचरणस्य सदृशं॥ धनिष्ठाया मर्दलस
दृशं॥ शततारायाः वृत्तवर्तुलं॥ पूर्वाभाद्रपदायां मंचकसदृशं॥ उत्तराभाद्रपदायां मंचाभेरेवत्यां मर्दलाकारं स्वरूपमित्य
र्थः॥ अथ जलाशयाद्यारामसुरप्रतिष्ठामुहूर्त्तं॥ सामान्यतो लग्नशुद्धिर्देवताविशेषाणां लग्नशुद्धिर्नदात्र विशेषं चोप
जातिकात्रयेणाह॥ श्लो०॥ जलाशयारामसुरप्रतिष्ठा सौम्यायने जीवशशांकशुक्रे॥ दृश्ये मृदुक्षिप्रचरध्रुवे स्या
त्पक्षे सिते स्वर्क्षतिथिक्षणे वा॥६०॥ रिक्तारवर्ज्ये दिवसेऽतिशस्ता शशांकपापे त्रिभवांगसंस्थे॥ अथ शांत्यगैः स

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

६१ नवचंद्रेर्मृगेंद्रस्थौ घटेकोष्ठवतो च विष्णुः ॥६१॥ शिवो न शुभे द्विलग्नौ देव्यः स्तुशाश्चरे सर्वेऽपि स्थिरके ॥ पुष्ये ग्रहा विप्रचयपलस 118
र्पभूताद्योंत्ये श्रवणे जिनश्च ॥६०॥ जलेति ॥ रिक्तेतिरश्चीनदृशिर जलाशयवापीकूपतडागादयस्तेषां प्रतिष्ठा उत्स
र्गः ॥ आरामः उपवनं तस्योत्सर्गः सुरादेवा विष्ण्वादयस्तेषां प्रतिष्ठा स्थापनं सौम्यायने उत्तरायणे तथा जीवशशांक
शुक्रे उदिते दृश्ये सति तथा मंडपरहित शुक्लपक्षे तथा स्थिते शुक्रपक्षे । तथा स्वर्क्षे तिथिज्ञगणे वा ॥६०॥ तथा रिक्तारवर्जि
दिवसे रिक्ता ४।९।१४। भौमवारव्यतिरिक्त तिथिवारे शुभे विधौ दिने बलिराजलाशयारामदेवानां क्रमेण कर्मा हे
तोयभोग्य त्वस्त्राप्योग्यत्वरूपालिनाः स्यात् ॥ तथा च गार्ग्यः ॥ देवनागमवाप्यादि प्रतिष्ठा उत्तरायणे ॥ म
घादि पंचमासेषु कृष्णपक्षे यापंचमाहिने दक्षिणे त्वयने कुर्वन् न तत्फलमवाप्नुयात् ॥ यदा तु दक्षिणायन एव ज
लाश्रयेति संभवस्तदा न कालनियमः तथा सलिलेका नदीति विष्णु वायणे लिंगः ॥ अथ क्रूरप्रकृतीनां द
क्षिणायने पि स्थापनं कार्यमित्युक्तं वैष्णावसंहितायां ॥ मातृभैरववाराह नरसिंहत्रिविक्रमाः ॥ महिषासुरहंत्री
च स्थाप्या वै दक्षिणायने ॥ नारदः ॥ चित्रे जेष्ठे च मासेषु माघादिषु च पंचसु ॥ यद्दिने यस्य देवस्य तद्दिने तस्य
संस्थितिः ॥ अथ लग्नशुद्धिः ॥ शशांकपापैः चंद्रसूर्यभौमशनिराहुकेतुभिर्लिम्बांगसंस्थैः ॥ तृतीयं च षष्ठे (
६१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कादशस्थानाश्रितैः स्वपरूदितैर्लग्नेन तथा सप्तमे चारैः स्थितैर्मनुष्यगृहप्रवेशे व्ययंत्यगौरं एमहांद्शव्यतिरिक्ताखिलसंस्थैः सवि
देवादिप्रतिष्ठाश्रुतिरास्ता ॥ अथ सर्वेषां गेहे सिंहलग्ने स्थाप्यः ॥ तथा कोदण्डलाकुंभे विष्णुर्युवती कंन्यायां शंभुर्मिथुने च
पुनः देव्यः कुंभोदयः हितनैर्लिप्रमकं न्याधनमीने ब्रह्मस्कंदग्रहा अनुष्टुप्छि योगिनो प्रमतयः ॥ चरलग्ने सर्वे ई मे उक्तान उ
क्तास्थिरदेहे ॥ ५।५।८॥ स्थाप्याः ॥ अथ पुष्ये ग्रहा इति ॥ ग्रहाः सूर्यादयो बोधपुष्येन हस्ते स्थाप्याः ॥ उपलक्षणमेतत् । सूर्य
स्याहस्तेन हस्ते स्थापयेत्ंद्र लक्ष्मीः ॥ पुष्ये श्रवणे जिनो कुबेरः स्कंदः स्वोरनुराधायां दुर्गादीनां मूले सप्तर्षीणां स्थापि
ष्टितनक्षत्रे लक्ष्मी व्यासवाल्मीकानां गत्स्वादीनां स्थापने श्रीपतिः ॥ सप्तर्षयो यच वसंति धिष्ण्ये कान्वा प्रतिष्ठा ख
लुतत्रेतेषां ॥ श्रीवाल्मीकव्यासयोः स्वानां ॥ तथा स्कलाबाकालिमे ग्रहाणामिति ॥ अथ विघ्नयेति ॥ विघ्नयोगनाम गणेशः
यक्षो देवयोनिः सर्पा वा मुख्या दयः भूतो देवयोनिः ॥ विद्याधरोप्सरो यक्षरक्षोगंधर्वकिंनराः ॥ पिशाचो गुह्यकः सि
द्धो भूतोमी देवयोनयः इत्यभिधानात् ॥ अश्वादिशब्दात् राक्षसा कुबेरश्च मसरस्वती प्रमतयः गणपरवद्धरक्षो पत्तभ
ताश्रुराणां श्रवणफणिरित्यादि ॥ मोचपो हेमेष्ववसि सुगतनाम्नो बासवे लोकपालानां निगदितमाखिलानां (
स्थापनं स्थिरे बुद्ध इति ॥ इति श्रीदैवज्ञानंतसुतदैवज्ञरामविरचितायां स्वकृतमुहूर्तचिंतामणिटीकायां प्रमिता

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

६१ दृग्यां नक्षत्रप्रकरणं समाप्तं ॥ अथ संक्रांतिप्रकरणं व्याख्यायते ॥ तत्र ग्रामाशितो यस्य राशेः संक्रमणं नाम मनेः संक्रांतिः ॥ सत
स्नानं दानजपश्राद्धव्रतहोमसंस्तापकरणं च सार्धवसंततिलकमाह ॥ श्लो० ॥ घोरार्के संक्रमणमुग्ररवौ हि शूद्रान् ध्वांक्षी विशो 120
लघुविधौ च चरे कुभौमे चौरान्महोदरखलान्नृपतीन्नृसमैत्रे मंदाकिनी स्थिरगुरौ सुखये द्विजमंदा ॥१॥ विप्रांश्च मिश्रम
र्कगौ नृपमंक्ष्म मिश्रातीक्ष्णा केत्र्ये स्त्रज मुखवान्खलराक्षसी चारौ ॥०॥ घोरेति ॥ अर्के संक्रमणे मर्कसंक्रांतिः ॥ उग्ररवौ
उग्रं रनेषु रविवारे चेत्स्यात्तदा घोरेति नाम्ना सा शूद्रान् सुखयेत्सुखमुत्पादयेत् ॥ उग्ररवाविति ॥ उग्रैः सहितो रवि
रुग्ररविस्तस्मिन्नुग्ररवाविति मध्यमपदलोपी तत्पुरुषः ॥ तत्रः सप्तम्येकवचनं । अथवा समाहारद्वंद्वः ॥ अनि
त्यमागमशासनमिति वृमाव ॥ एवं लघुविधावित्यादिष्वपि समाधेयं ॥ अथवा समाहारद्वंद्वः ॥ अनित्यमगम
शासनमिति । अथ लघुनक्षत्रेषु विधौ सोमवारे सूर्यसंक्रांतिर्ध्वांक्षी नाम्नी विशो वैश्यान् सुखयेत् ॥ चरदेभौमे च
रनक्षत्रेषु भौमवारे सूर्यसंक्रमणं महोदरखलान् महोदरीसंज्ञका चौरान्सुखयेत् ॥ समैत्रे बुधवारे मैत्रसंज्ञनक्ष
त्रेषु चार्कसंक्रांतिर्मंदाकिनी नृपतीन् सुखयेत् ॥ स्थिरगुरौ स्थिरनक्षत्रे गुरुवारे चार्कसंक्रांतिर्मंदा नाम्नी वि
प्रान्सुखयेत् ॥ मिश्रभृगौ मिश्रनक्षत्रे भृगुवारे चार्कसंक्रांतिर्मिश्रा नाम्नी पशून्सुखयेत् ॥ तीक्ष्णार्कजे तीक्ष्ण

६१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मं

संक्रमनक्षत्रेषु स्वर्के नेष्टानि वा रेवा अंत्यजसुखी अंत्यजान् चांडालान् सुखयतीति अंत्यजसुखोस्याः॥ अथ दिन
रात्रिविभागेन संक्रांतेः शुभफलं॥ उत्तरायण दाहिणायन संज्ञा च वसंततिलकयाहा॥ श्लो॰॥ त्रिंशांशमिषभमकरगौ तु पश्चं
ञ्चाशमिश्रानीदृष्णर्कजे त्यजसुखा खलु यालासीच॥१॥ ज्येष्ठे दिनस्य नपतीन् प्रथमे निहंति मध्ये द्विजानपि विशोथ र
केच शूद्रान्॥३॥ अस्ते निशा प्रहरेषु पिशाचकादीन् नक्तंचरान् पिनराज्यसुपालकोष्य॥ सूर्योदये सकललिंगि
जनेच सौम्यायने मकरकर्कटयोर्निरुक्तः॥ टी॰॥ ज्येष्ठेति॥ अस्तेति॥ अर्कसंक्रमणं यदनुवर्तते दिनमाने त्रिभि
र्भक्ते ज्येष्ठो भवति। तत्र दिनस्य प्रथमे ज्येष्ठोऽर्कसंक्रमणं नृपतीन् हंति॥ द्वितीय ज्येष्ठे द्विजान् विप्रान् हंति॥ तृतीये च
ज्येष्ठे वैश्यान् हंतीत्येवं सर्वत्र व्याख्येयं॥ अस्ते सूर्यास्तसमये शूद्रान् निहंति॥ अथ रात्रिसंक्रांतिफलं॥ रात्रिप्रथ
मप्रहरे पिशाचकान् ग्रादिमो देनभृतान्॥ द्वितीयप्रहरे नक्तंचरान् राक्षसान्॥ तृतीयप्रहरे नटान् नर्तका
न्॥ चतुर्थप्रहरे पशुपालकान्॥ अभीतान् सूर्योदयात् सूर्योदये अर्कसंक्रमणं सकललिंगिजने पाखंडादिकं
हंतीत्यर्थः॥ पाखंडाः सर्वलिंगिनः इत्यभिधानात्॥ कृतसौम्यवासरपरत्वेन फलमाह॥ वसिष्ठः॥ रविरविज

121

६२ भौमवारे संक्रांतिर्दिनकरस्य तन्नासे चित्त कृकालिलजातमपनरपतिकालि भ्रष्टष्टिभ्य॥ बुधगुरुसित चंद्रहेसति संक्रां
ताववनाभयनरणां हितिपतिनिकरहेमेलसविरहि विधर्मिलापीडा॥ नक्षत्रनदाचे संक्रांतिफलेको पिकायो॥ प 122
स्य जन्मदेमासा घर विसंक्रमणे भवेत्॥ तन्मासाभ्यंतरे तस्य रोगक्लेशाधनक्षयाः॥ नगरस्य रोरुहपत्रैः रजनी
सिद्धार्थे लोध्रसंयुतैः॥ स्नानेन जन्मदेवापि संक्रांतौ नरणां शुभं देयं॥ ग्रन्यध्यवशिष्टः॥ अजकेन्याजषकर्के णि
संक्रांतौ पादिभवेद्ध्वी॥ आमयमरणेभ्यः पुष्टमनघेत्व वृष्टिभ्य॥ वृषवृश्चिकतुलमकरे वृष्टिः स्यात्संक्रां
तिविषये॥ विस्फोटामयनस्करपीडावृष्टिः कृशानुभयं॥ अथ सौम्ययाम्यायनमिति॥ मकरकर्कटयोः सं
क्रांतिक्षेत्रदाक्रमेण सौम्ययाम्यायनेनिरतं॥ मकरे उत्तरायणं॥ कर्के याम्यायनं स्यात्॥३॥ अथावशि
ष्टसंक्रांतिषडशीत्यादिसंज्ञानुष्टुभाह॥ श्लो॥ षडशीत्याननं चापन्नयुक्कन्याझषे भवेत्॥ तुलाजौविषुवं
विष्णुपदंसिंहालगोघटे॥४॥टी॥ वृषसिंहवृश्चिककुंभे ष्वर्कसंक्रांति विष्णुपदसंज्ञकाः॥ अथ संक्रांतेर्गो
ण्युण्यकालमुपजात्याह॥ श्लो॥ संक्रांतिकालादुभयत्र नाडिकाः पुण्यमताः षोडशषोडशोग्रलग्नाः॥ निशी

६२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यतोवोगपरत्र संक्रमे पूर्वापरवाहांतिम पूर्वभागयोः ॥ पा०टी० ॥ गणितमार्गेण यत्र तुल्ययोगः ॥ सूर्यस्य संक्रांतिकालः श्राग
मस्तु उभयत्र पूर्वतः परतश्च षोडश नाड्यो घटिकाः ॥ पुण्यं संवादकं त्वात्पुण्यं मतम् ॥ स्मृत्यंतरे ॥ अर्कमासकलाव
ष्पा यष्ठगणिता भुक्तिभाजिताः ॥ तदर्धे नाड्यः संक्रांतेरर्वाक् पुण्यं तथा परे इति ॥ अथ निशीथ तो द्वरात्र्या दर्वाक् पूर्वपर 123
त्रयम्यात्र संक्रांतिकाले सति ॥ पूर्वापरवाह्नोंतिम पूर्वभागयोः पूर्वापरयोरन्हे क्रमेणांतिम पूर्वभागयोरमय चषोड
श षोडश घटिका पुण्या इति संबंधः ॥ अथ यमर्थः ॥ यद्यर्धरात्रे संक्रांतिस्तदा पूर्वस्य दिनस्योत्तरार्द्धं पुण्यं ॥
यद्यर्द्धरात्रादुपरि संक्रांतिस्तदोत्तरदिनस्य पूर्वार्द्धमेक पुण्यमित्यर्थः ॥ अथार्द्धरात्रि संक्रमणे मकरकर्कटयोस्त्र
विशेषमनुपजातिकयाह ॥ श्लो० ॥ पूर्णे निशीथे यदि संक्रमः स्यात् दिनद्वयं पुण्यमथोदयास्तात् ॥ पूर्वं परस्ताद्यदि या
म्यसौम्यायने दिने पूर्वपरे तु पुण्ये ॥ टा०टी० ॥ पूर्णे निशीथे ॥ पूर्णे निशीथे अर्धरात्रे यदि संक्रमः स्यात्तदा दिनद्वयं पूर्वदिने परि
दिने च पुण्यमुक्तं ॥ उक्तं च ॥ यद्यर्द्धरात्रे एकस्यां त्वसौ संक्रमो रवेः ॥ तदा दिनद्वये पुण्यं स्नानदानादि कर्मसु ॥ अथे
ति अथानंतरम् उदयास्तात् सूर्योदयात् सूर्यास्ताच्च पूर्वं परस्ताच्च यदि याम्यसौम्यायने कर्कमकरसंक्रांती भवतः
तदा पूर्वे परे दिने पुण्ये स्याताम् ॥ अयमर्थः ॥ सूर्योदयात् पूर्वं कर्कसंक्रमणं स्यात् । तथा पूर्वदिन एव पुण्यकालो नेतर

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

६४ दिने॥ तथा यदा सूर्योस्तमानंतरं मकरसंक्रांतिः स्यात्तदोत्तरदिनएव पुण्यकालो न पूर्वदिने॥ माधवः॥ यदास्तमतिवेलायां मकरं या
ति भास्करः॥ प्रदोषे वार्धरात्रे वा स्नानं दानं परेहनि॥ अर्धरात्रे तदूर्ध्वं वा संक्रांतौ दक्षिणायने॥ पूर्वमेव दिनं ग्राह्यं यावन्नोदयते र
विरिति वाऽर्थः॥ पूर्णे निशीथे तिप्रदोषलक्षणं स्कंदे॥ त्रिमुहूर्तः प्रदोषः स्याद्भानावस्तंगते सतीति॥ हे॥ अयोदयास्तादि ति
वचनस्यापवादमिदं वचनं याह॥ ज्यो॰॥ संध्या त्रिनाडी प्रमितार्कबिंबादर्धोदितास्तादध ऊर्ध्वमत्र॥ चेद्याम्यसौम्ये अयने क्रमा
त्तः पुण्यौ तदानीं परपूर्वपक्षौ॥७॥ टी॰॥ अर्कमंडलादर्धोदितादर्धास्ताद्वाध ऊर्ध्वं क्रमात्त्रिमितो नाडीमिता संध्याकालः
स्यात्॥ अर्धोदितार्कबिंबात्पूर्वं त्रिनाडीमितो प्रातःसंध्या यो च क्रमाद्याम्यसौम्यायने स्तः तदानीं पूर्वपरे दिवसौ
पुण्यौ यदि प्रातःसंध्यायां दक्षिणायनप्रवृत्तिस्तदा सूर्योदयानंतरं संपूर्णमहः पुण्यं तथा यदि सायंसंध्यायामुत्तरायणप्रवृत्ति
स्तदास्तात्पूर्वं संपूर्णमहः॥ पुण्यमित्यर्थः॥ अथाह नारदः॥ सूर्यास्तमनसंध्यायां यदि सौम्यायनं भवेत्॥ तत्तो
दयादहः पुण्यं पूर्वाह्णः पूर्वतो यदि इति॥ उदयसंध्यास्तमसंध्ययोर्लक्षणं स्कंदे॥ अर्द्धास्तमनात्संध्याघटिका
त्रयसंमिता॥ तथैवार्द्धोदयात्प्रातर्घटिकात्रयसंमितेति॥ एवं चात्रार्कबिंबस्यार्द्धास्तोदयात्क्रमात्॥ पश्चा
त्प्राकृत्रिघटीमिता॥ अस्तसंध्योदयसंध्या उच्यते॥ तथास्तमसंध्यायां यदि मकरसंक्रमः स्यात्तदा दिन एव पुण्यका ६४

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

लोनोत्तरेह्नि इति निर्णयार्थः ॥ अपरार्द्धे स्नानं न कुर्वीत दानं चैव विशेषतः इति रात्रौ स्नानदानादि एव निषेधेपि नैमित्ति 125
कं तु कुर्वीत स्नानं दानं तथा श्राद्धमिति स्मृतेः तथा च स्मृत्यन्तरात् ॥ सुतजन्मने संक्रान्तौ ग्रहणे चेन्दुसूर्ययोः नित्यं रात्रावपि कर्तव्यं स्ना
नं दानं विशेषतः ॥ इत्यादिवचनात् ॥ राहुदर्शनसंक्रान्तिविवाहात्ययवृद्धिषु ॥ स्नानदानादिकं कार्यं निशि
काम्यव्रतेषु चेति ॥ रात्रौ संक्रमणे सत्यौ स्नाने प्राप्ते ॥ तत्कर्ममकरसंक्रान्तावेव कार्यं स्नानं दानं ग्रहणवत् ॥ सौम्याय
नह्यय इति कश्यपकारिका स्वरसात् ॥ तथा मकरकर्कसंक्रान्तौ दानस्नानादेः देशप्रसिद्धाचारेण व्यवस्थावगन्त
व्या ॥ तत्र गौडैरास्तु ग्रहणवद्धर्म इति स्वीयसूत्रे ॥ स्नानं दानं ग्रहणवत्सौम्ययाम्यायनद्वय इति ॥ कश्यपसंहितोक्तं चानु
सत्य रात्रावदानसंभवे सति ॥ रात्रावेव स्नानादिकं कुर्वन्ति ॥ दाक्षिणात्यास्तु ॥ कामं कं तु पादिकोप्युत्कर्षे याति दिवाकरे द
सादिमविष्योत्तरादिवाक्यमेंगीकृत्य दिवस एव स्नानादिकं कुर्वन्ति ॥ तत्रापि नारदोक्तसंध्याकालसंक्रमे विशेषो
ध्येयः सकलम् ॥ ७ ॥ अथ पूर्वापराः षोडश घटिकाः पुण्या इति पूर्वं सामान्येनोक्तं मिथुनादिषु विशेषमनुस्मार
स्मो ॥ याम्यायने विष्णुपदे चाद्या मध्यास्तु तुलाजयोः ॥ षडशीत्यानने सौम्ये परा नाड्योतिपुण्यदाः ॥ १८ ॥ याम्यायने
ति ॥ कर्कसंक्रान्तौ विष्णुपदे वृषसिंहवृश्चिककुंभसंक्रान्तौ मिथुनसंक्रमकालाद्राद्याः ॥ प्रथमाः षोडश घटिकाः अति
पुण्यदाः अतिमासस्तु तथा ॥ तुलाजयोस्तु लाभेवयोर्मध्यांशे उभयतः षोडश घटिकाः संक्रान्तिकालाद्वागुपरतश्च

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

126

६५ दाविति दीपिकाकारो व्याख्यातवान्॥ यत्तु कर्कं गुरुत्वं। वर्नी मानेन तुला मेषे नाडीस्पष्टभुजमयनतो वशो तिमध्यमत्वती यो ग्राम्यिप्रायेणेति स्वेप
तथा षडशीत्या ननेमिथुनकन्या धनुर्मीन संक्रांतिषु सौम्यायने मकरसंक्रांतौ संक्रांतिकालात्पराश्च निमाः षोडशघटिका
अतिपुण्याः प्रथमास्तु न तथा एवं विनीतेपुण्यकाले स्नानादय व ग्रंथे स्वयं स्नानादय कुर्वतः प्रत्यवायमाह॥ वसिष्ठः॥
विषुवत्ययने ग्रहणे संक्रांतौ पुण्यदिवसे वा॥ पितरनिति न करोति इत्वा प्राप्य वज्र जातितस्य पिता॥ षडशीत्यनु पतने
दा चैनं च विषुव द्वये॥ इत्यपते सागरस्यां नक्त स्यां सोमे व इत्यते इति मार्कडेनोक्ते॥ अयं च निर्णयः स्मृत्यर्थसारादौ नामपि संक्र
मे ज्ञेयः॥ तत्र हेमाद्यादौ काल निर्णय कारादिभिर्योः पुण्यकालघटिका उपनिबध्यास्ताः॥ स्थूलाः तेन वशिष्ठप्र वि
वे न रमति अक मिन्यादि प्रकारेण॥ यस्मध्यमभुक्तिमध्यमविशेषानीताः॥ सूक्ष्मा घटिकालिरवने स्फुटगति
विशेषेत्साध्ये तेलाग्न्यति सूक्ष्मा स्नासमनि यत त्वात् श्लोके अनुपवक्ताः मध्यमास्तु यथा नाडीवोरामगुणा ३३ रवे
रथ विधोः षट् होः वस्त्रेर्धुगद्वये २।१६॥ सौम्य स्याधिपते पुत्रानन्दाः ५॥ विदोष्ठ्काः पक्ष्ये रसा ब्धिविर्द्धिः ... ६।१२।९
गजा ८८ गुरोरथ मगोनंदापलैरछिन्नि: ५।८ भृगवोः स्युः रवनपाः १६ यामेरुमयतोशाव पहयोः संक्रमे इति। निरयने
... संक्रांतिमभिधाय दानीं सायनांश संक्रांतिसपुण्यकालमुपजीत्याह॥ श्लो॥ तथा प्रयनांशस्वरसाहतायच्च राषा
केगत्वा विहताहिनाद्यैः॥ मेषादितः प्राकृत चलसंक्रमाः स्युर्दोने न यादौ च हुपुण्यदा स्युः॥ ४॥ टी॥ तथेति॥ यथा

६५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

राशिसंक्रमाद्बहुपुण्यदास्तथा चलसंक्रमा अपीति व्यवहितिस्तथा शङ्कः। अयनांशः वसिष्ठगुप्ताः सह सूर्यगत्या विहि
तालब्धैर्दिनाद्यैर्दिनद्यतीव संक्रान्त्यामेषादिद्वादशसंक्रान्तिकालात्प्राक् चलसंक्रमाः स्युस्ते चलसंक्रमा दानेजपादौजप
श्राद्धहोमादौ च बहुपुण्यदाः॥ पुलस्त्यः॥ अयनांशसंस्कृतो भानुर्योऽसौ च राशिसंक्रान्तिः सदा॥ अन्यराश्या राशौ संक्रान्तिः स्युस्तत्स्व: 127
काले विधिस्तथा। स्नानदानजपश्राद्धव्रतहोमादिकर्मभिः सुकृतं चलसंक्रान्तौ बहुलं पुरुषो लभते॥ जाबालः
त्विा॥ संक्रान्तिपुण्यकालस्तु दीयेऽप्ययनेतथा॥ अयने विंशतिः पूर्वा मकरे विंशतिः परा॥ इति॥ अत्र मकरायने पूर्वा विंशति घ
टिकाः पुण्याः मकरसंक्रान्तौ तु परा विंशतिघटिकाः पुण्यकालः मकरव्यतिरिक्ते कर्कटादिसंक्रान्तिषु तत्संक्रमात्पुण्यकालोऽल्प
पः। अयनांशानयनादिविचारः॥ सिद्धान्तादवगन्तव्यः॥ द्वयोरेकालोकादशवशात्तनं द्रष्टव्यादि भागस्य सूर्य तेजः॥ एवं के
वलसंक्रमः मंडलसंक्रमः राशिसंक्रम इति विषयविवेकः॥ तत्र निरयणं दृग्गणितैक्ये वसकलव्यवहारः साध्यः साय
नराशिनां तु निरयणं तु विषये वा अयनांशः॥ प्रदत्तव्यालग्ने संक्रान्तौ च यामगमे विदिक्ते नेस त्रिमेषि – ते तथा द्वकर्मयानयोरिति
एवं द्वयोरपि मानयोः संकीर्णो व्यवहार इति सर्वमनाकुलं॥ पुण्यकालस्तु पवित्रिसंक्रमे ज्ञेयः॥ पूर्वं लिखितवाक्यस्व
रसात्॥ ९॥ अथ संक्रान्तौ तु पुण्यकाला॥ जघन्यव्रहत्सम नक्षत्राणि पञ्च स्वाहा॥ श्लो०॥ सममर्द्धुसितिवसुस्त्रनो निमघात्रि
द्वयोत्तरपमं अत्रत्रपमं मूलं॥ एतानि पंचदशभानि समर्से स्वासेयानि॥ ध्रुववृद्धेदेवादितिमव वृहस्पात्॥ संप्रीवु

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

पार्श्वे तिलशाकयामं जघन्यभं स्यात्॥ ध्रुवविह्निदैवादितिभे जघन्यं सार्पेंद्रु पार्श्वे तिलशाकं॥१॥ मृडुक्षिप्रचरभुजगवोन्निमघा
त्रिध्रुवोस्त्रपमं। अस्यपमं मूलं एतानि वेचद्वशामानि समसे सार्धे यानि॥२॥ अथ चन्द्रसाम्ययोजनमुपेंद्रवज्रयाह॥ श्लो॥
जघन्यभेसंक्रमणे मुहूर्ताः स्वरेंद्ववो बाणकृता बृहत्सु॥ खरामसंख्या समभे महार्घं साम्यं विधुदर्शने धि॥२॥ टी॥ जघ
न्यनक्षत्रेऽर्कसंक्रमणे पंचदश मुहूर्ता ज्ञेयाः॥ समनक्षत्रेऽर्कसंक्रमणे खरामसंख्या त्रिंशन्मुहूर्ताः ज्ञेयाः॥ बृहन्नक्षत्रे
ऽर्कसंक्रमणे पंचचत्वारिंशन्मुहूर्ता ज्ञेयाः॥ उक्तं च नारदेन॥ नासां प्रमाणं घटिकास्त्रिंशत्र्चवतिबृहपड्
तिफलमासः॥ महार्घं समर्घं साम्यमिति पंचदशमुहूर्ता यां संक्रांतौ सर्वमन्नं महार्घं दुष्प्राप्यं भवति॥ पंचचत्वारिंशन्मु
हूर्तसंक्रांतौ सर्वमन्नं समर्घं त्रिंशन्मुहूर्ता यां संक्रांतौ समं यथा स्थितं भवति॥ विधुदर्शने धीति। चंद्रदर्शनेप्येवमे
व फलं वाच्यं॥ अथ मर्थः॥ जघन्यभे चंद्रदर्शने महार्घं बृहन्नक्षत्रे चंद्रदर्शने समर्घं समभे चंद्रदर्शने साम्यं॥२॥
अथ प्रसंगात्कर्कसंक्रांतौ मेघविशोपकानुष्टुभाह॥ श्लो॥ अर्कादिवारे संक्रांतौ कर्कस्याब्दविशोपकाः॥ दि
शोनखगजाः॥ सूर्याद्युत्पोदशसायकाः॥१३॥ टी॥ अर्कादिवारेति॥ कर्कसंक्रांतौ॥ अर्कादिवारे सति एते अब्दवि
शोपकाः॥ ज्ञेयाः॥ यथा रविवारे कर्कसंक्रांतौ दशविशोपकाः॥ एवं सोमे विंशतिः॥ भौमे अष्टौ गुरौ दश गुरौ त्रयोदश शुक्रे
दश भृगौ ... दशशनौ पंचदश॥ अथ कीदृशस्य रवेः संक्रमो जातस्य फलं मिंद्रवज्रयाह॥ श्लो॥ स्यात्तैतरे

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नागचतुष्पदे रविः। सुप्तो निविष्टः गवादिषु चके। किंस्तुघ्ने ऊर्ध्वः पाशनौ स कौलवे निषण्णः समः श्रेष्ठ इहार्घवर्णे॥१८॥ स्यात्तैति-
लेति। रविसंक्रान्तेन नागकरणे चतुष्पदे च करणे सुप्तः संक्रमितः स्यात्। इह कण्ठकरणाद्येकं करणाक संक्रान्तौ रविः ऊर्ध्ववर्णेऽग्र-
र्घं मूल्यवर्धे ... समः श्रेष्ठः स्यादयमर्थः। सुप्तरविसंक्रमोऽर्घवर्णे धान्यस्य नि- 129
षः। ... धान्यानां भवकारकः। एवं निविष्टः समः। तथोर्ध्वः श्रेष्ठः उक्तं च। श्रीपतिना धान्यार्के रविषु भवे-
त् ... मस्त्वनिषण्णे प्रतेति॥१९॥ अथ रविसंक्रान्तेः करणपरत्वेन वाहनवस्त्रायुधभक्षलेपनजातिपुष्पाणि सफ-
लानि शार्दूलविक्रीडितवृत्तेनोपजातिकया चाह॥ श्लो॰॥ सिंहव्याघ्रवराहरासभगजा वाहा द्विपघोटकाः॥ श्वापो
लानिशार्दूलविक्रीडितवृत्तेन ... चित्रं केवलदिग्घना
... वाहा रवेः संक्रमे॥ वस्त्रं श्वेतसुपीतहरितपाण्डुरक्तकालासितं॥ चित्रं केवलदिग्घना-
म्बरमायुधं च भुशुण्डी गदा॥२०॥ खड्गो दण्डशरासनोमरकम्पाकुन्तपाशाङ्कुशा बाणः स्याद्दयपाममसमन्नं भेद्यकान्नकं
दुग्धं दधि विचित्रितान्नगुडमध्वाज्यं तथा शर्करा॥ ... लेपो मृगनाभिकुङ्कुमपयःपाटीरमृद्रोचना॥२१॥ सिंहेति॥ रव-
रेति। बवतो बवमारभ्य एकादश करणेषु क्रमेण वाहनादीनि स्युः॥ वाहना सिंहादीनि रासभगर्दभः॥ वाहा द्विप-
महिषः ... वल्लीको महिषो वाहः द्विपः लक्खा सरसेरमाइत्यमरः॥ अजो मेषः॥ वरणायुधः कुक्कुटः॥ नारदेन विशेष
उक्तः॥ खरान्हीकवेगे संक्रान्तेर्धिमवाहने॥ अन्यतिथ्यर्द्धवाहनास्युर्वे ... दयदति॥ प्राप्तिन्यायदासंक्रान्ति

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

६२ स्नानाग्निनां योऽस्य हस्तं दिशाहने स्यात् ॥ वशादिदेशेषु ॥ एवं सर्वत्र नलानेषु । अथ वस्त्रे घ्नेतादिहारितेनीलवर्णेषु । अप्रक 130
मु. लवणः । अथ स्त्रे मञ्जरी पानिलिंगा पृथ्वीपत्रसिक्ता नि ॥ अथ मत्स्यो ॥ अत्रेमलः परमान्ने पायसं मैरेयं सिसमूहः प
कान्नं मद्यं वादिविचित्रान्ने हरिद्रादिरंजिते ॥ अथ लेपो विलेपने । मृगनाभिः कस्तूरी कुंकुमं केसरं पाटीरं चंद
ने ॥ मलयसिक्तवोचनं गोरोचनमिति ॥ ५ ॥ पावकोऽनुमले निर्गोजनमप्येकालागुरुमध्ये द्रको । जातिदैवतम
नसर्पविहगः पुष्पे शाविशालतः ॥ लतावैरूपकमध्ये संकरमवायुध्ये च पुन्नागकं ॥ जाती वाकुलकेतकानि च तथा
विल्वार्कि दूर्वा बन्धुजे ॥ २८ ॥ सान्मालिकापाटलिका जपा च सेफोति वस्त्राशानवाहनादेः ॥ नाशात्सुतदन्म पजीवि
नो चाश्चिनो पवित्र स्वपतीचनाम्नः ॥ २७ ॥ पावकोऽग्निः ॥ स्यान्मलकेतिनी ॥ पावोऽम्लकः । ओतुम्बरोऽग्नेरघम
मह्यो जनादिरितिनिशा हरिद्रा ॥ श्रीजलकल्लो ॥ कालागुरुविशेषः । चंद्रकः कर्पूरः ॥ अथ जातिः । संकर
मवाश्च अनुलोमजाः प्रतिलोमजाश्च ॥ अथ पुष्पं ॥ पुन्नागं नागकेसरपुष्पं । मल्लिका । बेलिः ॥ जपा ओड्रपुष्पं ज्ञा
सवने । शेषाणि प्रसिद्धानि सर्वाणि कचिद्यो पुष्पं । शिग्रुः कुमारस्त्वगनालकाष्ठवा प्रोगभ्रालता ॥ ततस्त्रव
ह्रा ॥ वेष्यातिवं ध्याचस्तुनाथे मीनग्रवाजिकाचेति ववादिकानामिति ॥ एवं संक्रमकालेयानि वस्त्राशान
वाहनादेस्यमिहिनानिग्राविशावेनाप्रधलेपनजातिपुष्पाणि ॥ तेषां नामानि मवेन्ना । चपुनःसनदस्तुपजीविनं
६२

नाशोभवेत्॥ स्थितोयदिस्वपतौचस्वातैलिलेइत्यादिनाशुभनाडीन्युक्तानितद्गुणैर्विशिष्टानांनाशःस्यादित्यर्थः
अथसंक्रांतिवशेनयात्रिमनुष्यस्याशुभमशुभजन्यमाह॥ श्लो०॥ संक्रांतिधिष्ण्यमारभ्यधिष्ण्यतस्त्रिभेस्वभेनिरुक्तंग
मनंतनोगमे॥ सुखेत्रिभेपीडनमंगमेपकंत्रिभेथहानीदसभेधनागमश्च॥२८॥ संक्रांतियस्मिन्नक्षत्रेस्यात्तन्नेध 131
रभ्यस्वपूर्वनक्षत्रंतस्मात्स्वजन्मनक्षत्रंगणयेत्॥ तत्रैवस्वप्रथमत्रिभेभवतितदागमनेयात्रास्यात्॥ ततःप्रथमत्रि
कादनंतरंत्रिभेयदिस्युर्नक्षत्राणियदिस्वभंभवतितदासुखनत्रिभेशरीरपीडनं।पुनस्त्रिभेगमेधनकंवस्तुप्राप्तिस्ततस्त्रि
भेस्वभेऽर्थहानिः॥ ततःदसभेस्वभेधनागमःस्यात्॥ अथगमनदायांसंक्रांतौदानमाह॥ नावदाना॥ तिलोपरिलि
खेद्यंत्रंत्रिमूलेचत्रिकोणकं॥ तत्रहेमंविनिक्षिप्यदद्याद्दोषापनुत्तये॥२९॥ अथकार्येविशेषवस्त्रहविप्रादव
लंसामान्यतोग्रहवलंचोपजात्याह॥ श्लो०॥ नृपेक्षणंसर्वकृतिश्चसेगरेः॥ शास्त्रंविवाहेगमदीक्षणेरवेः॥ वी
र्येपतत्ताराबलतःक्रमोविधुर्विधोर्बलेकौर्कबलेकुजादयः॥२९॥ टी०॥ रवेरिति॥ नृपालोपेक्षंचसौरवेरारम्य
गस्वेवलेसतिएतानिकार्याणि॥ यस्यारवेर्वलेवाहेवान्पेक्षणं॥ चंद्रेसर्वकृतिःसौम्येसंगरः॥ गुरौशास्त्रस
ध्येयनाध्यापनंवा गुरौविवाहः॥ शुक्रेगमनं॥ शनौदीक्षणंयस्यदीक्षाविधेयेति॥ अथेति॥ ताराबलतोविधुःक्रमः
यदाचंद्रसेक्रमेणस्यात्तदाताराबलेचेत्तदासमपादद्दिनहृयेचेत्तद्ग्रहक्रमोपिक्रमःपादेक्रमोप्यक्रमः॥ एवंविधोर्व

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

६८ लादिविसंक्रमणेऽशुभो दिवि मासः पर्यन्तेः शुभः ॥ शुभमस्तु सुतरां सूर्यस्य चनः ॥ एवं चंद्रहरौ शौ शुभो दिवि रविः शुभं इत्यर्थः ॥ यदा मौ 132
मायद्वयः संक्रांतिचिकीर्षवस्तु फलतः ॥ सूर्यवलादशुभमा० अपि शुभान्वेषकः ॥ रविदेशे तु शुभमासे अपि अशुभाः ॥ अथा
धिमासक्षयमासयोर्लक्षणमुपजात्याह ॥ श्लो० ॥ स्पष्टार्कसंक्रांतिविहीन उक्तो मासोऽधिमासः क्षयमासकस्तु
द्विसंक्रमात्तत्र विभागयोः स्यात्तिथ्यैर्हि मासोऽयमोत्यसंज्ञो ॥ ५८ ॥ टी० ॥ स्पष्टार्केति ॥ शुक्लप्रतिपदादि दर्शान्त
श्चान्द्रो मासस्तत्र चेत्स्पष्टसूर्यसंक्रान्त्या विहीनो दहिमवेन्तदाधिमास उक्तः चान्द्रो मासोऽसंक्रान्तो मलमासः प्रकीर्ति
त इति ब्रह्मसिद्धान्तोक्तविशेषे । कदाचित्सचान्द्रो मासो द्विसंक्रमः ॥ द्वौ संक्रमौ यस्मिन् सो द्विसंक्रमः स्पष्टसूर्य
संक्रान्तिद्वययुतस्तदा क्षयमाससंज्ञकउक्तः ॥ अथ तद्दर्शयोर्मध्ये भानोरेव तयोर्यदा । संक्रान्तिद्वितये चेत्स्या
न्न्यूनयामासः स उच्यते ॥ इति वशिष्ठोक्तेः ॥ तत्र क्षयमासे जातानां मृतानां च पूर्वमासे वर्द्धयनं श्राद्धं च विधेयम्
न तु तत्र कर्म विधेयम् ॥ तिथ्यर्द्धे प्रथमे पूर्वो परस्मिन्यथा ॥ मासस्य विनिवृत्तेषु क्षयमासस्य मध्यगो इति ॥ मासादि
लक्षणभेदविचारस्तु ग्रन्थगौरवभयान्नाभिहितः ॥ ५९ ॥ इति श्रीमुहूर्तचिन्तामणिदीपिकायां संक्रान्तिप्रकर
णं समाप्तम् ॥ अथ गोचरप्रकरणं व्याख्यायते ॥ तत्र जन्मराशेः सकाशात् ग्रहाणां चारवशेन शुभाशुभफलं ६८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नक्षत्रगोचरफलमित्युच्यते॥ तत्र रविचंद्रयोर्गोचरफलमुपजातिकयाह॥ श्लो०॥ सूर्यो ३ स्तां ६ त्ये ११ स्व १० व ३ युगे ४ ऽदि १ रंध्रे ८ दे ९ स्ति

वा ११ स्तयो ५ र्मै मध्यानीतमथ्य॥ रसां क यो लाभ शरेषु ष्णे त्ये चंद्रो वरा ३ घौ ४ गुण ३ रंध्रे द यो ९ ष्व॥ ११ ॥ श्लो० ॥ सूर्येति॥ ३॥ स्ते

त्ये ६ त्या दौ समाहार द्वंद्वः॥ शिवा ११ इयो रित्यादावितरेतरयोगः॥ ग्नें वराविल्यादा व नित्यमागमशासनमिति नुमभावो

ध्येयः॥ एवं सर्वत्र स्वजन्मराशेरिति पंचपश्लोकस्य त्राध्याहार्यो॥ ततः सूर्यः क्रमादुक्तस्थानेषु शुभो विद्धस्थानात्॥ सूर्यः जन्म

राशेः सकाशात् ष्टस्थाने शुभः यदि तत एव जन्मराशेर्द्वादशस्थाने न्येग्रहाः स्युस्तदा॥ विद्धः सूर्यः शुभो प्यशुभफलदाता॥ गुत्रस्थानेः

सूर्यपुत्रत्वात द्वैधोऽनंगीकृतः॥ यतः पितृजेन कस्य सुतवेधिर्न वेधं नाकुः॥ तथा द्वादशे जन्मराशेः सूर्यः स्वपुगे शुभस्थेन॥ च

तुर्थस्थाने स्थिताः शनिवर्जिता अन्ये ग्रहाः स्युस्तदा विद्ध एव॥ इत्येवं श्लोकत्रयेऽसम्यग्र्थोरव्येयं तथाग्निनंदे तृतीयनवमयोः

शिवास्तयोः पंचमैकादशयोः क्रमाच्छुभो विद्धः श्लोकस्य॥ मौ मेलि॥ मौ मध्यानीतमौ रा ३ ष्वे तेत्रयो विजन्मराशितः रसां क

यो लाभ शरेषु ष्णे त्येक्रमाच्छुभा विद्धाश्चेत्युर्थः॥ परंतु स्थानेः सूर्ये विद्धौ नौ सौ त्युक्तं प्राकु॥ चंद्रो वराद्यौ इसग्रे॥ ग्रथ चंद्र इति

जन्मभानु॥ ग्नें वराद्यौ ० ॥ गुणरंध्रे द यो ३।७।३ उपजातिकं इंद्रवज्रा भ्यामुपजातिकाधेनुवुधगुरुशुक्राणां गोचरफलमाह॥ श्लो०

लाभा ष्टमेज्ञा घरारेरसां त्ये नग ह्य सो द्विशरे विधराम्॥ रसां क यो नाग विधौ स्वनालाभ व्यये देव गुरुः शरा ध्यौ॥ ध्यंते न वां शे

द्विगुणे शिवा हौ शुक्रः कुनागे द्विनगे ग्नि रूपे॥ वेदा वरेदे व नि धौ गजे धौ नंदे शयोर्जानुरसे शिवाग्नौ॥ ३।७।१।० ॥ लाभा १

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

133

६९ मे ११।८ अथ चारे २।५ वसंते ६।११ नगहये ७।१२ चंद्रः क्रमाच्छुभो विद्धस्त्वसेयाः। चंद्रस्य बुधवेधो नास्ति। अथ पत्नद्द विह्निशरे २।५ 134
मु.टी. अक्षिरामे ४।३ रसांकयोः ६।९ नागविधौ ८।१ स्वनागे २।८ रामभेषे ३।१२ सौम्यः क्रमाच्छुभो विद्धस्त्वसेयः। अत्र चंद्रवेधो
नास्ति। अथ देवगुरुरिति। जन्मभात्। बाणाब्धौ ५।४ द्व्यंते रदरे नवांके ९।१० अद्रिगुणे ७।३ शिवाहौ ११।८ गुरुः क्रमाच्छुभो वि
द्धस्त्वसेयः। अथ शुक्र इति॥ जन्मराशेः सकाशात् कुनागे १।८ हिनगे २।७ अग्निरूपे ३।१ वेदांबरे ४।१० पंचविधौ ५।९ ग
जेषौ ८।५ नंदेशयोः ९।११ भानुरसे १२।६ शिवाग्नौ ११।३ शुक्रः क्रमाच्छुभो विद्धस्त्वसेयः॥ अथ वेदतात्पर्यं सूर्यादिः स्वोत्वे इत्या
दि प्राक् कथितस्थाने शुभविधायकाः सत्येग्रहे शुभप्रदे नदनेतर पठितस्थाने स्थिते शुभफलदाता। अयोदेवानुक्तस्था
नेषु न शुभो नाप्यशुभ इति अथ वामवेधं सूत्रमपेते चंद्रवलं चापजात्यर्द्धन्नाह। श्लोक॥ क्रमाच्छुभो विद्ध इति ग्रहः स्या
दितिः सुतस्थानं गवेधमाहुः॥ दुष्टोपि खेटो विपरीतवेधाच्छुभो द्विकोणे शुभदः सितेंदुः॥४॥ टी॰॥ दुष्टोपि जन्मराशेः स
काशाद् नेतरे पठित विरुद्धस्थाने स्थितोपि विपरीतवेधात् वामवेधः शुभः॥ यथा सूर्यो द्वादशे नि षड्स्थे प्रा
कूसपदिशानिवर्जितेग्रहैः पंडुस्थानस्थिते विद्धः सन् शुभफल एवमुत्तरस्थानस्थितो यः काश्चिद्ग्रहः प्राक्पठित
स्थानास्थिते विद्धः विशेषः॥ इत्येवं सर्वत्र व्याख्येयं॥ अथ ये वामवेधस्त्युच्यते। कस्यप॥ अपि विद्धो ग्रहः किं
चिन्न ददाति शुभं फलं। वामवेधविधाने नत्वशुभोपि शुभप्रदः॥ द्विकोणे इति॥ सिते शुक्लपक्षे इंदुः चंद्रो द्वितीय
६९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नवपंचकेषु स्थितः शुभदः ॥ अत्रापि वशिष्ठमते चतुर्थस्थानस्थितैर्बुधवर्जितग्रहैर्यदि विद्धस्तदा शुभ इति ध्येयं ॥ नारदः
शुक्लपक्षे शुभश्चन्द्रो द्वितीयनवपंचमे ॥ रिपुमृत्युसुखस्थेष्वन विद्धो गगने च वैरिति ॥ अथ द्विविधवेधे मतद्वयमुपज्ञा
त्याह ॥ श्लो० ॥ स्वजन्मराशेरिह वेधमाहुरन्ये ग्रहाधिष्ठितराशितः सः ॥ हिमाद्रिविंध्यांतर एव वेधो न सर्वदेशेष्विति
काश्यपोक्तिः ॥ पा० टी० ॥ स्वजन्मेति ॥ इह द्विविधवेधविधौ अन्ये नारदादयः ॥ स्वजन्मराशेः सकाशाद्द्विविधवेधमा
हुः ॥ तथाचोक्तमत्रापि नारदेन जन्मत इत्युक्तौ ॥ अन्ये कश्यपादयः सः पुनर्द्विविधोपि वेधो ग्रहाधिष्ठितराशितः ॥
ग्रहो यस्मिन्राशौ तिष्ठति तत एव क्रमवेधो वामवेधश्च भवति ॥ यथा सूर्यो जन्मराशेः षष्ठे स्थितः शुभदः सूर्यः
स्वाक्रांतराशेः षष्ठस्थानस्थितैः शनिवर्जितग्रहैर्न विद्धः ॥ तथा सूर्यो द्वादशस्थानस्थितो नेष्टः ॥ सूर्यः स्वाक्रांत
राशेः षष्ठस्थानस्थितैः शनिवर्जितग्रहैर्विद्धस्तदा शुभफलद इत्यर्थः ॥ अथ द्विविधवेधस्यैव विषयकल्पनो
च्यते ॥ हिमाद्रीति ॥ हिमाचलविंध्याचलयोर्मध्यवर्तिन्यो वदेशे सर्ववेधो विज्ञेयः न सर्वदेशेष्विति ॥ कश्यपोक्तिः ॥ कश्यपवचने
यदाहसः ॥ सा तत्र्ये जन्मराशेः स्फुनिरिखिले यथावत्साववेला ॥ हिमाद्रिविंध्ययोर्मध्ये वेधं तं ग्रहाज्ज्याता ॥ अपरे तु सूर्यो दशसोय इति काय

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु.टी.
७०

कोवेधोजन्मराशेरेवज्ञेयः। विपरीतवेधस्तुग्रहाधिष्ठितराशितएवेतिवदंति॥ गुरुः॥ जन्मजः क्रमवेधःस्याद्वामवेधोऽत्र 136
हारयादिति। इत्युक्तिरिमाद्विविधांतरविशेषमेवत्यन्यो। एतस्मान्नेऽष्टदमित्याह नारदः॥ अथसत्वाद्विविधंवेधंयोऽत्र
हन्तोवक्तुंवदेत्॥ सम्यग्वचनान्नाधीहास्येयातिजन्मेसदेति॥ ग्रहंगोचरदौष्ट्येपात्रादिनकार्यं॥ तत्रशांतिमाहनार
दः॥ ग्रहेषुविषमस्थेषुशांतिंयत्नात्समाचरेत्॥ सौम्यहितोमिष्टफलः क्रमदःपापवीक्षितः॥ निष्फलोनीचग्रहारवे
नशत्रुगणावलोकितः॥ नीचराशिगतःखेटःस्त्रस्थानानुगतोपिवा॥ शुभाशुभफलंनैवदद्याद्दृष्टोपिवेति।
एताहशास्यपेदुष्टत्वाभावादेवशांत्यभावइतिफलितोऽर्थः॥ अथगोचरस्थस्थानादूरुहणीयतत्तत्फलेग्रहणीयरा
हुगोचरफलं॥ ग्रहणस्याप्रतीकारेचदुष्टत्वग्रहणदर्शनविधिंचशार्दूलविक्रीडितेनाह॥ श्लो॰॥ जन्मर्क्षेनिध
नेग्रहेजनिभतोघातःक्षतिःश्रीःव्यथाचिंतासौख्यकलत्रदौस्थमृतयःसौमोननाशःसुखं। लाभोऽपायइतिक्रमात्तदशुभ
ध्वस्त्यैजपःस्वर्णगोदानंशांतिरथोग्रहंत्वशुभदंनोवीक्ष्यमाहुःपरे॥ जन्मेतियस्यजन्मनक्षत्रेग्रहेग्रहणेसतिनि
धनंमरणंस्यात्॥ वशिष्ठः॥ यस्यैवजन्मनक्षत्रेस्वर्भानुरूपवज्यते। राज्यभंगोसुहृन्नाशोमरणंवाजनिर्दिशेत्। राज्य
७०

स्यजन्मनक्षत्रे वा जाताः मिश्रे केन नक्षत्रे ॥ अथ राशिफलम् ॥ जनिमत इति । जन्मराशौ तु ग्रस्य ग्रहणे सति क्रमेण घातादिकं फ
लं भवति । यत्र जन्मराशौ ग्रहणे सति घातः शरीरपीडा ॥ द्वितीयराशौ द्रव्यनाशः ॥ तृतीयराशौ श्रीः । चतुर्थराशौ व्यथा
पंचमराशौ चिंता पुत्रादीनां । षष्ठराशौ सौख्यं सप्तमराशौ कलत्रदोषः कष्टं । अष्टमराशौ मृतिः नवमराशौ चिंता पु
त्रादीनां । दशमराशौ सुखं । एकादशराशौ लाभः । द्वादशराशौ अपायो नाशः । ग्रालम इति केचित् ॥ द्रव्याप्ति य
जन्मनक्षत्रे जन्मराशौ स्त्रीच चिंता क्रमात् सौख्यं तथा विद्यां जने चकुरूत व्याधिं मानहानिसिद्धिं लाभ मपाय मर्कशशि 137
नोः ग्रहणे समये ग्रह इति ॥ अथ शुभमस्य च वाग्ग्रहप्रतीकारमाह ॥ तत्र शुभमिति ॥ तस्य ग्रहणे शुभमस्य ध्वंसेन नाशय जन
पदस्वर्णगोदानैः ॥ जपो गायत्र्यादिमंत्राणां स्वर्णगोधेनुः भूमिर्वा उपलक्षणत्वादन्येषां रूप्यादीनां यथाशक्ति
दाने कार्यमिति शेषः ॥ तदोद्देश्या ग्रगुलकवज्रपविधिः स्वर्णादिदानेन भवेदित्युक्तेः ॥ दानं ज्योतिर्निबंधे ॥ सुवर्ण
निर्मितं नागं सतिलं ताम्रभाजनं ॥ सदक्षिणं च वस्त्रेणाच्छाद्य निवेदयेत् ॥ मंत्रश्च ॥ तमोमय महाभीम सोमसूर्य
विमर्दन ॥ हेमनागप्रदानेन मम शांतिप्रदो भव ॥ स्कंदे ॥ गोप्रदानं भूमिदानं च स्वर्णदानं विशेषतः ॥ ग्रहणे के
शनाशाय देवज्ञाय निवेदयेत् ॥ इति ॥ व्यासो नाम ॥ सर्वे गंगासमं तोयं सर्वे ब्रह्मसमा द्विजाः ॥ सर्वं भूमिसमं दा
नं ग्रहणे चंद्रसूर्ययोरिति ॥ अथ वंश ॥ ग्रस्यमाने भवेत्स्नानं ग्रस्ते होमो विधीयते ॥ मुच्यमाने भवेद्दानं मुक्ते स्नानं वि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु.दी. धीयते॥ सूर्येंदुग्रहणे यावत्तावत्कुर्याज्जपादिकं। मितिशिवरहस्योक्तेस्तादिह्यादेवार्चनादिकार्यं॥ अथग्रस्तास्तविशेषे
७१ णग्रहणमरिष्टजनकमित्युक्तं॥ तद्दृष्टमृतादृष्टमपीतिसंशयेनिर्णयमाह॥ अथोऽस्तितुविशेषेपरेत्र्याचार्याः॥ अमु
मग्रहणंतुनोवीक्ष्येनदृष्टव्यमित्याह॥ उक्तं च॥ जन्मसप्ताष्टरिःफांकदशमस्थेनिशाकरे॥ दृष्टोरिष्टप्रदोराहुर्जे
महैनिधनेपिचेति॥ जन्मर्क्षे। जन्मनक्षत्रेनिधनेचधनराशिसप्तमोऽत्रपदद्वयमिति परमत्रावग्रहणदर्शनेचाशुभंविव
क्षितमिति॥ तेषामाशयः यतस्त्वशुभस्थानएवदृष्टोमेघव्याप्त्वेइतिपरेकांमतं॥ तत्सत्। अदृश्यरूपाःकालसमू
हेषोभगणाश्रिताः॥ शीघ्रमंदोच्चपातास्त्वाग्रहाणांगतिहेतवे। सूर्यसिद्धान्तपातानाममदृश्यत्वोक्तेः। अतःपाता
नामदृश्यत्वाद्राहोर्दर्शनमेवानुपपन्नं। नन्वग्रहणेचंद्रसूर्ययोःपादकोराहुरदृश्यतएव अतएवराहुग्रस्तेनिशा
करइत्यादिपुराणेकिरणोपीतिचेन्नभावेभाग्येमहीधरापाननुल्लेखकस्तमेपिवा॥ छायाशीकपातेग्रहणेक्रियमाणेऽपि
कोनकइत्यपक्रम्यच्छादकोभवेदित्यर्थः॥ इतिसूर्यसिद्धान्तेच्छाद्यच्छादकभावोभिहितःस एवपुराणविरो
धपरिहारायस्तुभास्करेणैवराहुःकुभामंडलगामित्यादिनोक्तः॥ वाराहेणापिनहिमन्त्रकालेसानिध्यमस्यतेनोपच
र्यतेराहुरित्युक्तः। तस्माद्दृष्टादृष्टयोर्भेदेनैवपरस्तोवातन्मतेदर्शनेचाशुभमेवविवक्षितं॥ एवंचराहोर्दर्शनमिति

138

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तत्पुरुषोनुपपत्तेः । तस्माद्दर्शनशब्देनोपरागो लक्ष्यते राहुदर्शने राहूपरागे तेन तस्मिन् राहुदर्शन इति । न च राहुहेतल्लक्षणयो
परागपरत्वमस्य दर्शनमिति पूर्वोपन्यासमिमन्तव्यदि हि दर्शनमिति वाच्यं लक्षणात्वयुक्ततया संभवे केनिविकल्पया । अस्त्वेतद्दर्शनं राहोस्तथा
वाच्यं तद्दर्शने ॥ प्रजापीडाविनिर्दिष्टपापव्याधिप्रकर्षितान्तस्करैरिति ॥ विष्णुधर्मोत्तरादिवाक्येषु च यदं तत्रासंनिधानाद्राहुशब्देनो
परागो लक्ष्यते ॥ इह च राहोः पातारत्वं ग्रहणातिरूपमर्थो तदसमर्थोत्वतो राहोर्दर्शनपातयोः ॥ समानार्थकतासीत्येवमि
द्धमिति प्रागुक्तानां स्ववचसां ग्रहणेऽस्नानादीनिबद्धत्वे तदसत् ॥ जन्मसमाहरिष्यंकेत्यादिना सामान्यतो निषिद्ध
स्याउदयास्तदर्शनस्यमध्ये तो ये नत्वादिस्मे नास्तेपातेकदाचन ॥ नोपरक्तेन कारिस्यनमध्ये नभसो गतमिति मनू
क्तोपरक्तदर्शनस्य पुनर्निषेधानुपपत्तेः । प्रागुक्तदिशा राहुदर्शनपदस्य राहूपरागलक्षकत्वेन तुल्यबलत्वाभावात् ॥ तस्मा
दुपरक्तयोः सूर्याचन्द्रमसोर्ययस्य कस्यापि दर्शनं निषेधसत्त्वाद्ग्रहणे चस्नानदानाद्युक्तेः स्नानदाने च ज्योतिशास्त्रैकदेशगाणि
तंगंधेभ्यो बुध्वा तस्मिन् काले च स्नानादिकं विधेयमिति सिद्धान्तः ॥ अत एव मेघाद्यावृते परागे स्नानादिकं विधेयमे
वराचोस्तथैवापरागे दिवा चंद्रोपरागे च स्नानादिकं तु वचनान्नभवति ॥ तदुक्तं निगमे ॥ सूर्येग्रहो यदा रात्रौ दिवा चंद्रो
ग्रहो यदि ॥ तत्र स्नानं न कुर्वीत दद्याद्दानं न च क्वचिदिति ॥ नाहश्येग्रहणे दृष्टो दिदृक्षो नास्तीत्यपि सच्यति ॥ जाबा
लिवचनात्तु संक्रांतेः पुण्यकालस्तु षोडशो भयतः कलाः ॥ चंद्रसूर्योपरागे तु यावद्दर्शनगोचर इति ॥ ग्रस्तस्या

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

छ.दि.
७२

स्तमयपर्यंतं दर्शनगोचरत्वाभावकालः॥ पुण्यकालो भवतीति व्याख्यातं स्मृः॥ तदुक्तं विष्णुरूपनिबंधे॥ दिवा चेद्ग्रहे रात्रौ सूर्य 140

पर्वेंदुपुण्यदं। इंधिस्यंपुण्यवसेयं यावद्दर्शनगोचरइति॥ अन्येतु सूर्यस्यास्तोनेनरात्रिदिनेतद्दर्शनाभावः। अतएवताद्दुपरि

चास्थिते कुं दर्शनेस्नानमिति॥ वशिष्ठसिद्धांतदर्शनाभावेघाघावतेनावतेचोपयोगेनगृहीतानागतास्थितघटिकाः पु

ण्यकालइत्याहुः। यत्राकाशोभूम्याः स्मृतं स्नानमिवपुपतेसप्रदेशोभूतशाब्दवाच्य॥ अर्केंदूपल्लवहणे चेंद्रादि

ग्रहनक्षत्राणां॥ विद्युद्धर्मानंतं॥ अहोरात्रेनभोमध्ये वेदस्तूर्येग्रहोयदा॥ उक्तंदृष्टांतुमोक्षं स्नानाकत्वात्ततःपर

मिति॥ अस्तास्तेगृहः अस्ताचेवासमाने तु रवींदू प्राप्नुतो यदि॥ तयोः परेद्युरुदयेस्नात्वाभ्यवहरेन्नरः। इत्यनयोर्वाक्य

योर्दर्शनोदयशब्दौ मुक्तरूपोपरिस्थितत्वपरौ॥ अन्यथामेघावरणे नपरदिवसेपि दर्शनाभावेउपवासः

प्रसज्येत न च यत्र स्पर्शकाले ग्रहणे दृष्टास्नानेविहितेतत्रानंतरामेघावरणादुविचेद्दूपोर्दर्शनाभावो दिवसद्वयंत्र

यं वा स्यात्तत्रापुपवासप्रसंगः स्यान्न च शिष्टास्तथाचरेतितत्स्नादृष्टिदर्शनार्थ एव तस्मात्कालीयग्रहणदर्शने

ग्रहणस्नानेसतिमेघानावृतेपि ग्रहणे ग्रहणमदृष्टेव चंदुर्हमतास्व्येधेनगंतु मयाके नचरद्वादिनास्नानविधे

यत्रितिनात्पयोर्थः। अतएव भागवते कुरुक्षेत्रे स्नानार्थमिलितानां पांडवैर्यलोकानांध्वतराष्ट्रेपरिरंभणे

तइतिशिष्टाचारोप्येवमेवास्ति एवं चाशिरहजनकत्वाभावेपि ग्रहणदर्शनं निषेधः। किंपुनरिहजनकत्वेन

७२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स्याज्जन्मऋक्षांके तिथय निर्मलत्वाद्भेदं किंचित्प्रत्यक्षोपलब्धवशीघ्रमस्तपुराणादिवाक्ये दर्शनयदाभावाद्ग्राह्यस्त
एव मूले परे इति वदंत्यमूलं ॥ शांतिस्तु दर्शनाभावे पि विधेयं ॥ यतो दिष्टयोर्मानां स्वरूपसत्तामेवारिष्टजनक
त्वात् ॥ अथ ग्रहणशांतिः ॥ येषां भास्करस्याभ्यमे राहु स्वेंदुमुपक्रमेत् ॥ कर्मक्षयपरिक्लेशान्प्राप्नुवंति च ते जनाः
पितृपक्षविनाशाय स्वर्यजमाने भवेद्ग्रहः ॥ होरायां नक्षत्रे यस्य नक्षत्रे वा निशाकरः ॥ प्राणसंदेहमाप्नोति स चामरण 141
मृच्छति ॥ यस्य त्रिजन्मनक्षत्रेषु ग्रस्येते शशिभास्करौ ॥ तज्जातानां भवेत्पीडा येन राः प्रोतिवर्जिताः ॥ सेकमदृ नस्य ये
षां जन्मानि त्रिनक्षेषु वा ग्रहणं वा कुरोगमृत्युजनने दानाद्वत्तयोजपाश्च कर्तव्याः ॥ तस्मात्तदानं च होमं च देवार्चे
नजपौ तथा ॥ उपरागाभिषेकं च्छांतिर्भविष्यति ॥ तत्र दानेयथारूपं विधायमृजगस्थत् ॥ कांचनेन तु पिठेन वा हि
मकरे दिवसाधिपे वा ग्रस्ते भिन्नादिवसे तमसा प्रदर्षाद्दिशाय वेदविदुबेष्ठपरीक्षिताय ॥ यस्य राशौ समासाद्य
वेद्ग्रहणसंभवः ॥ तत्र स्नानं प्रवक्ष्यामि मंत्रौषधिसमन्विता ॥ चंद्रोपरागं संप्राप्य कुर्याद्द्विजस्वाचने ॥ संपूज्य च तु
रो विप्रान् शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥ पूर्वमेवोपरागस्य समानीयौषधादिकं ॥ स्थापयेच्चतुरः कुंभान्व्रणान्सागरा
न्विति ॥ गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमात् ह्रदगोकुलात् ॥ राजद्वाराप्रदेशाच्च मृदमानीय निक्षिपेत् ॥ पंचगव्यं च कुंभेषु
शुक्लान्यक्षतानि चारोचनां पद्मशंखौ च पंचरत्नसमन्वितं ॥ स्फटिकं चंदनं श्वेतं तीर्थवारि पवित्रका ॥ गजदंतं च कुं
कुमं सर्वौषधीरसगुग्गुलान् ॥ तत्सर्वं निक्षिपेत्कुंभे स्वाहा ... स्मुरान् ॥ सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

७३

ग्रावंतु मन्मथोत्थं हीं दुरितहृत्यकारका ॥ तिलहोमेध्याहृतिभिः सहस्रैर्वाष्टमेयुते ॥ एवं कृत्वा प्रयत्नेन स्नानकर्म स
माचरेत् ॥ आदित्यमनवतिर्मैत्रैः कुंभान्सकलसद्रवके ॥ योसौ वज्रधरो देवो आदित्यानां प्रभुर्मतः ॥ सहस्रनयनेः श
क्रो ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥ योसौ निधिपतिर्देवः खड्गशूलगदाधरः ॥ चंद्रोपरागकालुष्यं धनदस्त्रं व्यपोहतु ॥ मुखं
यः सर्वदेवानां सप्तार्चिरमितद्युतिः ॥ चंद्रोपरागसंभूतामग्निः पीडां व्यपोहतु ॥ यः कर्मसाक्षी लोकानां धर्मो म
हिषवाहनः ॥ यमश्चंद्रोपरागोत्थां ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥ निरृतिः कोणपो देवः प्रबलपानसेनिभः ॥ खड्गव्य
ग्रोति भीमश्च रक्षः पीडां व्यपोहतु ॥ प्राणरूपो हि लोकानां सदा कृष्णमृगप्रियः ॥ वायुश्चंद्रोपरागोत्थां ग्रह
पीडां व्यपोहतु ॥ योसौ विडपतिर्देवो भवानीपतिरीश्वरः ॥ चंद्रोपरागजां पीडां स नाशयतु शंकरः ॥ त्रैलोक्ये यानि
भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ब्रह्मविष्ण्वर्कयुक्तानि तानि पापं हरंतु वै ॥ एवमामंत्रितैः कुंभैरभिषिक्तो गुणा
न्वितः ॥ एतानि च ततो मंत्रान्विलिख्य कनकान्वितान् ॥ वस्त्रे पट्टे पवा भूर्जे पंचरत्नसमन्वितान् ॥ यजमा
नस्य शिरसि निदध्युस्ते द्विजोत्तमाः ॥ ततो तिचाहयेद्दूलाभुपरागानुगामिनो ॥ प्राङ्मुखः पूजयित्वा तेन त्वा
चाभीष्टदेवताः ॥ चंद्रग्रहे विनिवृत्ते कृतशौचमंगलः ॥ कृतस्नानेर्नमंत्र तत्सर्वं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ अ
नेन विधिना यस्तु ग्रहस्नानं समाचरेत् ॥ न तस्य ग्रहपीडा स्यान्न च बंधुधनक्षयः ॥ सूर्यग्रहे स पंचामस

142

७३

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

143

सदा मंत्रेण कीर्त्तयेत् ॥ य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वापि मानवः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वत्र सुखवान् भवेत् ॥ इति
मत्स्यपुराणे कायस्थ ग्रहशांतिः ॥ अथ चौधरी मिश्र ग्रहशांतिः ॥ रोचनं पद्मकं शंखं कुंकुमं रक्तचंदनं ॥ स्फटिकं स्फटिकं तीर्थ
कुसितपद्मपगुग्गुलम् ॥ मधुकं देवदारुं च बिल्वक्रांता मालती वरी ॥ वेलां च सहदेवीं च निशा हिमपमे वच ॥ दूर्वा कुशे शमी
रशमी मिलाजिनं सर्वौषधे सर्वौषधिं च समाहिः ॥ स्नाने विदध्याद्ग्रहगोरवीरोः पीडाकरे शांतिकरं च यत्स्या ॥ अथ
(चौधरी मिश्र ग्रहशांतिः) अथ चंद्रबले विशेषमनुष्ठमाह ॥ श्लो ॥ कृष्णपक्षे तु पापयुक्तविंदधो घने पापसंज्ञः शुभोप्यस
न् ॥ शुभाः प्रोक्ता बिमिश्रो योगुरुः शोऽशुभेऽपि सन् ॥ टीका ॥ कापोतः पापहृष्मध्य वर्नी पापग्रहयुक्तपापो घने स तमे
वर्तमानस्तदा शुभोप्यसन् ॥ अथ शुभग्रह ॥ यदा स शुभोपि चेद्गुः शुभोप्यो शुभग्रहलवीक्षेन या गुरुणा दृष्टः सन् शुभ
फलदाता भवेत् ॥ अन्यदप्यनुष्ठमाह श्लो ॥ सितासितादौ सद्दृष्टे चेद्दृष्टलौ शुभावुभौ ॥ व्यत्यासो वा शुभौ प्रोक्तौ
संकटे चंद्रबले त्विंदौ ॥ टी ॥ शुक्लपक्षादौ प्रतिपदि समीचीनश्चेत्सति संपूर्णपक्षः शुभः ॥ असितादौ कृष्णपक्षप्रतिप
दि दुष्टेचेद्दृष्टसति संपूर्णः कृष्णः शुभः ॥ व्यत्यासे च पूर्वोक्ता द्विपरीतो वा बिपक्षावलिशो ॥ यदा शुक्लप्रतिपदि चेद्दो
दुष्टश्चेत्तदा सकलः पक्षो निष्टः कृष्णपक्षप्रतिपद्द्यपद्दिचे द्रोदुष्टश्चेत्तदा सकलः पक्षो निष्टः कृष्णपक्षप्रतिपदि
चेच्छुभश्चेत्तदा संपूर्णः कृष्णपक्षो निष्टः इदमेतावद्गुरुबले चंद्रबले संकटे विवाह यात्रा या वस्यकर्तव्येत ।

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

त्कालिकचेद्बलाभावे चग्राह्यं नान्यथेत्यर्थः ॥८॥ अथ ग्रहदोषपरिहारपूर्वकं तुष्टिसंपादनार्थं नवरत्नसमुदायधार
णं शास्त्रान्तरेणाह ॥ श्लो० ॥ वज्रं शुक्रेब्जे सुमुक्ता प्रवालं भौमे स्तौ गोमेदमार्कौ सुनीलं ॥ केतौ वैदूर्यं गुरौ पुष्पकं ज्ञे पाचिः प्रा
- ङ्माणिक्यमर्के तु मध्ये ॥१॥ टी० ॥ अत्र सुवर्णमुद्रिकायां नवधा मत्कार्यां क्रमादिप्राग्याक्रमेण नवरत्नानि नि
धेयानि । तत्र प्राग्भित्तिपंचप्यां तन्मध्ये पंचमीच पंक्तिः प्रलोपेन तत्प्रागादि दिक्षु इत्यर्थो जातः ॥ तत्र शुक्रप्री
तये पूर्वस्यां दिशि वज्रं प्रेत्नहीरकं निधेयं ॥ एवं चंद्रप्रीतये सुमुक्ता शोभनमुक्ताफलमाग्नेय्यां भौमप्रीत्यर्थं द
क्षिणस्यां प्रवालं ॥ स्वर्भानोः राहोर्नैर्ऋत्यां गोमेदमार्कौ शनैश्चरप्रीतये पश्चिमायां शोभनं नीलं केतोर्वायव्यां वैदूर्यं गुरोरुत्त
रस्यां पुष्पकं पुष्परागं ॥ बुधेऐशान्यां पाचिर्मरकतं ॥२॥ अथ सतिसामर्थ्ये नवरत्नधारणमशक्तस्य विदनी
मसतिसामर्थ्ये एकैकरत्नधारणमिष्टग्रहाह ॥ श्लो० ॥ माणिक्यमुक्ताफलविद्रुमाणि मारक
तं पुष्पकवज्रनीलं ॥ गोमेदवैदूर्यकमर्कतः स्युः रत्नान्यथो ज्ञस्य मुदे सुवर्णं ॥१॥ माणिक्यमिति । टी० ॥ सूर्यप्र
ीतये माणिक्यं धार्यं एवं चंद्रस्य मुक्ताफलं ॥ भौमस्य विद्रुमं प्रवालं बुधस्य मारकतं गरुडपाचि ॥ गुरोः पुष्प
कं पुष्पराजं ॥ शुक्रस्य वज्रं हीरकं ॥ शनेर्नीलं लसुणया ॥ राहोर्गोमेदं । केतोर्वैदूर्यमेवमर्कतः क्रमेण नो
ग्रहाणां रत्नानि धार्याणि स्युः ॥ तत्र यद्ग्रहदोषस्तस्य ग्रहस्यैकस्यैव तद्रत्नमेव धार्यमित्यर्थः ॥ अथ

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तस्मन्मुदेसुवर्णं मित्याग्निमच्छेकेमसंर्वेघः ॥१०॥ अथमकामूल्यरत्नधारणस्यासामर्थ्येऽल्पमूल्यानिरत्नानिता 145
रावलेषाल्पिन्याह ॥ श्लो० ॥ धार्यंलाजावर्तकंराहुकेत्वोरूप्यंशुक्रेबोधमुक्ताशशिरोस्तुमुक्ताहेमंदस्वारभान्वोःप्रवा
लेतारा जन्माहोविरावलितःस्यात् ॥११॥ टी० ॥ धार्यंति ॥ राहुकेत्वोरूशोलाजावर्तकंमणिविशेषोधार्यःशुक्रे
बोरूरूप्यं ॥ शशिनस्तुशैवंमुक्ताफलं ॥ मंदस्यलोहं ॥ आरभान्वोस्तुमौप्रवालंधार्यं ॥ तारेति ॥ यदिनेतारावलेचि
क्षिते ॥ तद्दिनेयातारा जन्मनक्षत्रात्रावलितः ॥ पुनःपुनरावलितत्रयेणगणनीयास्यात् ॥ त्रिरिति ॥ स्तु
त्मक्षयेजन्मनक्षत्रात्दिननक्षत्रेगणितेननवमिर्भक्तेनिःस्वशेषाःतत्रयामवंति ॥ वशिष्ठतारायाःशुभमस्य
शुभंचवाच्यतिफलितोर्थः ॥१२॥ अथशोभनमेगस्तुकलाप्राग्वासेत्रानुष्टुभाह ॥ श्लो० ॥ जन्मारख्यसंपत्वि
पत्क्षेमप्रत्यरिसाधकाः ॥ वधमैत्रातिमैत्राःस्युस्तारानामसदृशफलाः ॥१३॥ स्पष्टार्थः ॥१३॥ (अथशोभनमेत्य)
(कलास्कारा) अथवयकत्वेउतारागणप्रकारह्येवपरिहारंशार्दूलविक्रीडतेनाह ॥ श्लो० ॥ नामस्योत्वर्ण
तिलान्नविपद्यपिण्डंशाकंत्रिजन्मर्क्षयो ॥ दघान्प्रत्यरितारकामूलवर्णंसर्वोविपत्प्रत्यरि ॥ मंत्वृष्माद्दिम
पर्ययेपेनक्षमदोयेषांद्वितीयेशाकानादिर्ग्रात्यतृतीयकाः अथपर्ष्ठभाः सर्वेतृतीयेस्मताः ॥१४॥ टी० ॥ मत्या

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

७५ विति॥ मत्योचततारायां स्वर्णतिलान्यथाशक्त्या ब्राह्मणाय दद्यात्॥ विपद्विपत्तारायां गुडं दद्यात्॥ त्रिजन्मसुतिसप्
तांशुशाकं च लाकादिकान् दद्यात्॥ अथो प्रत्यरितारिकासु पंचमतारायां लवणं दद्यात्॥ नारदः॥ जन्मत्रिपंचस
प्ताख्यानातारासु विघ्नफलाः स्मृताः॥ शाकं गुडं च लवणं सतिलं कांचनं क्रमात्॥ अनिष्टपरिहाराय दद्यादेत
द्विजातये॥ इति॥ अथ द्वितीयपरिहारः॥ तत्रादिमपर्याये प्रथमावर्तो विपत्॥ प्रत्यरिमृत्युस्ततो पापंच
मीसप्तमस्तारा॥ सर्वो अपि मासान्यतः षष्टिघटिकात्मिका नशुभदाः स्युः॥ अथ द्वितीयपर्याये द्वितीया
वर्तो विपत्॥ प्रत्यरिमृत्युनी आदिमा तृतीयका अंशा न शुभदाः॥ विपत्तारायामाद्यपादप्रथमचरणो
निषिद्धः॥ प्रत्यरितारायां प्रांत्यां शाध्यन्तूर्ध्वचरणस्त्याज्यः॥ मृत्युतारायां तृतीयांशात् तृतीयचरणस्त्याज्य इ
ति॥ अथ तृतीयावर्ते विपत्प्रत्यरिमृत्युश्चैते सर्वे षष्टिघटिकात्मिकाः॥ २३॥ उक्तं च दीपिकायां॥ पर्या
ये प्रथमे वर्ज्या विपत्प्रत्यरिनैधनाः॥ अथ चंद्रावस्थागणनोपायमाह॥ श्लो॥ षष्ट्विघ्नं गतिभं भुक्तघटीयु
क्तं पुनाहतं॥ शराब्धिहृच्छायतोर्कं शेषे चंद्रस्य क्रमाद्विदे॥ २४॥ षष्टिघ्नमिति॥ अश्विन्यादारभ्य गतमानि षष्ट्या
गुणानि वर्तमाननक्षत्रस्य भुक्तघटिकायुक्तानि तानि पुनर्द्विगोऽष्टनुर्भिराहत्य निशराब्धि ४५। हत्वे चचत्वा ७५

146

रिं शतताभास्यानि। यच्चैव मागतं गतावस्था सा शेषं वर्तमानावस्था या। तत्र लब्धांकस्था पिंडादेष्याभिक्षेत्सदस्त्रभागो।
शेषे प्रवासाय वस्थाचेद्भुक्तगताः स्युः। ताश्च वस्थामेव मशेषे वेसः प्रवासादिसंज्ञाता। व मनशेषेन्वादिसंज्ञाः एवमिष्
कादिदशाराशिषु स्वादितो द्वादशावस्थाक्रमेण भवंतीत्यर्थः २४। अथ द्वादशावस्थानामानि क्रमान्नामसदृशं फलास्युः 147
२५। स्पष्टार्थः॥ अथ ग्रहाणां वैकृतपरिहारार्थं औषधं स्नानं दक्षिणाश्च श्लोकचतुष्टयेनाह॥ श्लो॥ लाजाकुष्ठवलाप्र
यंगुघनसिद्धार्थैर्निशादारुफणिःपुंखालोध्रयुतैर्जलैर्निगदितं स्नानं ग्रहोत्थापहं॥ धेनुः कंबुररुणो वृषभस्कन
कंपीतांबरं घोटकः। श्वेतागौरसिता महासिरजइत्येतावद्वेदक्षिणाः २६। लाजेति। लाजा भ्रष्टशालयः॥ इति केचित्॥
यस्तुतत्सप्तश्रीवचोसाहच्चर्यात्॥ लाजाशब्देन लाजाशब्देन लज्जावती गृह्यते॥ कुष्ठं प्रसिद्धं। वला वरियारा प्रि
यंगुः फलिनी घनो मुस्ता सिद्धार्थो सर्षपाः निशा हरिद्रा दारुहरिद्रा देवदारुर्वा पुंखा शरपुंखा लोध्रः प्रसिद्धः। ए
तैरौषधैर्युतैर्जलैः कृतं स्नानं। ग्रहोत्थापहं तु दुष्टग्रहस्य चिंता विघ्नाघ्राकं स्यात्। सप्रियंगुरजनीद्वयमोसीकुष्ठ
लाजसितसर्षपखंडेवारिभिः सरुवचैः सहलोधैः स्नानमतिनिविलग्रहपीडालुकं॥ अथ रवेः रवि मारभ्यदक्षि
णा उच्यते। सूर्याय धेनुः। चंद्राय कंबुः शंखः। भौमाय अरुणो वृषः। बुधाय स्वर्णं गुरवे पीतवस्त्रं यथाविभवं काप्यो
सं कोशाजेवा॥ शुक्राय श्वेतो घोटकः। शनये श्यामवर्णा गौः। राहवे महासिर्मेखलायुक्तः खड्गः। केतवे छागो मे
षः। एता दक्षिणाः २६॥ गतब्धराशेः कियद्दिनैः फलं दद्युरित्येतद्धपमानाद्याह॥ श्लो॥ सूर्यारसौम्यास्फुजितो

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

७६ लनागमसमाद्विघस्त्वात् विधुरानिनाडी॥ तमोपमेज्याख्विरसाब्धिमासात् गतेत्यव राशेः फलदाः पुरस्तात्॥ १०॥ सूर्येति। अ 148
र्किगव्हिवक्तराशेः पुरस्तात्। पूर्वमेवतत्तत्संख्यघटीदिवसमासान् शुभाशुभप्रदाः स्युः॥ यथा सूर्यो गंगा तद्राशेः पुरस्तात् पं
चदिनानि फलदः। भौमेषट्दिवसान् बुधः सप्तदिवसान्। शुक्रोविंशतिदिवसान्। चंद्रोग्निनाडीत्रयं राहुर्गतवरराशेः
पूर्वं त्रिमासान्। शनिं षण्मासान् गुरुर्मासद्वयं पूर्वं फलदः स्यादिति॥ १०॥ अथात्ववक्ष्यकत्वेतिष्यादौ प्राप्तलिन्यारानमाह
श्लोकः॥ दुष्टयोगे हेमचंद्रे च दानं स्वधान्ये तिथ्यर्धे तिथौ तंदुलाज्यं॥ वारे रत्नं भे च गां हेमनाड्यां दद्यात्तिंध्रसंचतारासु रा
जा॥ १०॥ दुष्टेति॥ राजा दुष्टव्यतीपातादियोगे तथा नाड्यां घटिकायां दुर्मुहूर्ते दिदुष्टवासु वर्णं यथाप्राप्ति दद्यात्
एवं सर्वत्र योज्यम्। अथ वसंततिलकयान्यदाह श्लोकः॥ रात्र्याद्विगो वविकुजौ फलदौ हि तेज्यौ मध्ये सदा शशि
सुतः प्रहरमेव मंदो अध्वास्त्रवह्निभमरुत्सममतिष्ठ वसुस्त्रपसो मयद्कुरवाद्रि मासिजननि मेर विवासरादौ॥ १२॥
अध्वाद्येति। पूर्वार्धं स्पष्टं। यस्मिन्मासे जन्मनक्षत्रं भवेद्यो सूर्यो दिवा रात्रौ स्युः तस्मिन्मासे अध्वाद्येति पला
निकानि। यत्र मासि रविवासरे जन्मनक्षत्रे सति अध्वाभोगो भवति। एवं चंद्रवारे अस्त्रे भद्रस्य प्राप्तिरित्यादि॥
इति श्रीदैवज्ञरामविरचितायां चिंतामणिटीकायां गोचरप्रकरणं॥ अथ संस्कारप्रकरणं व्याख्यायते॥ तत्र
संस्क्रियते नेन आत्मा तेनस्यात् तेन वा कर्मणा पुरुष इति संस्कारः॥ स्त्रीपुंसयोः प्रजातौ सामान्यविशेषज विहिते ७६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वैदिकस्मार्तकर्मानुष्ठानद्वाराहविशेषाधायकइतियावत्॥ लक्षणयातदर्थोक्तदिनप्रत्यादिकंसंस्कारशब्देनोच्यते॥तस्यप्रकर
णमुपक्रमः। तेचसंस्कारागर्भाधानादयोषोडशचत्वारिंशत्॥ तत्रगर्भाधानेप्रथमंसंस्कारः।सचरजस्वलास्त्रीधानग्रहीतोरजोदर्श
नाच्छुभाशुभमुक्तंवशिष्ठेनप्रथमरजोदर्शनतः शुभाशुभंभवतिसर्वलोकानामिति। तत्रशुभसूचकाशुभोदर्शनमनुष्टुभा
ह॥ श्लो०॥ आद्यर्तौरजः शुभमासमार्गराधशुक्लफाल्गुने॥ मेषवृषाववत्यैन्द्रमूलेषुसनारेसत्ननोदिवा॥१॥ राधोवैशाखः। इषआश्विनः।९
शुमासेषुआद्यर्तुप्रथमोमवेरजोदर्शनेस्त्रीधर्मः शुभंभविष्यकृष्णमसच्चकेतथाम्हृक्षपते। कृष्णपक्षेतुदशमीपर्यंतमध्यमंतेप
तुस्वपलमदशमीसमीपकृत्स्नमादिशेदितियावदितिप्रिशोक्तः।समहारेशुभवारे। समस्तंवार्तंतवेसंपूर्णलेषुस्त्रगुरुसितबुधको
बीस्यतेवापवलग्ने। तिमिरमिवकठोरवर्योतिस्यतिकालेदृष्टेप्राप्येसमैयेतिमातुपाक्षीपितानिकठोरयोतितिः सूर्यः
॥१०॥ अथाधमध्यमासाशुभकंलाहएषनुष्टुभाह॥ श्लो०॥ स्मृतित्रयमदुदितिप्रभ्रवस्वातीसिताविवरे। मध्यमेचमूलादि
तिभपितरिस्त्रेवरेष्वसत्॥२॥ रक्षतीति। एतेषुसितोचेरोक्तंतवश्लो आद्यर्तुरजः शुभमिति पूर्वंसंबंधः। मूलादिषुमिश्रे
कृत्तिकाविशाखेमध्यमे। परेषुभरणीभेषादाश्लेषापूर्वोत्रयेष्वसत्॥ अनिष्टा...त्रविशाखामूलयोर्मध्यमत्वाभि
धानेवशिष्ठकाकेऽ...फलश्रवणात्॥ हिदेवतेपुष्यवतोप्रमतामूलेप्रकाशमाधिकहानसत्वेति।।२॥ अथपातिघरजोद
र्शनेपालिन्याह॥ श्लो०॥ भद्रानिद्रासंक्रमेदर्शरिक्तासंध्याषष्ठीद्वादशीवैधृतेषुरोगेग्रहेमांचंद्रसूर्योपरागेपातेचाघे

१५७

मु.टी.
११

नोरजोदर्शनेसत् ॥ अतिदुष्फलमित्यर्थः ॥३॥ अथरजस्वलास्नानमुहूर्तंवसंततिलकेनाह ॥ श्लो० ॥ हस्तानिलाश्विमृगमैत्रवसुध्रु
वाख्यैः शाक्रान्वितैःशुभतिथौशुभवासरेच ॥ स्नायादृतौयुवतीमृगपौष्णवायुहस्ताश्विधातृभिरलंलभतेनगर्भं ॥४॥ टी०॥
एषुभेषुतिथौरिक्तामारहितेशुभवारे आर्तववतीसत्स्त्रीस्नायात् ॥ अत्रविशेषमाह ॥ मृगेतिमृगरेवतीस्वातीहस्ता
श्विनीरोहणीनक्षत्रैःस्नातासत्युवतीअरंशीघ्रंगर्भंलभते । लघुक्षिप्रमरंद्रुतमित्यमरः ॥ दाक्षिणात्यास्तुचतुर्थेदिनएव
स्नानंकिंकुर्वंति अन्येविहितदिनेकुर्वंति । नक्षेदृशाचारंलोकव्यवस्थेति ॥४॥ अथगर्भाधानंशार्दूलविक्रीडितवृत्तेनाह
ह ॥ श्लो० ॥ गंडांतंत्रिविधंत्यजेन्निधनजन्मर्क्षेचमूलांतकौ । दास्त्रंपौष्णमथोपरागदिवसंपातंतथावैधृतिं ॥ पित्रोःश्राद्ध
दिनंदिवाचपरिघाद्यर्धंस्वपत्नीगमेभान्युत्पातहतानिमृत्युभवनंजन्मर्क्षतःपापभं ॥५॥ भद्राषष्ठीपर्वरिक्ताश्च वे
संध्याभौमार्ककौनाद्यरात्रीश्चतस्रः । गर्भाधानंत्र्युत्तरेंदुर्कमैत्रब्राह्मस्वातीविष्णुवस्वंबुपेसत् ॥६॥ टी० ॥ त्रिविधं
तिथिनक्षत्रलग्नानांगंडांतं । श्रीपतिः ॥ नक्षत्रतिथिलग्नानांगंडांतंत्रिविधंस्मृतं । नवपंचचतुर्थानांदेकार्धघटिका
मिति । निधनजन्मर्क्षेनिधनतारांचमूलं ॥ अंतकंभरणींदास्त्रमश्विनींरेवतींमघां । पातंव्यतीपातंमहापातंच
पित्रोःमातापित्रोःश्राद्धदिनंदिवाउत्पातहतानिदिव्यभौमांतरिक्षैस्त्रिविधोत्पातैर्हतानिदूषितानि । जन्मर्क्षतः
जन्मराशेर्जन्मलग्नाद्वाष्टमभवनमष्टमलग्नंपापयुतंभवतिपर्वाणि । चतुर्दश्यष्टमीकृष्णामावास्यापौर्णिमा

११

150

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

पर्वाण्येतानि राजेंद्र रविसंक्रांतिरेव चेति॥ संध्यं हूयं॥ सौमस्यूयेशानि वारान्॥ अथ धरात्री: रजोदर्शनदिनमारभ्यादिनचतु ।5।
ष्टयं त्यजेत्॥ ५॥ कालविधाने षष्ठ्यष्टमीपंचदशीचतुर्थीचतुर्दशीमष्टमपात्राहिताः॥ ६ शेषाः शुभास्यु॥ तिथयो निषेकोत्का
वाताः शुभा नो गर्भाधानमिति॥ उत्तराः इंदुमृगोर्कोर्हस्तः॥ मैत्रमनुराधा रोहिणी स्वाती श्रवणधनिष्ठा शततारका सुगर्भा
धाने सत् शुभे॥ गुरुः॥ हविहस्तानुराधाश्वस्वातीवारुण्यकासवं॥ उत्तरात्रितयं सौम्यं रोहिण्यश्व शुभाः स्मृताः॥ अथाधाने
मूलसार्पांत्यमपशुभं सममन्यमिति॥ ८॥ अथ गर्भाधाने लग्नमिंदुवज्रपाह॥ श्लो०॥ केंद्रत्रिकोणेषु शुभैश्च पापैस्त्र्याया
रिगैः॥ पुंग्रहदृष्टलग्ने॥ ओजांशगेप्यपिचयुग्मराशौ चित्रादितीज्याश्विशुभं च स्यात्॥ २री॥ शुभैः केंद्रत्रिकोणेषु सत्त्रिः
पापग्रहैस्त्र्यायारिगैः सद्भिः पुंग्रहैः॥ रविभौमगुरुभिर्दृष्टलग्ने सति॥ तथोजांशके चंद्रे ओजांशगे विषमविषमराशीनानवां
शगे सति॥ अपिशब्दात्वनेपि विविषमांशगे युग्मराशौ गर्भाधाने कार्यं मध्यममान्याह॥ चित्रादितीज्याश्विपुनर्मे धाने म
ध्यमे स्यात्॥ गुरोः॥ चित्रादित्येतथातिष्यतुरगोचेति मध्यमाः॥ शेषमण्युत्ताकिंदुष्टानि सुनिषेककारव्यकर्मणीति एवं ग
र्भाधाने विधाय पुंसोर्किं कार्यमित्याह॥ विसः॥ निशासमयमासाय साधनौ तूलचेदने त्यजेत्॥ पर्वकालमसेवनाया
लंद्रूपुत्रणामिमत्सकात्॥ इति गर्भाधाने॥ अथ सीमंतोन्नयनं शार्दूलविक्रीडितेनाह॥ श्लो०॥ जीवार्कारदिने मृगोज्य
निरतिष्येआदितिहस्तभैः॥ रिक्तामार्करसाष्टवर्ज्येतिथि सिर्गो साधिपे पीवरे॥ सीमंतोष्टमषष्ठमास्मि शुभदैः केंद्रे (

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मु.दी.
७८

त्रिकोणेषु बले तो भारि त्रिषु चाप्यंत्यषड्हे लग्ने च पुंनांशके॥ ८॥ गुरु दिने रविभौमवारे तिष्यतिमूलार्द्रा श्रवणहस्ताः एतैर्नक्ष
त्रैः॥ तिथि ४।१२।१४। अमा ३० अर्क १२ रसा षष्ठी ६ अष्टमी अष्टमी ८ अमा रिक्ता वर्जित तिथि मिश्रित पक्षे अन्यार्हिते दिने मासाधिपे पीवरे। पु
षे सतीत्यर्थः। एतादृशे समये अष्टम षष्ठ मासि। अष्टम मासे षष्ठ मासे वा सीमंतः सीमंतकाख्यो गर्भसंस्कारः कार्यः॥ त
त्र शुभग्रहैः केंद्र त्रिकोणे संस्थितैः बलैः पापैर्लाभारि त्रिषु संस्थितैः पुंनवांशके लग्ने पुरुषराशौ विषमराशौ लग्ने नवांशे
च विषमराशौ सति तदा सीमंतः शुभः॥ अथ विशेषमाह कश्यपः॥ चंद्रेऽपि शुभदो से पक्षस्य त्वाच्च मासमध्यपात्॥ सी
मंत लग्नादेकोपि क्रूरः पंचाष्टरिष्फगः। हंति सीमंतिनीं सोपि तद्गर्भं वा न संशयः॥ नैधने तपो लग्नेशुद्धि संयुते॥
तयोः स्त्रीपुंसयोः॥ अस्यापवादः॥ लग्नादष्टमराशीशः केंद्रगः शुभवीक्षितः॥ षष्ठाष्टमस्थो ... दोषमाशु व्यपो
हति॥ गर्गः॥ सीमंतोन्नयनं कार्यं शुभांशे शुभलग्ने कुलीरयुग्मकन्याख्ये वर्जो षोषा व शोभना इति॥ अत्र यद्यपि बलेस
ति कुलीरमिथुनं कंन्या अपि ग्राह्या इति ज्ञेयं॥ अत एव मूलं लग्ने विचारो न कृतः। कारिकायां॥ पुन्नक्षत्राणि चैतानि
तिष्योहस्तः पुनर्वसुः। अभिजिन्मोक्षपाशेव श्रवणानुराधाश्विपुष्यकपाः॥ सहस्यस ... पादद्वये सीमंतः ... तृतीयके। अथ
मतांतरे गुरुः॥ रोहिण्यादित्य पुष्याहस्तोत्तरात्रयं ... वैष्णवं ... सीमंतादिषु सम्मताः॥ सोम्यानां वार व
र्गाः स्युः सीमंतादिषु शोभनाः॥ इति जन्मसंस्कारे सीमंते निषिद्धमाह॥ वशिष्ठः॥ मातान्नप्राशनं कौतुकं तद्व्रते धने च राजाभिषेके व

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

७९ लग्नजन्मपि हस्तं ॥ शुभेऽस्त नि हंस्ततं ते विवाहसीमंतयात्रादिषु मंगलेषु ॥ गुरुः ॥ मासप्रयुक्त कार्येषु मृति ते गुरुशुक्रयोः ॥ न 153
दोषकन्मलमासो गुर्वादित्यादिके न च ॥ यद्यपि पुंसवनस्य प्रथमे कर्तव्यत्वात् वैनिरूपणमावश्यकं तथापि कश्चि
त्संबंधेन सह वविधानात् कुतथैवाचारदर्शनात्सीमंतप्रथमकृत्ये एव उक्तः ॥ नृसिंहः ॥ सीमंतोन्नयने सोक्तिथिवारभिरा शिषु
पुंसवकारये द्विद्वान् सहवै कदिने यथा कृति ॥ अथ मासेश्वरान्स्त्रीणां चंद्रवलं च वसंततिलके नाह ॥ श्लोः ॥ मासेश्वराः सि
तकुजेज्यरवींदुसौरचंद्रात्मजात्मनुपचंद्रदिवाकराख्याः ॥ स्त्रीणां विधौ बलमुशंति विवाहगर्भसंस्कारयोरितरकर्मसुभ
र्तुरेव ॥ ८ ॥ मासस्थिति ॥ अष्टम मासे गर्भाधानलग्नाधिपः स्त्रीणामिति विवाहे गर्भसंस्कारे गर्भाधानपुंसवनसीमंतादिरूपे
स्त्रीणामपि चंद्रवलं ग्राह्यं ॥ इतरकर्म सुवस्त्रालंकाराद्धिधारणादिषु भर्तुरेव चंद्रवलं ग्राह्यं ॥ यदा भर्ता मृतस्तदा पुन
स्त्रीणामेव ॥ राजमार्तंडः ॥ विवाहकार्ये कुसुमप्रतिष्ठा वनिताविशुद्धौ अन्यानि कार्याणि धनस्य शुद्धौ ॥ पत्नी विहीने प्र
मदा ल्यशुद्धा ॥ ९ ॥ अथ येषांप्रथमे गर्भे पुंसवनमुहूर्ते चंद्रवलं यथाह ॥ श्लोः ॥ पूर्वोदितैः पुंसवनं विधेयं मासे तृतीये त्वथवा वि
लग्नजा ॥ मासे ष्टमे विष्णुविधातृजीवैर्लग्ने शुभे मृत्युगृहे च शुद्धे ॥ टीका ॥ पूर्वोदितैः सीमंतकर्मण्युदितैस्तिथ्यादिभिः रूप
लक्षितेन तृतीये मासि पुंसवनाख्यं कर्म विधेयं ॥ पुमान् सूयते नेन इति पुंसकर्म ण पुत्वहेतुता ॥ प्रथेति सीमंतानंतरम ष्ट
मे मासि विष्णुविधातृजीवैः श्रवणरोहिणीपुष्यैरुपलक्षिते दिवसे तथा लग्ने शुभे शुभस्वामिके ष्टमं पुनः गृहे वा मत्युगृहे
७९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ऽष्टमस्थाने गुरौ सर्वग्रहाद्यहितो विष्णुपूजा कार्या ॥११॥ अथ जातकर्म नामकर्मणोर्मुहूर्त्तमप्याह ॥ ज्यो० ॥ तज्जातकर्मादि शिशो
र्विधेयं पर्वाख्यरिक्तोनतिथौ शुभान्हि ॥ एकादशे द्वादशके पि घस्रे मृदुध्रुवक्षिप्रचरोडुषु स्यात् ॥१२॥ टी० ॥ जातकर्म यद्यपि जन्मा
नंतरमेव विहितं तथापि कौं नष्यगीपानादि दुष्टदिवसतयापि आद्य सन्निधाने च नक्षत्रं कृते तदा मुहूर्ते विचारेण कार्यं ॥ गर्गः
व्यतिपाते च संक्रांतौ ग्रहणे वैधृतावपि । आशौचविनाशुभे कर्म प्राप्ते काले विनाचरेदिति ॥ अत एव काले विकल्पोक्तानार
देनान्तस्मिन्नु जन्ममुहूर्ते तु सूतकांते सदा शिशोः ॥ जातकर्म च कर्तव्यं पितृपूजनपूर्वकमिति ॥ तज्जातकर्मादीति ॥
तस्य जातस्य शिशोर्जातकर्म आदिशब्दान्नामकर्माप्युच्यते ॥ पर्वाणि चतुर्दश्यष्टमीकर्षमायादि पूर्वोक्तानि रिक्ताभि
स्ताऊनतिथौ शुभेन्हि शुभवारे तथा एकादशे वा घस्रे दिने तथा मृदुध्रुवक्षिप्रचलनक्षत्रेषु शिशोः स्यात् इति कोते जातकर्मा
दि विधेयं ॥ तत्र श्रवणानंतरं सचैलस्नानं कृत्वा कार्यं ॥ वसिष्ठः ॥ श्रुत्वा जाते पिता पुत्रं सचैलं स्नानमाचरेत् ॥ उत्त
राभिमुखो भूत्वा नद्यां वा देवखातके ॥ तत्र शीतोदकेन कुर्यात् भिन्नक स्नाने शीतादिभिः काम्यमेव चेति रात्रावपि
कार्यं ॥ वसिष्ठः ॥ पुत्रजन्मनि यज्ञे च तथा संक्रमणे रवेः ॥ राहोश्च दर्शने स्नानं प्रशस्तं नान्यथा निशि ॥ सूतके तु समु
त्पन्ने पुत्रजन्म यदा भवेत् ॥ कर्तुस्तात्कालिकी शुद्धिः पूर्वाशौचेन शुध्यति ॥ यत्र जलाशयगमनाशक्तौ संख्यायनः
दिवापदाहृतेनोयेन कृत्वा स्वर्णयुतेन तु रात्रिस्नाने तु संप्राप्ते स्नायादनलसन्निधाविति ॥ जातक० र्मप्रयोजन

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

155

मा ह॥ गुरुः॥ जातकर्म क्रियो कृत्यो नृजातु श्री विरुद्धये॥ महदोषविनाशाय सूनुकायुमविच्छेदे॥ कुमारस्य हृता
शाय पुंसा सत्व विरुद्धये इति॥ वशिष्ठेन मासनामान्युक्तानि॥ चैत्रादिमासनामानि वैकुंठश्च जनार्दनः उपेंद्रो य
ज्ञपुरुषो वासुदेवस्तथा हरिः॥ योगीशः पुंडरीकाक्षः कृष्णोनंतोच्युतस्तथा॥ चक्रधारीति चैतानि क्रमाद्दद्यात्मनीषि
णः इति॥ ११॥ अथ सूतिकास्नानमुहूर्तं वसंततिलकेनाह। श्लो०॥ पौष्णध्रुवेंदुकरवातहयेषु सूतीस्नानं समित्रजरवी
ज्यकुजेषु शस्तं॥ नार्द्राजयश्रुतिमघांतकमिश्रमूलत्वाष्ट्रेसलौरिचतुर्दशषड्विरिक्ततिथ्यां॥ १२॥ हस्ताश्विनीलघुनक्षत्रेषु
समित्रजरवीज्यकुजेषु अनुराधानक्षत्रसूर्यगुरुभौमवासरसहितेषु प्रसूत्याः स्नानं शस्तं॥ आर्द्रादिषु न शस्तं बु
धशनिवासरे च श्रवणमघाभरणीचतुर्दशीषष्ठीअष्टमीद्वादशीरिक्तातिथिषु च न शस्तं। अन्यपानमुहूर्तं देवस्तेवत्सभे॥ रिक्तां भौ
मं परित्यज्य विष्टिपातं सवैधृतं॥ मृदुध्रुवक्षिप्रभे पुष्ये स्तनपानं हि जीविनां॥ १३॥ अथ प्रसंगात् प्रथमादिमासो
त्पन्नदंतफलं शार्दूलविक्रीडितेनाह॥ श्लो०॥ मासे चेत्प्रथमे भवेत्सदशनो बालो विनश्येत्स्वयं॥ हन्यात्स क्रमतो
नुजातभगिनीमात्रग्रजान्व्यादिके॥ षष्ठादौ लभते हि भोगमतुलं तातात्सुखं पुष्टतां॥ लक्ष्मीं सौख्यमथो जनौ
सदंतो सदशनोर्ध्वं च पित्रादिहा॥ १४॥ टी०॥ बालस्य जन्मोत्तरं प्रथमादिमासे षु अप्रतुलं भोगं लभते सप्तमे तातालिः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

८१ सुखं अष्टमे पुष्टतां॥ नवमे लक्ष्मीं दशमे सौख्यं अन्येपि सुखार्थिकामेव॥ अर्घो इति। अर्घे जनो जन्मकालाद्वत्सरद्वयात: 156
दंतयुक्तस्य पित्रादिना॥ स्वमातामातेपितरं च आदिशब्दात् मातरमपि नाशयतीति। स्वपित्रादिना चोर्द्धमेति॥ अथवा ऊर्ध्व
ऊर्ध्वसंयुक्तं जन्मानंतरं विहिते निषिद्धे पितृकाले राज्ञान श्रेयस्यान्नपि स्वपित्रादिना आत्मपितृनाशकइति। उक्तं च वसिष्ठ
मौनते॥ उपरिष्ठपंक्त्यस्य जायते च शिशोर्द्विजः॥ तैवी सहचवस्य स्यात् जन्म भार्गवसत्तम॥ मातरं पितरं वापरवादि
दात्मानमेव चेति॥ तत्रैव शांतिरिति। गजपृष्ठगतं बालं नौस्थं वा स्नापयेद्द्विजः॥ तदभावे तु धर्मज्ञ कांचनेनवना
सने॥ सर्वौषधैः सर्वगंधैर्बीजैः पुष्पैः फलैस्तथा॥ पंचगव्येन रत्नैश्च प्रमृत्तिकाभिश्च भार्गव। स्थालीपाकेन धाता
रं पूजयेत्तदनंतरं समाहुत्यां शकते व्यय पाक्ष्या ब्राह्मणभोजनं। अष्टमेहनि विप्राणां तु पादेया च दक्षिणा॥ कांचनं
रजतं गा भूमुवं चासनमेव च॥ २॥ इति दंतजननशांतिः। अथ दोलाचक्रमनुष्टुभाह॥ श्लो०॥ दोलारोहे र्कभात्त्रं
चषारवेचेषुसप्तमैः॥ नैरुज्यं मरणं कार्श्यं व्याधिः सौख्यं क्रमाच्छिशोः॥ २४॥ दोलेति॥ बालस्य दोलारोहणे (
स्याप ते अर्कभात्त्र्यां कांभानमात्येच नक्षत्रे नैरुज्यं तदग्रे पंचभिर्मरणं तदनंतरं पंचभिर्देहकार्श्यं स्यात्॥
तदग्रे रिपुभैर्व्याधिरोगः ततः सप्तभैः सौख्यं स्यात् शिशोरेवफलं संस्कार्ये त्वात्॥ उक्तं॥ सूर्यभाद्वेदभं याव
वत्त्रयं च मेचचतुर्दिशं॥ मध्ये त्रयं मंदं पानि होलिकाचक्रमुत्तमं॥ पूर्वभागे निरोगित्वं दक्षिणे मरणं ध्रुवं॥ पश्चि
८१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मेनुक्षोवालउत्तरेच्याधिसंभव॥ शेषेष्वस्त्यधिले छुवासर्वः शायते सुखावाप्तिः॥१५॥ अथ दोलारोहणमुहूर्त्तवसं 157
न्ततिलकेऽर्भकोऽर्थे नोत्तरार्धे न निःक्रमणमुहूर्त्तं चाह॥ श्लो०॥ दंतार्कभूपधृतिदिग्मितवासरेस्या द्वारे शुभे मृदुलघुध्रुवभैः
शिशूनां॥ दोलाधिरूढिरथ निःक्रमणं चतुर्थमासे तमोक्तसमयेऽर्कमिते न्हि वा सतू॥ ३२ दंता ३२ अर्क १२ भूप १६ धृति १८ दिक् १०
एतन्मितदिवसे तथा शुभमैरे मृदुध्रुवनक्षत्रे स्पलदिते वालानां दोलाधिरूढिः स्यात्॥ अथ चतुर्थमासे तमोक्तसमये यात्राप्रकरणो
क्तसमीचीनकाले शिशूनां निःक्रमणं द्वेषसंस्कारपूर्वकं गृहाधिरूढिर्गमनं स्यात्॥ वा०॥ अथवार्कमिते न्हि द्वादशे दिने कुर्या
त्॥ मुख्यानिःक्रमणं सूनोश्चतुर्थमासि कारयेत्॥ यात्रोक्तसमये मासि तत्तीये द्वादशेऽन्हि वेति गुरुवचनात्॥ अथ जलपूजा
मुहूर्त्तं भुजंगप्रयातेनाह॥ श्लो०॥ कवीज्यास्तचैत्राधिमासे न षोषेज्जलं पूजयेत्सूतिकामाससपूर्णौ॥ बुधेंद्विज्यवारे विरिक्तेति
थौ हि श्रुतीज्यादितींद्वर्कनैर्मृत्यमैत्रैः॥१६॥ शुक्रगुर्वौरस्ते चैत्रे अधिमासे षष्ठे मासपूर्तौ मासस्समाप्तौ सूतिका प्रसूता स्त्री
जलेन पूजयेत्॥ एतद्भिन्ने काले तथा बुधचंद्रगुरुवारे रिक्तावर्जिते तिथौ हि निश्चितं॥ श्रवणपुष्यपुनर्वसुमृगहस्तमू
लअनुराधादिभिर्नक्षत्रैः सहिते दिने॥ अथ कचिदुग्धपानमुहूर्त्तः॥ एकत्रिंशे वासरे वा द्वितीये जन्मदैवे पापशुकृष्णलग्नेनु
कूले॥ शंखे दीर्घे सन्निदुग्धान्छि शुनां वक्त्रे धात्री पूज्यो विधाय॥१६॥ अथान्नप्राशनस्य मुहूर्त्तमाह॥ श्लो०॥ रिक्ता
नंदाष्टदर्शोहरि दिवसमथो सौरिभौमार्कवारान्॥ लग्नं जन्मर्क्षलग्नात् ष्टमलवमहगं मीनमेषालिकं च॥ हित्वा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

१५८

९ षष्ठात्समे मासि स्याद्विहिमगर्भस्यां पंचमादौ जमासे नक्षत्रैः स्यात्स्थिराख्यैः सम्मृदुलघुचरैर्बालकान्नाशनं सत् ॥२७॥ टी० ॥ द्विकानंदेति ॥
अथोनिः क्रमप्राप्तं अनंतरमेव विधेः कालो बालकानां अन्नप्राशने प्रथमभोजने सत्शुभं स्यात् ॥ तत्रैतान् हित्वा एते वर्ज्याः रिक्ताः ४
९ । १४ ॥ नंदा १ । ६ । ११ अष्टमी ८ दर्शः ३० ॥ हरिदिवसं द्वादशी १२ ऋतुपर्वतगणत्वाति थिलयं हित्वा ॥ शनिभौमरविवाराश्च हित्वा जन्म
र्क्षलग्नाष्टमगृहे लग्नेचहित्वा जन्मर्क्षे जन्मलग्नेनाभ्यां मरणमग्रह मरणमलवेः । एम नवे प्राप्तो गच्छति प्राप्नोति ॥ एवं विधं
लग्नंत्यजेदित्यर्थः ॥ जन्मराशिविलग्नाभ्यां नैधने शोच वर्जयेत् इति काश्यपोक्तेः ॥ तथा मीनमेषालिके च अलिर्वृश्चि
कः एतानि लग्नानि हित्वा गोष्ठकुंभतुलाकन्यासिंहकर्कमिथुनकाः ॥ शुभदाः प्रायश्चेतेन मीनमेषवृश्चिकाः ॥ इतिक
श्यपेनोक्ताः ॥ षष्ठादिति ॥ षष्ठमासमारभ्य समे मासे षष्ठाष्टमदशमासेषु बालानामन्नप्राशनं कार्यं ॥ शुबालविषय
मेतत् ॥ अथानंतरं महिलेश्रियेन मगधां कन्यानां पंचमादौ जमासे पंचमसप्तमनवमैकादशेषु अन्नप्राशने
तथा च वसिष्ठः ॥ युग्मेषु मासेषु च षष्ठमासात्संवत्सरे वा नियतेष्टितः स्यात् ॥ अयुग्ममासेषु च कन्यकानां नवान्नसंप्राश
नमिष्टमेतदिति ॥ अनेककालाभिधानेपि स्वगृह्योक्तकालो मुख्यस्तत्र प्रक्रमादिविचारो नास्ति ॥ इतरेषु गौणका
ले प्रक्रमास्तविचारः स्वाव प्रपक र्वेति नक्षत्रैः क्षिति मृदुचरलघुसहितैः स्थिरनक्षत्रैः कुर्यात् ॥ अथ लग्नबलं वसंत

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

159

तिलकेनाह॥ श्लो०॥ केंद्रत्रिकोणसहजेषु शुभैः स्वशुद्धे लग्ने त्रिलाभरिपुगैश्च वदंति पापैः॥ लग्नाष्टमाष्टरहिते शशिनि प्रश
स्तं मैत्रो वुधानिलजनुर्भमलस्य केचित्॥१९॥ टी०॥ केंद्रत्रिकोणेति। लग्ने स्वशुद्धे दशमशुद्धिसहिते सर्वग्रहरहिते दशमे इत्य
र्थः। केंद्रत्रिकोणसहजेषु शुभैः समन्वितैः। त्रिलाभरिपुगैः पापैः समन्वितैः। लग्नाष्टमाष्टमस्थानरहिते चंद्रे च अन्नप्राशने प्रश
स्तं वदंति॥ नारदस्तु दशमे शुद्धिसंयुक्ते शुभलग्ने शुभांशके॥ शुक्लपक्षे च पूर्वाह्णे सौम्यपुंसि निरीक्षिते॥ त्रिषष्ठलाभगैः पा
पैः केंद्रधीधर्मगैः शुभैः व्ययारिनिधनस्थेन चंद्रेण प्राशने शुभम्॥ विशेषमाह॥ गुरुः॥ शुक्रार्कयोः क्रमाद्घाती सप्तमाष्टम
धर्मगा॥ भोज्यभोक्तृनवत्वे तु सर्वदा मरणप्रदा इति॥ भोग्यमन्नं गोधूमादि तस्य नवत्वे नवं भक्षणीयत्वे सति भोक्तृ
रन्नप्राशनकर्तुर्वा लग्नं नवत्वे सति शुक्रः सप्तमः भौमो धर्मः बुधो नवमः एते ग्रहा मरणप्रदा इत्यर्थः॥ मैत्रेति। अनु
राधाशतभास्वातीजन्मनक्षत्राणि केचित् प्रशस्तं वदंति। श्रीपतिना अनुक्तत्वादिति भावः॥ जन्मनक्षत्रनिषेधो गु
रुणोक्तः जन्मर्क्षे कर्मनक्षत्रे आधानर्क्षे च वर्जयेत्॥ कर्णवेधं तथा क्षौरं पद्दुरकर्मान्नभोजनमिति॥ तत्रान्नस्य भोज
नमिति कृत्वल्पा वार्षिकनवान्नभोजनविषयपरमेतत्॥ न पुनर्बालान्नप्राशने परं। तत्र नारदेनापि प्राशस्त्याभि
धानात्॥ तथा च नारदः॥ षष्ठे वै धनचैलान्नप्राशने चोपनायने॥ शुभदं जन्मनक्षत्रं मत्वन्यकर्मणीति॥२०॥ अथ

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ग्रहाणां स्थानवशात्फलान्यनुक्तान्यूह्यानि ॥ श्लो० ॥ क्षीणेंदुपूर्णचंद्रेज्यसभौमार्कार्किभार्गवैः ॥ त्रिकोणव्ययकेंद्राष्टस्थितैरल्पं फलं
महत् ॥१९॥ मिश्राशीपसकरौ चेज्जीवी ज्ञानी च चिररजकः ॥ कुशी चानलोके वातव्याधिमान् भोगमात्रितिः ॥२०॥ क्षीणेंदुस्त्रित्रिकोणे ६
पकेंद्राष्टदशमरणानि ॥२१॥ अस्यार्थः एतेषु स्थितैः क्षीणेंदोरादिभिर्दरणा मिश्रिताशीत्यादिफलं भवति ॥ यथा राशिस्थाने वस्थितः
क्षीणश्चंद्रः श्लोकेन दानप्राशनकदाली मिश्राशी दरिद्रः स्यात् ॥ पूर्णश्चंद्रः श्लोकेन दाज्योतिष्टोमादियसकृत् ॥ गुरुश्चेद्दीर्घजीवी
बुधश्चेज्ज्ञानी भौमश्चेत्स्वितरजकः ॥ चिरकृतादृगस्यात्सो चिररजकः ॥ अर्कश्चेत्कुशी ॥ अर्किः शनिश्चेत् ॥ अन्नाभावसंबंधीके
भौत्रलोकैराः ॥ कालिप्रधानो व्याधिर्बीनप्रधानो व्याधिः ॥ एनौ लिप्ते यस्यासौ अनलेके वातव्याधिमान् स्यात् ॥ राहुकेतौ
रप्येतदेव फलं ॥ शुक्रश्चेद्भोगमाकृ स्यात् ॥ क्षीणपूर्णचंद्रयोर्लक्षणमाह ॥ वशिष्ठः ॥ संपूर्णेनुभयार्कस्यो मध्येंदुपूर्णसं
सकः ॥ विनष्टे न्यूनमयार्कस्यो मध्ये सो क्षीणसंज्ञकः ॥२२॥ इत्यन्नप्राशनं ॥ अथ भूम्युपवेशनं वसंततिलकेनाह ॥
श्लो० ॥ पृथ्वीं वराहमभिपूज्य कुजे विशुद्धेऽरिक्ते तिथौ व्रजति पंचममासि बालं ॥ बध्वा शुभेह्नि कटिसूत्रमथ ध्रुवेंदु
ज्येष्ठर्क्षमैत्रलभैरुपवेशयेत्कौ ॥२३॥ टी० ॥ कुजे विशुद्धे भौमबले सति रिक्तावर्जिते तिथौ पंचममासि व्रजति लग्ने
सति शुभेऽह्नि शुभवारे तथा शुभवर्गे ज्याप्तानुराधालघुनक्षत्रे रूपवलक्षिते काले कटिसूत्रं पट्टसूत्रादिनिर्मितं कटिस्य

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

लेवध्याकौएयिब्धांकालमुपवेशयेत्॥ मंत्रपाठपुरःसरं उपवेशनात्पूर्वे संस्कारं कुर्यात्। मंत्रश्च ममपुराणे॥ यैतलंवसुधेदे
विसततसर्वेगतं शुभे। आयुःप्रमाणं सकलं निहितहरिप्रिये॥ अचिरादायुषस्तस्य येके चित्परिपंथनः॥ जीवितारोगवि
नेषु निर्दहस्वाचिरेण तान्॥ धरिएयं शोषभूता त्वं मानस्तु मम धियः स्वहि॥ कुमारं पाहि मातस्त्वं ब्रह्मा तदनुमन्यतां॥ त
स्योपवेशनं कृत्वा भूमौ ब्राह्मणभोजनं॥ ततः कृत्वा ततः कार्यं मुत्सवं पूर्ववद्विज इति॥ उक्तवोधौ राजमार्तंडः। इदं
कन्यापुत्रयोः साधारणं विशेषभावात्॥ इतिभूम्युपवेशनं॥ अथ जीवकापरीक्षां भूम्युपवेशनकालस्य वशात्तिस्या
ह॥ श्लो०॥ तस्मिन्काले स्थापयेत्तत्पुरस्तात् वस्त्रं शास्त्रं लेखनीं पुस्तकं च। स्वर्णं रौप्यं यच्च गृह्णाति बालस्तैस्तैराजी
वैस्तस्य वृत्तिः प्रतिष्ठा॥ २२॥ तत्र लिप्सितिसपार्थे॥ आजीवो जीवकावात्तोद्वत्यभिधानात्॥ अथ विशेषांन्नकूलमुहूर्त्त
स्तन्यध्याह॥ श्लो०॥ वारे भौमार्किहीने ध्रुवमृदुलघुभैर्विष्णुमूलादितीज्य॥ स्वातीवस्वनुपेतैर्मिथुनमृगसुता
कुंभगोमीनलग्ने॥ सौम्यैः केंद्रत्रिकोणे रिपुभगगमनगैः शत्रुलाभत्रिसंस्थैस्तांबूलं सार्धमासद्वयमितसमये प्रोक्त
मन्नप्राशमेवा॥ २३॥ वार इति। भौमशनिवर्जितेवारे श्रवणमूलपुनर्वसुज्येष्ठा स्वातीधनिष्ठासहितैर्मृदुलघुभैरु
पलक्षिते काले मिथुनमकरकन्याकुंभवृषमीनानामन्यतमे लग्ने सौम्यग्रहैः केंद्रत्रिकोणगतैः। अशुभग

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

162

८३ गनभैः॥ पापग्रहैः॥ अथैकादशतत्तीयगैः सार्द्धमासद्वये समये बालस्य तांबूलदानं प्रोक्तं॥ वा ग्रथवा ग्रन्नप्राशने ग्रन्नप्राश
नसमये प्रोक्तम्॥ २२ इति तांबूलभक्षणं॥ अथ कर्णवेधमुहूर्त्तं स्रग्धरयाह॥ श्लो॥ हित्वैतांश्चैत्रपौषावमहरिशयनं जन्म
जन्ममासं च रिक्तां॥ युग्माब्दं जन्मताराम्रतु ६ मुनि ७ वसु ८ भिः संमिते मास्यथो वा॥ जन्माहात्सूर्यभूपैः परिमितदि
वसे ज्ञेज्यशुक्रेंदुवारे। ओजाब्दे विष्णुयुग्मादितिमृदुलघुभैः कर्णवेधः प्रशस्तः॥ ३ इत्यन्वयः॥ हरिशयनं ग्राषाढ
शुक्लैकादशीमारभ्य कार्त्तिकशुक्लैकादशीपर्यंतं। जन्ममासं यस्मिन् चांद्रमासे वैशाखे जन्म स जन्ममासः। कै
चिदारभ्य जन्मदिवसेषु वत्रिंशद्दिनं भवेत्॥ जन्ममासः स विज्ञेयो गर्हितः सर्वकर्मसु॥ इति लक्षणलक्षिते
वर्जयेत्॥ रिक्ता युग्माब्दं समवर्षं जन्मतारां प्रथमदशमैकोनविंशतिकां च हित्वा। सप्तमिति ६ मुनि ७ वसु ८ भिः संमि
ते मासे षष्ठसप्तमे अष्टमासेषु। अथो वा जन्मदिवसात्सूर्यैर्द्वादशभिर्भूपैः षोडशभिः परिमिते दिवसे सोरसावने बु
धगुरुशुक्रचंद्रवारे ओजाब्दे विषमवर्षे विष्णुयुग्मं श्रवणधनिष्ठे पुनर्वसुमृदुत्रिमृगरेवतीचित्रानुराधाः॥ लघुनि
हस्ताश्विपुष्याभिजितः एतैर्नक्षत्रैः कर्णवेधः प्रशस्तः॥ २४॥ अथ लग्नशुद्धिं कर्णवेधे स्रग्धरयाह॥ श्लो॥
संशुद्धे मृत्युभवने त्रिकोणकेंद्रत्र्यायस्थैः शुभखेचरैः कवीज्यलग्ने। पापाख्यैरस्त्रिसहजायगेहंस्थै लग्नस्थे
८३

त्रिदशगुरौ शुभावहः स्यात् ॥ ४७॥ १०॥ सप्तमभवने संशुद्धे ग्रहरहिते शुभैस्त्रिकोणकेंद्रगैः आयस्थैः ३॥ ११॥ सप्तमिः कवी
ज्यलग्ने वृषतुलाधनुर्मीनाख्ये पापाख्यैः पापग्रहै रहिते सहजाय ३।११। गेहसंस्थैः ॥ गुरौ लग्ने सुतिकर्णवेधः शुभा
वहः ॥ अथ प्राद्धपूर्तिमुहूर्तिः प्रसंगात् । विधिरन्वे ॥ अवेदनसौरेण शिशोः समांतवार्त संस्थाप्य च जन्मधिष्ण्ये ॥ कृत्वा पु
पुण्याहवृद्धिकरे चक्रमेवध्वा चव स्त्रसुवर्णे सप्ते ॥ तत्र स्वेडन्हृत्ये मर्गः ॥ उदयव्यापि जन्मर्क्षे तस्माद्गृह्णंतु जन्मतः
संगवव्यापि चेत्पुण्यं हैं तस्माद्गृह्णंतु जन्मतः ॥ संगवव्यापि स्वेडर्क्षे तत्र जन्म शुभंकरं ॥ दक्षिणायासु जन्मतिथावव पूर्त्ति
कुर्वेति ॥ ४५॥ अथ चूडाकर्ममुहूर्तविवृद्धेरग्निषेधकं च कालमाहुस्तग्धरयाह ॥ श्लो० ॥ मौंजीबाणांबुप्रतिष्ठापरिण
यदहनाधानगेहप्रवेशा ॥ चौलं राजाभिषेको व्रतमपि शुभदं नैव याम्यायने स्यात् ॥ नो वा बाल्यास्तवार्धे सुरगुरुसि
तयोर्नैव केतूदये स्यात् ॥ पक्षं चार्धं च केचित् ज्ञाहितिलमपरे यावदीलांतरुच्ये ॥ ४६॥ मौंजी बाणादेवाः प्रवुनलं नलरा
ज्ञापतयोः प्रतिष्ठा उत्सर्गः परिणयो विवाहः ॥ दहनाधानमन्याधाने गेहप्रवेशो गृहप्रवेशः चौलं प्रसिद्धं राजाभिषे
कः ॥ व्रतमुपनयनं इदं सर्वं याम्यायने शुभदं न स्यात् ॥ अथ केतूदये धूम्रकेतोरुदये पितृवौल्यं शुभं न स्यात् ॥ चंडप्र
रः ॥ केतोरस्तादिनादूर्ध्वं समाहमंगलं त्यजेत् ॥ यावत्केतूदयस्तावदशुभः समयो हि सः ॥ अत्र केचित्केतूदये ज्ञा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तेसति यद्वल्लंपंचदशादिनानिजंहत्तिवर्जयेदिति॥ हृद्रः बोऽयंबल्लरात्रप्रमदः कैश्चित्समुदितःशौरवीति॥ केचित्तुपक्षोत्तरेऽप्य
ईपहार्द्वसततद्दिनानिकेतूदयानंतरंसप्तदिनानि इहमपितत्रैवकेतूदयेसप्तदिनानिचोर्द्धं विवाहयात्रादिषु गर्हितानि शेषाणि
प्रमाणिनूनवदंतिदेवपद्मभुखाः मुनींद्रातमितिश्रुपदे आचार्यैस्तुकेतूद्याः दिशांयावद्दर्शनं यज्ञहनि॥ तद्गेन केतोर्हि
त्रिचूडेनामहाकालकादावतिदुष्टफलेदृष्टव्यं॥ तेषांलक्षणमाह॥ गर्गः॥ त्रिशिखश्चाश्वचितारा श्वेतरक्तलोहितनरसमयः॥
प्रायस्मानूतरामाश्रास्यंतेनित्यमेवहि॥ वर्षेतुपक्षदर्शनेकेतूदयोत्रिशिखिर्दृदस्पृक्॥ तद्गते ब्रह्मपुत्राख्ये केतौ तेये॥ ज्योतिर्नि
बंधे॥ केतोरस्तदिनादूर्ध्वंसप्तरात्राणिवर्जयेत्॥ ब्रह्मपुत्रो ध्रुमेवर्जेद्वृत्तेयात्राचमंगलं॥ तल्लक्षणमाहवाराहः॥ ब्रह्म
सुतएवनिशिखोवर्णैस्त्रिभिर्युक्तानकरः॥ अनियतदिवसप्रभावोविज्ञेयोब्रह्मदंडाख्यइति॥ अथप्रसंगाद्गुर्वादित्य
वार्धकयोर्दिनसंख्यामनुष्टुभमाह॥ श्लो०॥ गुरुःपश्चान्भृगोर्बाल्यंत्रिदशाहंचवार्धके॥ पक्षंपंचदिनेतेतेद्वेगुरोः॥ पक्षम
प्यस्तके॥ र०मा०टी०॥ भृगोःगुरुःपूर्वस्यांदिशिउदितस्यपश्चिमदिश्युदितस्यचापश्चात्संस्थाप्येत्रिदशाहंबाल्यत्वंस्यात्॥ पूर्व
स्यांत्रिदिनंपश्चाद्दशादिनानिचपुनर्भृगोर्वार्धकेपूर्वस्यांमासंपक्षंचदशादिनानि उदयेकथिते॥ र०॥ अथापरमिते
नबाल्यवार्धकेचानुष्टुभमाह॥ श्लो०॥ तेदशाहंद्वयोःप्राकेकेचिन्तसप्तदिनंपरैः॥ त्र्यहंत्वात्ययिकेप्यन्येरर्धाहंचत्र्यहंवि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

धौ॥२०॥ नेदशाहमिति॥ द्विविधमेतत्काद्वयोगेदूषुक्रयोस्तेवात्स्वार्द्धके दशाहं दत्तदिने प्रोक्तं॥ केचित्तु ग्रपवैस्तु सप्त
दिने वा बाल्ये वार्धके प्रोक्ते॥ वरं त्वानपथिके काव्ये स्याव्रतं भावः प्रत्ययः प्रयोजनमस्येति त्र्यात्मायिकं॥ तस्मिन्नुल्लग्नांत
रामावेसति॥ अतिकालस्ववरो दत्तपदेशायाः कन्यायावाय यासंभवेदशा१० सप्त७ त्रि३ दिनानि वर्ज्यानि नात्यये स
र्थैः॥ अपदेशाभेदेन वाच्यवस्था॥ गर्गः॥ प्राक्संवत्सराद्वालो विध्येद्दशा वेति षुमासराचे॥ वेगेषु हृणेषु चवर्द्धये च यो
वेषु देशेषु त्रिदिने निषिद्धं॥ वेदस्य विशेषमाह॥ प्रद्योह मिति॥ द्विधा स्तेवात्स्यवार्द्धके क्रमेण दशाद्यहं च भवतः॥ बा
ल्यमहद्दिने वार्धके त्रिदिने वेदस्येत्यर्थः॥ उमे च वशिष्ठेन॥ दूहत्वमिंदोस्त्रिदिने दिनार्द्धं वा लत्वमल्पत्वमहद्दयेवाथे
नोक्तमेकं त्रिदिवसे शिशुत्वमित्येतद्दिदोस्तदयुक्तमेवेति॥ कश्यपेन बालोपो दुस्थम दाशोक्तः॥ दूहदृष्टेः स्त्रियं दृति
पातेहतिप्रत्ससमागतः॥ यतस्तमितरश्रिमत्वाद्बालोपि शुभदः शाखीति॥ अनपव्रत संपूर्णायां प्रतिपदि द्वितीयायां प्रातये स्रोप
वीतादि के शिशूः कुर्वेति॥२०॥ अथ चौलमुहूर्ते स्रग्धरास्यो द्वतां व्याममाह॥ ऋतो॥ चूडावर्षात्तृतीयात्प्रभवति विषमेष्ट
घटिकार्केषष्ठी पर्वोनहि विचौ गेहगायनसमयेज्ञे दुस्तकरभ स्कान्नौ॥ वारेलग्नां शयोश्चास्वभनिधनतनौ धनेस्तुछिद्रशुक्रे
शाक्रो यैते विंनेत्रै मेंदु चवरलघुभेयायबलस्मिश्रपायैः॥२१॥ चूडेति॥ हीणेति॥ तृतीयाद्वर्षादिति कल्पप्रलैवपंचमीते
न गर्भाधानकालाद्वा तृतीये वर्षे पंचमे चूडाकर्म प्रभवति॥ कुतं शुभोदकेम वत्स्यर्थः॥ गुरुः॥ तृतीये वेंदुशिशोर्ग

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

८५ मोजन्मतो वा विशेषः ॥ चैव चमे सप्तमे वापि स्थिताः शुभे षष्ठे वा सम मिति ॥ मनुमाष्टमवर्जे मध्ये कौ च उक्रमे द्विजातीनां स 166
वैवासेवधर्मतः ॥ प्रथमेऽब्दे तृतीये वा कर्तव्यं श्रुतिचोदनात् ॥ अत्र बहुकालो कौयथा ग्रस्वब स्यो त्वगते विशेषकालान्
कौनुसमवलत्वात् सर्वेषां विकल्पः ॥ अथेति ॥ अष्टाइनी अर्कौ द्वादशीद्विरिक्ता अमावास्या प्रतिपत् ॥ वसीयवर्णो पूर्वी का
नि चतुर्दश्यष्टमीसा दीनि ॥ एतैस्त्रिर्नरहिते विह्वि ॥ गुरुक्षणग लग्नहो चित्तोदये ॥ विधारंमेवृतो देशनोहार चैव विशेषतः
गलग्रहेन कर्तव्यं च दिष्टे शुक्रजीवतमिति ॥ विचैचैचै नरहिते उनरायणे चूडा स्यात् ॥ शुभाशुभ प्रक्रवणे कोजन्म
मासे निषेधो ज्ञापि ध्येयः ॥ तथा शुभग्रहवारे लग्ने शायेष्वे लिसो अग्रहाणेवारे होम्यातो लग्नेतेषामेव नवांशे
चूडा स्यात् ॥ पापग्रहाणे वारे पिवि प्राणं तुष्टमोरवि ॥ लग्नपाणे तुस्स्तु विरुश्रू द्राणांशानिः शुभ इति प्रयोग
पारिजातोक्तेः ॥ तथाष्टमा निधनतनौ मे लग्नं राशिस्थस्य मेष्टगाष्टां निधनमष्ट लग्नेन तत्र विधते यस्मिन्स्तनो च नेम
जन्मराशिमष्टमलग्नरहिते लग्ने चूडा स्यात् ॥ तथाने धने ष्टमस्थाने शुद्धि युक्ते शुक्र व्यतिरिक्त सर्वग्रह रहिते लग्ने
चूडा स्यात् ॥ अष्टमस्थाः ग्रहाः सर्वेनेष्टाः शुक्र विवर्जिताः शुक्रस्तु निधने चौले सर्वसंपत्कारकः ॥ शिशोरिति ॥ यारा श
शेलकः ज्येष्ठायुक्ते रनुराधारहिते मृदुचरलघुमे द्वादशानहस्तैः ॥ अथ लग्नबलं ॥ एकादशाष्टतृतीयस्थानस्थैः पाप(
ग्रहैः सन्दिः ॥ श्लो० ॥ क्षीणचन्द्र कुजसौरिभास्करैर्मृत्युरस्त्रमतिपंगुताज्वराः ॥ शुक्रमेणबुधजीवभार्गवैः केंद्रगैस्त

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

शुभमिच्छतात्वया ॥ ३० ॥ टी० ॥ नवपाहीणचंद्रभौमशनिसूर्यैः केंद्रस्थितैः क्रमेण पयासेध्यमृत्युः शस्त्रान्मृतिः पंगुतास्वंजनत्वे
ज्वरः ॥ एतानि फलानि स्युः बुधादिभिः शुभैः खावत् ॥ वशिष्ठेन लग्नादि विषये विशेष उक्तः ॥ मेषे दुर्गस्थी नग्रेंदुश्चक्रेशिके व्य
संनेभवेत् ॥ राजबाधा च धनुषि शुभकुले न दुष्यति ॥ क्षिप्रधात्रजन्मले घोपैः पीड्यते मरणान्वितः ॥ हौरे मत्यौ घटे लग्ने शु
भकुले विसहतः याम्यं मेषाश्वे हौरे मृत्युः स्याम् भूमिजेन वा ॥ शुक्रे सौख्यविनाशः स्यान्नो दशमगक्षपाने कृतः ॥ इति ॥ ल
ग्नेत्रुडिविशेषमाह ॥ गुरुः ॥ भृग्वात्मिर्षितिलक्षुपोह्मानिष्ठबिलादित्यपुष्याभं ॥ सौम्य चित्रे नव शौरे उत्तमा नव मारकाः ॥ श्री
एषु नक्षत्राणि आयव्ययरोहिणीवारुणं तथा ॥ शौरे घनिष्ठामः प्रोक्ताः शोधकाद्दमागर्हिता इति ॥ हौसादिभुजन्मलग्ने शुभमा
हा ॥ मनुः ॥ कृत्तिकापाण्योर्शौरं च विवाहः प्राशनं तथा ॥ मानुषे चैव नीचे च शौरं नैव प्रशस्यते ॥ जन्मालग्ने सति से भवेद्वर्ज्य
मित्यनयोर्व्यवस्था च पुनरिच्छतारयाओ विम्रकरणे कथा चूडा स्यात् ॥ केशवमातरं ते पुरे मारल पुत्रे पुरी महिं षक्रादि तिं
स्मरतां क्षौरविधौ भवति कल्याणमिति ॥ ३१ ॥ अथ सगर्भायां संस्कार्यस्तु विशेषवक्ष्यमाह ॥ श्लो० ॥ पंचमासाधिके
मातुर्गर्भे चौलं शिशोर्न सत् ॥ पंचवर्षाधिके स्येष्टे गर्भिण्यामपि मातरि ॥ ३२ ॥ संस्कार्यमातुर्गर्भे पंचमासेभ्योधिके
सति चौले शुभं न स्यात् ॥ पंचमासेभ्यः पूर्वे चौलं शुभमित्यर्थः ॥ गर्भे मातुः कुमारस्य न कुर्याच्चौलकर्म च ॥ पंचमा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

168

८६
मु.टी.

सादधः कुर्यादस्तऊर्ध्वं न कारयेदिति वसिष्ठोक्तेः ॥ अस्यापवादमाह ॥ पंचेति ॥ उल्लोपितं पंचवर्षं स्यात् शिशोर्मौंजी तरिंग मर्जि एकामपि
कारयेत् ॥ सहोपनीत्या कुर्यात् ॥ स्त्री गर्भवत्याः सूतिकायाः स्तनोपेतो लादि नाचरेत् ॥ ज्येष्ठापत्यस्य न ज्येष्ठे कै … मार्गे वि
नेष्यते ॥ तदाह शौनकः … इति ॥ अथ तनुपंचक … विदितः ॥ सर्वापवादकत्वात् ॥ अथ चौले ता
राबलमावश्यकमित्युक्तं नक्षत्राणां शुभाशुभवारं शालिन्याह ॥ श्लो० ॥ ताराद्दोषे केंद्रे त्रिकोणे केंद्रगे होरं स्यात् सौम्य मित्र
स्ववर्गे सौम्ये मे शुभे शोभने दुष्टतारा … होरया … ॥ २१ ॥ दुष्टताराया मपि … त्रिकोणे केंद्रगे त्रि
कोणे वा सति होरस्तत् ॥ वा सौम्य मित्र स्ववर्गे सौम्या … केंद्रे सति ॥ अपस्खले … होरं शुभे स्यात् ॥ सौम्येति
सौम्य मे … केंद्रे सति स्वस्वगोचरे … शोभने सति दुष्टतारापि होरया … शोभना समीचीना
… ॥ २२ ॥ अथ चौले विशेषमनुष्टुभाह ॥ श्लो० ॥ स्त्री गर्भवत्याः सूतिकायाः स्तनोपेतो लादि नाचरेत् ॥ ज्येष्ठापत्यस्य
न ज्येष्ठे कै … मार्गे पि नेष्यते ॥ स्त्री गर्भवत्यां … रजस्वलायाः ॥ तथा सूतिकायां … स्तनोपेतो लोपनय
न विवाहादिकृत्यं बालस्य बालिकाया वा न चरेत् ॥ न कुर्यात् ॥ उक्तं च ॥ प्रचेतसा ॥ यस्य मौंजी लिके कृत्ये न तस्य मा
ता रजस्वला ॥ तदा समस्तु माप्नोति पंचमं दिवसं विनेति ॥ विवाहोत्सवकार्येषु माता चेद्वै रजस्वला ॥ वेघ …

८६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

जायते तत्र न बाधोः पाणिपीडनेऽ इति ॥ ज्येष्ठापत्यस्याद्यगर्भसुतस्य कन्यकायाश्च शुभकृत्यं चौलादिकं ज्येष्ठमासे न भवति के
श्चिदिति ॥ मार्गशीर्षे विकैश्चिदाद्यैर्नाद्यगर्भसुतकन्ययोर्मङ्गलकृत्यं चौलादिकं नेष्यते ॥ भारद्वाजः ॥ मार्गशीर्षेन्तपाज्ये
ष्ठे क्षौरं वरिणपदत्ते ॥ आद्यगर्भदुहितोश्च यत्नेन परिवर्जयेत् ॥ २५ ॥ अथ सामान्यतः क्षौरमुहूर्ते तन्निषिद्धकाले च शा
र्दूलविक्रीडितेनाह ॥ श्लो० ॥ दंतक्षौरनखक्रियात्र विहिता चौलोदिते वारभे पातेप्यारवीन्विहाय नवमं घस्रं संध्यां तथा
रिक्तां पर्वनिशां निराशनरणग्रामप्रयाणोद्यतैः ॥ स्नाताभ्यक्तकृताशनैर्न हि पुनः कार्यं हितप्रेप्सुभिः ॥ २६ ॥ टी०
दंतेति ॥ चौलोदिते वारभे नक्षत्रे दंतक्रियाद्यर्थे प्रादिकाः क्षौरक्रिया विहिता ॥ निषिद्धकालमाह ॥ पातं भौमेति ॥ पातं ग
ण्डसूर्यस्यावलंब्य पातेति: शनिः शनिभौमवविवारौ तन्नवत्कान्तपानवमं घस्रं यदि ने क्षौरे कृते तन्नो नवमदिने क्षौरं न कार्यं त
था संध्यां प्रातः सायंकालौ विशाय तथा रिक्तां पूर्वोक्ता तिथिनिशा रात्रिं च विहाय ॥ अथाधिकारिणः ॥ हितप्रेप्सुभिरनाह
श्रीहितमिच्छद्भिः नरैः क्षौरक्रिया न कार्या के निरासनैः आसनरहितैः रणः युद्धं ग्रामः प्रयाणं यात्रा एतदर्थमुद्यतैः स्नाता
भ्यंगैः स्नाते अभ्यक्तैः कृततैलाभ्यंगैः कृताशनैः कृतभोजनैः सुवर्णाघृतं कार्यमपि तैरपि ध्येयं ॥ अथ विशेषमंजु
भाषिण्याह ॥ श्लो० ॥ ऋतुपाणिपीडमतिं बंधमोक्षणेषु रकर्मचद्विजनपाज्ञया चरेत् ॥ शववाहतीर्थगमसिंधुमज्ज
नक्षुरमाचरेन्नखलु गर्भिणीपतिः ॥ २७ ॥ कृतौपसेतपापाणिपीडने विवाहस्तत्रस्य प्युक्कमो दीक्षते मातापित्रोमरणे

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

१७०

६७ वेधे मोक्षणे काले वक्ष्ये मोक्षणे हिज्जागयाग्रालग्नात्पादुशेषियावेन लग्नादे सौरं च वदे तु कुर्यात्॥ अन्यच्च॥ राजकार्ये विपुलकालं न
तनो तूपजीविनां॥ श्रमसुरोम नवछ धेदेनानसकाल विशेषो धनमिति॥ अथ सावेति॥ शाववाहःसनकवरनेनीयेगमनंतीथे
यात्रापलसहणत्वाहिदेशागमानमिति॥ सिंधुमज्जनसमुद्रस्नानेसौरमेलापिकमीणिनाववेत्॥ उक्तंच॥ सिंधुस्नानेदु
मछेदंवपनेप्रेतवाहने। विदेशगमनेचैवनकुर्यात् क्षौरिणीपतिः॥ राजाधागीपुरेधीमातापित्रोरनुजीवितः॥ मेडनंसर्व
तीर्थेषु नकुर्यात् क्षौरिणीपतिः॥ सावंश्चसक्रम मासाद्रूर्ध्वं चान्यत्रवेदविद्॥ ५॥ अथ राज्ञां क्षौरविशेषसवेषावस्मेन
नक्षत्राणि च भुजंगप्रपातेनाह॥ श्लो०॥ नृपाणां हितं क्षौरमेषमस्वकमे दिनपंचमे पंचमसत्वोदयेवा॥ बडगिनास्त्रिमेत्रो
रुकः पंचविश्यो ऽकनो ध्रुवमासौरकं न्यस्तुमेति॥ २६॥ नृपाणां पंचमे दिने क्षौरमेषमस्वकमेकार्यं॥ उदयप्राछेनतत्रन
क्षत्रस्वामिनोमुहूर्ते॥ लघाचवर्ग॥ क्षौरकर्मणि मन्हिशानीपंचमे पंचमे हनि॥ कर्तव्यं क्षौरमतोन्यथापवातन्मुहूर्तेके इ
ति॥ उदयलेननुकारहयधव्याख्यानानवसरे॥ अस्मोदये ऽस्य क्षौरमस्योदयेलग्नेइति व्याख्याने यथासेवलग्ने
त्रिंशागलकं॥ तत्रयास्ययोदश भागविंशतिकलाधिकायावलाकालेन मेषलग्नेउदयं याति तावदश्विनी
नक्षत्रमुदयं याति॥ तदंतेन कलावेतर वो भागावतकालेनोदयं यातितावद्भरणीत्युदय इत्यनेनन्यायेन सर्वेषां
नक्षत्राणामुदयो ऽस्ययः भातरणं व्याकुर्वते॥ यस्मिन्काले उदयक्षितिज संबंधः संपद्यते तस्मिन्समये मारभ्य यावन्नक्ष ६७

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

रणाउदयाद्विलिप्ताः सवें घ्नः नदनेनतरे यावत्कालाः संगप्राप्तिन्यायुदयउच्यते गावेंसमुदयलग्नहर्षोशो तिरास्यहाणेतमागे
णयावाला मिष्ठकाल संप्रागछेन्लग्नतलग्नहत्तोदयदतिनिःक छोर्थः ॥ घडगनिदिति ग्रहनिकत्तिकासोरावृत्वा उदारेकति
कायस्यस्य क्षीणि नापुनुराधाश्वस्याश्लेषाकाः रोहिण्यो यस्य। जेहयपिन्या गणिमया यस्य चत्वारो ध्रुवमण उत्तराफाल्गु
ण्यो यस्य स एला ह्याः हौरकलश्वहृतोवदोनतरेमस्तुमेतिप्राप्नोति॥ वसिष्ठः॥ श्रवणाद्धर्सः पितृपंकस्वाघडगनिधिष्ठ्यस्य
रथेमहः॥ त्रिमेचमपचजसनिमोषिह्नोमीनरोदान्त्रिधनेराज्ञः स्यादिति॥४६॥ इति होरा॥ अथ प्राप्तकालत्वादक्षरारंभमुहूर्त्तप्रपंच
नामवृत्तेनाह॥ श्लो०॥ गणेशविष्णुवाग्रमाः प्रपूज्य पंचमाब्दके तिथौ शिवार्कदिक्द्विषट्शरत्रिके रवावुदक्॥ लघुश्रवोनिलांत्यभादिती
शतक्षमित्रभे चरोनसत्तनौ शिशोर्लिपिग्रहः सतांदिने॥४७॥ वाक् सरस्वती रामा लक्ष्मीः एता देवताः प्रपूज्य पंचमे वर्षे सति शिव
एकादशी दशमी द्वितीया षष्ठी पंचमी तृतीया आसामन्यतमे तिथौ रवौ उत्तरायणे सति। तथा लघुनक्षत्राणि हस्ताश्विपुष्याः श्र
वणः स्वाती रेवती पुनर्वसुः ईशः आर्द्रा तक्ष चित्रा मित्र अनुराधा एषां नक्षत्राणामन्यतमे नक्षत्रे सति॥ तथा सत्सौम्यात्यां दिने तथा चर
राशयलग्नद्द्विते भूमसप्तमीकेन्द्र अमिभूनकेन्याः अनुमीनामन्यतमे लग्ने सति शिशोः लिपिग्रहेऽक्षरलेखन प्रारंभः कार्यः॥४७
अथ विद्यारंभमुहूर्तप्रपंचचामरेणाह॥ श्लो०॥ मृगात्कराच्छ्रुतेस्त्रयेऽश्विमूलपूर्विकात्रये गुरुद्वयेऽर्कजीववित्सितेऽह्नि षट्शरत्रि
के शिवार्कदिग्द्विके तिथौ ध्रुवांत्यमित्रभे परैः शुभैरधीतिरुत्तमा त्रिकोणकेंद्रगैः स्मृता॥४८॥ मृगात्त्रये हस्तात्त्रये श्रुतित्रये

अश्विन्यां मूले पूर्वात्रये गुरुकवेर्बुधस्य सौम्यवारेषु ॥ न पापास्पृष्टे गुरुबुधशुक्राणां दिने । लग्ने पापा वंशे पंचम्यादितिथिषु शुभैः केंद्रत्रिकोणगैः ॥
समिः ॥ अधीतिरिति शुभा स्मृता । अधीतिरध्ययनं पदैः ॥ धनुर्विद्यायां चित्रमेवाधीतिः । शुभा प्रोक्ता इदं च धनुर्विद्याविषयमिति केचि
कोक्तेः विद्यारंभे श्रवणत्रये वाचारने महेशहस्तादि श्रवणस्वात्यादि श्रवणस्वेकशंपाप्रोक्तत्वात् ॥ ३० ॥ इति विद्यारंभः ॥ अथ व्रतबंधं
धः इति विंशतिपद्यैः प्रोच्यते इति शेषः ॥ तस्य त्रिविधः कालो नित्यः काम्यो गौणश्च क्रमेण तमाह शार्दूलविक्रीडितेनाह ॥ सं॰ ॥ विप्राणां
व्रतबंधनं निगदितं गर्भाज्जनेर्वाष्टमे ॥ वर्षे वाप्यथ पंचमे क्षितिभुजां षष्ठे तथैकादशे । वैश्यानां पुनरष्टमेप्यथ पुनः स्याद्द्वादशे
वत्सरे कालेथ द्विगुणे गते निगदिते गौणं तदाहुर्बुधाः ॥ ३१ ॥ विप्राणामिति । गर्भादिनमारभ्याष्टमे सौरे वर्षे अथवा जन्मतः सत्यति
दिनात्सौरवर्षे अथवा जन्मतः सत्यतिदिनात्सौरवर्षेष्टमे सति विप्राणां व्रतबंधनं निगदितं ॥ अथ काम्यं विप्राणामिति वा गर्भा
ज्जनेर्वा पंचमे वर्षे काम्यं एवं क्षितिभुजां गर्भाज्जनेर्वा षष्ठे काम्यं । गर्भाज्जनेर्वा एकादशे सौरवर्षे नित्यं च वैश्यानां पुनस्त
थैवाष्टमे काम्यं तथा गर्भाज्जनेर्वा द्वादशे नित्यं ॥ काम्यः ॥ आधानं दशमे वर्षे गर्भे लोकावर्जन्मनोः । स्नातामे कादशे मौंजी
बंधने द्वादशे विशामिति । अत्र फलान्यवगम्यत्वात्काम्यता ॥ ये तीनसो ॥ नागर्भ पंचमे व्रतबंधनमुक्तं ॥ गर्भपंचमे बालक
मुपनयेदिति । गर्भाष्टमेष्टमे चव्वा त्रियविशो... गर्भादि संख्या वर्षाणामिति स्मृतेश्च ॥ आपस्तंबसूत्रे गर्भाष्टमेषु
ब्राह्मणमुपनयीत गर्भैकादशेषु राजन्यमिति ॥ वक्तव्यास्तथानुपयसा गर्भवसंतमम् आष्टमे क्षत्रिये त्वितिवर्तितन्यत्रस्था नात्रे

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

173

याणमपि निरस्य कालतल एव गर्भैकादशोऽधिकमा बधि ब्राह्मण्ये एतत्सत्त्व्याख्या ख्यापि विविधयं ध्येयं ॥ अथ गौणकाल उच्यते ॥ विप्रादि
ते प्रोक्ते । गर्भाज्जन्मतो वा षष्ठमेऽष्टमादिके कालेन । किन्तु द्विगुणे स्वकाले कुलवंधनगौणमाहुः ॥ यथा काले गणस्य षोडशाब्दपर्यंतं गौण
मित्यर्थः ॥ मनुः ॥ आषोडशाद्ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्तते ॥ आद्वाविंशात्क्षत्रबंधोराचतुर्विंशतेर्विशः ॥ अत ऊर्ध्वं त्रयोऽप्येते
यथाकालमसंस्कृताः । सावित्रीपतिता व्रात्या भवंत्यार्यविगर्हिताः इति ॥ ४ ॥ अथ व्रतबंधने नक्षत्रादिकं वसंततिलकेनाह ॥ क्षे
क्षिप्रध्रुवाहिचरमूलमृदुत्रिपूर्वा रौद्रेऽर्कविद्गुरुसितेंदुदिने व्रतं सत् ॥ द्वित्रीषुरुद्ररविदिक्प्रमिते तिथौ च कृष्णादिमत्रिलव
केऽपि न चापराह्णे ॥ ५० ॥ टीका ॥ गार्ग्येण तु प्रतिषेधादिना दक्षिणायननिषेधादुत्तरायणमास शंकुप्रमाणमिति मासा
नामुक्तत्वान्नक्षत्रादिकमेवोक्तं ॥ तत्र बृहस्पतिः ॥ हस्तेऽथ सूर्ये त्रिषु चोत्तरेषु पौष्णे तथा शाक्रभ पुष्यतिष्ये वसुदैवते चापि द्विजातिकाना
मौपनायनं ॥ सावित्रं च मासे पुष्यादिपंचसु ॥ वर्षे गुरौ विशेषेण मनुरप्याह ॥ श्लो० ॥ स्वस्वगृह्योक्तमौंजीबंधकालादूर्ध्वमध्या
धमाः स्मृताः तिस्रः केशांतदेवसैः प्रोक्ता मौंजीनिबंधने । क्षिप्रेति ॥ क्षिप्राणि हस्ताश्विपुष्याः ॥ ध्रुवाणि रोहिण्युत्तरात्रयं ॥
अहिः श्लेषा चराणि स्वातिश्रवणधनिष्ठाशततारकाः पुनर्वसुश्चेत्यर्थः मूलं मृदूनि मृगरेवती चित्रानुराधाः तिस्रः पूर्वाः रौद्रमार्द्रा
एतद्धाविंशतिमेषु व्रतबंधनं सत् अत्र च प्राजापत्यादिषड्दैवमगस्त्यादिषु पंचसु मूलादिदशकेचैव समे त्रैव्रतबंधन
मिति ॥ अर्थो मन्वादिकृत्तिकामघाविशाखाज्येष्ठा सन काप्यमित्यर्थः एतानि सर्वशास्त्रानद्गमेरकाणि प्रायेणोक्ता

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

८९ नि॥ कुविजये ह्यष्टातनारकाखिमृहीना॥ श्रीपतिनिबंधे॥ अश्विनीस्याच्चित्रा मृहस्तेस्वात्यां च भाकमे। पुष्येच पूर्वाफाल्गुन्यां श्रवणेपौ
मु.दी. ष्णएतया॥ वसुवेदाननारामाव्रतबंधः प्रशस्यते॥ मुहूर्तमार्तंडेप्यपि॥ हस्तत्रये दैत्यरिपुत्रयेच शाकेंदुपुष्याश्विनरेवतीष्विति
हस्तेशाकाश्विनीचित्रादितिवसुषोर्घ्येंदुपुष्येंदुपौष्णस्वातिष्वेष्यास्तता॥ सुस्मतस्यनयनेमार्गे वायेंदुनौ दैरितिच॥ अर्केतास्
येंदुपगुरुषु कचेंद्रदिवसेषुव्रतंसत्॥ अथोभौमशनीनिषिद्धौ॥ नारदः॥ आचार्यसौम्यकाव्यानांवाराः शस्ताः शशीनयोः॥
वारौ भौमस्यफलदावितरौनिंदितौव्रते॥ तत्राप्यसोगलस्यबुधस्यवारोवर्ज्यः॥ गुरुलोगतस्यसौम्यस्यवारोवर्ज्यो हिजन्म
नामिति॥ नारदोक्ते॥ द्वित्रिषष्ठितिथिद्वितीयापंचम्येकादशीदशमीसंज्ञास्तुतिथिषुव्रतंसत्स्यात्॥ नारदेनसप्तमीत्रयो
दश्योः प्रागस्त्यमुक्तं तद्वसंताभिप्रायेण ज्ञेयं॥ उक्तंचतेनैव॥ चित्तानुमानवसंतेनकृष्णपक्षेगलग्रहे॥ अपराह्णेचोपनीतः पु
नःसंस्कारमर्हतीति॥ कृष्णादिमेत्ति॥ विहितमासानांकृष्णपक्षस्यादिमत्रिलवकेपंचमीपर्यंतंव्रतंसत्॥ तत्राचतु
र्थीमपिकृष्णपक्षेत्याद्यत्रिभागेशुभदंव्रतेसदेति॥ वशिष्ठोक्ते॥ नचेति॥ त्रिधाविभक्तस्यदिनस्यत्रयोविभागाः क्रमेणपूर्वाह्न
मध्याह्नापराह्नसंज्ञकाभवेति॥ तत्रापराह्णभागेव्रतंनसत्॥ अपराह्णेचोपनीतः पुनःसंस्कारमर्हति॥ नारदेनोक्तेः॥
त्रिधाविभज्यदिवसंतत्रादौदैविकेस्मृते। द्वितीयेमानुषेकार्यंतृतीयेनानुपेतकमिति॥ नारदेनोक्तेः॥ ॥ अथव्रतबंधेल
मान्यतोलग्नभंगयोगप्रमाणिकपाठ॥ श्लो॥ कवीज्यचंद्रलग्नपारिपौमृतौव्रतेधमाः॥ व्ययेबुधार्गवौतपातनौमृतौ

174

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सुतेरवलाः ॥४१॥ टी० ॥ कवोज्येति द्विपो धवेम्मताव छ मम्स्थानेक्ष्युरु गुरु ध्रुवं धवेंद्रलग्नस्वामिनो भवंति। तदाश्च धमामरणकारकाः ॥ 175
गुरुनभागगौ चंद्रमुन्थौ व्यये धर्मो खला पापग्रहाः लग्नाष्टमषष्ठे चंद्रम स्थाने स्थिताश्च धमाः ॥४२॥ अथ सामान्यतो लग्नमनुष्ठाः ॥ श्लो॥
अतवेधे षष्ठ द्विजिनाः शोभनाः शुभाः ॥ त्रिषडायेवलाः पूर्णौ गोक्षे स्यो विधुखलौ ॥४३॥ शुभग्रहाः अष्टमवाः द्वादशस्थान
स्थिता चेत्स्युः न वाद्रात वंधने शोभनाः ॥ खलापापास्तृतीय षष्ठैकादशस्थानस्थाः शोभनास्युः। गोक्षे वेति। पूर्णः अलाप
ती पो विधुर्वृषभ मस्थः कर्केस्य अन्तनो यदि भवेत्तदास्मत शोभनः। भान्यथाः गुरुः॥ चंद्रे लग्ने भिष्ठाल्लस्यान्नुक्षयरोगी
सितेतरे युग्मपक्षे भवेपश्चास्व भेनंगो विशेषतः ॥ इति। कृष्णपक्षस्तु ग्रस्य चंद्रं सदा मन्यो धन्। वर्धमानो पिपिवादृण्यौ श्रुद्धो य
दि विलग्नगा मित्रवेक्ष करोति वृष्णिं लग्नगः क्षयरोगिणमिति। उत्तमस्थ संबोधिनोः पलपोर्दं शास्त्र रतोव्यव स्था स्व ग्रहगतस्तु त
मएवमतहृयो ॥४२॥ अथ वर्णेशशाखेशान् शालिन्याह ॥ श्लो॥ ॥ विप्राधीशौ भार्गवेज्यौ कुजार्कौ राजन्यमासौ बधीशो विशां
चन्द्रः शूद्राणां लग्नं त्यजानांशनिः स्याच्छाखेशाः सुजीवसुक्राररसौम्याः ॥४३॥ टी० ॥ विप्राधीशाविति। शुक्रबृहस्पती ब्राह्म
णाधीशौ। भौमसूर्यौ क्षत्रियाणां स्वामिनौ। डो बधीशः शूद्रो वैश्यानां स्वामी। बुधः शूद्राणां स्वामी। शनिः अन्त्यजानां
चांडालानां स्वामी। ऋग्वेदाथयजुर्वेदः सामवेदो ह्यथर्वणः इति वेदक्रमाज्जीवशुक्रारसौम्याः शाखेशाः स्युः ऋग्वेद
स्य गुरुः। यजुर्वेदस्य शुक्रः। साम्नो भौमः। अथर्वणो बुधः स्वामी ॥४३॥ वर्णेशशाखेशयोः प्रयोजनं वसंततिल

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

८९ मु॰ 176

केनाह। श्लो०॥ शाखेशवारतनुवीर्यमतीव शस्तं शाखेशसूर्यशशिवलेव्रतं स्यात्॥ जीवे भृगौ रिपुगृहे विजिते च नीचे स्याद्वेदशास्त्रविधिना र
हितो व्रतेन॥ ८४॥ शाखेशेति॥ वः शाखाधिपस्य वासरस्तनुलग्ने च वीर्यं बलं तेषु गोचरप्रकरणोक्तग्रहाचवस्थितत्वेन वा बल
वतो व्रते चव्रतबंधे तीव शस्तं॥ यजुर्वेदिनां वेदिनां शाखेश लोगुरुर्वा रोगुरुलग्ने धनुर्मीनांस्थे गुरुबले च सति॥ उपनयनमती
व शुभमेवं सर्वत्र ज्ञेयं॥ नारदः॥ शाखाधिपतिवारश्च शाखाधिपवलं शिशोः॥ शाखाधिपतिलग्नं च दुर्लभं मंदव्रते॥ शा
खेतिग॥ शाखावेदस्वस्येशः स्वामी तुस्मायत्वा वर्णेशोपि ग्राह्यः॥ सूर्यशशि शिशोः॥ सूर्यशशिजीवानां बले सति व्रते सत्स्या तु।
अन्यथा नेत्यर्थः॥ सर्वेषां च गुरौ चेंदुसूर्ये च बलशालिनीति॥ श्रीपतिरुक्तेः॥ जीवेइति॥ जीवे भृगौ च काराच्छाखेशेवा
विजिते शत्रुदेवपराजिते नीचे राशिस्थे च सति व्रतेनानुष्ठिते नसतावेदशास्त्रविधिना वेदाध्ययने शास्त्राध्ययने विधिर्नित्यने
मित्तकर्मतस्मात् कर्मानुष्ठाना रखपरोसमाहारद्वंदरहितो व्रती स्यात्॥ वसिष्ठः॥ शाखेशगुरुशुक्राणां मौढ्ये वा लेखचे
कर्षके॥ नैवोपनयनं कार्यं वर्णेशे दुर्बले सतीति॥ तन्न मौढ्ये बुधयोरस्ते सामगा पर्व एण्यास्व नोरूपनयनादिनवती
ति तत्वं॥ तत्र नीचादयवस्थितत्वे विप्रा खेशादेः परिहारमाह॥ वसिष्ठः॥ शाखनीचाधिशत्रुस्थे स्वांशे कास्त्वोच्चभावगे॥ शा
खेशे वा गुरौ शुक्रे च नीचफलमश्नुत इति॥ शुक्रस्य षाशुराशिस्थत्वे च व्यर्थे केदाचित्संभवति॥ नीचगत्वे शरदि वे
रुपमुपनयने दिति वेशपोपनयने संभवतीति ध्येयं॥ ८५॥ अथ जन्ममासादेः प्रतिप्रसवमाह॥ श्लो०॥ जन्मदे मास

८९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

जन्ममासतिथिधनुष्याद्यगर्भे विषयः शुभिपक्षेऽप्याः । विप्राणां नृपाङ्कानां मिति विशेषोऽक्ते राधगर्भोनाद्यगर्भलाधायशोऽन्नद ६ तिः

लग्नादौ शुभे विद्याधिको व्रती ॥ आद्यगर्भे तु विप्राणां ज्येष्ठादिन्कमलादिके ॥ ४५ ॥ आद्यगर्भे पितृवियोगात् द्वितीयगर्भो दावपित्र
तोवाल्येप्युपलयज्ञोपवीते विद्याधिकः स्यात् ॥ ज्येष्ठादीनां क्षत्रियवैश्यानां कृष्णलाद्विमे द्वितीयगर्भो दिवालस्वकेसति ॥ जन्मर्क्षे मासल
ग्नादौ विद्याधिको जीवस्यात् ॥ आद्यगर्भे श्रुतिब्यः सर्वथानिषेधव्रतम् ॥ शौनकः ॥ जन्मोदये जन्मसु तारकासु मासेऽप्यजन्म
नि जन्मवारे ॥ व्रतेन विद्यात्यथविश्रुतो विप्रज्ञा विशेषैः प्रथितः पृथिव्याम् ॥ गर्भाष्टमे गर्भपराशरा वेदस्य षड्कं व्रतबंधनेष्ठ ॥ त
तोधिकं जन्मसु तारकासु मासेऽपवा जन्मनि वाडवानां ॥ विप्रस्य देववाड्वा इत्यभिधानात् ॥ प्रथमदशमे कोन विप्रानु
दोषाणी यहाणां यजन्मभूः । रको ह्यिन्मुलें जन्ममासे उपनयने जन्ममासदोषप्रशमनमितिज्ञेयं ॥ अथ गुरुबलमनुष्टुभाह ॥
श्लो० ॥ वटूकन्याजन्मराशेस्त्रिकोणायद्विसप्तगः ॥ श्रेष्ठो गुरुः खषडायाद्ये पूजयान्यत्र निंदितः ॥ ४६ ॥ वटूकन्येति ॥ वटू
रुपनयनाधिकारीत्यथाकन्याविवाहयोग्या तयोर्जन्मराशेर्नवपंचमैकादशद्वितीयसप्तमस्थानास्थितो गुरुः श्रेष्ठ
उत्तमः । दशमषट्तृतीयप्रथमस्थानास्थितो गुरुः पूजयाऽर्जाविधानेनानुष्ठितेन श्रेष्ठः । अन्यत्र चतुर्थाष्टमद्वादशाख्य
निंद्यस्थानस्थानिंद्योनिविद्वह इत्यर्थः ॥ नारदः ॥ बाल्यस्य बलहीनोपि शुभांशो जीवो बलप्रदः । यथोक्तबलस्तु रेकार्थमनु
क्तेनोपनायनेऽष्टकवर्षे स बलप्रदोपि नैव तयो रविबलमादायइति गर्गः ॥ व्रतबंधे विवाहे च प्रतिष्ठायां विशेषतः ।
गोचरं पोढकर्त्तव्यं वेधादिकमकारणमिति । वेधस्थानान्याह ये १२ पहे २ त्रि ३ गे ९ मौले ७ खगे १० नदो ९ ... खे ४ पारेः ५ रे ।

178

८१ मु.टी. षेन्दुरुद्रैः ११ ग्रहैर्विद्धो गुरुः शुभोऽप्यशोभनप्रदः॥ प्राच्यस्तु। गोचरबलाभावेऽप्यष्टकवर्गबलमाह॥ राममार्तंडः॥ अष्टवर्गविशुद्धेषु गु
रुशीतांशुभानुषु॥ व्रतोद्वाहोत्सवाः कार्या गोचरे तु कदाचनेति॥ अन्यत्र॥ अष्टवर्गेण ये शुद्धास्ते शुद्धाः सर्वकर्मसु॥ सूक्ष्माष्टवर्गो
से शुद्धिस्तु गोचरे॥ तत्र गुरोरष्टकवर्गे बृहज्जातके॥ दिक्स्वाद्यपदकेन्द्रायगेषु षट्कुजात्स्त्रिके त्वंगिराः। सूर्यात्सत्रिनवेषु
धीनवदिक्स्वाभारिगो भार्गवात्॥ जायायार्थनवात्मजेषु हिमगोर्मंदात्त्रिषड्दीव्ययोदिग्धीषट्स्वसुखायपूर्वेनवगो
स्वात्स्वेस्मरे चंद्रयात्॥ वासरः॥ पुंजामित्रालंबवतिनिस्सहेपि कुर्याद्गुरोशुद्धिविवर्जितेपि। वरस्य लाभे शुभदं विवाहे वदं
ति गर्भव्यवनादिमव्याः अत्र चतुर्थाष्टमद्वादशस्थानस्थित्वेन गुरोर्हिरण्यादिकं प्रदाय विधाय विवाहव्रतबंधा
दिशुभमिति संप्रदायविदः॥ ५६॥ अथ गुरुदोषापवादमनुष्टुभाह॥ श्लो०॥ स्वोच्चे स्वभे स्वमैत्रे वा स्वांशे वर्गोत्तमे गु
रुः। रिःफाष्टतुर्यगोपीष्टो नीचारिस्थः शुभोप्यसत्॥ ५७॥ टी०॥ स्वोच्चेति॥ गुरुश्चतुर्थादिनिंद्यस्थानस्थितोपि स्वोच्चे क
र्के स्वभे धनुर्मीनयोर्नवांशे वर्गोत्तमनवांशे धनुर्धरांशे वृषनवांशे गुरुर्वर्गोत्तमइति॥ वर्गोत्तमलक्षणं॥ वर्गोत्त
मानवांशाश्चरादिषु प्रथममध्यांत्याः इति॥ तत्र स्थितो गुरुः इष्टशुभफलदाता॥ अन्येषु स्थानेषु एतादृशो गुरुर्बली
वशुभः॥ मुजबलः॥ वर्गोत्तमे स्वभवने परमैत्रेमित्रांशके स्वभवनोच्चनवांशके वा द्वादशरिःफरिपुत्रिचतुर्थगोपि जीवः
सुखाप्येसुलवृद्धिकरो विवाहे॥ नीचेति॥ नीचः मकरः अरिस्थः मिथुनकन्यातुलावृषराशिस्थः शुभोप्यसत्॥

८१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अशिवफलदाता इत्यर्थः ॥ उक्तं च ॥ अंशेस्थः स्वगृहे सुमध्यगगनगो वाचस्पतिर्नित्यशः पूर्णं पुष्टिविधायि सौख्यजनको जन्माय
मस्थोपि चेत् ॥ नीचस्थोरिगृहे दिवाकरघृयानुगामी सदा पीडे मिष्टफलं ददाति नियतं वैधव्यदुःखास्पदं ॥ अत्राष्टमस्थो
पि चेदित्यपिशब्देन न चाष्टमेलग्नाणपूजयेदिति वचनात्पूजासमीहमानेषु पनयनादि शुभं स्यात् ॥ द्वादशचतुर्थस्था
नस्यतु द्विगुणपूजामिच्छतः ॥ तथालल्लीयस्यानस्थपूजामात्रापेक्षस्य गुरोः शुभफलदातृत्वास्तीति किं वक्तव्यं ॥ कैमुत्ल
न्यायसूचनार्थोपिशब्दः न चाष्टमलग्नगुणे पूजयेदिति शत्रुगृहस्थितः गुरोपि प्रायो ॥ अस्यापवादो रत्नकोशे ॥ गो
चराष्टकवर्गाभ्यां यस्य शुद्धिर्न लभ्यते ॥ तस्योपनयनं कार्यं चैत्रे मीनगते रवौ ॥ हरौ सिंहांशगे जीवे नीचस्थे नीचभागगे ॥ मौंजीबं
धः शुभः प्रोक्तश्चैत्रे मीनगते रवौ । पाठांतरः ॥ जन्मभाद्दुष्टगे सिंहे नीचे वाप्यशुभे गुरौ इति ॥ अपोत्रैत्र मेषगे केचिदिच्छंतः तथा
चोक्तं ॥ सौम्यायने व्रतं कार्यं चैत्रे मासि विशेषतः । केमाबाके ॥ कुंभे मीने निषेधोपदि फाल्गुने स्यात् द्विजस्तु वैशाखगते ननि
षः ॥ मध्याघितो द्वावपि वर्जनीयाविप्यादिवाचामिदमेव युक्तिरिति ॥ इदं गणेशदैवज्ञैरप्यध्यायितान्निर्मूलमिव प्रति
भाति मूलवाक्याभावात् ॥ अथ मलवेधे वर्ज्यान्नष्टमाह ॥ श्लो० ॥ हूल्मपदोषेनध्यायेष्टानो निम्नपपरान् हके ॥ प्राक्संध्याग
र्जिते लेखोद्व्रतबंधो गलग्नहे ॥ ४८ ॥ एषु व्रतबंधो नेष्टः । कृष्णे प्रथमत्रिभागरहिते कृष्णपक्षे प्रदोषे यस्मिन् दिने संध्याका
ले प्रदोषो भवेत्तद्दिवसप्रदोषलक्षणमर्कोदर्कोत्थाघर्केत्याघस्त्रे वदति । अनध्याये वक्ष्यमाणे ॥ विंशति ॥ अंगवंग

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

९२ कलिंगेषु सौराष्ट्रमगधेषु च तीर्थयात्रां विना गच्छन् पुनः संस्कारमर्हतीति पुनः संस्कारप्राप्तौ निमित्तानंतरमेव नैमित्तकमिति न्याये
नयद्दिरात्रिसंध्यावन्दनादेः पंचयज्ञे न मासं ख्यादि त्रिरात्रिपर्यन्तोक्तिः। तथा प्राक्तवे ध्यानस्यांग सिंजिते मेघशब्दे॥ वसिष्ठः॥ व्रते हि पूर्वसंध्यायां
वाग्दोषे यदि गर्जिते॥ तद्दिने स्यादनध्यायं व्रतेनात्र विवर्जयेत्॥ अपवादः॥ ह्रीं एवं च द्वेष्यमेषु चेत्ते निर्दोषौ चेद्व भास्करे॥ कर्तव्यं नो
पनयनं भुक्त नाध्यायेन लग्नके॥ रात्रेः प्रथमभागस्था निर्दोषाः स्युरुपैरुच्यते॥ तथा गलग्रहे। गलग्रहानाह॥ गुरुः॥ त्रयोद
श्यादि चत्वारि सप्तम्यादि दिनत्रयं॥ चतुर्थी चैकतः प्रोक्ता वष्टावेते गलग्रहाः॥ दैवज्ञमनोहरे॥ अष्टमे निष्पन ध्या
ये मंदे त्वले गलग्रहे॥ मधुं विनोपवीतस्तु पुनः संस्कारमर्हति॥ गलग्रहे प्रदोषे च यस्य त्व्या पुरुषजायते इति च॥ अथांश
फलमनुष्टुभाह॥ श्लो०॥ क्रूरो जडो भवेत्पापः पटुः षट्कर्मकृद्द्विजः॥ यज्ञार्थभाक् तथा मूर्खो रव्याद्येषु तमो क्रमात्॥ क्रूरते
ति षट्कर्माणि॥ यजनं याजनं चैव तथा दानप्रतिग्रहैः॥ अध्यापनं चाध्ययनं षट्कर्मा धर्मभाक् द्विजः इति॥ अन्यत्स्पष्टं॥ ७॥
अथ चंद्रनवांशफलं स्वनवांशे चापवादं ता ज्ञो लगुरुस्वबमोदकमिति लक्षणा ललितेन [illegible] दनक छंदसाह॥ श्लो०॥ विद्या
निरतः शुभराशिस्थे पापांशगते दरिद्रतरः॥ चंद्रे स्वस्थे च वकुटुंबपुत्रकर्णो दिति मे धनवान्स्वस्थे॥ प०॥ यस्मिन्
कस्मिन् राशौ चंद्रो यदि शुभग्रहराशिनवांशे च तदा बनी विद्यानिरतो भवेत्॥ यदि पापग्रहराशिनवांशे चेद्दरिद्र
दरिद्रतरः॥ धनरहितो यदि स्वस्य नवके कर्कांशे स्यात्तदा वकुदुःखसहितो भवेत्॥ अथ संशगच्छेद्रस्यापवादमाह ब्र

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

गौति॥ कर्णे श्रवणेऽश्विदितौ पुनर्वसूत्तरे उपनयने स्वांशे चंद्रः स्यात्तदा धनवाननुभवेत्॥ नारदः॥ श्रवणादितिनक्षत्रे कर्कांश
स्थे निशाकरे॥ तदा व्रती वेदशास्त्रधनधान्यसमृद्धिमान्॥ ५॥ अथ केंद्रस्थानां फलमनुष्टुभाह॥ श्लो॥ राजसेवी वैश्यवृत्तिः
शस्त्रवृत्तिश्च पाठकः॥ प्राज्ञोऽर्थवान् म्लेच्छसेवी केंद्रे सूर्यादिखेचरैः॥ ५३॥ रामेति॥ केंद्रस्थसूर्यादिखेचरैः प्रत्येकं सहिते क्रमादि
दं फलं ज्ञेयं॥ अन्यत्स्पष्टं॥ अत्र लग्नस्थचंद्रकेंद्रस्थशनिं च विना सर्वे ग्रहाः शुभा इत्यवगम्यते॥ मुनिभिस्तु केंद्रे पापानि
षिद्धा इत्युक्तं॥ नारदः॥ स्पूजितं केंद्रगे भानौ व्रतिनो वेदनाशनं। कुजितं केंद्रगे भौमे शिष्याचार्यविनाशनं॥ अत्र स्वग्र
होच्चाद्यवस्थिताः पापाः केंद्रस्थाः शुभफलदातारः॥ अन्यथा नेति॥ विरुद्धार्थवचनयोर्विषयविवेकः॥ ५२॥ अन्यदाह॥ शुक्रे जी
वे तथा चंद्रे सूर्यभौमार्किसंयुते॥ निर्गुणः क्रूरचेष्टः स्यान्निर्घृणः संयुते यदि॥ ५४॥ शुक्रे जीवेति॥ चंद्रे प्रत्येकं सूर्येसंयुते व्रती निर्गुणः
स्यात्॥ भौमसंयुते क्रूरचेष्टः॥ तथा शनिसंयुते निर्घृणः निर्लज्जो निर्दयो वा स्यात्॥ तथान्यस्मिन्नेव शुक्रे जीवे चंद्रे याप्रस्पेकं संदि
ग्धे तेषु विपुलः॥ ५२॥ अथ पान्यस्त्र मारिणकवाह॥ विधौ सितांशगे सिते त्रिकोणगे गुरौ तनौ॥ समस्तवेदविद्व्रतीपमांशगे ति
निर्घृणः॥ ५२॥ विधौ सितांशेति॥ चंद्रे शुक्रांशगे शुक्रे त्रिकोणगे गुरौ तनौ लग्ने च सति व्रती यदुः॥ समस्तांश्चत्वारो वेदान्वे
त्तीति समस्तवेदवित्॥ एवं यमांशगे शनिनवांशस्थिते चंद्रे सति लग्ने गुरौ च सति सिते त्रिकोणगे सति निर्घृणः स्यात्॥ मा
हेश्वरः॥ जीवलग्नमधिष्ठिते ऽभ्रगुसुते धर्मात्मजस्थे विधौ॥ शुक्रांशे रविलंबवेद विद्भवसुतस्थांशे कृतघ्नो धमइति॥ नारदः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

९२
मु·टी

लग्ने सर्वगुणोपेते लभ्यते चेद्दिने न सन् ॥ दोषस्त्वल्पं गुणाधिक्ये बहुसंमतमिष्यते ॥ दोषदुष्टोहि कालोयः सोहि मार्दुं न शक्यते ॥ दोषा 182
वेधादयो महादोषा इत्यर्थः ॥ अथानध्यायनजपचनचपलायमाह ॥ श्लो ॥ शुचिशुक्रपौषतपसो दिग्गजद्विरुद्रार्कसंख्यासित
तिथयः । भूतादित्रितयादिमिः संक्रमणं चक्रुतेत्यनध्यायाः ॥५४॥ अनध्याया हि द्विविधाः नित्या नैमित्तिकाश्च तत्र नित्या
नध्यायाः आषाढशुक्लदशमी ज्येष्ठशुक्लद्वितीया पौषशुदि एकादशी माघशुक्लद्वादशी एतान्यनध्यायाः ॥ भूतचतुर्द
शीनदादित्रितयं । चतुर्दशी पूर्णिमा प्रतिपदः । कृष्णपक्षे मावास्या तत्र ध्ये अष्टमी । भूतादित्रितयं च अष्टमी च तयोः समा
हारः तथा संक्रमे रवेः पस्य निरयनसंक्रांतिदिने । चकारान्मन्वाद्यास्तिथिषु मध्याविन्यादिनोक्तेः ॥ तत्र आषाढशुक्लादश
मी पौषशुद्धैकादशी मन्वादि ज्येष्ठशुक्लाद्वितीया माघशुक्लद्वादशी च सोपपदे । अथ मिचैत्रशुक्लतृतीया मन्वादि वैशाखशु
क्लतृतीया युगादिस्तथापि ते उभे तृतीये नानध्यायौ ॥ तथैव फाल्गुनकृष्णद्वितीया या चतुर्मासस्य द्वितीया विना न
ध्यायः ॥ तासां प्राशस्त्याभिधानात् ॥ तथा च वसिष्ठः ॥ या चैत्रवैशाखसिता तृतीया माघस्य सप्तम्यथ फाल्गुनस्य
कृष्णे द्वितीयोपनयने प्रशस्ताः प्रोक्ता भारद्वाजवसिष्ठमुख्यैरिति ॥ अन्यासां युगादिमन्वादीनां व्रतबंधे प्रशस्तग
देवागृह्ये केचिदाचार्यैः ॥ या चैत्रवैशाखेति वचनं लिखित्वापि स्वच्छपाणा गीकुर्वंति ॥ तत्रापि प्रमात्रमेव प्रया
णेन पश्यामहे ॥ तस्मात्ते तृतीये नानध्यायने तत्सेये वृत्तेश्चेति पदमावश्यकत्वद्योतनार्थं ॥ गौतमः ॥ पक्षद्वये च

९३

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नूईयेपारएमी द्विसीयेनत्पावद्वादावपिपदांतेब्रह्मना धीयतेयदेः॥ फलेच॥ अष्टमीहंत्युपाध्यायंशिष्यंहंतिचतुर्दशी॥ अमावास्यो
भयंहंतिप्रतिपत्पाठनाशिनी॥ मनुः॥ चतुर्मासद्वितीयास्तु मन्वादिषु युगादिषु॥ अष्टकासु च संक्रांतौ शयने बोधने हरेः॥ अनध्या
येप्रकुर्वीततथासोपपदासु चेति॥ चातुर्मास्यद्वितीयाच्यामार्गेणोक्ता नः॥ आषाढकार्त्तिकफाल्गुनेषु द्वितीया विधुक्षये॥ चातुर्मास्य
द्वितीयास्ताः प्रवदंति मनीषिणः॥ मन्वादयो युगादयश्च पूर्वमुक्ताः तिनाम्नेष द्वितीया च आश्विने दशमी सिता॥ चतुर्थी द्वादशी
माघे च ताः सोपपदाः स्मृताः॥ नैमित्तिका अनध्यायास्तु स्मृत्यंतरे निर्घातभूकंपोल्कानिपतनादिसर्वाद्भुतेस्वाकालि
कोनाध्यायः॥ अमृत्याते चाकालवृष्टौ वा आर्द्रो द्विजेषु न्यात्कालादन्यत्र कालवृष्टिः सांयं संध्यागर्जने तु दर्याः तोनध्या
यः॥ अर्द्धरात्रे तु गर्जने अर्द्धरात्रे वा आकालिकोऽनध्यायः॥ प्रातःसंध्यागर्जने त्वहोरात्रमिति। कालेमयोदिरुत्येत्याकालेभ्या
कालेभवश्चाकालिकः॥ यस्मिन्काले निमित्तमुत्पन्नं तदारभ्य द्वितीयदिने तत्कालपर्यंतमित्यर्थः॥ स्मृतिरत्नावल्यां॥ अनुराध
देमारभ्य षोडशर्क्षेषु भास्करः। यावच्चरति वै तावदकाले मुनयो विदुरिति कालवर्षे तु तत्कालमकाले तु त्रिरात्रकं वा अति
मात्रायं चार्वे वृष्टिर्नाधीयीत दिनत्रयं॥ आपस्तंबः॥ उल्कायामन्नुपपाते च सर्वासां विद्यानामकालिकमिति॥ मनुः॥ चौ
रैरुपप्लवे ग्रामे संभ्रमे चाग्निकारिते॥ आकालिकमनध्यायं विद्यात्सर्वाद्भुतेषु चेति॥ अद्भुतेषु रुधिरादिवृष्टिषु॥ वशिष्ठः
उपलरुधिरप्रपाते त्र्यहमिति॥ स्मृत्यंतरे॥ विद्युत्स्तनितवर्षाणां सान्निपाते यदा भवेत्॥ कालवृष्टौ तत्कालमकाले तु त्रि
रात्रकमित्यादिकाने मित्तिका अनध्याया यदा मेखलादेवचार्श्रोंगुत्यन्ना स्यदावृतबंधोनकार्य एव॥ यदा तु मेखला

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

९४ वेधादन्तं तरं वृसोदनप्राकाल्लागुल्लनाम्नदाप्तातोपि न वर्जते ॥५५॥ अथ प्रदोषलक्षणमनुष्टुभाह ॥ श्लो० ॥ अर्केतर्के त्रितिथिषु 184
मु.दी. प्रदोषः स्यात्तदारात्रिमेः राज्यर्धसार्धप्रहरयाममध्ये स्थितैः क्रमात् ॥५५॥ तदस्यमेरकोदितिथिनप्रदोषः स्यात् ॥ यथा द्वादश्यां
मर्द्धरात्रं साकूत्रयोदश्यां च एव सौ प्रदोषः ॥ चतुर्थ्यां सार्द्धप्रहरमध्ये सप्तम्यां प्रवर्तिस्तदा प्रदोषः तथा तृतीयायां प्रहरमध्ये चतु
र्थ्यां प्रवेशे प्रदोष इत्यर्थः अथ द्वितीयप्रहरस्य चरमघटिका तृतीयप्रहरस्याद्यघटिका के द्वे घटिके उपमिलितः कालः स्प
ष्टोर्द्धरात्र इत्याद्वाख्यः ॥ संस्कारेण निहितस्याद्ये यात्रियोगमाह ॥ श्लो० ॥ साग्रवृत्तोदनपाकाद्भुतवेधादन्तरं यदि चेत् ॥
उत्पातानलभयमोत्पन्नान्वपि शांतिपूर्वकं तत्स्यात् ॥५६॥ टी० ॥ अस्यार्थः उक्तं चन्द्रसिंहप्रसादे ॥ वृसोदनविधेः पूर्वं
प्रदोषो गर्जितं भवेत् ॥ तदा विघ्नकरं सेयं वह्निरं भयमम्भसा तत् ॥ तस्य शांतिप्रकारे तु वदंत्याप्रस्ताचानुसारतः ॥ स्वस्ति वा
चनपूर्वं तु हवनं कारयेद्बुधः ॥ प्रधाने पायसे सान्ने इत्यं शांतिपरोभवेत् ॥ सकलं वह्निस्थले विदान्यदेद्वियासमद्वये ॥
गायत्र्यौ कुञ्जतेम्रजः ॥ प्रायश्चित्तं सर्पिषा ॥ येनैसवल्लकोंदघादकार्या यपपस्वनो ॥ शीलाहोमविधेः पश्चात्स्था
पयेत्तत्र संसदि ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्ततो वृसोदनं चरेत् ॥ अथ वेदविशेषेण नक्षत्राण्याह वसंततिलकेन ॥ श्लो
वेदक्रमाच्छशिशिवा हरिकरत्रे मूलपूर्वोत्तरपौष्णकरमैत्रमृगादितीज्यं ॥ धीवेभुचाश्विवसुपुष्यकरोत्तरेशाकर्णे म
गोत्यलघुमैत्रधनादितीसत् ॥५७॥ टी० ॥ मृगार्द्राकार्द्राहस्तचित्रास्वातीमूलापूर्वात्रयेषु ऋग्वेदाध्ययनम् ॥
रेवतीहस्तानुराधामृगपुनर्वसुपुष्यरोहिण्युत्तरात्रयेषु यजुर्वेदाध्ययनं ॥ अश्विनीधनिष्ठापुष्यहस्तोत्तरात्रया

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

द्रीश्रवणेऽप्युक्तो मवेदाध्ययनं॥ मृगरेवतीपुष्यादितिनीहस्तानुराधाधनिष्ठापुनर्वसुषु अथर्ववेदाध्ययनं पूर्वश्लोकानुक्तत्वात्तत्प द
मप्युपनयनं सत्॥ शुभमित्यर्थः। उक्तं च। मूले हस्तत्रये सार्पे मैत्रे पूर्वात्रये तथा॥ ऋग्वेदाध्यायिनां कार्यं मेखलाबंधनं बुधैः
षष्ठे पुनर्वसौ पौष्णे हस्ते मैत्रे त्र्यकर्णके। ध्रुवेषु च प्रशस्तं स्यात् यजुषां मौंजिबंधनं॥ पुष्यवासवहस्तादित्ये शिवकर्णेन रात्र
ये॥ प्रशस्तं मेखलाबंधनं सामगायकां॥ मृगमैत्रादितिनीहस्तरेवत्यादिनवासवे॥ अथर्ववेदिनां शस्तो भगणोयं
व्रतार्पणे॥५॥ अथान्यो विशेषमनुष्टुभाह॥ श्लोकः॥ नांदीश्राद्धोत्तरं मातुः पुष्पे लग्नांतरे न हि॥ शांत्या चौलं व्रतं पा(
णिग्रहः कार्योन्यथा न सत्॥५॥ नांदीति॥ नांदीश्राद्धं कृत्वा तदुत्तरं यदि कार्यमातुः पुष्पे रजोदर्शने जाते सति लग्नां
तरे च न सति॥ तदावश्यकार्यत्वे धर्मशास्त्रोक्तां शांतिं विधाय चौलयज्ञोपवीतं विवाहश्च कार्यः॥ अन्यथा समीचीनलग्ने सति
तदा चौलादि न सत्॥ दुष्टफलमित्यर्थः॥ मेधातिथिः॥ चौले च व्रतबंधे च विवाहे यज्ञकर्मणि। पत्नी रजस्वला यस्य प्रायस्त
स्य न शोभनं॥ स्मृत्यंतरे॥ सोमसम्भुदये श्राद्धे पुत्रसंस्कारकर्मणि। पत्नी रजस्वला जाता न कुर्यात्तत्पिता देति॥ पितेति नां त
दीश्राद्धकर्तृरुपलक्षणं॥ अतो मेषश्चाचार्यादिना कर्त्तव्यतत्कालमेव नांदीश्राद्धात् प्राक्कृतत्वात्पत्नी रजस्वला चेत्तदा नांदीश्राद्धं द्वितीये
पान्यं लग्ने कार्यं॥ प्रारब्धत्वान्न सूतकदोषः॥ अपराकुलनिरासार्थं शांतिः कार्या॥ उक्तं च॥ वधूवरान्यतरस्य जननी चे
द्रजस्वला। संपूर्णे तु बले प्राप्ते कुर्यात्तस्याणि शोडनमिति॥ बलेश्वहबले शांत्यादिबलेचबाकासादेवला॥ शुभमुहूर्तस्य

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

८५ रजोदोषेत्तु पाणिस्थितौ श्रियं सेदृश्य विधिवत्ततो मंगलमाचरेत्॥ हैमीमार्षमिमां पत्नीं श्रीसूक्तविधिनार्चयेत्॥ अस्त्वेवं च पायसं
मुहू॰ कृत्वा मिथिव्याहितमाचरेत्॥ यदा तु कृतेपि मंगले पंचदशसनाद्याकुमारी रजस्वला यांस्या त्याद्विकं कार्य्यमेव मंगलस्यास
मापत्वात्॥ यदा ज्येष्ठ आज्यादिनाकृतान्तो दोषाभावात्यरं तत्पत्नी रजस्वला चेत्तदा न कोपि दोषः॥ अन्येपि विशेषतत्रैव (
उपरलेखस्थुचंति॥ नार्थः॥ सद्यो रजस्वलाशंकाकिन्या विवाहादौ दशमंगेषु चापदिति॥ इति वृत्तवेधः॥ अथ क्षुरिकाबंध
नमुहूर्त्तमनुष्टुभाह॥ श्लो॰१॥ विचैत्रबलमासादौ विभौमास्ते विभूमिजे॥ क्षुरिकाबंधनं शस्तं नृपाणां प्राग्विवाहितः॥
चैत्रवर्जिते स्थूपनयनमासेषु माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठे क्षित्यर्थः॥ आदिशब्देन व्रतबंधोक्त तिथिनक्षत्रलग्नानां
ग्रहणं कीदृशे व्रतमासादौ विभौमास्ते भौमास्तरहिते गुरुशुक्रास्तादि सामान्यनिषेधादेव सिद्धत्वात् विभूमिजे
भौमवाररहिते सूर्यादिवारे नृपाणां क्षत्रियाणां विवाहतः पूर्वं क्षुरिका॥ यामल्पश्रस्यस्य बंधनं कर्तव्यमिति शेषः॥
तथ्यस्त्वे हि ते विवाहात्प्राग्नित्युक्ते रवधिलनिष्प्रयात्समावर्तनानंतरं कार्यं॥ अन्यथोपनयनानंतरं कार्यमित्य वबूया
त्॥१४९॥ अथ केशांतसमावर्तनमुहूर्त्तमनुष्टुभाह॥ श्लो॰१॥ केशांते षोडशे वर्षे चौलोक्त दिवसे शुभं॥ चौलोक्तदिवसादौ हि समा
वर्तनमिष्यते॥ १०॥ केशांत मिति॥ षोडशवर्षे चौलोक्तदिवसे मुहूर्त्ते गोदानपर्याये केशांतसंस्कर्म शुभं स्यात्॥ गावः
केशा दीयंते खंड्यंते यस्मिंत गोदाने॥ गोदानं गोदानं षोडशे वर्षे इत्येतद्ब्राह्मणविषयं॥ क्षत्रियविशोर्द्वाविंशे च त्वविंशे

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

चतुर्विंशे च द्यवान्॥ तथा च मनुः॥ केशान्तः षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते॥ राजन्यबन्धोर्द्वाविंशे वैश्यस्य द्व्यधिके ततः॥ इति॥ ग्राम्यकला
यनः॥ अथ मैत्र्याम्महानाम्नी द्वितीये च महाव्रतान्तली पंच्यादुपनिषद्गोदानाख्यं ततः परं॥ पुत्रजाताधिकाराद्गोदानं जन्मादेः षोडशे
इति रत्निकारवचनात् त्रयोदशे महानाम्नी चतुर्दशे महाव्रतं॥ पंचदशोपनिषद्तेषोडशे गोदानमिति॥ एवं क्षत्रियविशोरप्युक्त गो
दानकालात्प्राक्वर्षचतुष्टये॥ क्रमेण महानाम्न्यादि नवति॥ व्रतोक्तेति॥ हि निश्चयेन यज्ञोपवीतात् द्विवसे आदि पादेन वा वनस्पति
पिल्पमालाकेषु समावर्तनमिष्यते॥ अत्र कश्यपेन चैतज्ज्ञो वर्जितः॥ चैत्रमासं वर्जितेषु मासादि पञ्चसु॥ एतद्गोदानं विवाहात्प्रा
कार्यं॥ कृपात्समावर्तनकर्म पश्चाद्गोदानतः पाणिपीडनात्प्रागिति॥ वशिष्ठोक्तेः॥ कश्चिद्द्वितीयपक्षे तान्निबध्नत्कः॥ वध्वः प्रवेश
व्रतवेद्धमोदानं चतुर्भः पुनर्दीस्वविरिञ्चाहेचन्याते द्वितीये विदधीत धीमान्स्ववदंति॥ गर्गो त्रिवशिष्ठमुख्या इति॥ तन्निर्मूलत्वादु
पेक्ष्यं परिकरोत्येकमरउत्कार्षीय वादकृपः॥ इति संस्कारप्रकरणं समाप्तम्॥ अथ विवाहप्रकरणं व्याख्यायते॥ तत्राश्रमीन तिष्ठे
तेत्यादि वचनात्समावर्तमानेन तेन सर्वाश्रमाणामुपकारत्वाद्गृहस्थाश्रमणमनुष्ठेयः स च सुशीलस्त्र्याधीनः शीले सुलग्ना
धीनमित्यतो लग्नशुद्धिकथने प्रतिजानीते सैवेति तिलकयाह॥ श्लो०॥ आर्या त्रिवर्गकरणी प्रभ शीलयुता शीलं शुभं ल
ग्नवशेन तस्याः स्याः॥ तस्माद्विवाहसमयः परिचिंत्यते हि तन्निघ्नतामुपगताः सुतशीलधर्माः॥१॥ आर्येति॥ शुभं लग्नादे रनु
कूलं स्वभावो यस्याः सा त्रिवर्गस्य धर्मार्थकामरूपस्य कारणमतिशयेन सा भवेत् तस्याः सुलग्नवशेन तस्याः शुभं शील
भवति॥ यतः सुतशीलधर्माः तन्निघ्नता विवाहाधीनतामुपगताः प्राप्ताः अतो विवाहसमयः परिचिंत्यते॥ ननु जन्मका

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

९९ लग्नरजनितशुभाशुभं दूरतीति क्रमप्रतिविवाहलग्नानयनं कथमिति चेन्न ॥ नं ज्योतिषशास्त्रात्वा वेदितशुभसमयात् रव्यादिविधिजन्या तु
र्वजनितशुभफलेन नन्मां तशापदुरितध्वंसो भवतीत्येवमर्थं तथा स्मार्थवत् ॥ अलंएवस्त्याचार्यः ॥ शुभहीनक्रियार
मजनिताः पूर्वसंभवाः संपदः सर्वलोकानां ज्योतिःशास्त्रप्रयोजनमिति सर्वमेवैतत् ॥१०॥ अथ प्रश्नलग्नाद्विवाहयोगद्वयं स्र
ग्धरयाह ॥ श्लो० ॥ आदौ संपूज्य रत्नादिभिरथ गणकं वेदयेत् स्वस्थचित्ते ॥ केन्द्रो द्वाहे ह्रिगीशान लह पविशिबेत्र प्रलग्ना च
देरुः दुश्चेज्जीवेन सद्यः वरिण धनकरो गोतुलाककैरारव्यं ॥ वास्मात्तु अस्य लग्ने शुभखचरयुतालोकितं तद्धि दध्यात् ॥१४॥
अथपद्यादौ मंगलार्थः ॥ आदौ संपूज्येति ॥ आदौ गणकं ज्योतिर्विदं रत्नादिभिर्मणिवस्त्रफलादिभिः संपूज्य ततः प्रष्टा कं
न्या उद्वाहे गणकं वेदये तु गगतिवुद्धौत्यादिना ऐणकर्तुः कर्मत्वे । कीदृशं गणकं स्वस्थचित्तं प्रज्ञाकुलो ततः ॥ करणं ॥ स्वस्थचि
तेवुद्धयः संभवतीत्युक्तेः ॥ उत्तरार्धं ॥ प्रष्टा भगणीकनकयुतैः फलकुशामेराशिचक्रमभ्यर्च्य पृच्छेत् यो मिलचतंभत्वा विनया
न्वितः प्रश्नः द्विगितिवदि प्रश्नलग्नात् दशमे का दमात् तृतीय सप्तम पंचमानामन्यतमे स्थाने स्थितः चंद्रो जीवेन दृष्टः सद्यः
शीघ्रं परिणयनकरः स्यात् ॥ वा अथवा गोनुलेति ॥ वृषतुलाककर्कीणामन्यतमे प्रश्नलग्ने स्यात् च शुभग्रहैर्युतमवलो
कितं वा भवेत्तत्परिणयने विदध्यात् ॥२॥ अथान्ययोगद्वयं पुलिनविलंबितेनाह ॥ श्लो० ॥ (अकृष्टमस्थः प्रश्नलग्नात्) विष
मभोशगतो शशि भार्गवौ तनुगृहं बलिनो यदि पश्यतः ॥ रचयतोवरलाभ मिमौ यदा युगलभांशगतौ युवतिप्रदौ ॥ स्प
ष्टार्थः ॥ अथ प्रश्नलग्नाद्वैधव्ययोगत्रयं शालिन्याह ॥ श्लो० ॥ षष्ठाष्टमस्थः प्रश्नलग्नाद्यदीन्दुर्लग्ने क्रूरः सप्तमे वा ९९

188

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

न्मस्यात्॥ मूर्त्तौ विधुः सप्तमे तस्य भौमो रंडा सा स्यादष्टसंवत्सरेण॥ ४॥ चेद्वा प्रश्नलग्नात्षष्ठाष्टमस्थः॥ तदा कन्याष्टसंवत्सरेण रं
डा स्यात्॥ अथवा लग्ने यः कश्चित्क्रूरग्रहः स्यात्ततः सप्तमे कुजो भवेत्तदाष्टवर्षमध्ये रंडा स्यात्॥ केचित्सप्तमे पापखेटं प्रश्नेऽपि षेध
इति॥ कश्यपः॥ एको लग्नगतः पापः पापोऽन्यः सप्तमराशिगः॥ सप्तमाब्दात्मरणं पुरुषस्य न संशयः इति॥ लिखंति स्म ते सप्तमे वा रवेस्तः
स्यात् इति पाठः॥ वा मूर्त्तौ लग्ने चेंद्रः तस्य सप्तमे भौमो भवेत्तदाष्टवर्षेण रंडा स्यात्॥ ४॥ अथ प्रश्नलग्नात्कुलटामृतवत्सायोगं दो
धकवृत्तेनाह॥ श्लो०॥ प्रश्नतनोर्यदि पापनभोगः पंचमगो रिपुदृष्टशरीरः॥ नीचगतश्च तदा खलु कन्या सा कुलटाथ च वा मृ
तवत्सा॥ ५॥ स्पष्टं॥ कश्यपः॥ स्वनीचगः शत्रुदृष्टः पापः पंचमगो यदा॥ मृतपुत्रां करोत्येव कुलटां नात्र संशय इति॥ अथ विवाहभंगयोगं
पुष्पिताग्रयाह॥ श्लो०॥ यदि भवति सितातिरिक्तपक्षे तनुगृहतः समराशिगः शशांकः॥ अशुभखचरवीक्षितोऽरिरंध्रे भवति विवाह
विनाशकारकोऽयं॥ ६॥ यदि इति॥ कृष्णपक्षे चेंद्रः समराशिषु वृषकर्कादिषु गतः सन्॥ तनुगृहतः सन् प्रश्नलग्नात् अरिरंध्रे षष्ठाष्टमे
वा स्थाने स्थितः पापग्रहावलोकितो भवति॥ तदा स योगो विवाहस्य विनाशकारको भवति॥ ६॥ एवं प्रश्नलग्नाद्वैधव्यादियोगम
भिधायेदानीं जन्मलग्नादपि वास्तवैधव्ययोगविचारं प्रतिदिशन् तत्प्रकारं शार्दूलविक्रीडितेनाह॥ श्लो०॥ जन्मोत्थं च विलोक्य
बाल्ये विधवायोगं विधायव्रतं॥ सावित्र्या उत पैप्पले हि सुतया दद्यादिमां वा रहः॥ सल्लग्नेऽच्युतमूर्त्तिपिप्पलघटैः कृत्वा वि
वाहं स्फुटं दद्यात्तां चिरजीविनेऽत्र न भवेद्दोषः पुनर्भूभवः॥ जन्मेति॥ प्रश्नलग्नाद्यथा विधवायोगं विचारितं तथा जन्मो
त्थे जन्मलग्नोद्भवे च बाल्ये विधवायोगं जातकशास्त्रात्॥ बाल्ये विधवा भौमे सप्तमे संत्यक्ता दिवाकरेऽस्तस्थे। सौरे पापैर्दृष्टे कन्ये

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

९१ वजन्तं समुपयाति ॥ तथा लग्ने व्यये च पाताले विनाशाय इत्याद्युक्तेः शीलवैधव्ययोगे नोलविधवायोगं विधाय्यैवदुपमाणं व्रते वैध
व्ययोगपरिहारकं रंकारयेदित्यन्वयः ॥ तत्रैव वैधव्ययोगपरिहाराभावः ॥ योषा यो भावस्थामहशौ पुतोवा सौम्यैर्वीक्षितस्तत्सन्नस्या
स्थिरद्विरिति सप्तमस्थाने स्वस्वामिसौम्यैर्वीक्षिते पुंसकं भवति तदा भर्त्तृसुखं भवतीति ॥ अन्यैरपि एवं महत्परिहृ योगेभर्त्तुस्त्र
स्वस्वे दिष्ट योगे सत्य परिहारमाहुः ॥ अथ परिहार्ये वैधव्ययोगपरिहारमाह ॥ विधायेति ॥ रहइति वक्ष्यमाणं मिरापियोक्तेपित्रादिःसु
तयाकंन्यपाकृत्वा रहः एकान्ते हि निष्कायेनस्मा विस्यावृते विधायपश्चादिमां कन्यां चिरंजीविते वराय दद्यात् ॥ तदुक्तं व्रतखंडे ॥ सावित्र्या
दिव्रतादीनि भक्त्या कुर्वंति योषितः ॥ सौभाग्यं च सुहत्वं च भवेत्तासां तु संततिरिति ॥ व्रतग्रहणप्रकारस्तत्र एवावगंतव्यः ॥ विपलव्रते
सान भास्करे ॥ वलवद्विधवायोगे वाल्पेसति मगीदृशां ॥ पितारहसि कुर्वीत तन्मंगं शीस्त्र संमते ॥ सुदिने शुभनक्षत्रे चंद्रताराव
लान्विते ॥ अवैधव्यकरैर्योगैर्लग्नेग्रहबलान्विते ॥ व्रतारंभं प्रकुर्वीत बालवैधव्यनाशके ॥ सुस्नाता चित्रवस्त्राद्यां केन्यापि
तृप्तहृहिं ॥ नीत्वाश्वत्थशमीस्थाने यदिवा वदरकाश्रमे ॥ आलवालं प्रकुर्वीत विपुलं मदकर्षितं ॥ कुमार्याचार्यनिर्दिष्टकल
सेवात्यमादरात् ॥ करिकोंबुभपूर्णेन सिंचितेवतिवासरे ॥ चैत्रेवाश्विनमासे च तत्तीयासितपद्दितः ॥ यावत्स्वमाप्त तीयान्या
मासमेकं यथाविधि ॥ आलवालं तोयपात्रीं एवं पूजनं च समाचरेत् ॥ तदाशिशाभिपार्त्कन्यासौभाग्यंचसुखान्वितं ॥ प्र
तिमां पार्वतीं स्थानो वैणवेभाजनेचयेत् ॥ चेदन्नात तदूर्वी वैर्विल्वपत्रैर्यथाविधि ॥ उपचारैर्यथामत्यानैवैद्यैः प्रतिवासरं ९१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

एवं व्रतप्रभावेन बालवैधव्यनिःकृतिः ॥ जायते कन्यकानां च ततः पाणिग्रहक्रिया ॥ इत्यश्वत्थव्रतम् ॥ अथान्यदपि वैधव्ययोगपरिहारमाह ॥
काबाह इत्यादि ॥ अथवा रहःकाले अश्वत्थमूर्तिर्विष्णुप्रतिमा पिप्पलघटो ऽथ सिद्धे ॥ एषां मध्ये ऽन्यतरेण सह सङ्गमेनेव दयमाणा तो परि
ते सौभाग्यगुणान्विते च विवाहे कार्ये त्वापश्यातां कन्या स्फुरल्लोकप्रसिद्धं यथा भवतीति तथा चिरजीविने वराय दद्यात्पित्रादिकः
तदुक्तं मार्कण्डेयेन ॥ बालवैधव्ययोगे ऽपि कुम्भद्रुप्रतिमादिभिः ॥ कृत्वा लग्नं रहः पश्चात्कन्यां दद्यात्तु चाम्परे इति ॥ कुम्भ इति मेधिन्याम
पि लक्षणं दृढं ॥ अश्वत्थ एव प्रतिमा विष्णोः सौवर्णैककर्णकरशिरोवयवादिसंस्कृता ॥ न शालिग्रामादिरूपा ॥ तत्र कुम्भविवाहः
सूर्यारुणसंवादे । विवाहपूर्वकाले च चेद्दृता बालेभ्यो ॥ विवाहो के च मे ऽपि न्या कुम्भेन सह चोद्वहेत् ॥ पितासंकल्पकाले च विवाह वि
धिपूर्वकं ॥ सूत्रेणावेष्ट्य पश्चात्स्नातं तु विधानतः । कुम्भमालेकृतं देहं तयोरेकान्तमन्दिरे ॥ ततः कुम्भं च निस्सार्य प्रभञ्ज्य सलिला
शये ॥ तथाभिषेचनं कुर्यात्तेन च पञ्चपल्लववारिभिः ॥ ततः सर्वं वस्त्रपूजाञ्चैव ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ कन्यालङ्कारवस्त्राद्यं ब्राह्मणाय प्रति
वेदयेत् ॥ वारुणाङ्गस्त्वरूपत्वे जीवनानां समाश्रय ॥ पतिं जीवय कन्यायाः चिरं पुत्रान् सुखं वर ॥ देहि विष्णुवरार्थेव कन्यां पा
लय दुःखितां ॥ इति कुम्भप्रार्थना ॥ अश्वत्थविवाहे पितृत्रैव द्विजानां गुरूणां सह ज्ञातिभिर्मङ्गलोच्चारणैः समं ॥ अश्वत्थोद्वाहकाले
चरस्यमस्मो ऽसि मेडपे ॥ गत्वा प्रणम्य भौरीं च गणनाथं च भस्करं ॥ भवानीं चैव मे ध्यानं पितामहमनुमुदीरयेत् ॥ उद्वाहविष्णुविधिव
दश्वत्थेन मनोहरं ॥ कन्यासौभाग्यसौख्यार्थं हे तवेह द्विजोत्तमाः ॥ नमस्ते विष्णुरूपाय जगदानन्दहेतवे ॥ पितृदेवमनुष्याणां

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

९८ पद्मपायनमोनमः॥ वन्दनां यत्नये तुभ्यं विष्णुरूपाय भूरुह॥ नमो निखिलपापौघनाशनमोनमः॥ पूर्वजन्मकृते पापे वा

लवैधव्यकारकं॥ नाशयाशु सुखं देहि वंध्यायां मम भूरुह॥ इत्युपप्रम्य सविवाहे सेकल्पं प्रार्थनं॥ विवाहस्य कुंभविवाहव

द्विधेयः॥ एवमेव सौवर्णीं विष्णुप्रतिमां यया सह विवाहं विधाय प्रतिमां ब्राह्मणाय दद्यात्॥ दानप्रकरणं तत्रैव शुभे मासे सि

तेपक्षे सानुकूले ग्रहे दिने॥ ब्राह्मणं साधुमामंत्र्य संपूज्य विविधार्हणैः॥ तस्मै दद्याद्विधानेन विष्णोर्मूर्तिं चतुर्भुजां॥ सुवर्णेन सु

वर्णेन वित्तशाठ्यविवर्जितः॥ निर्मितां सुचिरं शोभे गदाचक्राब्जसंयुतां॥ दधानां वाससी पीते कुमुद्योत्पलमालिनीं॥ स

रलिपिं च तां दद्यान्मंत्रमेतदुदीरयेत्॥ यन्मया पूर्वजन्मनि वि– त्यापनिसमागमं॥ विधोपनिषदाख्या येहितो वा तिविरलया

प्राप्यमाणं मयाघोरं पुंसः सोऽयं धनापहं॥ वैधव्यादिदुःखौघनाशाय सुखलब्धये॥ बहुसौभाग्यलब्ध्यै च महाविष्णोरि

मां तनुं॥ सौवर्णीं निर्मितां शक्त्या तुभ्यं संप्रददे द्विज॥ अनघास्याहमस्मीति त्रिवारं प्रवदेद्धि॥ एवमास्त्विति विप्रोऽपि गृही

त्वा स्वगृहं विशेत्॥ ततो वैवाहिकीं नानाविधिं कुर्याद्यथाहर्षा॥ इति प्रतिमादानविधिः॥ एवं घटादिभिः सह विवाहं कृत्वा ते वि

धाय पुष्पाक्षतादिसंघोषपुरःसरं पित्रादिः कन्यामापुधात्रे वराय दद्यात्॥ अत्र पुनर्विवाहान्न पुनर्भूदोषो न भवति॥ यतो वि

धानखंडे॥ स्वर्णाम्बु पिप्पलानां च प्रतिमा विष्णुरूपिणी॥ तया सह विवाहे च पुनर्भूत्वं न जायते॥ इत्युक्तत्वात्॥ च कारात्

घटस्यापि॥ लक्ष्मीरूपा सदा कन्या हरिरूपे सदा जले॥ ह[illegible]त्ते चयदाने दातुः पापहरं सदा॥ लक्ष्मीनारायणप्रीत्यै पदत्ता ९८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कन्याकाव्युधेः॥ तारयेसकुलं दानुपरं पूर्वापरं सदा॥ चेदग्न्या लांतुगं धर्वे शिवसोऽस्मरादूमेपतयः कन्यकानां चवास्त्वाल्लेतिसदै
वतै॥ तदुद्वाहविधिं यत्नात्कुलीनो ज्ञनयेदेव यथा मिपुलकमलेदेवानां पूजनाय वै॥ अहं भवति सर्वत्र तथा कन्यादानं भवेत्॥ श्रु
तावपि सोमादिभिः सह विवाहो मिहितः। सोमः प्रथमो विविदे गंधर्वो विविद उत्तरः। तृतीयोऽग्निष्टे पतिस्तुरीयस्ते मनुष्यजः इति॥ अतो दे
वतभोग्यानां कन्यानां पुरुषविवाहे न दोषः॥ पुनर्भूभक्षणपात्रापि। अतएव पित्रा माभ्रातपाभ्राताद्वा यातो यथा रथा॥ विवाहि
सुहृदां साक्ष्यं कृत्वा सोद्वाहिता भवेत्॥ कात्यायनादिपरिभाषितत्वादेकदा कन्यापुरुषविवाहे निर्दिष्टे पुनर्द्वितीयपुरुषविवाहे
जाते सा पुनर्भूरेव स्यात्॥ इति विवाहप्रकरणे सप्तमैश्लोकाः समाप्तागताः॥ १॥ अथान्यत्साधारणाह॥ श्लो०॥ अथ भल्लप्र
लपेयाद्दशापत्यपुरुषं यथा कामिनी तत्र चेतावुद्भजेत्॥ कन्यका भासुतोवालदायं इतैस्ताद्दशापत्यमस्या विनिर्दिश्यते॥ ८॥ जल्मेता॥ तत्रज्योतिर्विस
मीयः। याद्दशापत्यमेव विवृणुते कन्यके तादृशो अस्य वै॥ ८॥ अथ सामान्यतो भिन्न॥ वशेन शुभाशुभप्रश्नस्ताविवाह॥ श्लो०॥ रोरवमेरी विपंची
रवैर्मंगलं जायते वैपरीत्यं तदा लक्षयेत्॥ वायसो वा खरः श्वा शृगालो पिवा प्रभिलक्ष्य नदत्यश्वरो तिनादं वदि॥ ९॥ शरेवेति॥ विपंचीवीणा हस्ते यो
रवैः प्रलग्नश्रुतैर्मंगलं जायते॥ उपलक्षणत्वात् मनोत्साहादि तुरंगछत्रासनानि ध्वपि शुभं॥ अथाशुभयोगवैपरीत्यमिति॥ वायसः काकः
खरः श्वा शृगालः असिद्धोपदितास्मिन् लक्षणे वायसादिनाद करोति तदा वैपरीत्यमशुभं लक्षयेत्॥ उपलक्षणत्वादुलूकोऽशुभहिंसनादोष्य
शुभः॥ अन्ये शुभाशुभयोगा शौनकादिभ्यो ज्ञेयाः॥ विवाहवत्तावनेउपयुक्ताः निरूपिताः॥ भवेो भा सूत्रपूर्तितेगणपतिप्रस्थादि पात्रे शनैः स
न्यासे न्यधिवेद्विले पूर्वतय कल्निश्चय कन्यानिधिं॥ निर्यातारत्नकादिवे मम्प्युकरेकत्वान मभ्यर्चितं॥ वावावप्र पुरुष दयस द

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

९९ शीलेके किलोपक्रुतिः ॥ तन्मंत्रस्याउपक्रुतिमहादेवि वां गलग्रहवासिनि ॥ यथार्थबुद्धि देवित्वं शंकराज्यसवर्धनी ॥ ९९ ॥ अथ कन्यावरणेमु
हूर्तमनुमस्पृदकं च दर्साह ॥ श्लो० ॥ विश्वस्वातीवैश्रवपूर्वात्रयमैत्रवह्न्याग्नेयैर्वाकरपीडोचितस्थलैः ॥ वस्त्रालंकारादिसमेतः फलपुष्पैः सं
तोष्यादौ स्यादनुकन्यावरणं हि ॥ १० ॥ वस्त्रालंकारादि शब्देन रत्नायादि मधुरवस्तुभिः सहितैः पुष्पफलैः रादौ कन्यां संतोषयित्वा
ऽनुपश्चात्कन्यावरणं हि निश्चयेन स्यात् ॥ कन्यावरयोरुत्तलग्नानिस्कमधूदिकाध्यायादवगंतव्यानि ॥ १० ॥ अथ नरवरणमुहूर्त
माह ॥ श्लो० ॥ धरणिदेवोथवा कन्यकासोदरः शुभदिने गीतवाद्यादिभिः संयुतः ॥ वरवृतिं वस्त्रयज्ञोपवीतादिना ध्रुवयुतैर्वह्नि
पूर्वात्रये साचरेत् ॥ ११ ॥ धरणिदेवो ब्राह्मणः पुरोहितादि ॥ चंडेश्वरः ॥ पूर्वात्रितयमग्नेयउत्तरत्रितयंतथा ॥ रोहिणी तत्र वरणेम
गणशस्यते तदा ॥ उपवीतफलेपुष्पवासांसि विविधानि च ॥ देयं वराय वरणे कन्याभ्राताद्विजेन वेति ॥ १२ ॥ अथ कन्याविवाहकाले
ग्रहशुद्धिं च वसंतमालिका छंदसाह ॥ श्लो० ॥ गुरुशुद्धवसेन कन्यकानां समवर्षेषु षडब्दकोपरिष्टात् ॥ रविशुद्धवशात्क्रमोवरा
णाममपोह्यैंद्रविशुद्धितो विवाहः ॥ १३ ॥ कन्यकानां विवाहः षडब्दकोपरिष्टात् ॥ षड्वर्षातिक्रमानंतरं समवर्षेषु कुंभवर्षेषु (
सत्सु कुंभवर्षेषु सत्सु व [illegible] कन्या जन्मराशेर्लिग्रुल्यस्त्रुभौ सत्यां विवाहः शुभः ॥ अथ पुरुषाणां विषमवर्षेषु गोचरप्रक
रणोक्तइति शुद्धौ सत्यां विवाहः शुभः ॥ राजमार्तंडः ॥ तृतीयषष्ठगश्चैवदशमैकादशाः स्थितः ॥ रविशुद्धो निगदितो वरस्यैव क
रग्रहे ॥ जन्मस्थश्च द्वितीयस्थः पंचमे सप्तमे पिता ॥ नवमेभास्करेपूज्यं कथितः पाणिग्रहोत्सवैः ॥ चतुर्थे चाष्टमे चैव द्वादशे भास्क
रे स्थिते ॥ वरः प्रेतत्वमाप्नोति कृतेपाणिग्रहोत्सवे ॥ इति यतउक्तं ॥ षडब्दमध्ये नोद्वाह्या कन्या वर्षद्वयं यतः ॥ सोमोभुंक्ते ९९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यथांयथं वसतः ॥ पञ्चाङ्गुलाग्रान्वहति ॥ व्यासः ॥ अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा च रोहिणी ॥ दशवर्षा भवेत्कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला ॥ गौरी
रद्दुल्ललोकं सावित्रं रोहिणीं ददत् ॥ कन्यां ददत्स्वर्गलोकमतः परमसद्गतिं ॥ प्राप्नोतीति शेषः ॥ अत्र युग्मे वेदजन्मतः स्त्रीणां शु
भंदं पाणिपीडनमिति युक्तत्वात् ॥ नववर्षा या रोहिणी एषा अयुग्मवर्षत्वाद्विवाहनिषेधः ॥ प्राप्नोतीत्यत्र व्यवस्थामाह ॥ श्रीपतिः
मासत्रयादूर्ध्वमयुग्मवर्षे युग्मे तु मासत्रयमेव यावत् ॥ विवाहशुद्धिं प्रवदन्ति सन्तो वात्स्यादयो गर्गमुखा विवाहशुद्ध्या ॥ इत्यलो
नववर्षस्यायुग्मत्वान्निषेधो दशवर्षानंतरं मासत्रयवर्ज्यं तमेवतद्नंतरं तु शुभत्वेन विवाहस्याविरोधः ॥ एवं च अष्टवर्षानं
तरं जन्मतो विषमवर्षा या मासत्रयानंतरं नव मासाः शुभाः ॥ सप्तवर्षे आद्यमासत्रयं चेत् गर्भतो युग्मवर्ष इति निष्कर्षोपि
अयोरपि ॥ स्त्रीपुंसयोरंशशुद्धितो विवाहः शुभः ॥ उभयोरंशद्वबलमावश्यकमित्यर्थः ॥ शुद्धिगोचरेण निश्चितागोचरब
लाभावे अष्टकवर्गादिबलं ग्राह्यमित्याह ॥ नारदः ॥ गोचरं वेधजं चाष्टवर्गजं --- बलं ॥ यथोत्तरबलाधिक्यं स्थूलं
गोचरमार्गेणमिति ॥ व्यासः ॥ गुरुशुद्धिः स्याद्दशवर्षावधि स्मृता ॥ दशवर्षव्यतिक्रान्ता कन्या शुद्धिविवर्जिता ॥ त
स्मात्संवत्सरे रेतुल्ये कन्यानां शुद्धौ पाणिग्रहो मतः ॥ १३ ॥ अथ विवाहहितमासान् तत्केलितेनाह ॥ मिथुनकुंभमृगालिवृषाजगे
मिथुनगेपि रवौ त्रिलवे शुभे ॥ अलिमृगाजगते करपीडनं भवति कार्तिकपौषमधुष्वपि ॥ १४ ॥ अलिरिति ॥ अलिमृगाजगतेरवौ त्रिलवे
भागते रवौ सति ॥ तत्रापि मिथुनास्थिते रवौ सति ॥ शुचेः आषाढस्य त्रिलवे तृतीयांशे आषाढशुद्धप्रतिपदारभ्य मिथुन

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

196

१० गेर्के पिहरिशयने विवाहो न स्यात्॥ अस्तीति॥ एतद्वारिंगे सूर्ये कार्तिकपौषमधुष्वपि करपीडनं स्यात्॥ वृश्चिके कार्तिके मकरे
मु.री. पौषे चैत्रे मीनस्थे॥ इदं तु सौरमासग्रहणे मतं॥ श्रीधरेपि॥ पौषेपि कुर्यान्मकरस्थितेर्के भवे न्मेषगतोपदस्यात्॥ प्रश
स्तमाघादरुते विवाहे चेदिति कर्केमिथुनास्थितेर्के इति येनु चांद्रमासानेवाहुर्मौरदेंदाहदयं॥ माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमा
साः शुभप्रदाः॥ मध्यमा कार्तिके मार्गशीर्षे वै निंदिताः परे इति तेषां मते फाल्गुनो विहित इति॥ तन्मीनसंक्रमणसंभवेपि शु
भः॥ चैत्रो निषिद्ध इति मेषसंक्रमणसंभवेपि शुभः। तदुक्तं देवले॥ तत्र नारदः॥ पात्रे दाहव्रतदौरतिथिवर्षेशनिर्णया
पर्वं वास्तुपवासादिकं तु चांद्रेण गृह्यते॥ रूपोनंनिंद्योपदि फाल्गुने स्यादजस्थे वैशाखगतो न निंद्यः॥ मध्याश्रितौ द्वावपि वर्जनी
याविति अजस्थे वैशाखगतो न निंद्य इति निर्मूलमेव। वस्तुतस्तु॥ वशिष्ठेन उभयमासविधानात्सौरचांद्रमासे कोप्युत्तमो वि
वाहः॥ एकतरपक्षाश्रयेण न मध्यः दिनाधिपे मेषे वृषेकालिकुंभनतुभमनक्रान्स्यधरदे सदेवे॥ माघद्वये माधवशुक्रयोश्च
मृगस्य चाघवा कार्तिकसौम्ययोश्चेति॥ उपप्रसंगात्सौरचांद्रमासविधायकवचनानि तेषां व्यवस्था च लिख्यते॥ स्वयंभूः॥
विवाहव्रतयज्ञेषु सौरो मासः प्रशस्यते॥ गर्गोपि। विवाहोत्सवयज्ञेषु सौरमानं प्रशस्यते॥ वृद्धगर्गः॥ विवाहादौ स्मृतः (
सौरो यज्ञादौ सावनो मतः॥ इत्येवमादीनि सौरमासविधायकानि तथा च॥ वशिष्ठः॥ उद्वाहयज्ञोपनयनप्रतिष्ठातिथि
व्रतदौरमहोत्सवाद्यं॥ पर्वक्रियावास्तुगृहप्रवेशाः सर्वे हि चांद्रेण विमृश्यते॥ इत्यादीनि तत्रैकतरमासावलंबने पर १००

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

197

वैपरीत्यस्यादित्यत्र समाधीयते। यत्र सौरचान्द्रमासाभ्यां मासस्पृग्दिनं संपद्यते उत्तमो विवाहः॥ एकतरपक्षावलंबने मध्यमः स्पृक्
ह्याकू मध्यमपक्षावलंबने च स्पृष्टद्वयं मासस्पृग्दिनं संपद्यते उत्तमो विवाहः॥ संदेहकन्याविषये वेदितव्यं॥ अपरे पुनर्देशविभेदेन मासस्य
वस्यामाहुः॥ तथा च तत्पक्षद्वयमध्ये चान्द्रो मासः प्रशस्यते॥ अन्येषु सर्वदेशेषु सौरो बहुलविवाहयोः॥ तथा विंध्याद्रेर्दक्षिणे भागे चान्द्रो
मासः प्रशस्यते॥ अन्येषु सर्वदेशेषु सौरो व्रतविवाहयोः॥ उदग्भागे च विंध्यस्य सौरमानं विधीयते॥ अन्येषु मिश्रमानेन कल्पये
त्॥१२॥ अथ मासप्रसंगाज्जन्ममासादिषु उक्तनिषेधविधी स्पष्टयति वाह॥ श्लो०॥ आद्यगर्भसुतकन्ययोर्द्वयोर्जन्ममासभतिथौ
करग्रहः॥ नोचितोथ सबुधैः प्रशस्यते। चेद्द्वितीयजनुषोः सुतप्रदः॥१३॥ आद्येति॥ यस्मिन् मासे चान्द्रे जन्म मासः जन्मतिथिमा
रभ्यात्रिंशद्दिनपर्यन्तं को मासो जन्ममासोथ यत्र मासे जन्म स जन्ममासो नेत्युच्यते॥ पक्षद्वयमपि परमकरणे प्रतिपादितं जन्मनक्षत्रेज ३
न्मतिथिः समाहारद्वंद्वः। जन्ममुहूर्तो पि तत्राद्यगर्भयोः सुतकन्ययोर्द्वयोः करग्रहो विवाहो नोचितः निषिद्धः॥ वशिष्ठः॥ स्वजन्ममा
सर्क्षतिथिषु ज्येष्ठजैः नाशिकाः पटलहेतुचेवं॥ नोद्वाहमाकार्षुद्याग्निकोहीनैवाप्यगर्भह्निनये कदाचित्॥ एतद्गर्गदोषः॥ जाते
दिने प्रयते वशिष्ठ इत्यादि पूर्वमुक्तेः॥ द्वितीयजनुषोरनाद्यगर्भयोर्द्विवाहस्तर्हि सुतप्रदो निबुधैः पंडितैः प्रशस्यते॥ अत्राद्यग
र्भशब्देन सर्वेषामविवक्षितेति॥ अथ वा वेदनाद्यजनुषो द्वितीयेति पठितव्यं॥ तथा च्यवनः॥ जन्मर्क्षे जन्ममासे च जातानामप्यजन्मनि॥ जन्मे
लग्ने भवेद्रूढा पुत्राचपतिवल्लभेति॥ एतस्मिन्नाद्यगर्भविषये माद्यगर्भस्याहानि जेष्ठात्॥१४॥ ज्येष्ठमासे विशेषमाह शालिन्याह॥ श्लो॥
ज्येष्ठद्वंद्वं मध्यमं संप्रदिष्टं त्रिज्येष्ठं चैव नैव युक्तं कदापि॥ केचित्सूर्यं वह्निगं प्रोह्य चाद्यं नैवान्योन्यं ज्येष्ठयोः स्याद्विवाहः॥१५॥
ज्येष्ठेति॥ पुत्रो ज्येष्ठः कन्या ज्येष्ठा मासोपि ज्येष्ठः इत्येतत्त्रिज्येष्ठं तत्कदापि नैव युक्तं॥ ज्येष्ठमासे ज्येष्ठयोर्वरवध्वोर्विना

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

९१ हेनैव कार्य इत्यर्थः ॥ यदा त्वेकतरज्येष्ठत्वं ज्येष्ठमासो भवति ॥ तदा मध्यमं संप्रदिष्टं । अगर्गीति विकल्प इति विस्तरार्थः । एको ज्येष्ठ मन्यद्वयम
ज्येष्ठं तथाशुभमेव ॥ वाग्नाहः ॥ द्वौ ज्येष्ठौ मध्यमौ प्रोक्तौ एकज्येष्ठः शुभावहः । ज्येष्ठत्रयं न कुर्वीत विवाहे सर्वसम्मतं ॥ अस्यापवादमाहः
मु॰ दी॰ केचिदिति ॥ सत्यावृत्तः कृत्तिकास्थे वह्नौ गते कृत्तिकास्थे स्वर्के ज्येष्ठमासे पि ज्येष्ठवरस्य कन्यकायाश्च विवाहः शुभ इति केचिदूचुः ए
तच्च ज्येष्ठापत्यस्य ज्येष्ठे इति सामान्यतो मंगलकृत्यनिषेधो विद्यते ॥ भारद्वाजः ॥ ज्येष्ठे ज्येष्ठस्य कुर्वीत मासर्क्षे दानलाभिते
पा. नोऽसवा दिनिकायां दिनानि दद्यान्तु ये दिति ॥ अत्र ज्येष्ठपुत्रदुहित्रोः ज्येष्ठमासवर्ज्यत्वं ... मंगलकृत्यनिषेधमाह भारद्वा
जः ॥ मार्गशीर्षे तथा ज्येष्ठे क्षौरं परिणयं व्रतं ॥ आद्यगर्भदुहितृपुत्रयोर्नैव परिवर्जयेत् ॥ इति ॥ स्वयमपि ज्येष्ठापत्यस्य ज्येष्ठे क्षि
न्मार्गेपि नेष्यत इत्युक्तं प्राक् ॥ कौत्सः ... आदिति सच पितृ ॥ नैवान्यो न्यमिति ॥ ज्येष्ठायाः कन्यायाः ज्येष्ठपुत्रेण सह
विवाहो नैव स्यात् ॥ गर्गः ॥ ज्येष्ठायाः कन्यकायाश्च ज्येष्ठपुत्रस्य वैमिथः ॥ विवाहो नैव कर्तव्यो यदि स्यान्निधनं तयोरिति ॥ २५ ॥
अथान्यविशेषं हरणीछंदसाह ॥ श्लो ॥ सुतपरिणयात्षण्मासांतः सुताकरपीडनं न च निजकुले तद्वाभेडस्तदपि मुंडने ॥ न च स
हजसुतयोर्देयं भ्रात्रोः सहोदरकन्यके न च सहजसुतोद्वाहोऽब्दार्धे शुभे न पितृक्रिया ॥ २६ ॥ सुतपरिणयादिति ॥ निजकुले इति देह
लीदीपन्यायेनात्र संबध्यते ॥ निजकुले स्ववंशे सुतस्य पुत्रस्य परिणयात् षण्मासमध्ये सुताकरपीडनं कन्याविवाहो न स्यात् ॥
नारदः ॥ पुत्रोद्वाहात्परं पुत्री विवाहो न स्यात् ऋतुत्रये । न तयोर्व्रतमुद्वाहान्मंडनादपि मुंडनमिति ॥ निजकुले त्रिपुरुषमध्ये पुत्रस्य कन्य
या न मुंडनादि विवाहात् मंडने चौलमुपनयनं समावर्तनादि वा तद्वत् षण्मासमध्ये न कार्यं ॥ अत्र ... ॥ कुलेऽपि तु त्रयाद्वाक् मुंड
नान्न तु मुंडनमिति ॥ अत्र विशेषः ॥ श्रीधरीये ॥ व्रतसमावर्तनकर्णवेधचौलकेशान्तनामानि वदंति ॥ गर्गः ॥ ... पुरस्तात्षण्मव

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तव स्याच्चत्वारि तस्मादिह मंडनानि। द्वन्द्वसमेतके यांत विवाहोपनयाद्युधाः॥ गुरुमंगलमित्याहुरन्यल्लघुमंगलं॥ ज्येष्ठं कृत्वानुवर्णान्से
नकुर्यो लघुमंगलं॥ कुर्वन्ति मुनयः केचिदन्यास्मिन्न पिवत्सरे॥ लघु वा गुरु वा कार्यं कार्यं मे मित्तकं हि यत्॥ पुत्रोद्वाहः प्रवेशाख्यः कन्यो
द्वाहस्तु निर्गमः॥ मुंडनं चौलमित्युक्तं व्रतोद्वाहो तु मंगलं॥ चौलं मुंडनमेतं च वर्जयेत्॥ वरणान्यैः नमौंजीतूभयतः कार्योपनमौंजीनमुं
डने। अभिन्नेवत्सरे विस्पाल तदहस्तत्र भेदयेत्॥ अभेदो देवससा पिनकुर्यादेकमंडपे इति॥ एषां समूलस्त्वेदशाकालसंकटे सति बोध
व्यो॥ उक्तंचा॥ एकोदरयोद्वयोरेकदिनेद्वाहे नेमभेन्नाग्रहः॥ न चैतनरणकदिने व्याकुः संकटेचव्रतभो नप्रति छिद्र लग्ने संप्राप्ते संकटे महति॥ द्व
दरसंभवयोरेकाहे भिन्नमंडपेकाले इति॥ न चेति। सहजयोः सोदरयोः भ्रात्रोः सहोदरकन्यकेन देये नोद्वाहे॥ नारदः॥ न चैक जन्मनोः
पुंसोरेकजन्मेतु कन्यके॥ नैनैकदाचिदुद्वाहो नैकदा मुंडनद्वयमिति॥ अत्र च कारेणुक समुच्चयार्थि रनेनैकस्मै वराय सहोदर कंन्या
द्वयमपि नदेयं। नपुत्री यैद्वयं एकस्मै पद्यान्तु कदाचनेति॥ वसिष्ठेपि॥ नसहजसुतोद्वाहोऽद्वार्ध इति। सुतश्च सुतश्च सुतौ॥ सुता च सु
ता च सुते॥ स्वरूपाणामेकशेष इत्येकशेषः॥ सुता च सुतश्च सुतौ पुमान् स्त्रियेत्येकशेषः॥ सुतौ च सुते च सुतौ चेति सुतौ इति॥ दृतै
कशेषाणां द्वंद्वं पुमान् स्त्रियेत्येकशेषसहजन्याते सुतां स्त्रेति॥ कर्मधारयः॥ तेषां सोदरभ्रातॄणां विवाहः॥ अब्दार्धे परमास समध्ये
नकार्यः॥ उद्वाहस्तु पलक्षणं॥ तत्र स्त्रेकमात्रजयोः पुत्रयोः कन्ययोर्वे समानसंस्कारो न कार्यः॥ वृद्धमनुः॥ एकमातृजयोरेकं
वत्सरे पुरुषस्त्रियोः॥ नसमानक्रियां कुर्यान्मातृभेदे विधीयते॥ समानक्रिया मुंडनादि भिन्नमातृजयोः॥ समानक्रियाको नर्दा
कः॥ नारदः॥ समानापि क्रियाकार्या मातृभेदे तथैव च॥ विवाहे द्वित्तु कार्या न विवाहद्वयं दिनमिति॥ भिन्नमातृदुहितृविवाहः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

200

१२ सामानक्रियायामपि दिनचतुष्टयं मध्ये न कार्ये इत्यर्थः ॥ वसिष्ठेन विशेष उक्तः ॥ एकोदरप्रसूतानां नात्र कार्यत्रयं भवेत् ॥ भिन्नोदरप्रसूता
नां नेति शातातपोऽब्रवीत् ॥ इति चौलोपनयनविवाहरूपं कार्यत्रयं ॥ आदौ चैव लंततस्तो मौंजी विवाहस्त्वशुभप्रदः ॥ मातृभेदे तु द्वेकस्मो मातुरे
कोनक हिंचित् ॥ एवं सति भिन्नोदरमंगलमात्रस्य पक्लेगृह भेदादेकगृहे आचार्यभेदाद्वा कार्यमेव ॥ वसिष्ठः ॥ द्विशोभनं त्वेकगृहेपि ने
ष्टं शुभं तु पश्चान्नवभिर्दिनैस्तु ॥ आवश्यकं शोभनमुत्सवो वा द्वारे च वाचार्यविभेदतो वेति ॥ यमलजननयोस्त्वयमपि निषेधो
नास्ति ॥ एकस्मिन्वत्सरे चैव वासरे मंडपे तथा ॥ कर्तव्यं मंगलं स्वस्रोर्भ्रात्रोर्यमलजातयोः ॥ तत्र भेदानुक्रमेण कार्यं ज्येष्ठानु
क्रमस्तु गर्भोत्पत्तिक्रमेण ॥ तथा च भागवते ॥ तस्मिन्वर्षं दोःहरिण्याक्षहिरण्यकश्यपू जातौ ॥ प्रजापतिर्नाम तयोरकार्षीत् यः प्राक्
स्वदेहाद्यमयोरजायत ॥ तं हिरण्यकशिपुं प्रविदुः प्रजा यं तं हिरण्याक्षमसूत अग्रत इति ॥ तथा केचिद्यत्नेयं संहितायां ॥ यदि
शोवाद्विधा भूत्वा जीवो यमलयोः प्रविशेदितरत् ॥ तदा भवेद्द्विधा गर्भः सूतिश्चैव विपर्ययात् ॥ ते न यमयोर्जातः कनिष्ठः ॥ अनंतरं जातो
ज्येष्ठः ॥ अत एव भगवतोऽपि च गर्भे तु जन्मतो ज्येष्ठता मतेति भगवता गर्भे जन्मत इत्युक्ते ॥ जन्मज्येष्ठेन चाह्वानं सुब्राह्मण्यास्वपि
स्मृतिरिति ॥ मनुवचनेनैककोशजातयमलविषये ॥ तथा च देवलः ॥ यस्य जातस्य यमयोः ॥ बृहस्पतिः प्रथमं मुखं दृष्ट्वा संतानः पित
रश्चैव तस्मिन् ज्येष्ठ्यं प्रतिष्ठितमिति ॥ संतानो वेदाः यदा तु पुंसो वेलातिशयात् इत सोऽपि द्विधा जन्मेति ॥ तत्र स्त्रीणां विवाह उपन
यनस्थाने इति स्मृतेः ॥ कन्याविवाहस्य पुत्रोपनयनस्य च समानसंस्कारत्वमिति चेन्न ॥ अष्टवर्षं ब्राह्मणमुपनयेदि
तिवचने ब्राह्मणग्रहणात् कुमारमित्यनुवृत्ते स्त्रीपुंसाधारणो व्रतबंधनियमास्त्र ॥ यत्तु स्त्रीणां विवाह उपनयनस्थाने इत्य १२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तं॥ तथासौ द्विजत्वसिद्ध्यर्थं। अतः स्त्रीविवाहो विवाहः एतदुपनयनं तस्मात् सोदरकन्यापुत्रयोर्विवाहोपनयनयोः समानसं
स्कारत्वाभावात् एकाब्दमध्ये पितेकार्यं शुभमिति॥ शुभे विवाहादिमंगलकृत्ये पितृक्रिया श्राद्धक्रिया न कार्या॥ मंगले ना
प्यमंगलमिति नारदोक्तेः॥ अमंगलं श्राद्धं समाप्यैव मंगले कार्यं न मध्ये इत्यर्थः॥ अथ प्रतिकूलनिर्णयमिंद्रवंशयाह
श्लो॥ वध्वावरस्यापि कुले त्रिपूरुषे नाशं व्रजेत्कश्चन निश्चयोत्तरं॥ मासोत्तरं तत्र विवाह इष्यते शान्त्याथवा सूतकनिर्ग
मे परैः॥१२॥ वध्वेति॥ निश्चयोत्तरं। वाग्दानानंतरं वध्वाः कन्यायाः वरस्य वा कुले वंशे त्रिपूरुषे पुरुषत्रयमध्ये कश्चन
सपिंडो नाशं प्राप्नुयात्॥ त्रिमासोत्तरं मरणदिनादारभ्य त्रिंशाहिल प्रतिकूले ततः शांत्यावनुष्ठितया विवाहः सुखेनेष्यते।
इदं पित्रादिभिन्नविषयं॥ सोऽव्ययः॥ अन्येषां सपिंडानामाशौचे मासमिते॥ तदंते शांतिकं कृत्वा ततो लग्नं विधीयते॥ पि
त्रादिमरणे तु विशेषः पितृव्यस्त्री सुतो भ्राता भगिनी च विवाहिता॥ एभिरेव प्रयत्नेन (प्रतिकूलं) तेषां प्रतिकूले चेन्महा
विघ्नकरं भवेत्॥ पिता पितामहश्चैव माता वा पितामही॥ पितृव्यस्त्री सुतो भ्राता भगिनी च विवाहिता॥ एभिरेव प्रयत्नै
स्तु प्रतिकूलं बुधैः स्मृतं॥ वाग्दानानंतरे यत्र कुलयोः कस्यचिन्मृतिः॥ तदा संवत्सरादूर्ध्वं विवाहः शुभदो भवेत्॥ पि
तुरापौ वर्षमब्दं स्यात्तदर्द्धं मातुरेव हि मासत्रयं तु भार्याया स्तदर्द्धं भ्रातृपुत्रयोः॥ अन्यच्च॥ प्रतिकूले सपिंडस्य
मासमेकं विवर्जयेत्॥ विवाहस्तु तयोः पश्चात्तयोरेव विधीयते॥ दुर्भिक्षे राजभंगे च पित्रोर्वा प्राणसंशये॥ प्रौ

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

202

९२ तथाग्निविकन्यायां प्रतिकूलं न दुष्यति॥ दीर्घरोगाभिभूतस्य दूरदेशस्थितस्य च॥ उदास्यवृत्तिनैव प्रतिकूलेन विद्यते॥ से
कं दे समनुज्ञाते वा सवल्केन वोगिना॥ शांतिं कृत्वा गणेशस्य कल्याणं शुभमाचरेत्॥ अथ पाव भ्रपकल्वेय वादमाह॥ अ
च पवेति॥ अग्नौ निर्गमे शांत्यां त्वनुष्ठितायां विवाहः परे शाचार्यैर्दिष्यते॥ ज्योतिःप्रकाशे प्रतिकूले पि कर्त्तव्यो विवाहो मा
समंतरा॥ शांतिं विधाय गां दत्वा वाहनादि चरेद्बुधः॥२६॥ अथ प्रसंगादपि विशेषोत्तरमुपजानाहः॥ चूडाव्रतं चापि वि
वाहतो व्रताचूडा च नेशापुरुषत्रयांतरे॥ वध्वाप्रवेशाच्च सुताविनिर्गमः षण्मासिको चाब्दविभेदतः शुभः॥२७॥ टी०॥ अ
पिसब्दात्समावर्त्तनादि॥ चौलमुपनयनं समावर्त्तनं विवाहानंतरं पुरुषत्रयमध्ये एव नेष्टं॥ तथा व्रतादुपनयनात् चू
डापुरुषत्रयपर्यंतं नेष्टा॥ तथा वध्वाः प्रवेशात्सुताया विनिर्गमो पि पुरुषत्रयपर्यंतमेव नेष्टं॥ मेधातिथिः॥ पुरुषत्रयपर्यं
तं प्रतिकूलं सगोत्रिणां॥ प्रवेशनिर्गमो न कर्त्तव्यः॥ मुंडनं खंडने॥ इति तस्मात् कुलपुरुषस्य चतुर्थिके कार्ये दोषः॥ पुरुषत्र
ये पि षण्मासपर्यंतमेव॥ अत एव षण्मासादूर्ध्वं तिमासपर्यंतं रेवासो पि विवाहादि शुभः॥ एतन्मूलवाक्यं कुलेस्वलुत्रय
स्त्री गृहे स्यादित्यादिना प्रागुक्तं॥ अत्रापवादउच्यते॥ अथवा अब्दभेदात् भूमे दाविषण्मासमध्ये पि शुभः॥ यथा माघवि
वाहे वैशाखे चौलं यज्ञोपवीतं वा भवतीत्यर्थः॥ संहितासारावल्यां॥ फाल्गुने चैत्रमासे तु पुत्रोद्वाहोपनयनाय नेमेदाब्द
त्वं कुर्वीत नस्यन्तु त्रयेस्वेव न मिति॥२८॥ अथ मल्लादिदुष्टेन हस्तोत्तनयोर्वधूवरयोः ससुरादिपीडकत्वं च वसंततिल

९२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यकं तत्र श्लो०॥ ज्येष्ठादिना रामहिजो सुतं दो विधत्तः कन्यासुतो निरृतिजो श्वशुरं हंत ज्येष्ठा॥ ज्येष्ठा च जातं तनयं पाक्षधवा ग्रजं च शक्राग्निजा भवति देव
रनाशकर्त्री॥ ९२॥ टी०॥ अहिजो श्लेषापादनक्षत्रोत्पन्नो कन्या पुत्रो श्वश्रुसालादवरस्य मातुः कन्या या मातुः नाशं विधत्तः कुरुतः॥ तथा मूलो
त्पन्नो श्वशुरं हंतः॥ जननं कं जननीं हंति भर्तुर्मूलादि चित्तजे तिवधीश्लोके॥ तुल्यन्या पत्यानु॥ ज्येष्ठोत्पन्ना कन्या स्वधवाग्रजं भर्तुर्ज्येष्ठभ्रात
रं हंति॥ शक्राग्निजा विशाखोत्पन्ना देवरस्य भर्तुः कनिष्ठभ्रातुर्नाशकर्त्री॥ ऐंद्री पत्यग्रजं हंति देवरं तु द्विदैवजेति॥ ९३॥ एतदपवादमनु
ष्टुभाह॥ श्लो०॥ द्विशाखपादत्रयजा कन्या देवरसौख्यदा॥ मूलांत्यपादसार्पाद्यपदजौ तौ तयोः शुभौ॥ ९४॥ स्पष्टार्थः॥ न हंति देवरं कन्या सुतो श्वशुर
मेव च॥ नारद॥ सुता सुतो वा नियतं श्वसुरं हंति मूलजा॥ तदंत्यपादजौ नैव तथाश्लेषाद्यपादजा॥ इति पुरस्त्वमपि विशिखादितं॥ मूलेति निषेधः
मूलजो वधनाने तरं मूलाश्लेषादोषौ नास्तीत्युक्तं॥ मूलश्चालोमध्वोदोषः पुंसौ मौज्ञा विनश्यतीति भूपालवल्लभवचनादिति तेन मूलश्ले
षादोषः स्त्रीविषयः॥ यदेवज्योतिषे तथाज्येष्ठोत्पन्नः पुमान् भ्रातरमग्रजं वधे हंति॥ विशाखोत्पन्नः पत्नीनुजमनुजं भार्यं हंतीति तथा चकश्यप
ऐ स्वेपत्यामग्रजाभ्यामग्रजं वाहंति ज्येष्ठं लेगः पुमान्नृ॥ तथा अस्मोपानुजो चैव नानुजे हंति द्विदैवजस्तुकं॥ तस्यापरिहारस्तत्रैव मूलोत्पाद्ये जो श्लेषांत
पाजे पैत्रपादजे॥ द्वितीयत्वपादजो दुष्टो न तदन्ये खांत पादजा इति॥ ज्येष्ठाविशाखोत्पन्नस्य पुंसः दोषतत्परिहारनिरूपणं वकुंठेव्यद्ध
हूत्वादुपेक्षितं॥ ९५॥ अथाष्टकूटानां नामान्यनुष्टुभाह॥ वर्णो वश्यं तथा तारा योनिश्च ग्रहमैत्रकं॥ गणमैत्रं भकूटं च नाडी चैते गुणाधिकाः॥ १०॥
एते वर्णादिमैत्र्यंतो स्यो गुणाधिकाः एकादिगुणाधिकास्युः॥ यथा वर्णमैत्र्यामेको गुणः वश्यो द्वा वित्यादि॥ तत्रादौ वर्णकूटं भालिन्या
ह॥ श्लो०॥ द्विजाः झषालिकर्कटास्ततो नृपा विशोंघ्रिजाः॥ वरस्य वर्णतोधिका वधूर्न शस्यते तदा॥ १९॥ मीनकर्कटवृश्चिका द्विजा ब्राह्म
णाः ततोनंतरं मत्स्य मेषसिंहधनूराशयो नृपाः क्षत्रियाः॥ वृषकन्यामकराः विशो वैश्याः मिथुनतुलाकुंभाः शूद्रांघ्रिजाः॥ तत्र व

203

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

२०४ धवरराश्योर्वैरेण साल्यावरस्य वर्णतो वा स्वामिदिक्कामेषा वर्णोक्तं धनेश्वराख्यसे तेषां किं तु समाहीनावाशस्यते॥ को गुणः सदृशवर्णैस्तथा वर्णेनतेनैव
दे॥ हीनवर्णे वरे मृन्यैकेष्याहुः सदृशो दलमिति॥२॥ अथ वश्यकूटमिन्द्रवज्रयाह॥ श्लो॰॥ हित्वा मृगेन्द्रं नरराशिवश्याः सर्वे तथैषां जल
जा भक्ष्याः॥ सर्वेऽपि सिंहस्य वशे विनालिं ज्ञेयं नराणां व्यवहारतोन्यत्॥२४॥ टी॰॥ नरराशयो मिथुनकन्यकातुलाः एषां मेषाद
यः सर्वे सिंहं त्यक्त्वा वश्याः॥ ननु जलचराणां सहानवस्थानात्॥ कथं वश्यत्वं तत्राह॥ जलाश्च भक्ष्या इति॥ एषां नरराशीनां जल
जा भक्ष्याः॥ मकरकुंभमीनकर्कास्तु भक्ष्याः किं तु सर्वे वश्या इति सत्वपि नेतु शब्दः॥ सिंहस्यालिं वृश्चिकं विना सर्वे वश्याः॥
अत्र मकुलं च तुष्टदानो जलचराणां वश्यता वश्यं नराणां व्यवहारतो ज्ञेयं॥ वश्यमहावैरिभेदेन त्रिधा वरराश्योः॥ स्वीरा
श्योर्वश्यत्वे सति गुणद्वयं भक्ष्ये एको गुणः वैरे गुणाभावः॥२४॥ अथ ताराकूटमनुष्टुभाह॥ श्लो॰॥ कन्यर्क्षाद्वरभं यावत्कन्याभं वरभ
भम भादपि॥ गणयेन्नवभिः शेषे त्रीष्वद्रिभं सत् स्मृतं॥२५॥ टी॰॥ कन्याजन्मर्क्षाद्वरजन्मर्क्षं यावद्गणयेत् तथा वरजन्मर्क्षाद्धि कन्याजन्मर्क्षं
गणयेत् ततो विशिष्टे नवभिः भक्ते यद्वशिष्टं तत् त्रि पंच सप्त ७ मिते भवे तदा असत् प्रभं स्मृतं॥ अन्यथा एकद्विचतुःषड
ष्ट नवमिते चेत्तदा शुभं उभयत्रापि चेत् वृद्धिमिति शेषे तारा मैत्री वात्स्येन गुणाभावात्॥ एकत्र चेत्तदा अर्धमैत्री गुणत्रयं॥२५॥
अथ योनिकूटं शार्दूलविक्रीडितद्वयेनाह॥ श्लो॰॥ अश्विन्यंबुपयोर्हयो निगदितः स्वात्यर्कयोः कासरः सिंहो वस्वजपादयोः
समुदितो याम्यांत्ययोः कुंजरः॥ मेषो देवपुरोहितानलभयोः कर्णांबुनोर्वानरः॥ स्याद्वैश्वाभिजितोस्तथैव नकुलश्चा
न्द्राब्जयोन्योरहिः॥२६॥ ज्येष्ठामैत्रभयोः कुरंग उदितो मूलार्द्रयोः श्वा तथा मार्जारोदितिसार्पयोरथ मघायाम्योस्तथैवोन्दुरः २०४

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

व्याघ्रो दितिद्वाभचित्रभयो रपि च ॥ बुध्न्यार्यमेद्रो हूयोः योनिः पादगयो परस्परं महावैरं भयोन्योन्यजेत् ॥२५॥ टी॰॥ अश्विनीश
तताराख्योर्हययोनिः । एवं स्वातीहस्तयोः कासारः महिषः लुलायो महिषो वाहद्विषत्कासारसैरिभा इत्यमरः ॥ कर्णश्रवणः ॥ अनुरा
धाज्येष्ठयो मर्कटः ॥ चांद्रे मृगः ॥ अश्लेषयो निर्ऋतितत्स्यमयोहिरणि तयो रहिः सर्पः ॥ कुरंगो हरिणः ॥ अनुराधाज्येष्ठयोः ॥ वि
शाभं विशाखाचित्रयोर्व्याघ्रः ॥ बुध्न्यर्हे उत्तराभाद्रपदा तयोर्गौर्योनिः अन्यत्स्पष्टं ॥ फलमाह ॥ पादगयोरिति ॥ एक
स्मिन्नुपादेवरणेन गतयोः कृत नक्षत्रयोन्योः परस्परं महावैरं स्यात् ॥ अन्यथा नेत्यर्थः ॥ यथा अश्विनेयुययो
र्हयोनिरुदितः ॥ स्वातीहस्तयोः कासारः ॥ इति पादस्तत्रोक्तयोर्भयोन्योरश्वमहिषयोर्महावैरं ॥ एवं हस्तासिं
हयोरित्यादि ॥ एतत्फलमाहाभिः ॥ एकयोनिषु संपत्तिर्दंपत्योः संगमः सदा ॥ भिन्नयोनिषु मध्यः स्यादरिभावे न चेत्तयोः ॥ योनिर
भावे नोद्वाहः सतु कार्यो वियोगदः ॥ राशीशं च यथालिकारये न्ततुदोषभाक् ॥ अत्रारिवैरोदासीने मैत्रक्रमेण गुणविभागः ॥
गोव्याघ्रादीनामतिवैरं ॥ तत्र गुणाभावः ॥ श्वनकुलमार्जारादीनां वैरं तत्रैको गुणः ॥ अश्वमेषादीनामौदासीन्यं तत्र गुणद्वयं ॥ गो
मेषादीनां मैत्रं तत्र गुणत्रयं ॥ एकयोनौ अतिमैत्रं तत्र गुणचतुष्टयं ॥२५॥ अथ शार्दूलविक्रीडितेनांशग्रहमैत्रीमाह ॥ श्लो॰
मित्राणि द्युमणेः कुजेज्यशशिनः शुक्रार्कजौ वैरिणौ सौम्यश्चास्य समो विधोर्बुधरवी मित्रे न चास्य द्विषत् शेषाश्चा
स्य समाः कुजस्य सुहृदश्चन्द्रेज्यसूर्या बुधः ॥ शत्रुः शुक्रशनी समौ च शशिनस्त्वर्कसिता हस्करौ ॥२६॥ मित्रे चास्य

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

१५ रिपुः शशी गुरुशनी ह्यस्य जातसमा निगद्यते ॥ मित्राण्यर्ककुजेंदवो बुधसितौ शत्रू समः सूर्यजः ॥ मित्रे भौमशनी कवेः शशिरवी 206
शत्रू कुजेज्यौ समौ ॥ मित्रे शुक्रबुधौ शनेः रविशशिहमाजाः द्विषोन्यः समः ॥२७॥ टी० ॥ सूर्यस्य भौमगुरुचंद्र मित्रा
णि । शुक्रशनी वैरिणौ अथ सूर्यस्य सौम्यो बुधः समः नमस्तेने मित्रं । एवं सर्वत्र ॥ अथ पचुधौ बुधरवी मित्रे पुनरस्य
विद्यो द्विषत् शत्रुर्नास्ति ॥ मंगलगुरुशुक्रशनयः समाः एव ॥ अथ भौमस्य गुरुचंद्रसूर्या मित्राणि बुधः ॥ शत्रुः शु
क्रशनी समौ ॥ अथ शशमस्तत्रं तो बुधस्य सिताहस्करौ शुक्ररवी मित्रे बुधस्य शशी शत्रुः ॥ गुरुशनिभौमाः स
बु मा अथ जीवस्य गुरोः सूर्यभौमचंद्रा मित्राणि बुधशुक्रौ शत्रू सौरिः समः ॥ अथ कवेः बुधशनी मित्रे चंद्र थे
सूर्यौ शत्रू कुजगुरू समौ ॥ अथ शनेः शुक्रबुधौ मित्रे रविचंद्रभौमा द्विषो वैरिणः अन्यो गुरुः समः ॥ अथ
गुणविचारः ॥ तत्रैकाधिपत्ये परस्पर मित्रत्वे चत्वारः ॥ अथ समत्वे त्रयो गुणाः मित्रवैरे गुणगुणद्वयं
समवैरे एको गुणः परस्परवैरे गुणाभावः ॥२७॥ अथ गुणकूटं वसंततिलकशालिनीभ्यां चाह ॥ श्लो० ॥ रक्षोनरामरगणा
क्रमतो मघाहि वस्विंद्रमूलवरुणानलतक्षराधाः ॥ पूर्वोत्तरात्रय विधात्रयमेश भानि मैत्रादितीदुहरिपौष्णमरुल्ल
घूनि ॥२८॥ निजनिजगणमध्ये प्रीतिरत्युत्तमा स्याद्रमरमनुजयोः ॥ सामध्यमा सैप्रदिष्टा । असुरमनुज १५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

योऽन्येन सुरेव प्रदिष्टोऽनुज विबुधयोस्याद्वैरमेकान्ततोऽत्र ॥२९॥ टी०॥ कमलोद्भवो नराः मरगण बाक्यत्रये एकेच्यैतेत द्वाचि
त्रानुराधाश्वि शापा एतत्पंचैतेन वसहायिरहोगणः॥ पूर्वात्रय मुत्तरात्रय विधाता रोहिणी यमो भरणी ईशा आर्द्राए
तानि भानि नरगणो मनुष्यगणः॥ मैत्र मनुराधा अदितिः पुनर्वसु इंदु मृगः हरिः श्रवणं पौष्णं रेवती मरुत्स्वाती ल
घूनि स्वाश्विनी पुष्यहस्ताः एतानि नवभानि अमरगणः॥२८॥ निजेति॥ स्वस्वगणे विद्यमानयोः स्त्रीपुरुषयोः स्वजग
णयोरत्युत्तमा प्रीतिः स्यात्॥ अमरमनुजयोः देवमनुष्ययोः॥ परस्परं प्रीतिर्मध्यमा स्यात्॥ असुरमनुष्ययोः राक्षस
मनुष्ययोः स्त्रीपुरुषयोर्मृत्युरेव प्रदिष्टः॥ प्रबलद्वेषत्वायेन मनुष्यगणस्यैव नाशः॥ शीघ्रं ये सयोरपि दुष्टत्वं
अन्यापवादमाह गणेति॥ रक्षोगणो यदि पुंसो कुमारी नरगणा भवेत् सम्यक्कृतं त्वगण प्रीति यौनिशुद्धिः शुभे तदा इति
अस्त्रेये गुणकल्पना॥ नरराक्षसो मिहद्वैरं तत्र गुणाभावः॥ देवराक्षसो वैरं तत्रापि च गुणाः॥ देवमनुष्ययो अत्वारः॥ गण
कृते षड्गुणाः॥ ५॥ अथ राशिकूट मनुष्यमाह॥ श्लोक॥ मृत्युः षडष्टके ज्ञेयो पत्यहानिर्नवात्मजे॥ द्विद्वादशे निर्धन
त्वं द्वयोरन्यत्र सौख्यकृत्॥३०॥ मृत्युरिति॥ स्त्रीपुरुषराश्योः परस्परं षष्ठाष्टमराशित्वे सति मृत्युर्भवेत्॥ए

207

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वेनवात्मजेनवपंचमे चलानोहानिः॥ एवंद्विद्वादशेनिधनत्वेदारिद्र्यंस्यात्॥ अन्यत्रतत्रैकादशेचतुर्थदशमेसम सप्तके
मेवासतिसौख्यकृत्॥ पाणिपीडनेस्यात्॥ ज्यो०॥ अथास्यदुष्टकूटस्यपरिहारंशार्दूलविक्रीडितेनाह॥ श्लो०॥ मैत्रेदु
ष्टकूटकेपरिहृतिःपरत्वेकाधिपत्येशुभे॥ मैत्रंवाग्रहसौहृदेपिगदितोनाड्यंहीशुद्धियदि॥ अन्यर्क्षेशप्रयोर्बलित्वसखितै
नाड्यर्क्षशुद्धौतदा॥ ताराशुद्धिवशीचराशिवशतामावेनिरुक्तोबुधैः॥३१॥ मैत्रेति॥ स्त्रीपुरुषराश्योर्द्वयोरेकाधिप
त्येएकस्वामिकत्वेसति मैत्रेदुष्टकूटेबडष्टकाद्यवपिविवाहःशुभोगतिः॥ यथामेषवृश्चिकयोस्तुलावृषभयो
र्वा॥ नवपंचमेत्वेकाधिपत्येकस्वामिकत्वेसति मैत्रेदुष्टभावः॥ द्विद्वादशेमकरकुंभयोः॥ अथवाराशी
श्वरयोःराशिस्वामिनोःसौहृदेमैत्रेपियदिनाडीनवंशद्वयोःशुद्धिर्वेधोनभवेत्॥ तदापिदुष्टभाकूटकेविवा
हःशुभः॥ यथाबडष्टकेमीनसिंहराश्योर्नवपंचमेमेषधन्वोर्द्विद्वादशेमीनमेषयोरित्यादि॥ तथाचवसिष्ठः
द्विद्वादशेवानवपंचमेवाषडष्टकेवाप्यरिपोरितोवा॥ एकाधिपत्येभवनेशमैत्रेशुभायपाणिग्रहणंविधेय
मित्यादि॥ अन्यर्क्षेशप्रयोरिति॥ अन्यर्क्षेशेति षडष्टकादिभ्योन्यराशौराशिस्वामिनोःपरस्परंशत्रुत्वे

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वास्ति॥ शुभग्रहयोर्लग्नराशिस्वामिनो वा स्वामिनो बलित्वे॥ सवितानाचप्रथमाद्विवचनोंतं पदं॥ बलित्वे स्वोच्चादिस्थितत्वेन बलित्वं पर
स्परमैत्रीतेउतचेन्द्र्वतः॥ तथा नाडयर्द्दोषदौ नाडीमहत्त्वयोर्वेधाभावे सति ताराशुद्धिवशेन सहितिनाशिवमंगला भावे राशीशवशि
त्वे च सति दुष्टमकूटे पि विवाह शुभो मिहलकगदितः॥ उक्तं च जगन्मोहने वशिष्ठेन॥ राशिनाथे विरुद्धे पि सबलत्वांशकाधिपौ
नन्मैत्रेपि च कत्र्येदंपत्योः सुखमिच्छतेति॥ अन्यत्रापि तेनैव प्रकारेणा वशिष्ठेनाक्ते॥ राशिनाथे विरुद्धे पि मित्रत्वे चांशनाथ
योः॥ विवाहः कार्य एवात्र दंपत्योः सौख्यवर्धनमिति॥ यत्रैककर्तृके स्मृतिवाक्येषु अन्यतरवाक्यापेक्षयापत्तेरुपक्रम
सेहारन्यायो न प्रवर्तते॥ तेनात्र वशिष्ठवाक्यद्वयस्याभिन्नार्थत्वं वाच्यं॥ तत्र कस्य कोर्थ इति संदेहे न्यूनार्थे द्वितीयवचने केवल
ग्रहवैरापवादकं तुल्यबलत्वात्॥ अंशनाथसबलत्वाभिधायके प्रथमवचने उभयविरोधसग्रहवैरराशिवै
रूपस्यापवादकं तेन राशिनाथे विरुद्धे इत्यत्र राशी च नाथौ च तेषां समाहारो राशिनाथं तस्मिन् राशिनाथे तथा
चायमर्थः॥ राशिविरुद्धे षडष्टकादिना नाथौ विरुद्धौ कयोरित्याकांक्षायां पत्योः षडष्टकादिविचारस्तयोरेव
सन्निहितत्वाद्ग्रहणं तयोर्दंपत्योर्नाथौ विरुद्धौ परस्परशत्रुरूपत्वात् तदंशाधिनवांशस्वामिनः सबलत्वे च सम्

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

१२ क्षितेसति विवाहः शुभः॥ नत्वस्मिन्नृक्षिके स्याद्व्याने किं मान उच्यते। अन्येनापि सबलत्वस्याधिकरणमेव॥ तत्र गुणाधिक्यं तु नस्य
वैद्विनाडीति॥ २३॥ अथ दुष्टयोगानां कूटभकूटानां परिहारं शालिन्याह॥ श्लो०॥ मैत्र्यां राशिस्वामिनोरंशनाथद्वंद्वस्यापिस्या
रा द्गुणानां न दोषः॥ खेटारित्वे नांशनाथे सभकूटं खेटद्वीतिस्यापि दुष्टभकूटं॥२३॥ मैत्र्यामिति॥ स्त्रीपुरुषयो राशिस्वामिनो
मैत्र्यां सत्यां तथा राशिनाथयोर्वा अंशनाथयोर्द्वंद्वस्यापि मैत्र्यां सत्यां दुष्टगणानां दोषो नस्यात्॥ अत्रिः॥ राशीशयोः सुहृद्भा
वे मित्रत्वे चांशनाथयोः॥ गणादिदोषोप्युद्वाहः पुत्रपौत्रविवर्द्धनः॥ अथ सद्भकूटं तृतीयैकादशादिकं खेटारित्वेत्र
ह्वैरकृते दोषेनाशयेत्॥ अथ सद्भकूटे सप्तगुणाः॥ दुष्टभकूटे गुणाभावः॥ भकूटदोषापवादे चत्वारो गुणा इति॥
अथ नाडीकूटं स्रग्धरयाह॥ ज्येष्ठारौद्रार्यमांभःपतिभयुगयुगं दास्रभं चैकनाडी॥ पुष्येंदुत्वाष्ट्रमित्रांतकवसुजलभं यो
निर्बुध्ने च मध्या॥ वाय्वग्निव्यालविश्वोडुयुगयुगमथो पौष्णभं चापरस्या दंपत्योरेकनाड्यां परिणयनमसन्मध्यना
ड्यां हि मृत्युः॥२४॥ ज्येष्ठारौद्रेत्यादि ज्येष्ठा आर्द्रा उत्तराफाल्गुनी अंभःपतिर्वरुणः शततारकाभ्यो नक्षत्रेभ्यो युगयुग
द्वयंद्वयं ज्येष्ठामूले उत्तराहस्तौ आर्द्रापुनर्वसू॥ शततारकापूर्वाभाद्रपदाः दास्रभं अश्विनी च एतन्नक्षत्रनव

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

211

१ कंपरस्परं मैत्र्यं नाडीत्युच्यते ॥ अथ धनिष्ठादृतो षाडाद्यात्तुच्चमभुक्तरामाद्रुपदा एतन्न हाऽत्रनवकं परस्परं मध्यनाडीत्युच्यते ॥ अनु
पवाप्यक्तिस्माऽते विच्चोद्भुवगयुगंबायुः स्वातीतितोयुगं द्वयेस्वातीविशाखा आग्निः कृत्तिकारोहिणी आर्त्तो श्लेषामघाचविमो उ
उत्तराषाढाश्रवण श्रयोहस्तरेवतीएतन्नहाऽत्रनवकम परद्वितीयेकनाडीत्युच्यते ॥ एतत्फलमाह ॥ दंपत्योःश्रीपुरुषयोरेकनाड्यां
परिणयनमसत् ॥ मध्यनाड्यां हि निश्चयेनमृत्युर्द्वयोरपिस्यात् ॥ नारदेनतु विशेषउक्तः ॥ चतुस्त्रिंये दोत्रिभोक्ताः कन्या
यात्क्रमशो त्रिभात् ॥ वह्निमादिंदुभानाड्योस्त्रिचतुः पंचपंचसु ॥ गणयेत्सव्यपाचैकनाड्यां मृत्युर्नसंशयः ॥ एकनाडीविवाहं
फलुत्वैः सर्वैः समन्वितः ॥ वर्जनीयः प्रयत्नेन दंपत्योर्निधनं यतू इति ॥ अमुमर्थं स्पष्टमाहगर्गः ॥ चतुष्पात्कन्यकास्वर्क्षं
गणयेदाश्विनादिकं ॥ त्रिभेसव्यापसव्येन भिन्नं चपदे शुभाशुभं ॥ कन्याकर्क्षं त्रिपाच्चेत्स्यात् गणयेत्कृत्तिकादिकं ॥ चतुर्भिःपदै
भिरुक्तद्दलि जितारकान्वितं कन्यकर्क्षं हिपाच्चेत्स्यात् गणयेत्सौम्यभादिकं पंचभिस्त्वावरोहेतु पंचभोगुत्तिवर्जिते ॥ श्री
सन्नात्वेकनाडी हृसन्नमतदायिनी ॥ दूरस्थाचैकनाडी स्यात् दूरस्यातिशुकारणीति ॥ नाडीविचारेचंडेश्वरः ॥ वेधेस्वध्ये
श्रुमप्रतिभोगः क्रोडे वनितावत्तिवियोगः ॥ मध्यमरेखेभवति विवाहो उभयोर्मरणंवदति वराहः अश्व्यादिनाडीवेधस्ते
क्रमात्त्र्यहं द्वितीयकं ॥ याम्यादितुर्यंतुर्यं चकृत्तिकादिद्विपकं ॥ अन्यच्च ॥ अर्केंदुजहेत्रिणितनूजजीवाः केतुः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

212

१०८ सितेभाद्रुःशशांकसौराः जन्मादिनाडीत्रितये शुभाःस्युः शुभेशुभंस्यादशुभे शुभंस्वा तद्यथा सूर्ये २।१०।११ वुधे ३।८। मेषु ५।५।२।६।४।३।१२
के ५।११।६।१२ शुक्रे १।२।५।११।८।६ राहौ १०।११।६ शौ ५।१।८।२।१० शुभमनाडीनक्षत्रे शुभं कार्यं कुर्यात् ॥ नांशुभग्रहनाडीनक्षत्रे इत्यर्थः चतु
र्नाडीत्वस्यांयोये वेधे पंचनाडिका ॥ त्रिनाडी सर्वदेशेषु वर्जनीया प्रयत्नत इति मनुस्तु ॥ अहस्यैतु चतुर्नाडीसंयोगः कालमृत्युदः ॥
एषयोगोन्यदेशेषु अयमल्पफलप्रदः ॥ पंचनाडीसमायोगः पांचालेकालदंडदः इतरत्र समायोगोऽ
यदापि दृष्टदोषकृत् ॥ त्रिनाड्यांतु समायोगः सर्वत्रातिभयंकरः इति ॥ अथ ग्रहकृतवेधः ॥ दोषा
पनुत्तये नाड्योमत्स्यजपजपादिके ॥ विधावत्रा लग्नेष्वेवतर्पयेत्कांचनादिना ॥ हिरण्मयो
द्दहिलोचन इषादक्षिणादिकं कर्के ॥ मावोद्यवसनेहेमसर्वदोषापहारकमिति ॥ अन्यच्च
चक्राष्टके गोमिथुनेष्टदेवं कोष्ठेसरूप्येनवपंचमेषा ॥ वसंज्ञदेयेकनकं चशस्ताहि हिरा
दशौ वास्तराप्तव्यमेवेति ॥ २४ ॥ अथैंद्रवज्रया एवम ध्यापरभागयोगानि भान्याहा स्रो
वो भेमशाशाकृता द्रुसह स्वर्ये १४नेदपी पूर्वार्द्धमध्यापरभागयुग्मे ॥ भतोष्टिवः भाग्य ज्ञिसोद्वि
पः स्यान्न २४ वेदयोश्र्मवरे प्रियाखी ॥ २५ ॥ पौष्णाद्रुवत्याः धडूभं भानिजात्यभिजायमेक

नक्षत्रपर्वनाडी चतुर्नाडी पर्व त्रिपर्वनाडी

म	आ	पु	पू	अ	क	रो	म	श्रा	आ	भ	कृ
ह	उ	प	म	॰॰	म	अ	पू			पू	रे
चि	स्वा	वि	अ	ज्ये	पू	उ	ह	चि	पु	पू	अ
श्र	उ	पू	मू	॰॰	ज्ये	पू	चि	स्वा	उ	पू	म
ध	श	पू	उ	रे	म	पू	उ	अ	ह	चि	स्वा
रो	ह	म	अ	॰॰	म	भा	ध	श्र	ज्ये	अ	वि
उ	रे	अ	भ	म	पू	उ	श	ध	अ	पू	उरे

१०८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वचनं प्रत्योर्धयोर्गतिस्त्रेयानि॥ आद्यादिवादश्याम ध्यभागयोर्गतिस्त्रेयानि। मेषादीनि नव अपरभागयोर्यगतिस्त्रेयानि फलमाह भक्तो
प्रियः इति अग्रभागः। ताराम्भेतः पुरस्त्रीसमागमे गणिकादिसमागमे वा पूर्वार्द्धयुजि नक्षत्रे सति स्त्रीणां भक्तो प्रियः। मध्यमभागयुजि
भे परस्परं प्रीतिर्भवेत्। परे परभागयुजि भे स्त्रीणां प्रियो भवेदिति॥ एवं वधूवरयोः समागमेपि ज्ञेयमिति॥ रत्नमालाटीकायां महादेवे
नोक्तं॥२४॥ अथ षड्वर्गसम्पत्तं वर्गकूटमार्ये पाह॥ श्लो०॥ अकचटतपयशावर्गाः॥ खगेशमार्जारसिंहश्वनां सर्पाखुमृगावीनां निजपं
चमवैरिणमष्टौ श्लो०॥ अकचटतपयशावर्गो अवर्गः अमेशकः॥ कुचुटुतुपु ५ इति पंचवर्गाः। एकोयवर्गोन्यः शावर्गः॥ ए
वमष्टौवर्गाः। आखेयाः। यवर्गो मृगस्य। शावर्गो मेषस्य। अत्र निजात्पंचमो वैरी एणामेषां तत एवोक्तः॥ गरुडसर्पयोः मार्जा
रमूषयोः (यवर्गो मृगस्य। शावर्गो मेषस्य। अत्र निजात्पंचमः) एवमेषयोः परस्परं महावैरित्वमिति पंचपेः स्त्रीपुंसयोर्नक्ष
त्रेषु वर्गे चेत्तदा अशुभं पदान्येकवर्गे उदासीनवर्गे वा स्यात्तदा शुभं। एतच्च स्वामिसेवकयोरपि विचार्यं।२५। इदानीं नक्षत्र
राश्येकत्वे विशेषं शालिन्याह। श्लो०॥ राश्यैक्ये चेद्भिन्नमृक्षं द्वयोः स्यान्नक्षत्रैक्ये राशियुग्मं तथैव॥ नाडीदोषो नो गणानां च दोषो
नक्षत्रैक्ये पादभेदे शुभं स्यात्॥ यंधोशांते २६। राशीति। द्वयोर्वधूवरयोरेकराशित्वे सति यदि भिन्नं भं स्यात्। नाडीदोषो गणा
नां च दोषो न स्यात्॥ यथाश्लतारा पूर्वाभाद्रपदापादत्रये चतुर्थचरणस्य॥ अत्रापि विशेषमाह गर्गः। एकराशौ पृथक् धि
ष्ण्ये पुंसस्तारा प्रथमा भवेत्। अतीव शोभना प्रोक्ता स्त्रीतारा चेदशोभना। अथैकराशिनक्षत्रे केष्वपवादमाह॥ नक्षत्रैक्ये इति

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वध वनयोः राशेर्यैकेस्वयद्वि चरणे भे दस्तदापि शुभं स्यात्॥ जन्मनलेनामानेअधायमाह॥ वसिष्ठः॥ स्वज्ञातजनोनक्षत्रे नामभे परिकल्प
न। तेनैव चिंतयेत्सर्वं राशिकूटादि जन्मवत्॥ जन्मभं जन्मधिष्ण्येन नामधिष्ण्येन नामभं॥ व्यत्ययेन यदा योज्यं दंपत्योर्निधनप्रद
मिति॥ रुद्रः॥ सेवकादिस्वदेशस्वाम्यादि मालायैदेवि योषा॥ वसंततिलक प्राह॥ श्लो०॥ सेव्याधमर्णे युवतीनगरादिकं भे चेन्नृवहिमय
धनिमल्लेपुरादिषस्यात्॥ सेवाविनाशधननाशनमृत्युनाशग्रामादिसौख्यहृदिके क्रमशः प्रदिष्टं॥ तथा चोक्तं डामरसंग्रहे॥ मा
मितिजन्मनक्षत्राद्वितीयं पतिजन्मभं॥ नश्यते भर्तृनाशाय कथितेन्न संशयः॥१॥ प्रथमं सेव्यनक्षत्रं द्वितीयं सेवकस्य च॥
नसेवास्थिरा तस्य जलबुद्बुदवर्त्तजा॥२॥ स्वर्णग्राहकजन्मर्क्षं प्रथमे स्वर्णदस्य भं॥ द्वितीये स्वर्णसंबंधो न कर्त्तव्यः कदा
चनः॥३॥ कदाचिद्व्यलोभेन क्रियते नैव लभ्यते॥ पार्वत्याश्रवणेनाथेन प्रोक्तं डामरसंग्रहे॥४॥ ग्रामभं प्रथमे यस्य द्वि
तीयं जन्मभं भवेत्॥ व्याधिः सर्वप्राप्नोयतः प्राणार्थनाशदं इति॥५॥ अथ राशीस्वामिनो मेनुभाषिणपाह श्लो०
कुजशुक्रसौम्य शशि सूर्यचंद्रजाः कवि भौम जीव शनि सूरयो गुरुः॥ इत्यादि या क्रियमगाप्यतो लिकेंदुमेतो नवांशविधि
रुच्यते॥ वृषे॥ [illegible] कपेति॥ क्रियो मेषः मृगास्यमकरः तौलि कस्तुल दंडं कुंभ कर्क०॥ राशीस्वामि वृषे नवांश।
विधिरुच्यते॥ मेषमेषादेः वृषे मकरात् मिथुने तुलात्॥ कर्कटे कर्कादेव॥ एवं सिंहे मेषात्॥ एवं कन्यादिषु मकरादि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कुंभकर्कादिस्य एव वा एवं धनूराश्यादिकुमेषादिस्य एव ॥२६॥ अथ होरां गायत्रीछंदोभेदेन माषावादनावृत्तेनाह ॥श्लो० ॥स
समगृहमध्ये राशिद्विहोरा विषमभमध्ये रविशशितोः स्यात् ॥२७॥ पंचदशभागमिते के काहोरां। ततः प्रथम स्थिरराशिमध्ये प्रथमा
चंद्रस्य द्वितीया सूर्यस्य विषमराशिमध्ये प्रथमा रवेः द्वितीया चंद्रस्येत्यर्थः ॥२८॥ अथ त्रिंशांशान् द्रेष्काणांश्च वसंततिलकयाह 215
श्लो० ॥शुक्रज्ञजीवयमभूमिसुतस्य याता एते पंच विंशांशाः समराशिमध्ये ॥ त्रिंशांशकौ विषमभे विपरीतमस्माद्द्रेष्का
णकाः प्रथमपंचनवाधिपानां ॥२९॥ टी०॥ समराशिमध्ये क्रमेण प्रथमतः पंचांशानां ५ शुक्रः स्वामी ततः सप्तांशानां ७ बुधः
ततो ८ गुरुः ततः ५ शनिः ततः भौमः विषमे तु यस्मात्तस्य राशौ विपरीतं ज्ञेयं। प्रथमं पंचांशानां भौमः ततः ५ शनि ततो ८ जी
वः ततो ७ बुधः ततः ५ शुक्रः अथ त्रिंशांशाकसंज्ञः द्रेष्काणका इति॥ तत्र प्रथमदशांशानां प्रथमः १ विंशतिभागपर्यंतं द्वि
तीयः सूर्यस्य २ ततः दशांशाः ३ क्रमेण प्रथमपंचमनवमाधीश्वराणां ज्ञेयाः ॥ यथा मेष प्रथम द्रेष्काणे भौमस्य
द्वितीयः सूर्यस्य तृतीयः गुरोरिति ॥३०॥ अथ द्वादशांशान् दुर्गैः सह एव वसंततिलकयाह ॥श्लो०॥ स्यात् द्वादशांशा ड
स्वराशितश्च गृहहोराद्रेष्काणनवमांशकं सप्त भागाः ॥ त्रिंशांशकस्य षडिमे कथितास्तु वर्गाः सौम्यैः शुभं भवति चा
शुभमेव पापैः ॥३१॥ इह षड्वर्गेषु द्वादशांशाः राशितः स्वराशेरेव सार्धभागद्वयमितकोऽस्ति मेषस्य मेषादिः वृषस्य वृ
षादिरित्यर्थः ।गेहहोराद्रेष्काणः नवमांशाः द्वादशांशाः इमे षड्वर्गाः कथिताः एते वर्गाः सौम्यग्रहाणां चेद्भवंति तत

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

दाम्भुभं पापानां चेच्छुभं मिश्रं स्याद्देदघि कवर्गस्य इत्यं प्रकृते। अत्र तारकादि सिद्धैकविंशति महादोषा उक्ताः। तत्राद्यं पंचांगशुद्धिरहि
तो दोषस्त्वाद्य उक्तः कीर्तिताः। उदयास्तशुद्धिरहितो द्वितीयः स्पष्टः संक्रमः। तृतीयः पापषड्वर्गः भृगुः षष्ठः कुजोष्टमः गंडांतकर्त्त
री रिःफ षडष्टमस्थ ग्रहः। दंपत्योरष्टमे लग्ने राशिर्विषघटितथा दुर्मुहूर्त्तो वारदोष खार्जूरिकसमांघ्रिभं। ग्रहणोत्पा
तभं क्रूरविद्धं तौ क्रूरसंयुतं। कुनवांशो महापातो वैधृति स्त्वेकविंशति रिति॥ अन्ये त्वेमहादोषा उक्ताः वेधस्तलत्ता
च तथा च पातः खर्जूर-योगो दशयोगचक्रं पुनश्च यामित्रमुपग्रहाश्च बाणा मह्यवर्योर्दश चैव दोषा इति। अथ
ग्रंथ चक्रे कृता लत्ता एकार्गल चक्र व्याख्या दोष नामानि नोक्तानि॥ तत्र पंचांग शुद्धि दुर्मुहूर्त्तोवार दोष ग्रहणोत्पा
त नक्षत्र दोषा आद्येष्वाशुभप्रकरणे निरूपिता एवेति पुनर्नोच्यते। दुर्मुहूर्त्तवार दोष योः पुनरभिधान प्रयोजनं
तत्रैव वक्ष्यमाणं॥ अतोन्ये दोषा निरूप्यंते। तत्र पापषड्वर्गाख्यो दोषः कुजभुक्ते त्यादि मिश्र श्लोके निरु
क्तः। अथ गंडांत दोषं शार्दूल विक्रीडितेनाह॥ श्लो॥ ज्येष्ठा पौष्ण भसार्प्य भांत घटिका युग्मं च मूलाश्विनी॥ पि
त्र्यादौ घटिका द्वयं निगदितं तद्गंडतं कर्कालिमीनभाजभांततो हि घटिका त्रिहापदमे प्यादिगा॥ हस्तांते घटिका
त्मकं त्वशुभदं नेतादि षष्ठ्यादिगा॥४०॥ ज्येष्ठेति॥ गंडांतनामविशेषः। सचानेकविधः। नक्षत्रतिथिलग्नसं

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

धिः ॥ तथा योगकरणवर्षोपनंतु मासदिनरात्रिमध्यान्हप्रातःसायंनिशानामप्यस्ति । धेर्वेति । तत्र नक्षत्रतिथिलग्नसंधिर्गंडांत
संज्ञकमुच्यते ज्येष्ठापौष्णमेरेवतीसर्पभमघाख्यो वा एतेषामंते घटिकाद्वये तथा मूलाश्विनीमघानामादौ घटिकाद्वयेन नक्षत्रगंडां
तं ज्ञेयं । यथा रेवत्यश्विन्योः श्लेषामघयोर्ज्येष्ठामूलयोश्च तदंतरालवर्त्ति चतुर्घटीनक्षत्रगंडांतमशुभमित्यर्थः ॥ अथ लग्नगंडां
तं कर्केति ॥ कर्कः अलिर्वृश्चिकः झषस्तो मीनः । मीनांते सादि एषां ऽजहयमिथानानाम् ॥ एषां लग्नानामंते तथा तेषामादौ
द्वघटिका तथा सिंहमेषौ प्रसिद्धौ ॥ अन्यो धनुः । एषां लग्नानामादौ तो द्वघटिका लग्नगंडांते । यथा कर्कसिंहयो
र्मीनमेषयोर्वृश्चिकधनुषोश्चांतरालवर्त्ति एका घटिका लग्नगंडांतमशुभमित्यर्थः एतदंते इति पूर्णाः ५।१०।१५। आ
सामंते घटिकैका तथा नंदा १।६।११। एतासामादिमन घटिकैका तिथिगंडांते नाम ॥ यथा पंचमीषष्ठ्योर्दशम्येकादश्योः पं
चदशीप्रतिपदोश्चेति द्वयोरंतरालवर्त्ति घटीद्वयं तिथिगंडांतमशुभमित्यर्थः ॥ एवं गंडांतसंज्ञः संधिरुक्तः । अथान्यविसंध्योविशेषेणो
क्तः । पक्षांतसंधिषिर्द्वितिं च माससंधिस्थिनाड्यः खलु संध्ययोश्च । नाड्यश्च नक्षत्रतिथिसल्लयोगसंधिस्तदर्धं करणस्य
संधिः ॥ पक्षांते पुत्रनाशः स्यान्मासांते धनक्षयः । वर्षांते वंशनाशः स्यात् गुरुणा सर्वनाशनमिति ॥ आवश्यकत्वे तु ।
नक्षत्रयोगतिथिसंधिषु नाडिकैका तिथ्यष्टविंशति पलैः सहिता भयत्र । कर्कालिमीनधनुसंधिषु द्विकुपला निषिद्धा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

२१९ षष्ठिविवेकेषु पंचमे चेति वासनां केशवार्कवाक्यमनुसर्त्तव्यं गंडांतपरिमाह वशिष्ठः ॥ गंडांतदोषमखिलं मुहूर्त्तोभिजिनाकृयः ॥ हे
ति यद्वन्मार्तंडस्त्वा धं पहितेसे घमिवाखिलं ॥ ५० ॥ अथ कर्तरीदोष मनुष्टुभमाह ॥ श्लो० ॥ लग्नात्पापावृज्वनृज्वौ व्ययाधसंस्थौ य
दा तदा ॥ कर्त्तरी नाम सा ज्ञेया मृत्युदारिद्र्यशोकदा ॥ ५१ ॥ लग्नादिति ॥ यदा पापग्रहोऽनृज्वनृज्वौ लग्नाद्व्ययपापैस्थौ द्वाद
शस्थः पापग्रहोऽनृजुर्मार्गी द्वितीयस्थः पापो नृजुर्वक्री स्यात्तदा कर्त्तरी नाम दोषः स्यात् ॥ मृत्युदारिद्र्यशोकदा भवेत्
कर्त्तरीकारको ग्रहो ऽभावयेत् किंतु शीघ्रगो ऽधात्तदा कर्त्तरीनेत्याह ॥ वशिष्ठः ॥ तावेव शीघ्रो यदि वक्रचारी
न कर्त्तरि चेति पितामहोक्तिरिति ॥ इयं कर्त्तरी चेद्दृष्टा पिंडदृष्ट्या ॥ कश्यपः ॥ चंद्रस्य कर्त्तरीतत्र शुभदृष्टा न दो
षदेति ॥ परं तु लग्नस्य चंद्रस्य वा क्रूरमध्यगतत्वदोषोस्त्येव ॥ कर्त्तरीस्वल्पफलः कन्यानाशकरः क्रूरमध्यगते
लग्ने चंद्रे वा करग्रहणं तेषम सदन्नाशि मृत्युं गमनं च शंतिकेन्यायां इतिषेलैः ॥ कर्त्तरीदोषापवादमंगेनापि स्व
यं वदति ५२ अथ सग्रहदोषमनुष्टुभमाह ॥ श्लो० ॥ चंद्रे स्त्र्ये ककोदव ॥ एवं सिंहे मेषात् ॥ एवं कन्यादि कुंभकरा २१९

218

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यो स्विंयुते दारिद्र्यं मरणं शुभं ॥ सौरक्षेत्राधिपत्ये वैराग्ये पापद्वययुते मतिः ॥४३॥ राशी॰ ॥ चंद्रे स्वक्षेत्रादिसंयुते मरणादिफलं क्रमेण
स्यादित्यर्थः ॥ पापद्वययोगे चेंद्रस्य मतिः स्यात् ॥ नारदादिभिर्बुधगुरुसाहित्यफलं शुभमुक्तं ॥ श्रीपतिः ॥ शुभं वदंतोति
मदिस्यविद्यामिति वसिष्ठः ॥ दारिद्र्यं रविणा कुजेन मरणं सौम्येन नस्युः प्रजाः ॥ दौर्भाग्यं गुरुणा सितेन सहिते चंद्रे 219
सुसापत्न्यकं ॥ उग्रस्तार्कसुतेन सेंदुजगुरौ नेष्ठेति केचित् शुभं ॥ पापैर्मस्युरसाग्रहैः शशियुते दीर्घः प्रवासः शुभैरिति
एतत्परिहारो नारदेनोक्तः ॥ स्वक्षेत्रगस्योच्चगो वा मित्रक्षेत्रगते यदि ॥ युतिदोषाय न भवेद्दंपत्योः श्रेयसे तदेति ॥ अथाष्टम
लग्नदोषस्यापवादमनुष्टुभाह ॥ श्लो॰ ॥ जन्मलग्नभयोर्मृत्युराशौ नेष्टः करग्रहः ॥ एकाधिपत्ये राशीशमैत्रे वा नैव दोषकृ
त् ॥४४॥ जन्मेति ॥ जन्मलग्नराशिसंबंधिनि मृत्युराशौ विवाहलग्ने करग्रहो नेष्टः अत्र जन्मलग्ने जन्मराशौ च वि
शेषमाह ॥ नारदः ॥ जन्मराश्युदमो नैव जन्मलग्नोदयः शुभः तयोरुपचयस्थाने यदि लग्नगते शुभे अष्टमलग्ना
पवादमाह एकेनेति ॥ जन्मराशिजन्मलग्नयोरष्टमस्य विवाहलग्नस्य च स्वाम्यैक्ये सति ॥ यथा मेषवृश्चिकयोः त
था नयो राशीश्वरयोर्मैत्रे यथा सिंहमीनयोः ॥ एतादृशे विषये दोषो न स्यात् ॥४५॥ अथोक्तराशौक्तमेवार्थं स्पष्ट

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

११२

उपजातिकयाह पद्यो॥ मीनोक्षकर्कालिमृगाङ्गिनायोष्टमलग्नेयदानाष्टमगोहदोषकृत्॥ अन्योन्यमित्रत्ववशेनभावधर्मे
वेस्तुतापुत्रसौख्यभागिनी॥४४॥ उदाहृतपक्षःस्त्रीकन्याएतेराशयोयद्यष्टमलग्नेस्युस्तदाष्टमलग्नंदोषकृन्नभवेत्॥ १
यथासिंहान्मीनइत्यादि। कुजइत्याह॥ अन्योन्येति॥ प्रागुक्तःपरस्परप्रीतिवशेन एकाधिपत्यवशेनच एवंसतिभाव
धर्मरिणीतासुताद्गेहे सौख्यभागिनीस्यात्॥ परिहारांतरमाह॥ गुरुः॥ लग्नादष्टमस्थासीशकेंद्रगःशुभवीक्षितः॥
यद्यष्टमलग्नोत्थदोषमाशुव्यपोहति॥ रंध्रेशःस्वशुभेशास्यःहंगस्वदेवमित्रगः॥ अष्टमस्थानदोषोहि विनश्य
तिनसंशयः॥४४॥ अथान्यदपि विचित्रछंदसाहपद्ये॥ मृतभवनाधीशोयदिचविलग्नेस्यात्तदधिपतिर्वीनशुभ
करःस्यात्॥ व्ययभवनेयदासंभवितितदंशास्तदधिपतिर्वाकलहकरःस्यात्॥४५॥ अष्टमभवनाधीशोयदिलग्नेस्याद
थवाष्टमभवनस्वामी विलग्नेस्यात्तदाशुभकरोनस्यात्॥ अथव्ययभवने जन्मलग्नजन्मराशिभ्योद्वादशे
भवने। अथव्ययभवनेशः॥ अथवाव्ययस्वामीयदिलग्नेतदाकलहकृत्स्यात्॥ कश्यपः॥ दंपत्योरष्टमिलेस्यां
तेकलेरायोवापितदंशके॥ तदीशोवालग्नगतेतयोर्मृत्युर्नसंशयः॥ इतितदीप्रवेशे विवाहलग्नगेनैस्वनित्य

११२

220

स्यात्कालहोरिति॥ ४५॥ खचामैः॥ ५०॥ नोन्यादिति वन्हि पित्र्यमेखवेदस्तः ४ केरदतस्त्र ३२ साप्येमेखबाणतो ५० श्चेघतिरन नोर्ध
मोवुपेकतेर भगात्वक्षमजी वविश्वभे ।४६॥ मनो २४ र्द्दि देवा निल सोम्य शाक्रमे कुपक्षनः २१ शोनकरा २४।२६ ष्ठिजोयमेवुगा
श्विनो२४ वुध्नमतोयपाम्यमे खचेद्रतो १० मित्रभवा सवस्तुतो ४७॥ मूलेंगवाश्या ५६ छिप नाडिकाकला ४ वज्यौः शुभेषो वि
षनाडिकाघ्रुवाः॥ निघ्ना भयोगेन खतर्क ६० भाजिताः स्पष्टा भवेयुर्विषनाडिकास्ताः ।४८॥ टी०॥ खरामेति रेवती पुन
र्वसुकृत्तिकामघाभेषु खरामतास्त्रिंशद् घटिकाः विषनाडिकाः शुभेकार्ये वर्ज्याः स्युरिति तिलोयस्पोके नान्वयः॥ एवं सर्वे
त्रव्याख्येयं। केचित्तु एषां अजमेषकी भाद्रपदायांते देवे षष्ठि घटिकालभेकेन दत्ते भभोगे ध्रुवकाउक्तान्यूनाधिकते
स्पष्टीकरणमाह पोडुति विषनाडिकाः खबामतएवमाद्योड्ड पनदत्तभेगेन निघ्नाः खतर्कैः षष्ट्या भाजिताः सन्तः (
विषनाडिकाः स्पष्टाः भवेयुः॥ तथा विषनाडिकाः अपि भभोगेन निघ्नाः षष्ट्या भाज्याः लुब्धाः स्पष्टा भवेयुरित्यर्थः
परिहारमाहन्नृ तः॥ चंद्रो मिषघटीदोषंहंतिकेंद्र त्रिकोणगः लग्नं विना शुभैः दृष्टः केंद्रे वालग्नपश्चपेति॥ वि
षनाड्युत्थितं दोषं हंति सौम्यर्द्दलगः शशी॥ मित्रदृष्टो पवास्त्वीयवर्गस्योलग्नगे पिवादेवस्मनोहरे॥ ति
थिवारयोगे रवि विषघटिकाउक्ताः॥ तिथीपुनागाद्रिगिरीषुवार्थयोगजादिकावकविष्वबासवाः॥ मु

2·21

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

२२२
मु॰

नीमर्त्यचक्राः प्रथमातिथिः क्रमात्तारे विबिंबस्याद्घटिकाचतुष्टयं १५।५।८।७।७।५।४।८।७।१०।३।१३।१४।७।८। नरवाहवंबाहपादिक्षरी
लावाणक्षतस्यानिपपाः क्रमेण सूर्यादिवारे घपरंचतत्रो नाड्यो विषं स्यात्परिवर्जनीयं॥ २०।२।१२।६।७।५।४॥ अथमुहूर्तदो
षविवत्सुरादे दिवामुहूर्त्तानाह ॥ श्लो॰॥ गिरिशमानुजगमित्राः पित्र्यवसूंबुविश्वेभिजिदथचविधानापीदुइंद्रानलौ च॥ ति

अ	भ	कृ	रो	मृ	आ	पु	पु	श्ले	म	पू	उ	ह	चि	स्वा	वि	अ	ज्ये	मू	पू	उ	श्र	ध	श	पू	उ	रे	अथनक्षत्रविषघटिका
५०	२४	३०	४०	१४	२१	३०	२०	३२	३०	२०	१८	२१	२०	१४	१४	१०	१४	५६	२४	३०	२०	१०	१८	१६	२१	३०	३० ध्रुवकाः

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	तिथयः
१५	५	८	७	७	५	४	८	७	१०	३	१३	१४	७	८	ध्रुवकाः

अथवारविषघटीचक्रम्।

सू	चं	मं	बु	बृ	शु	श	ग्रहाः
२०	२	१२	९	७	५	४	ध्रुवकाः

थ्यतिरुद्रक्रतो योपथ्येमापोभगाः स्युः। क्रमतइहमुहूर्त्तावासरेवाण चंद्राः॥ ४२॥ मालिनी॥ गिरिशेति॥ ग्र
पवाण चंद्राइत्युक्तेमुहूर्त्तास्तपापोक्तेन तल्लदाण ज्ञेयाः॥ इंद्रानलौ इंद्राग्नी एतेवासरेपंचदशमुहूर्त्ताः
स्युः॥ ४२॥ अथरात्रिमुहूर्त्तानमनुष्टुभाह॥ श्लो॰॥ शिवाजपादादष्टौस्युर्भेशाग्न्यादितिजीवको।
विष्ण्वार्कत्वष्टमरुतो मुहूर्त्ता निशिकीर्तिताः॥ ५०॥ शिवेति॥ अथदृष्टेमुहूर्त्तेष्वाद्यो शिव एव एवाततो जपादष्टौ मेशादयः स्युः
तथाजपादः अहिर्बुध्न्यः पूषाश्विनौ यमः अग्निर्ब्रह्मासोमः इत्यष्टौ ततो दशम मुहूर्त्तेप्रोदितः जीवत्वजीव क्रोमु
रुतः॥ विष्ण्वर्कत्वष्टमरुतः प्रसिद्धाः॥ एते शिवमुहूर्त्ताः प्रकीर्तिताः॥ अत्र पंचदशो भागो मुहूर्त्तो ष्यतथानिशीथितक

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स्यवोक्तेः॥ अथ कुमुहूर्तान् भुजंगप्रयातेनाह॥ श्लो०॥ रवावर्यमा ब्रह्मरक्षश्च सोमे कुजे वह्निपित्र्ये बुधे चाभिजित्स्यात्॥ गुरौ तोयरक्षो भ
गो ब्राह्मपित्र्ये शनावीशसर्पौ मुहूर्ता निषिद्धाः॥ ५१॥ रवौ अर्यमा मुहूर्तो निषिद्धः अन्यत्स्पष्टं॥ अथ वेधविवाहविहितनक्षत्रादि
कमभिजिन्नामेन च प्रहरं एणाह॥ श्लो०॥ निर्वेधे शशिकरमूलमैत्रपित्र्यब्राह्मान्त्योत्तरपवनैः शुभो विवाहः॥ रिक्ताममरहिततिथौ शुभे 223
ह्निवैश्वप्रान्त्योघ्रि श्रुतितिथिभागतोभिजित्स्यात्॥५२॥ टी०॥ वेधरहिते मघादिनक्षत्रे विवाहः शुभः॥ रिक्तेति॥ रिक्ता मा ३ वर्जि
ततिथिषु शुभे न्हि शुभग्रहवारे विवाहः शुभः॥ अभिजिल्लक्षणमाह॥ अथेति॥ वैश्वमुत्तराषाढा तस्य श्रान्त्यो घ्रिश्चतुर्थचरणः
श्रुतेश्च वणस्य तिथिभागः पंचदशांशो मिलित्वाभिजिन्नाम भागः स्यात्॥ ५३॥ अथ वेधं पंचशलाकाचक्रे धारयेद्वे
धं शार्दूलविक्रीडितेनाह॥ श्लो०॥ वेधोन्योन्यमसौ विरंच्यभिजितोर्याम्यानुराधर्क्षयोर्वैश्वेन्द्वोर्हरिपित्र्ययोर्ग्रहकृतो
हस्तोत्तराभाद्रयोः॥ स्वातीवारुणयोर्भवेन्निर्ऋतिभादित्योस्तथाग्न्यर्यमयोः खेटे तत्र गते तुरीयचरणे प्राद्यातृतीयद्वयोः॥५४
टी०॥ विरंच्यभिजितोर्ग्रहकृतो वेधोन्योन्यं भवेत्॥ रोहिण्यां स्थिते ग्रहेभिजिद्विद्धः अभिजित्स्थिते रोहिणी विद्धा। एवं सर्वत्र व्याख्ये
यं॥ चरणवेधमाह॥ खेटइति। न च तस्मिन्नक्षत्रे विद्यमाने ग्रहे सति। यदि चतुर्थे पादे स्थितस्तदा परनक्षत्रस्य प्रथमपादे वेधः। य
दि प्रथमे तृतीयपादे पतितः तदा द्वितीयचरणस्य वेधः सौम्यग्रहपर एव। नारदः॥ एवं यदा द्वितीयपादे तृतीयपादस्य वेधः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

११८ पद्विश्वमेषादेततः चतुर्थपादस्य वेधइत्यर्थः॥ अश्वियेच रेवत्यां वेधः सौम्यस्य हस्तपरएव॥ नारदः॥ पादमेवपरमैर्विद्धमपु मैनेव
कृत्स्नं तदितिकश्यपः॥ क्रूरविद्धयुतं धिष्ण्यं क्रूराक्रांतं च कृत्स्नमे॥ मणिहेममये हर्म्ये भूतलाक्रांतमिव त्यजेत्॥ इतिश्री
पतिः वधप्रवेशने दाने वरणे पाणिपीडने॥ वेधः पंचशलाकाख्योन्यत्र सप्तशलाकके इति॥ ज्योतिर्निबंधे गर्गः॥ मघाया
प्रथमे पादे मूलस्य प्रथमे तथा॥ रेवत्याश्चतुर्थांशे विवाहः प्राणनाशनः॥ इति॥ तद्दुंडांतपरं ज्ञेयं॥५४॥ अथ विवाहदव
त्रयस्योपवीतादौ कोशि विवाह इति सप्तशलाकाचक्रमेव वेधे वज्योत्कादस्य दर्थं वन्यासे विशेषसप्तशलाकावेधः शार्ङ्ग्स
विक्रीडिते नाह॥ श्लो०॥ प्राक्ष्येधतमानिले जलशिवे पौष्ण्यार्यमर्क्षे वसुद्वीवे च सधौम्यमहस्त मगेसापौजराधे तषणा॥
हस्तोपोतिमभे विघातविधिभे मूलादितीत्वष्टुभांगांघ्रीं पाप्य मघेकशानुहस्त्रेरिमे विद्धं कुमृदेरिवेके॥५५॥ टी०॥ कुम
दुंदके सप्तशलाकाचक्रे ज्येष्ठापुष्ये विद्धे ज्ञेया॥ एवं जलशिवे॥ एवो सा टाइत्यादि व्याख्यायं॥ दीपिकायां॥ यस्या
शाखी सप्तशलाकभिन्नः पापैः पापैरथवा विवाहे॥ उद्वाहवस्त्रेण समं रुदंती गां गी श्मशानं भूमिं रुदती प्रयाति इति॥५५॥
अथ क्रूराक्रांतादिदोषं वसापवादमनुष्टुभाह॥ श्लो०॥ स्वदाणि क्रूरगेहे विद्धानि क्रूरयुक्तादिकानि च॥ भुक्त्वा चंद्रे
ण मुक्तानि शुभानि प्रचक्षते॥५६॥ स्वदाणि क्रूरगेहे विद्धानि॥ आदिशब्दात्क्रूराक्रांतं क्रूरगंतव्य त्रिविधो लातदूषि
११८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तानि यदि चेद्वेला भुक्तानदा भुमाशे लिघु मकमोरगेविवाहादौ योग्यानौति बुधाः प्रवदंतेव दंति ॥५६॥ अथ लत्तादोषमुपजाति 225
कयाह ॥ श्लो० ॥ सराकुपूर्णेंदु सिताः स्वपृष्ठे भं सप्तगो जातिशरे मितंहि ॥ संलत्तयंते के शनिजुय भौमाः सूर्यो कतषड्निमितं पुरस्तात् ॥५७
वेति ॥ मावो न वत्नान यो द्वादिशतिः भावाः पेचतैर्मितं भं ष्याक्रांतनत्तत्रात् । राहुत्त पूर्णेंदु सिताः स्वपृष्ठे संलभयंते ॥ यथावुधः सप्तमं
राहुर्नवमं राहोः स्वशावत्कत्वा न्नवमंगाणनाक्रमेणैव कार्या ॥ यथा त्विन्यौ राहुरश्लेषा लत्तयति ॥ पूर्णेंदु पूर्णिमांतचंद्रो द्वाविं
शन्तं पृष्ठे संपदे पंचम्यादिति यो भवति ॥ शुक्रः पंचमं प्रकेशनीज्यभौमाः क्रमेण पुरस्तात् स्पृष्टे सूर्योद्वादशकं निसंलत्तयंते ॥
सूर्यः द्वादशं शनिरष्टमं गुरुः षष्ठं भौमस्तृतीयं अग्रतो लत्तयती त्यर्थः ॥ रामार्हः ॥ रविलत्ता वित्तहरी निलंजी विनि
हंशो मरणं ॥ चांद्री नाशं कुर्याद्वौधी नाशं वदंते व ॥ सौरी मरणं कथयति ॥ वैधुविनाशं वृहस्पतेर्लत्ता मरणं लत्ता राहोः (
कार्यविनाशं भार्गवो वदेती ति ॥५७॥ अथ पातदोषमुपजात्याह ॥ श्लो० ॥ हर्षणवैधृति साध्यव्यतिपातकमंगंडशूलयोगा
नां ॥ अंतेयन्त्र तत्रे पाते न नि पातितं तत्स्यात् ॥५८॥ हर्षणे ति ॥ व्यतिपानकस्यार्थे क हर्षणे त्वादि षड्योगानं तेयन्नत्रं
भवेत् ॥ चंडीशातत्पातेन चंडीशचंडायुधेन निपातितं स्यात् ॥५८॥ अथ क्रांतिसाम्यपरपर्यायं महापातदोषमाह
लिन्याह ॥ श्लो० ॥ पंचास्यजौ गोमृगौ तौलिकुंभौ कन्यामीनौ कर्कालीचापयुग्मे ॥ तत्रान्योन्यं चंद्रभान्वोर्निरुक्तौ

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

क्रांतेसाम्येनोशुभेमंगलेषु ॥५२॥ पंचम्यांजीमेवसिंहेऽर्केन्ये प्रसिद्धाः ॥ एषु रात्रिषु पाठक्रमेण वृक्ष मेषव स्थित योश्चंद्रभान्वोः क्रां
२२५ तिसाम्ये निरुक्ते तन्मंगलेषु नोशुभं स्यात् ॥ अनेन क्रांतिसाम्यसंभावनमात्रे सूचिते तदानयने सूर्यसिद्धांतादि ग्रंथेभ्यो दात्मघेत्वेयं ॥ अथ
अथ खार्जूरदोषं सुबोधमिंद्रवज्रयाह ॥ श्लो० ॥ व्याघातगंडव्यतिपातपूर्वं मूलांत्यवज्रे परिघातगंडे ॥ योगे विरुद्धे त्वभिजित्समेतः
खार्जूरसंज्ञो विषमे शशी चेत् ॥ ६०४ ॥ व्यत्योर्वैधृतिः यस्मिन्दिने व्याघातादिके विरुद्धे दुष्टयोगे सति सूर्यो दर्केन दृष्टात् श 226
शी चेदभिजित्समेते विषमे विषमसंख्यांके नक्षत्रे स्यात्तदा खार्जूराख्यो दोषः स्यात् ॥ यदा समः स्यात्तदा न दोष इत्य
र्थः ॥ एकार्गलो दृष्टिपातश्चाभिजिद्रहितानिवेति कश्यपवचनात् अभिजिद्गणनानिषिद्धा केचिदाचार्याः विरुद्धसाद्धिमिरंकृ
तेति ॥ उभयवचनप्रामाण्याद्विकल्पः ॥ ६०॥ अथोपग्रहदोषमुपेंद्रवज्रयाह ॥ श्लो० ॥ शराष्टदिक्शक्रनगातिध
त्यस्तिथिधृतिश्च प्रकृतेश्च पंच उपग्रहाः सूर्यभतोऽब्जताराः शुभा न देशे कुरुबाल्हिकानां ॥६१॥ सूर्यभतः सूर्यक्रांतनक्ष
त्रादुक्तानां पंचदशसंख्यानि पंचाष्टदशचतुर्दशसप्तैकोनविंशतिः ॥ एषां मध्ये देशेन परिपरिहारमाह ॥ शुभा नेति ॥
कुरुदेशे बाल्हीकदेशे न ॥६२॥ अथ प्रसंगात् पातोपग्रहलत्तास्वपवादमर्धयामेनानुष्टुभाह ॥ श्लो० ॥ पातोपग्रहलत्तासु नेष्टा
ङ्घ्रिः खेरतलसमः ॥ गारस्त्रिभोर्ध्वमिसबः सैकः स्यादर्धयामकः ॥६३॥ पातेति ॥ पातसंज्ञेडीशाचंडीशायुधाख्ययोर्दोषः उपग्र
२२५

हः आगुरुः ॥ लग्नात्तराकृष्टैर्दुहितेत्यादिना उक्तात्तत्रैव रात्रिमध्यमः ग्रहचरणतुल्योनक्षत्रचरणोत्रैषः ॥ अयमर्थः ॥ उपग्रहे पातेर
विर्यस्मिन्नूचरणे स्यात्तत्संख्य एव नक्षत्रस्य चरणो ग्राह्योनान्यः ॥ लत्तायुत लत्ताकारी ग्रहो चरणे स्यात्तत्समसंख्य एव चरणो 227
लत्तितन्नक्षत्रस्य वर्ज्योनान्यः ॥ ३ ॥ उक्तं च ॥ उपग्रहे बुधलत्ता मात्तथा चंद्रायुधान्हये ॥ ग्रहोस्ति यत्समांशे सो विद्धो शास्त्रमाणिक
कृते ॥ अयं परिहारः रेखाशुद्धिकसमोपि भमित्युक्तत्वात् ॥ यावदृति ॥ दृष्टोवा रात्रिप्रोक्तमित्युक्तः सर्वैकः शेषितेयोगो सोर्द्धयामा
ख्यो दोषः स्यात् ॥ कश्यपः ॥ शैलाक्षमुनयः ७।५।४ सूर्ये च चंद्रे बुधे वेदपर्वताः ६।४।७ भौमे वाणाग्निनेत्राणि ५।३।२ सोमे
वेदाश्विवायवः ४।२।५ गुरुवारेग्निचंद्रभाः ३।१।८ शुक्रे नेत्राद्रिवन्हयः २।७।३ शनौ चेद्रभतर्काः १।८।६ स्युः कुलिकोयम
घंटकः ॥ अर्द्धप्रहरसंज्ञास्त्वान् मंगलेषु विवर्जयेत् ॥ निधनः प्रहरार्द्धे तु निःस्वत्वं यमघंटके ॥ कुलिके सर्वनाशः स्यात् ग्रामं
त्रावेतेन दोषदा इति ॥ अथ कुलिकमनुष्टुभाह ॥ श्लो० ॥ शक्राके दिग्वसुरसाब्ध्यष्टाश्विनः कुलिका रवेः ॥ रात्रौ निरेकास्तिथयं
शाः शनो चांत्योपि निंदितः ॥ ६३ ॥ शक्रार्केति ॥ रविमारभ्य सर्ववारेषु क्रमाद् एतत्संख्यास्तिथ्यंशा मुहूर्ता कुलिकाः स्युः ॥ यथा
दिने रवौ १४ चं १२ मं १० बु ८ वृ ६ शु ४ श २ रात्रावेते निरेकाः ॥ कार्याः यथा रवौ १३ चं ११ मं ९ बु ७ वृ ५ शु ३ श १ रात्रौ तु शनौ अंत्यो
पि त्रेः पंचदशोपि मुहूर्तः कुलिकः एते निंदिताः एतेषामभ्रयामादिदोषाणां पुनर्निरूपणे विवाहश्च प्रकरणवर्ज्यत्वात्

११६ शीघ्रोपस्थित्यर्थं चेति। कुलिकापवादमाह। बाधे सौम्यबलेवापि चराद्रूबे लग्ने शुभो कुलिको दयदोषस्तु विनश्यति न संशयः। कालाधी-
शबलोपेते बुधो वा बलसंयुते। अयं परिहारः संग्रहे। दोषो लेवान्नाविद्यते। शुभे केंद्रगते चंद्रे शुभांशे वा शुभे स्थिते। लग्नगे सबलेवा-
पि कुलिकस्तु विलीयते। अर्द्धप्रहरपूर्वार्द्धमध्यं तु यमघंटके। कुलिकास्यपरीमल्लकाशे शुभमन्माचरेदिति। ९५। अथ दग्ध-
तिथ्याख्यदोषमिंद्रवज्रयाह। श्लो०। चापांत्यगे गोघटगे पतंगे कर्कीजगे द्वी मिथुनस्थिते च। सिंहालिगे नक्रघटे समा- 228
स्तु सिंहेषा द्वितीयप्रमुखाश्च दग्धाः। ९६। चापांत्येति। तत्र सिंहयास्थिते पतंगे सूर्ये द्वितीयाप्रमुखा उभयपक्षस्था धारएसम-
संख्याकास्तिथ्यो दग्धाः स्युः। यथा धनुर्मीनगते सूर्ये द्वितीया दग्धा। वृषकुंभगते चतुर्थी कर्कमेषयोः षष्ठी कन्यामिथुनगे अष्ट-
सिंहवृश्चिकगे दशमी। तुलामकरगे द्वादशी दग्धेत्यर्थः। समा दग्धाश्चेति यत्यो मध्यदेशे विवर्जिता इति परिहारः। ९७।
अथ यामित्रदोषं भ्रमरविलसितेनाह। श्लो०। लग्नाच्चंद्रान्मदनभवनगे खेटे न स्यादिह परिणयनं। किं वा बाणाशुग-
मितलवगे यामित्रं स्याद्शुभकरमिदं। ९८। टी०। विवाहलग्नाच्चंद्राद्वा सप्तमभवनगते ग्रहे परिणयनं न स्यात्। अस्यापवादः
किं चेतेति। ग्रहाधिष्ठितनवांशात्पंचबाणाशुगा। पंचपंचाशन्मितनवांशगे चंद्रे लग्ने वा यामित्र-
सत्संस्यात्। यथा मेषे पंचमांनवांशे भौमोस्ति तस्यात्तुलायां पंचमनवमांशस्थे चंद्रे निषिद्धो ऽयं षष्ठो नवांशः शुभः ११६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

एवंविधं सल्लग्नयामित्रशुभकरं स्मृतम्॥ अस्यापवादो व्यवहारोच्चये। स्वोच्चे शुभमास्वभवने स्फुरदंशुजालः सौम्यालये हितगृहे शुभ 229
वर्गगो वा। यामित्रकादिपरिसंचितदोषराशिं हत्वा ददाति बहुशः सुखमेव चेद्गुरिति॥८५॥ अथैकार्गलादिदोषाणामपवादस्त
त्राह वसिष्ठवचनमेवेद्बवस्त्रयाह॥ श्लो०॥ एकार्गलोपग्रहपातलत्तायामित्रकर्तरुदयास्तदोषाः॥ नश्यंति चंद्रार्कबलोपपन्ने
लग्ने यथार्कोऽभ्युदये तु दोषा॥८६॥ टी०॥ चंद्रार्कबलोपपन्ने स्वोच्चमित्रादिराशिस्थितत्वरूपे विस्थितत्वरूपे च सति
एकार्गलादिदोषा न भवंति॥ यथार्कोऽभ्युदये दोषा रात्रिजा नश्यंति॥८७॥ अथ केंद्रपंचिदोषाणां देशविशेषेण परिहारमुप
जात्याह॥ श्लो०॥ उपग्रहं कुरुबाल्हिकेषु कलिंगवंगेषु च पातितं भं॥ सौराष्ट्रमालवेषु च पातितं भं त्यजेन्नु विद्धं किल तद्
देशे॥८९॥ स्पष्टार्थः॥ अन्यच्च॥ लत्तामालवके देशे पातः कोसलकेतथा॥ एकार्गलं तु काश्मीरे वेधं सर्वत्र वर्जयेत्॥ युति
दोषमेव हूणेषु यामित्रस्य यामुने॥ वेधदोषस्तु विंध्याख्ये देशे नान्येषु के च नेति॥९०॥ अथ दशायोगदोषमुपजात्याह॥
यद्यर्कसूर्योदितसंभृतेर्भमेभचंद्रभयुक्तानि दशोभातिथ्यः॥ नागेंदुवेदाग्निकुतिथिनखाब्धिस्तत्त्वे भवंति चेत दशायोग सं
ख्यः॥९१॥ टी०॥ चंद्राधिष्ठितनक्षत्रेण सह यस्य युतेर्योगात् भैः सप्तविंशतिभिर्भक्तात् शेषं तस्मिन्नृक्ष्ये एक चतुःषट्
दशैकादशपंचदशाष्टादशैकोनविंशतिसंख्याकेसति एते दशायोगसंज्ञाभवंति॥९२॥ अथ दशायोगफलं तदप

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

११७ वादेच शार्दूलविक्रीडितेनाह॥ श्लो०। वाताग्न्याग्नि महीपचौरनरणेहग्वजवाहाहताः। यौगांके दलिते समे मनुयुते योजे नु
मैकेछिते॥ भेदास्यादथसप्तितास्तुमनुभीदेववाऽक्रमात्संभवेत् धोस्मिनूग्रहचंद्रयोर्भृगुमदः स्यादेकरेखास्थयोः॥ हृद
वातेति॥ स्वन्येशेषवाततोयं स्यात्॥ एकशेषेऽग्न्यात्॥ चतुःशेषेऽग्नेः षट्शेषे महीपात्। दशशेषे चौरात्॥ एकादशा
सुमनलो॥ पंचदशासुरुक्॥ अष्टादशास्तुवज्रं॥ एकोनविंशेपुनादेःकलिरुकटकदुत्पथः॥ विंशतिशेषेदितिद्रुग्
नाशाः॥ अथापवादः॥ यौगांके (ओजेविषम) कइति। सममयोगाद्विरूपयौगांके समेपुष्यसंख्याकेसति अर्द्धीकृते मनुभि
श्चतुर्दशाभिर्युते यौकः स्यात्॥ ततदास्वदाश्विनीतो भंतलत्रं स्यात्॥ यथासमांकोदशाऽर्द्धितः ५ मनु १४ युतः १९
मूलनक्षत्रेजाते॥ अथयौगांकेओजेविषमोकोदशायोगः २५ सैकः २६ अर्द्धितः १३ पुष्यनक्षत्रमागतं ततआरभ्य
साभिजिन्नक्षत्रं वेदस्वअस्मिंश्चक्रे लेख्यंतत्रनक्षत्रेग्रहास्थाप्यः॥ तत्र करेखास्थयोर्ग्रहचंद्रयोः परस्परावलोक
नरूपावेधोनष्टभदः॥ ३ अं चज्योतिसारसागरे॥ त्रिष्वंगवेदैकदिगूनविंशान्नैकादशाषोडशपंचविंशाः संख्याः॥ उ
छोडुनासत्येपुताडुनाचयोगादमीचेद्धायोगदोषाः गुरुः॥ वातभेघाग्निमपालचौरमृत्युरुजाशनि॥ कलिहानि ११७

230

द्रेष्काणे दोषास्त्याज्यास्सदा बुधैः ॥ योगांके विषमे से के समे च वसुलोचने ॥ दलीकृते ऽश्विनी पूर्वं दग्धयोगमुदाहृतं ॥ दग्धयोगे
महाचक्रे प्रमादाघदिविधाते ॥ द्रेष्काणे रसो स्य स्वहेलीपि दग्धो रेक नामान मिति ॥ दग्धयोगापवादोन्तरमाह ॥ भरद्वाजः ॥ गुरौ
लग्नाधिपे शुक्रे सवीर्ये लग्नकेंद्रगे । दग्धदोषा विनश्यंति यथाग्नौ तूलराशयः ॥ व्यासः ॥ गुरुणा भृगुणा वापि संयुते दृष्टमेव च । द
ग्धयोगसमायोगमपि लग्नं शुभावहं ॥ अथ पंचकाख्य बाणदोषं शालिन्याह ॥ श्लो० ४ लग्नेनाढ्या याति तिथ्योक तष्टाः
शेषे नागद्व्यब्धितर्के ५ संख्ये ॥ रोगोग्न्यन्नी राजचोरौ मृत्युश्चायं दाक्षिणात्यप्रसिद्धः ॥ १० ॥ लग्नेनेति ॥ स्फुटप्रभु
क्तिकागतास्तिथयो वर्तमानलग्नेनाढ्याः युक्ता अंकैर्नवभिस्तष्टाः शेषे नागसंख्ये मृत्युः सेसो बाणः ॥ अथ पंचबाणं दाक्षिणात्येषु प्रसिद्धं
१२ तैरपि दृष्टप्रसिद्धः ॥ अथ प्राच्यमतेन बाणं सापवादं शालिन्याह ॥ श्लो० ५ ॥ रसगुणशशिनागाब्धाद्यसंक्रांतियातांशकमि
तिरपतष्टे के ये दापंचशेषाः ॥ रुगनलनृपचौरा मृत्युसंज्ञाश्च बाणा न च हतिशरशेषे शेषके क्ये समाख्याः ॥ ११ ॥ रसगु
णशशिनागाब्धिरव्याचा सो संक्रांति यातांशकमिति प्रोक्ति कर्मधारयः ॥ सर्वे प्युक्तोशानामितिसंख्या पंच धा स्था
प्याः ॥ कल्पादिकमपेक्ष्य । क्रमेण षट् त्रिएकाष्टचतुर्भिरेव योः संयोज्यं के नवभिस्तष्टाः सतो यदा पंच शेषा यस्मिन्स्य
CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

११८ ते पंच विष्यते तत्र क्रमेण रुग्माद्दिर्बाणेऽज्ञेयः॥ यथा दोषे पंचशोषे रोगबाणः द्वितीये पंचशोषे वह्निबाणः। तृतीये पंचशोषे राजबाणः
चतुर्थे चौरबाणः॥ पंचमे मृत्युबाणः॥ तस्मात्तस्मात्पंचमे भवतीत्यर्थः॥ अर्थे बाणः शल्यरहितः स्तोत्र स्व त्यदोषस्नदपवो
दः अतः सशल्यो बाण उच्यते॥ भवेति॥ यानि बाणगतानि शेषाणि तेषां नितेषां मैक्य न वहृते पश्चाच्छरशेषे सशल्यः। लोहशल्य सहितो
बाणः स्यात्॥ पंचव्यतिरिक्तशेषे शल्यरहितो। दुष्टदुत्यर्थः॥ अन्यैस्तु॥ तिथिवारं भलग्नांके रस्त्राग्न्यब्धाष्टवेदयुक्॥ द्यु।२।१।८।४॥
नंदाप्तपंचशेषे रुकूवह्निराट्चौरमृत्युकृदिति॥७१॥ अथ समयभेदेन वारभेदेन कार्यभेदेन च त्रिविधं बाणपरिहारं शार्दूलविक्री
डितेनाह॥ श्लो०॥ रात्रौ चौररुजौ दिवा नरपतिर्वह्निः सदा संध्ययोर्मृत्युश्चापि शनौ नृपो विदि मतिर्भौमेऽग्निचौरौ रवौ॥ रोगं
व्रतगेहगोपनृपसेवायानपाणिग्रहे वर्ज्याः क्रमतो बुधैरुगस्त्वं हमापास्तचौरा मतिः॥७२॥ रात्रौ चौररुजौ त्याज्यौ दिवा
राजपबाणस्त्याज्यः। वह्निः सदा दिवारात्रौ त्याज्यः। संध्ययोः सायंप्रातयोर्मृत्युबाणस्त्याज्यः॥ ज्योतिःप्रकाशे॥ रोगं चौरं त्यजे
द्रात्रौ दिवा रात्रौ जन्य पंचकं॥ संध्ययोर्मृत्युदं त्याज्यं सर्वदा वह्निपंचकं॥ अथ वारभेदेन परिहारः॥ अर्थेति॥ शनौ नृपबा
णः॥ विदि बुधवारे मतिः॥ भौमे अग्निचौरबाणौ रवौ रोगबाणस्त्याज्यः॥ उक्तंच॥ रवौ रोगं कुजे वह्निः शनौ च नृपपंच

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कं॥ वर्ज्यं पुनः कुजे चौरं बुधवारे च मस्तुदं॥ अथ कार्यभेदेन परिहारः॥ अथेति॥ व्रं यथा व्रते यज्ञोपवीते रुकू गृहस्थाख्यारंभे ऽग्निः
न पक्षे वा पाणिग्रहणे वा एनः॥ याने चौरः पाणिग्रहे मतिर्वाणो वर्ज्यः॥ उक्तं च॥ नृपाख्यं न पक्षे वा यां गृहगो पेग्नि पंचके॥ याने चौरं व्रते रोगं त्य
जेन्नरस्तु करग्रहे॥ ७३॥ अथ ग्रहदृष्टे [illegible] मुपजातकयाह॥ श्लो०॥ त्र्यायांशे त्रिकोणं चतुरस्रमस्तं पश्यंति खेटाश्चरणाभिवृद्ध्या॥ मं
दो गुरुस्तेभि सुतः परे च क्रमेण संपूर्णदृशो भवंति॥ ७३॥ त्र्यायांशमिति॥ खेटा यस्मिन् स्थाने स्थिताः तस्मात् कथ्यमानानि च र
णाभिवृद्ध्या पश्यंति॥ तद्यथा॥ त्र्यायांतनीय दशमे च एकचरणदृष्ट्या पश्यंति॥ त्रिकोणे नवपंचमे द्विचरणदृष्ट्या पश्यंति॥ चतु
रस्रे चतुरष्टमे च त्रिचरणदृष्ट्या पश्यंति॥ अस्तं सप्तमं स्थानं च तुर्यचरणदृष्ट्या पश्यंति॥ अनेन तत्तद्गृहोत्थं वै फलं चरणाभिवृद्धौ(?)
भवतीति सूचितं॥ मंद इति॥ मंदः शनैश्चरः स्वस्थानात् त्र्यायांशे संपूर्णदृक् चतुरस्रे चरणदृष्टिः एवं गुरुस्त्रिकोणे पूर्णदृक् भूमिपुत्र(:)
श्चतुरस्रे पूर्णदृक्॥ परे के चंद्रबुधशुक्राः सप्तमे पूर्णदृशः॥ ७२॥ अथोदयास्तशुद्धिं शिखवरिभुजंगप्रयातेनाह॥ श्लो०॥ यदा ल
ग्नांशपो वा लवमपतनुं पश्यति युतो भवेद्वा यं वोक्तु शुभफलमनल्पं रचयति॥ लवद्यूनस्वामी लवमदनभं चेल्लग्नमदं प्रपश्ये
द्वा वध्वाः शुभमिति रवोज्ञेय मशुभम्॥ ७४॥ लवेशो लवं लग्नपो लग्नगेहं प्रपश्येन्मिथो वा शुभं स्याद्वरस्य॥ लवद्यूनपोंऽश॥
द्युनं द्यूनपस्तन्मिथो चेद्धितेस्याच्छुभं कन्यकायाः॥ ७५॥ यदा लग्नेशो लग्नांशकस्य स्वेशः स्वामी लग्ननवांशस्वामी॥ लवं नवां(?)

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

११५ शं पश्यति वा ॥ अथ यावान् वांशो न सह दृष्टो भवेत्तदा वो दुर्वरस्यानल्पशुभफलं रचयति ॥ यथा मेषलग्ने मिथुनांशाधिपो बुधस्तुलायां
मिथुनं पश्यति ॥ अथ मुदयांशशुद्धेः प्रथमः प्रकारः । तदभावे तु लग्नांशेशो नवांशन्तु लग्नं न पश्यति ॥ लग्ने न सह दृष्टो भवेत्तदापि वो २३४
दुःशुभफलमनल्पं स्यात् ॥ यथा मेषलग्ने दशमे मिथुननवांशः स्वामी बुधो मकरे नवांशं न पश्यति । किन्तु लग्नं पश्यति ॥ अ
यथा मेष एव तिष्ठति ॥ अथ शुद्धयंशशुद्धेर्द्वितीयप्रकारः । लवेति ॥ लवद्यूनस्वामी लवान्नवांशाद्द्यूने सप्तमनवांशस्तत्स्वामी
लवमदनपः । लवान्मदनपः सप्तमनवांशं पश्यति तेन सह दृष्टो वा भवेत् । तदा वध्वा अनल्पं बहुशुभं रचयति यथा मि
थुननवांशात्सप्तमो धनुर्नवांशस्तद्धीशो गुरुर्मेषधनुः पश्यति तत्र तिष्ठति वा । अथ मदनशुद्धेः प्रथमः प्रकारः
तदभावे तु लवद्यूनस्वामी लग्नमदनं लग्नात्सप्तमं भवनं पश्यति युतो वा सप्तमभवने तदा वध्वाः शुभं । यदा
गुरुः कर्के स्वनवांशे न पश्यति । किन्तु सप्तमभवने तुलां न पश्यति ॥ किन्तु सप्तमभवने तुलां न पश्यति । अतुलायामेवा
स्ति । तदा वध्वाः शुभं । अथ मदनशुद्धेर्द्वितीयः प्रकारः ॥ तथेति ॥ यदा लग्नांशेशो लवे तनुं वा न पश्यति तत्र युतो वा न स्यात्त
दा वरस्याशुभं ॥ एवं लवद्यूनस्वामी नवांशं सप्तमं वा न पश्यति । तत्र युतो न स्यात् ॥ तदा कन्याया अशुभं । कप्रपेपः ॥
स्वस्वेशेनोदयास्ता शोभी दि[illegible] वा चसेयुते ॥ लग्नं वास्तं गृहं तत्तदंशेन द्दिनं युतमिति । लवेशाद्दति ॥ नवांशस्वामी नवां ११५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

शांशपश्येत्॥ लग्नस्वामी लग्नं प्रपश्येत् तदा वरस्य शुभं स्यात्॥ वा पत्नीस्वामिपश्यः परस्परं लवस्वामी लग्नं न पश्येत् लग्नेशो लवं पश्येत् तदापि वरस्य शुभं॥१
यं लवघ्नयोर्मध्ये नवांशात् सप्तमनवांशस्वामी ग्रहो घ्नं ग्रंशात् सप्तमराशिं पश्येत्॥ लग्नं वा लग्नस्वामी ग्रसं लग्नात् सप्तमभुवनं पश्येत्॥
तदा विकन्यायाः शुभं स्यात्॥ अथाप्यन्यथात्वे दंपत्योरशुभमित्यर्थः॥ नारदः॥ लग्नलग्नांशकौ स्वस्वपतिनावीक्षितौ युतौ मेव द्वान्यामेप 235
ति नाशुभमित्रेणवा तदा वरस्य मृत्युः स्यात्ताभ्यां सप्तमस्तोदयांशको॥ एवं नौ वीक्षितयुतौ मृत्युर्वध्वाः करग्रहे इति॥ १५॥ अथ पूर्वोक्तप्रकारे
णोदयास्तशुद्धेरभावे पित्रतीयप्रकारं उच्यते मालिनीछंदसाह॥ श्लो०॥ लवपतिशुभमित्रैर्वीक्षितेंशोत नुंवापरिनयनकरस्य स्याच्छुभं
शास्त्रहष्टं मदनलवपमित्रैः सौम्यमेशोयुतेवा तनुमदनगृहे चेद्वीक्षिते शामवध्वाः॥ १६॥ लवेति॥ शुभं च तन्मित्रं चेति कर्मधारयः॥
लवपतेर्लग्ननवांशेशस्य शुभग्रहःचेद्बुधगुरुशुक्राणामन्यतमश्चेत् मित्रं स्यात् स चेदंशं स्वनवांशं तनुं वा वीक्षते॥ तदा परिणयन
करस्य शुभं गृहेः शास्त्रहष्टं बुधादिप्रोक्तं स्वरूपं शुभं फलं स्यात्॥ एवं मदनलवपस्यांशेशस्य मित्रैः सौम्यैर्नवांशं युनं ग्रंशा लग्ननवांशात्
युनं सप्तमनवांशस्वामिनो मित्रं पापग्रहश्चेत्तिर्यग्दृष्टिः शुभैर्वेतिफलितोर्थः॥ वासमः॥ शुद्धिरस्ति विहस्यात्रय दोदयांशात् लग्नेन वास्तो
शाउपेति शुद्धिं तदा सुस्त्रीमृत्युनिरीक्षितोयः शुभमायसः स्यात्सवंदंतिसंतदृति॥ केचिद्दिवारेवज्रयोगं विदिदुमाहुस्तत्स्वलक्षणांतिपि
वारेंच नक्षत्रेन वमिश्रसप्तमन्वितं॥ सप्तमिश्रग्रहरेखांगशेषांके फलमादिशेत्॥ त्रिशेषेनुजलेनविधात्रेच शेषेप्रभंजनः॥ सप्तशेषे वज्र
पातोत्तेयेवज्रस्यलक्षणंमिति॥ १६॥ अथ पार्कसंक्रमणदोषमेजुमाषिणपाह॥ श्लो०॥ विषुवायनेषुपरपूर्वमध्यमान् दिवसांस्त्यजेदि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

१८ तत्रहे क्रमेषु हि।। घटिकास्तु षोडश प्राक् शुभक्रियासु विधौ परतो पि पूर्वे स पि संत्यजेद्बुधः।।११।।टी०।। विषुवे तुलामेष संक्रांतौ अयने मकर कर्क
संक्रांतौ च मस्तषु संक्रांतिषु पर पूर्व मध्यमानुगतागामि वर्त्तमानान् दिवसान् बुधः शुभकर्म विधौ विवाहादौ त्यजेत्।। इतर संक्रां 236
तिषु संक्रम कालात् परतो ग्रे पूर्व प्राग पि षोडश घटिका इति।।११।। अथ प्रसंगात् सकल ग्रहाणां संक्रांति घटीरनुष्टुभमाह।। श्लो०।।देव
वंकर्त्ते वा षष्टि नाड्यो का रव्यन्यपा क्रमान्।। वर्ज्या संक्रमणे कीदेः प्राप्यो र्कस्यातिनिंदिताः।।१८।। देवेति।। यथाक्रमेण सूर्यादेः सं
क्रमेण एता घटिका वर्ज्याः।। यथा रवेः शाकुपक्षात् कालेनि सित्वात्रयस्त्रिंशत् घटिकास्त्याज्याः। चंद्रस्य द्वे घटिके चंद्रस्य न व बुध
स्य सप्त।। गुरोरस्त्र षष्टौ अष्टप्रीतिः शुक्रस्य का नवशानेः रव्यन्यपाव स्याधिकं शतमिति।।१८।। श्लो०।। घस्त्रे तुला लीवधिरौ मगस्त्रो
रात्रौ च सिंहाज वृषा दिवांधाः। कन्यानृयुक्कर्कटका निशांधा दिने घटो त्येनि शि चैव गुरुसंज्ञः।।१९।।टी०।। घस्त्रे दिवसे तुला वृश्चिकौ ब
धिर संज्ञौ।। रात्रौ मकर धनुषौ वधिरौ।। सिंहाज वृषा दिवांधा उक्ताः।। कन्या नृयुक्कर्काः निशांधाः। रात्रौ अंधाः। घटः कुंभो दिने पं
गु संज्ञः।। अन्यो मीनो निशि पंगु संज्ञः।। वधिराः।। मेषा वृषा सिंहाश्च दिवसे धासकीर्त्तिताः।। नृयु कर्कट कन्याश्च रात्रावंधा
प्रकीर्त्तिताः।। र ३३।। चैर मे ६।। बु ६।। गु ८८।। शु ४।। श ९६।। संक्रमे कीर्त्तिता।। तुला च वृश्चिकश्चैव दिवसे वधिरौ ततः।। धनुश्च म
करश्चैव वधिरौ निशि कीर्त्तितौ।। कुंभमीनौ च पंगू द्वौ दिवा रात्रौ यथा क्रमं।। अनेन ततस्मिन् काले धादि लग्ना निवर्ज्यानीत्य
र्थः।।१९।। अथ पक्षे छिद्रान् नमाह।। श्लो०।। वधिराधाश्च तुला लग्ने यो पमाने मिथुन कर्कटकौ गता निशांधाः।। दिवसांधाहरि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

गोक्रियास्तु कुञ्जामृगकुंभातिंसिभानिसंध्ययोर्हि ॥८०॥ स्पष्टार्थं ॥ अथैवोप्रयोजनं मापवादं ग्रहर्षिरणाह ॥ श्लो० ॥ दारिद्र्यं वधि
रत्वं नैर्दिवांध लग्ने वैधव्यं दिवि मरणं निशांध लग्ने पंगुत्वं पेनि खिलधनानि नाशमायुः सर्वत्राधिपगुरुदृष्टिभिर्नदोषः ॥८१॥ पंगवंधेप्रेगुल 237
ग्नेमृत्युमत्स्यषं ॥८२॥ अथ विवाहित लग्नवांशप्राप्तिंत्रदाधंदसाह ॥ श्लो० ॥ कार्मुकतौलिककन्यायुग्मलवेऽषगेवा यदि भवेद्युवयामस्त
हि सती खलु कन्या ॥८२॥ अयामोविवाहकन्यासती पतिव्रता ॥८२॥ अथ विवाह नवांशे कचि निषेधं श्री छंदसाह ॥ श्लो० ॥ अंत्यनवांशे
न च परिणेया काचन वर्गोत्तम मिह हित्वा ॥ नोचर लग्ने चरलवयोगं तौलिमृगास्ये श्राशमपि कुर्यात् ॥८३॥ टी० ॥ अंत्यनवांशेऽपि
यथा मेष लग्ने धनुर्नवांशप्राप्तिमद्दलेवे विधेर्विषये काच न कन्या न परिणेया परंतु वर्गोत्तमं मतिमनवांशं हित्वा विवाहउचितएव ॥ य
था मिथुन लग्ने मिथुन नवांश अंत्यांशकोपि श्रेष्ठएव । यदि वर्गोत्तम मा कुर्यादिति कस्यपोक्तेः ॥ नोचर लग्ने तौलिमृगस्थ तु
ला मकरस्थ चेद्द्रे चरलग्ने विहित चरस्य लवयोगं नो कुर्यान्तु ॥ यथा लग्ने तुलांशादिति ॥८३॥ अथ लग्नभंगयोगमुपजात्या
ह ॥ श्लो० ॥ व्यये शनिः खेवनिजस्तृतीये भृगुस्तनौ चेंद्रखलानशस्ताः ॥ लग्नेट् कुविग्लौ षष्ठरिपौदृमतौ ग्लौ लग्नेट् शुभाष्टमदे
चेसर्वे ॥८४॥ द्वादशोर्शनिर्ननशस्तः खेदशमे कुवनिजो भौमोन शस्तः ॥ तृतीये शुक्रो न शस्ताः ग्लौश्चेद्रुः लग्ने चेद्रुः खलाः
चेद्रष्ठखलाष्ट न शस्ताः ॥ लग्नेट् लग्नस्वामी कविः शुक्रो ग्लौ षष्ठरिपौ ष ष्ठे न शस्ताः ग्लौश्चंद्रः लग्नेट् लग्नस्वामी शु
भाः ॥ बुधगुरुशुक्राश्चाष्टमौ मस्थ एते मताव ष्टमे न शस्ताः ॥ मदे सप्तमे सर्वे ग्र हाः न शस्ताः ॥८४॥ अथ रेखाप्रदानं वसंतति

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कारकौ रिपुगृहे नीचे स्तंगौ कर्तरी॥ दोषो नैव सितो ति नीचगृहगे तत्वष्ट दोषो पि न· सौमे सो रिपुनीचमे नहि ३ त्रुटि·

१२१ लकयाह॥ श्लो०॥ आयाष्टव्ययुरविके तुतमोर्कपुत्राः आयारिगः क्षितिसुतो हिमगुत्रि यमो बुधः॥ सप्तव्यया ष्टरहितौ जगुरौ सितेष्टत्रि

धूनषट्व्ययग्रहान्परिहृत्य शस्तः॥८५॥ अग्न्याधेयस्यदौ। अथ शार्दूलविक्रीडितेन क तेषोदिमहादोषाणामपवादमाह॥ श्लो० पापौ

कर्तरिं सकेंदो सोष्टमो दोषकृन्नीचे नीचनवांशके शशिनि रिःफाष्टारि दोषो पि न ॥८६॥ कर्तरिकारकौ ग्रहौ रिपुगृहे शत्रुगेहस्थि

तौ नीचे नीचराशिगे अस्तं गौ अस्तंगतौ तदा कर्त्तरीदोषो पि नैव स्यात्॥ कश्यपः॥ पापयोः कर्त्तरीकर्त्रोः शत्रुनीचगृहस्थयोः॥ य

दावास्तगयोर्वापि कर्त्तरी नैव दोषदेति॥ अथ सिते शुक्रे शत्रुदेहगते पि वा भृगुः षष्ठस्थिते दोषो नास्ति तच्च न संशय इति॥ सौमे

सोस्तंगते रिपुनीचगे शत्रुगृहनीचग्रहे वा अष्टमसौमो दोषकृन्न स्यात्॥ कश्यपः॥ अस्तगे नीचगे सौमे शत्रुदेहगते पि वा

कुजाष्टमोद्भवो दोषो न किंचिदपि विद्यते॥ अथ शशिनि चंद्रे नीचे नवांशके वा सति षाड्शाष्टमषष्टस्थानजो दोषो पि न स्यात्

नीचराशिगते चंद्रे नीचांशकगते पि वा॥ चंद्रे षडष्टरिःफस्थे दोषो नास्ति न संशयः॥ इति कश्यपाके॥ अथाव्दो षापनेक

तापापवादं वसंततिलकयाह॥ श्लो०॥ अब्दायनर्तुतिथिमासभपक्षदग्धा तिथ्यंधकाणवधिरांगमुखाश्चदोषाः॥ नश्यंति

विदुरुसिते छ्विह केंद्रकोणे तद्वत्पापविधमुक्तनवांशदोषः॥ ८७॥ अह्नेति॥ विदुरुसितेषु केंद्रकोणेषु सत्सुमसपानव

हिलेषु सत्सुएते दोषा नश्यंति॥ कश्यपः॥ अव्दायनर्तुमासोत्थाः पक्षतिथ्यृक्षसंभवाः॥ काणांधवधिरो मूलादग्धलग्न

तिथिर्भवेत्॥ अकालजाभ्र नीहारविद्युत्सांध्य असंभवाः॥ परिवेषप्रतीस्र्यशक्रचापध्वजादयः॥ दोषप्रदा मंगले॥२

१२१

शुकालज्जाश्चेन्नदोषदाः गुरुरेकोपि केंद्रस्थः शुक्रो वा यदि वा बुधः हरेत्समस्तियथा हंति नद्दोषंमस्त्रिकोणगः॥ लत्तोपग्रहचंडीशाचंद्रया
मित्रसंभवाः॥ तत्केंद्रगो गुरुर्हंति शुपर्णः पन्नगानिव॥ तद्वदेति॥ तथा यदि पापाः क्रूरा विधुस्थेंद्रस्थेर्युक्तो नवांशास्तदा दोषोपि न श्यति॥ उक्तंच॥
सक्रूरराशौ स्युर्भो नवांशाः प्रोक्ताः सपापोपि विलग्नसंस्थः॥ त्रिकोणकेंद्रेषुगुरुः स्थितो वा यदा तदा स च शुभोपि न शस्त इति॥ अथान्य
परिहारानुक्त्वा लिख्याह॥ श्लो०॥ केंद्रत्रिकोणे जीवश्चाये रवौ वा लग्ने चंद्रे वापि वर्गोत्तमे वा॥ सर्वे दोषा नाशमायाति चंद्रे लाभे तद्वद्दुर्मुहूर्त्तो
त्थदोषाः॥ ८८॥ केंद्रेति॥ केंद्र १।४।७।१०॥ सौम्यग्रहरहिते कोणे नवपंचमे तत्र गुरौ सति सर्वे दोषा नाशमायांति॥ कथंभूतः॥ काव्ये गुरौ
वा सौम्ये वा यदा केंद्रत्रिकोणगे॥ नाशं यांत्यखिला दोषाः पापानीव हरिस्मृते॥ अथवा आये एकादशे रवौ सति सर्वे दोषा नाशमा
यांति॥ वलग्ने चंद्रे वा वर्गोत्तमे राशिनवांशयुक्ते सति॥ यथा मिथुने मिथुननवांशे तदापि दोषविनाशः॥ द्वितीयवर्गाशावस्थान
कसमुच्चयार्थत्वात्॥ चंद्रो लग्नादुपचये सर्वदोषविनाशकः॥ उक्तंच॥ यत्रैकादशगः सूर्यो दोषा नाशाय सुस्तथा वर्गोत्तमगते ल
ग्ने सर्वदोषालयं ययुः॥ चंद्रोपचये वापि ग्रीष्मके सविता यथा॥ चंद्रेति॥ एकादशे चंद्रे सति दुर्मुहूर्त्तोत्थदोषाः दुर्मुहूर्त्तो रवाववर्येमस्ता
दयः॥ अंशदोषाः पापग्रहनवांशाख्याः ते सर्वे तद्वन्नाशमायाति॥ कथंभूतः॥ दुर्मुहूर्त्ते लग्नवद्धेगोकुनः वा श्राग्रहोद्भवाः॥ येदो
षास्तान्निहंति च यत्रैकादशः शशी॥ ज्योतिर्निबंधे॥ नक्षत्रदोषं कुनवांशदोषं गंडांतदोषं च मुहूर्त्तदोषं॥ विरुद्धपंचांगविलग्नदोषं
निशाकरो लाभगतो निहंति॥ ८८॥ अथ सामान्यतो दोषसमूहपरिहारं शिखरिण्याह॥ श्लो०॥ त्रिकोणे केंद्रे वा मदनरहिते

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

२२ दोषघातकेहरेत् सौम्यः शुक्रो द्विगुणमपि खलं मृत्युकगुरुः । भवेदायेकेंद्रेगपत्रु त्रलवेशोयदितदा समूहं दोषाणां दहत्यग्निरिव तूलं शमयति
८९॥ त्रिकोणस्मरमरहितेकेंद्रे यदि सौम्योबुधाद्विः तदादोषमरवलं केहरेत् ॥ उक्तस्थानं शुक्रोपि द्विगुणं शांती हरेत् ॥ भवेद्दिति ॥ अथ 240
गपोलग्नस्वामी उतचापि लवे । शोलग्नगतनवांशनाथो वाऽथायगतः केंद्रगोपिवा ॥ राशीनिहंतिदोषाणां मिंधनानीव पावक
इति ॥ ८९ ॥ अथलग्नविंशोप कानुष्टुभाह ॥ श्लो० ॥ द्वौद्वौन्नमग्गो पंचैं दोरवौ सार्धत्रयेगुरौ ॥ रामामेदागुकेत्वारे सार्द्धैकेकं वि
शोपकाः ॥९०॥ द्वाविति ॥ लग्न ग्लौ रेरवा प्रदयोः सतो द्वौ द्वौ विंशोपकौ एवं विधेचंद्रे पंच प सूर्ये सार्द्धत्रयः ३।२ ॥ गुरौ रामास्त्रयः
२ मेदस्थानिः अगुराहुकेतु आरो भौमः एषुप्रत्येकं सार्धैकैकं १।२।१।२ ॥ विंशोपकान्तेया ॥९०॥ ग्रहवशेन स्थसुखादिवि
भागं सम्प्रयोजननमुपजात्याह ॥ श्लो० ॥ स्वस्थः सितोर्कः स्वसुखस्थलनुर्ध्वनुपा मित्रयः स्यादयितो मनः शशी ॥ एतत्फलं संप्रति
रु भाव्यतेत्रिकलेवासुखंसंप्रवदेद्विवाहनः ॥९१॥ सितः कन्यायाः स्वरवे स्वसूर्यः स्वमुखरः ॥ तनुलग्नं तनुः शारीरं स्यात् ॥ या
मित्रयः सप्तमाधीशोदयितो भर्ता चंद्रोमनः ॥ एतेवां शुक्रादीनां बलविचार्य्यतात्रिकः सिद्धांतवेत्ता विवाहतो विवाहादनंतरं
स्वस्थादीनां सुखं स्यात् ॥ इति प्रवदेत् ॥ कश्चिद्विशेषांतरमप्युक्तं ॥ सत्योत्पतिः स्त्रीच विधो स्वथाराद्विलेसुतौ [illegible] गुरो
स्र ॥ धर्मः सितादकेसुताश्च वेशमवृयात्सम्बाह विधोस्वपुत्रयेति ॥९२॥ अथपंसकीर्णानांतर्हि सुताबुधनलाम प्रीतिप्रा
प्नेसा भवतीहास्थितरेषा ॥९४॥ कुलमयदेशानि भौमार्कवारे विवाहोत्कनदात्र भिन्नान दात्रे शुक्रचकादु भयोगेध्वपिसंकीर्ण
संकीर्णजातानां विशेषमंतमयूरच्छंदसाह ॥ श्लो० ॥ कुलेमहसौ [illegible] कुजार्के पिच वारे वर्ष्येनदत्यादिस्यात्करपीडा २ [illegible] १८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नामनुलोमप्रतिलोमजानां ॥ यदि यदि करपीडा विवाहः स्यात्तर्हि करपीडा सुतायुर्धनलाभप्रीतिप्रदैव भवति ॥ एषास्थिति
राचारः ॥ वाग्ग्रहणादुष्टदिनभावे प्राग्युक्तदिने विवाहः कार्य इति ॥ ९१ ॥ अथ गांधर्वादिविवाहे विशेषमनुष्टुभाह ॥ श्लो० ॥ गां
धर्वादिविवाहेऽर्कोद्दस्नेत्रगुणेंदवः ॥ कुयुगाग्नि भूरामाब्धिपंचाशुभाः शुभाः ॥ ९२ ॥ गांधर्वेति ॥ प्राजापत्याः ब्राह्मदैवार्षसंज्ञा विवाहउक्तका
ले एव कार्याः ॥ गांधर्वासुरराक्षसपैशाचाख्याः सर्वकाले कार्याः ॥ श्रीपतिः ॥ प्रजापत्यब्राह्मदैवार्षसंज्ञाः कालेषूक्तेष्वेव कार्याः विवा
हः गांधर्वः स्याच्चासुरो राक्षसः पैशाचो वा सर्वकाले विधेय इति ॥ तत्र केचिदर्कात्सूर्यनक्षत्राद्दस्नेत्रादिभेषु क्रमेण फलं स्यात् ॥ अथ
ऽर्थः ॥ सूर्याक्रांतनक्षत्रमारभ्य चत्वार्यशुभानि ततोऽष्टशुभे नक्षत्रीण्यशुभानीति क्रमेण त्रिपंचत्रयाणां पदानां समाहारस्त्रिपदी
तस्यां ब्रह्मविष्णुरुद्रपदाभिधचक्रत्रये इत्यर्थः ॥ एकस्मिन्नपि पदे यदि शुभेन दशुभमेव पदत्रयेपि चाशुभं इति कृत्वा शुभाशुभा
नि क्रमेण पठितानि ॥ एवं पदत्रयाणां मुख्यार्थकल्पनात्पृथक्पनानुपयोगः तथा च पदत्रयमुक्तं भूपालमेउक्तं एवं पदत्रये
शुद्धं नक्षत्रं दापयेत्सुधीः ॥ गांधर्वासुरपैशाचराक्षसेषु विचिंतयेदिति ॥ ९३ ॥ अथ व्यवहारात्प्राक्कर्त्तव्यानामावश्यकत्वा
न्नो दिनशुद्धिं एवं पूर्वां छंदसाह ॥ श्लो० ॥ विघ्नोर्वलमनीहृपवादित्रनकेडनं वारकं गृहांगनविभूषणान्यपच वेदिकामंडपान्उ
विवाहविहितोऽग्निभिर्विरचयेत्तथोद्वाहतो न पूर्वमिदमाचरेत्त्रिनवषण्मिते वासरे ॥ ९४ ॥ विघ्नेति ॥ अत्र च द्रव्यस्य भाव
पकत्वे विचार्यवारको मंगलकलशाः ॥ गृहभूषणं चित्रलेखादि अंगनविभूषणं संमार्जनं गोमयादिलेपः ॥ अथ

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

१२३ यच वेदिकाचत्वरं वधूवरोपवेशनार्थमुच्चस्थलविशेषः मंडपो गृहाच्छादनेकरादिवितानादिनावा वहुवचनात् कदलाद्या
रोपणं हरिद्राचंदनेकनकधारणादिसकलशुभप्रारंभात्॥ उद्वाहतः पूर्वं विवाहोत्सैसुडुभिर्नक्षत्रैः पंचांगशुद्धिसहिते दिने रच
येत्॥ उपलक्षणत्वात्तन्नक्षत्रैरुनयनादावपि एवं शुभकर्मप्रारंभान् विचारश्चयेत्॥ तथाद्यदकार्यस्वातं त्रिनवषष्ठाणि तेदिनेएवं
नाचरेत्॥ चित्राविशाखाशततारकाश्विनी ज्येष्ठाभरण्यां शिवमाहुवनुष्ठयं॥ हित्वा प्रशस्तं फलतैलवेदिकाप्रदानकंडनमु
ड्नादिकं॥ इति देवलमनोहरोक्तेः॥ तत्रैव मूलेदुरुद्रश्रवणार्कपौष्णविधेच शचित्रानलरेवतीषु॥ संस्थापनं कांजिककुं
डिकायावारेमर्षमिसुतस्य शस्तं॥६४॥ अथवेदीलक्षणं मंडपोद्वासने दिने नियमंच शार्ङ्गिन्याह॥ श्लो०॥ हस्तोच्छ्रायावेद
हस्तैः समंतातुल्यावेदी वेश्मनो वामभागे॥ युग्मेघस्त्रे षष्ठहीने च पंचसप्ताहस्त्वान्मंडपोद्वासनं सत्॥६५॥ कार्यं समेतु
दिवसे वुधैः षष्ठं तु विषमेनेष्टं मुक्त्वा सप्तमपंचमाविति॥६५॥ अथ पकैश्चित्तैलादिलेपने संख्यानियममुक्तस्तमाह॥ श्लो०
मेषादिराशिजवधूवरयोस्तु तैलादिलेपनविधौ कथिता त्वसंख्या॥ शैला ७ दिशा १० शर ५ दिग् १० द्व ५ नागा ७ दिग् १०
वाणा ५ पक्ष ५ वाण ५ गिरयो ७ विवुधैस्तु केश्चित्॥६६॥ कन्यातुलासिंहगते ऽर्के शेवे ईशानकोणे स्तंभः स्थाप्यः॥ वृ
श्चिकधनुर्मकरराशिस्थिते वायुकोणे मीनमेषवृषकुंभास्थिते अग्निकोणे स्तंभः स्थाप्यः इत्यर्थः॥६८॥ मेषादिराशिजेतिप्रसि
द्धं गौरीडिन्धपेप्रसिद्धं॥ अथ सूर्यस्य स्थिति संमतस्तंभनिवेशनं सिंहवज्रयाह॥ श्लो०॥ सूर्यांगनासिंहघटेषु शैवेत्तंभो

२४२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

लिकोदंडमृगेषु वा यो ॥ मीनाजकुंभे निरस्तो विवाहे स्याप्यो गलिको ऽप्येष युग्मकर्के ॥९७॥ अथ गोधूलीप्रशंसा मंत्रकौतया
ह ॥ श्लो०॥ नास्मिन्मर्दनं तिथिकरणं नैव लग्नस्य चिंता ॥ नो वा वारो न च लवविधिर्नो मुहूर्तस्य चर्चा । नो वा योगो न मृतभव
नं नैव यामित्रदोषो गोधूलिः ॥ स्या मुनिभिरुदिता सर्वकार्येषु शस्ता ॥९८॥ स्पष्टार्थः ॥ गोधूल्यधिकरणं याह नारदः ॥ प्रा
च्यानां च कलिंगानां मुख्यं गोधूलिकं स्मृतं ॥ गांधर्वादिविवाहेषु वैश्योद्वाहे च योजयेत् ॥ भूपालवल्लभे ॥ विप्रेषु घटिकाला
भे दातव्यं गोरजो बुधैः ॥ संकीर्णे गोरजः शस्तं परेषु घटितं शुभं ॥ घटिकालग्नाभावे कार्यं । विप्रैस्तु गोरजे स्नानमिति
महादोषाय विप्राणां प्रोक्तं घिष्ण्यादिके शुच ॥ कार्ये क्रूर रजो यावत्तावल्लग्नं शुभावहमिति ॥ कुलककौतिसारे च भूतौ
यष्टाष्टमः शशी ये च गोधूलके स्याज्याः अन्ये दोषा शुभावहा इति ॥ तत्र गोधूलीकालः केशवार्केणोक्तः ॥ अत्रोऽनेपत्रे घटिका
दलमिष्टमाहुरिति केचित् ॥ यावद्दिनांते निशि पश्चिमायां पश्येत्तलीयं रविबिंबभागं ॥ तस्मात्परं नाडिकयुग्ममेके गो
धूलीकालं मुनयो वदंति ॥ यथादेशं व्यवस्था ॥ अथ गोधूलीभेदं जलधरमालाकारः साह ॥ श्लो०॥ पिंडीभूते दिनकृति हे
मंतर्तौ स्यादर्धास्ते तपनसमये गोधूलिः संपूर्णास्ते कुलधरमालाकाले त्रेधा योज्या सकले शुभे कार्ये ॥९८॥ पिंडी
ति ॥ हेमंतर्तौ शिशिरकाले मार्गादिमासचतुष्टये दिनकृति सूर्ये पिंडीभूते गोलकसदृशे संध्यायां नीहारप्रवृत्तत्वेन निःप्र

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

१२८ मेद्भव्यथिः॥ तस्मिन्समये गोधूलीज्ञेया॥ तथातपसमये। उष्णकाले चैत्रादिमासचतुष्टये अर्द्धास्तं दिविंबसद्भावे सति गोधूलिः। जलधरमा
लाछन्ने सूचितं। न केवलमियं विवाहे किंतु सकलशुभे कार्ये दीप्तेयम्॥ अथ गोधूलीसमये वर्ज्यपूर्वकं नूतेव्दृदेवीच्छदसाह॥ श्लो०॥ अ
स्तंगते गुरुदिवसे सौरस्यार्के लग्नान्मृत्यौ रिपुभवने॥ लग्ने चंद्रोऽकन्यान्तालस्तनुमदनमृत्युस्थे भौमे वोदुस्त्री मे धनसहजे चंद्रे सौख्यं ९९
ऋस्तमिति॥ गोधूलीत्यनुवर्तते॥ बृहस्पतिवारे सूर्येऽस्तंगते गोधूलीशुभः स्यात्॥ न तु पूर्वमर्द्धास्तमयासम्भवात्॥ तथा सौरे शनौ सा
र्केऽस्तेव गोधूलीशुभा॥ न त्वस्तात्पूर्वं कुलिकसम्भवात्॥ क्रांतिसाम्यमपि त्याज्यं तथा लग्नात्सायंकालीनलग्नात् लग्नाद्वा
मे रिपुभवने षष्ठे वा लग्ने एव वा चंद्रे सति कन्यानाशः स्यात्॥ लग्न इति॥ लग्नतो मदनस्थे मृत्युस्थे वा भौमे सति वोदुर्वरस्य ना
शः स्यात्॥ ९६॥ सूर्यस्य षड्गतिमिंद्रवज्रयाह॥ श्लो०॥ मेषादिगेऽर्के वसुशराः ५८ नागाह्वाः ५७ सप्तेषवः ५७ शरसायकाः ५७ गजाह्वाः ५८
गोह्वाः ५९ खनकाः ६० कुरसाः ६१ कृतकाः ६१ केगाः ६१ षष्टिः ६० नवपंच ५९ भुक्तिः॥ १०॥ मेषेति॥ मेषादिद्वादशराशिषु स्पष्टा
त्मिका स्पष्टगतिरित्यर्थः॥ १००॥ सूर्यस्य तत्कालीकरणमनुष्टुभाह॥ श्लो०॥ संक्रांतिघातघस्त्राद्येर्गतैर्निघ्नीषडूहृताः॥ लब्धे जं
न्मदिनाद्यों ज्ञं तद्धते स्पष्टभास्करे॥ १०१॥ पंचांगे यद्दिने यावतीषु घटीषु पलेषु संक्रांतिस्तत आरभ्य जन्माभीष्टदिनपर्यं
तं यावंति दिनानि घटीपलानि भवंति तैर्मेषादिराशिस्थेऽर्कस्य स्पष्टगतिर्गुणनीया षष्ट्या भाज्या फलं लब्धं लग्नेशावशिष्ठ १२८

244

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कलादिरंशावयवास्त आदिशब्दवाच्याः ॥ तैर्योतर्ह्यातराशिः सूर्यभुक्तमेषादिराशिभुक्तः सन् तात्कालिकः स्पष्टभास्करः स्यात्
१·१॥ अथ लग्नानयनमाह ॥ श्लो० ॥ ततो दिक्षांशकास्तैर्वनवांशादशासंगुणाः ॥ रामाशालब्धमंशाद्यं तेनोवर्गोद्विसाधने १·२
तनोरिति ॥ लग्नस्य स्फुट य मेषगस्यैस्यादिना केनवांशेविचारितः सच यल्लं स्वअगच्छेत्तत्स्वर्वेनवांशायावेतः सुखे दशागुणा
रामैस्त्रिभिराप्ता यल्लब्धमंशाद्यंशाकलादिविकलात्मकं तत्त्तनोविष्टकालकं भुक्तं स्यात् ॥ तेन कृत्वा प्रागुक्तक्रमेण भुक्त
सौम्येत्यादिप्रकारेण बहुर्गसाधनं स्यात् ॥ १·२॥ अथैवं साधिताभ्यां रविलग्नाभ्यां घटिकानयनमाह ॥ श्लो०
अर्कोलग्नात्सायकैर्नैभोग्यभुक्तेर्भागैनिघ्नात्स्वोदयात्खाग्निभक्तात् ॥ भोग्यभुक्तं चांतरालोदयाढ्यं षष्ट्याभक्तं स्वेष्टना
ड्योभवेयुः ॥ १·३॥ अर्कोदिति ॥ अयनांशरहितसूर्यातूराशिभोग्यांशैः सायनेसूर्यक्रांतराशेः स्वदेशोदयः सेष्टादिवा
शीर्नांपलात्मकं प्रमाणं गुणेपखाग्निभिस्त्रिंशता भक्तं लब्धानिभोग्यानि पलानि स्युः ॥ एवं लग्नात्सायनोश्चात् ॥ भुक्तांशैः स्वो
दयेगुणेः खाग्निलब्धो लब्धानि भुक्तपलानि एवं जातानां ॥ एवंजातानां भोग्यभुक्तपलानामैक्यं कार्यं तत्सायनांशात्लग्नार्कयो
रंतरालोदयपलैर्युक्तं कार्यं षष्ट्याभक्तं सूर्योदयादिष्टघटिका भवेयुः ॥ १·३॥ विशेषमाह ॥ श्लो० ॥ चेल्लग्नार्कौ सायना
वेकराशौ तद्विश्लेषघ्नोदयः खाग्निभक्तः ॥ इष्टकालो लग्नमूनं यदार्कोद्रात्रेः शेषोर्कोत्सहाद्रिप्राप्यो ॥ १·४॥ चेदिति ॥
सायनांशौ लग्नार्कौ एकराशौ भवतस्तयोर्विश्लेषांतरांशास्तैर्गुणितः स्वदेशीय उदयः ॥ ततः खाग्निभक्तोलब्धमिष्ट

245

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कालः सूर्योदयात्स्यात्॥ तत्र यदार्कोत्सायनादेकराशिस्थितं लग्नं न्यूनं स्यात्॥ तदायं इष्टकाल आगतः स सूर्यास्तात्तु रात्रि-
शेषो भवेत्॥ अयमर्थः॥ आगतामिष्टकालेपर्यंतप्रमाणस्य प्रागिदिनीयसूर्योदयादनंतरमेतावान् इष्टकालः॥ अथ वा रात्रि-
मानभ्यासः॥ प्रागिदिनीयसूर्योस्तादनंतरमेतावानिष्टकालः॥ अथ रात्रौ विशेष उच्यते॥ निशायां यदार्कोत्स्वज्ञातुं शिवपुरा-
न्॥ प्राग्युक्तप्रकारेणेष्टकालः साध्यः सः सूर्यास्तानंतरं भवेत्॥ एवमानीते इष्टकाले क्षेत्रप्रवर्त्तेः॥ पंचपला नियोज्या-
नीति संप्रदायः॥ तत्समये परस्परं कार्यमित्याह॥ कश्यपः॥ अन्योन्यवीक्षणं सम्यक् कुर्युर्लग्ने कारयेत्तदेति॥ सुलग्न-
साधनं घटिकायंत्रेण साध्यं॥ तत्र घटीस्थापने॥ नारदः॥ ताम्रपात्रे जलैः पूर्णैः गंधपुष्पैरलंकृते॥ तदुस्यास्येरत्नमुक्तेषु-
चिभस्मावरुध्यतें॥ मंडलार्धोदयं यावत् जलपात्रे विनिक्षिपेत्॥ तत्र मंत्रः॥ यंत्राणां मुख्ययंत्रं त्वमिति धाता पुरावदत्॥ दं-
पत्योरायुरारोग्यसुपुत्रधनहेतवे॥ जलार्यं कर्मत्स्यादिष्टसिद्धिप्रदो भवेत्॥ अथ वा साधयेत्कालं द्वादशांगुलशंकु-
नेति॥ शंकुना घटीज्ञानं रामविनोदे मयोक्तं तत्रैव ज्ञेयं॥ २०४॥ अथ विवाहादौ शुभकार्ये आवश्यकवर्ज्यान विस्मर-
णार्थं शार्दूलविक्रीडितत्रयेणाह॥ श्लो०॥ उत्पातान्सहपातदग्धतिथिभिर्दुष्टांश्च योगांस्तथा॥ चंद्रेज्यो सकुजास्तमप्या-
स्तमयं नेति च्याः क्षयर्क्षं तथा गंडांतं च सविष्टिसंक्रमदिनं तन्वंशायास्तं तथा तन्वंशेशमथो विधुं तथाष्टरिपुगान्पाप-
स्ववर्गास्तथा॥ २०५॥ खेटं क्रूरखगोदयोशमुदयास्तांशुद्धिं चंडायुधान्॥ खार्जूरं दशयोगयोगसहितं पापामित्रल-

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नाख्यधे॥ बाणोपग्रहपापकर्त्तरितपातिप्यहवयोगोस्मितेंडुःहंयोगमपार्द्धयामकुलिकायानूवारदोषान्यपि॥१८॥ क्रूराक्रांतवि-
मुक्तभंग्रहणभंयतू। क्रूरगंतव्यभंत्रेधोत्पातहतंचकेतुहतभंसंध्योदितंभंतथा॥ तद्वद्ग्रहभिन्नयुद्धगतभंसर्वानिमांस्त्यजेदुधा 247
रेभ्युगकर्मस्वग्रहककानूलग्नस्यदोषानीय॥१९॥ उत्पातानितिसंहितिति। टी०॥ उत्पातादीन्दोषानूउदाहेयशोपबीतादौशुभ
कर्मसुचतजेदितितृतीयश्लोकेनान्वयः॥ उत्पातानूदिव्यभौमांतरिक्षानूलक्षणयालत्त्वेवधिसप्तवर्ज्यानूदिवसानू॥पा
तोमहापातःक्रांतिसाम्यमितियावतू॥ दग्धातिथयश्चापोत्यगेगोघटेइत्यादिनोक्ताः। एतैःसहउत्पातांस्त्यजेदितिसर्वः॥ त
द्वदुष्टानूव्यतीपातादियोगानू॥ चेंद्रज्योशानषाभस्तभयनमसंक्रांतिष्वः तत्पक्षीतिथिक्षयेतिथिवृद्धिचगंडांततिथिनक्षत्रल
ग्नात्रिविधंविष्टिभंडासंक्रमकालादुभयतोवर्ज्यघटिकाः॥ अयनेविषवेचपूर्वपरदिनसहितंसंक्रांतिदिनेत्यतेत्वंशयाल्लं
तनुलग्नश्लेषोलग्नगतोविहितलनक्षत्रांशतोपालसौतत्वंचसांयौतपौरस्तंलग्नेशांस्तंलग्ननवांशास्वाम्यक्रोचतथातन्वंा
शेशविधूनलग्नेशनवांशेशाचद्रानू॥ अष्टमषष्ठस्थानगानू॥ तथापापमहवर्गानूसेंदुक्रूरवर्गोदयांशेंडुसहितंलग्नं
लग्नांशेचक्रूरग्रहसहितंलग्नंलग्नांशंचेत्यर्थः॥ उदयास्तशुद्धिंचांडायुधानूगंडदयास्तशुद्धिस्तास्तशुद्धिंचनरव्याक्वेयम८
शुभमित्याघुक्तं॥ चंडायुधं। हर्षेणवेधतिसाध्येत्यादिनोक्तं॥ खार्जूरव्याघातगंडइत्यादिनोक्तं॥ दग्धायोगः सूर्यहीचंद्रे

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

१२६ धृतेभरोवइत्यादिनोक्तः योगो ग्रहयुतिः॥ मन्मसहितया मिश्चलता ब्यधया मिश्रलग्नया मिश्रे चलग्नाद्वे द्वान्मदनभवने इत्यादिनोक्तं
लत्तासराउंए ऐंदुस्मिनाइत्यादिनोक्ता वधाश्च च॥ शलाकासप्तमात्साकोक्तं। बाणपंचकेऽपग्रहः ग्रहिद्रः पापकर्त्तरीसमाहारद्व
कैकवचनांतिण्यर लत्तारोस्मितं दुष्टयोगं तिथिनक्षत्रवारैः॥ कुतोस्मितमुत्पन्नं दुष्टयोगं। यथा तिथिनक्षत्रोत्थं वै प्रथमादिमद्भुता 248
स्थिति वारोद्भवं सूर्ये शापे चेत्यादि नक्षत्रवारोद्भवं याम्ये त्वाष्ट्रमित्यादि तिथिनक्षत्रवारोद्भवं हस्तार्के पंचमीतिथावित्यादिदु
ष्टयोगं भ्रद्धपामकुलिकाद्यानुवारदोषानपि आदिशब्देन दुर्मुहूर्तादिकं च क्रूराक्रांतविमुक्तं भं क्रूरग्रहेण युक्तं भं क्रूर विमु
क्तं च भं ग्रहणं भं यस्मिन्नक्षत्रे चंद्रसूर्योपरागो जातं तत्प्रभृति रक्ष्मौ ते ग्रहगे तद्भं मे। द्वेधोत्पातानां त्रिविधोत्पातादिदूषितमें भं तेरि
तु हास्से हतमेतन्मासस्य दहू त्याज्यं। एवं ग्रहणनक्षत्रमपि केतुहतमेकेतुना धूपनैः यमानेप्य यत्र हानं हते ग्रनेनन दात
रेपि दोषः॥ संध्योदिते भे सूर्योस्तकालेपन क्षत्रस्थितिर्जे उदयस्तसूर्य नक्षत्राव तु दर्शां नक्षत्रमित्यर्थः॥ तद्भं ग्रह
भिन्नयुद्धगतं भं ग्रहेण भेदितं ग्रहयुद्धगतं च षण्मासं हे निषिद्धं॥ तथा ग्रहकृतान् लग्नस्थदोषानप्यपैशांतिः देवविनिज दु
त्यादिकानूलग्नसंवेधिदोषान्स्त्यजेत्॥ मूलवाक्यानि पूर्वं मे व लिखितानि॥१०७॥ इति श्रीदेवज्ञरामविरच
चितायां स्वकृतमुहूर्तचिंतामणिटीकायां प्रमिताक्षरायां विवाहप्रकरणं समाप्तम्॥ अथ नूतनवधूपरिणीताया

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वध्वाः प्रथमतः क्रियमाणो भर्तृगृहे प्रवेशस्तन्मुहूर्तं तदुपेंद्रवज्रयाह ॥ श्लो० ॥ समांघ्रिपंचांक ८ दिने विवाहाद्वधूप्रवेशोऽपि ६
१६ दिनांतराले शुभः परस्ताद्विषमाब्दमासदिनेऽत्ववर्षात्परतो यथेष्टं ॥ १८ ॥ समांघ्रीति । समांघ्रिपंचांकदिने । समदिनानि
द्वितीयचतुर्थषष्ठाष्टमद्वादशान्[illegible]चतुर्दशषोडशानि ॥ विषमदिवसमध्ये विवाहदिवसादारभ्य षोडशदिनांतराले ॥ १
षोडशदिनमध्ये सप्तमपंचमनवमदिनानि तेषु वधूप्रवेशः शुभः ॥ नारदः ॥ आरभ्योद्वाहदिवसात्षष्ठे वाप्यष्टमे दिने न
नवपंचसु ... आरे सल्लग्ने शोधितो वस्ले इति मस्यो निनिर्वृधे ॥ षोडशदिवसानंतरं वधूप्रवेशस्तदा विषमादिमासादिनेविष
मवर्षे विषमदिने च कार्यः अब्दवर्षादिति ॥ पंचवर्षानंतरं विषमवर्षादिनियमो नास्ति ॥ किंतु दोषरहिते काले वधू
प्रवेशो विधेयः । उक्तं च विवाहमासमारभ्य वधूप्रवेशो युग्मे दिने षोडशकात्मरोत्तः ॥ ऊर्द्धं ततो व्देऽयुजि पंचमांत पुनः परस्ता
न्नियमो न चास्ति इति ॥ १८ ॥ अथ नक्षत्रादिशुद्धिमनुष्टुभाह ॥ श्लो० ॥ ध्रुवक्षिप्रमृदुश्रोत्रवसुमूलमघानिले । वधूप्रवेशः
सन्नेष्टो रिक्तारार्कबुधेऽपरे ॥ १९ ॥ ध्रुवेति ॥ ध्रुवादिनक्षत्रेषु वधूप्रवेशः सन् शुभफलः ॥ रिक्तारार्कौ रिक्ताः ४।९। १४॥
आरे भौमेऽर्के रवौ नेष्टः ॥ अपरे दिन्यतिथिषु रविभौमव्यतिरिक्तवारेषु प्रशस्त इत्यर्थः ॥ अपरेष्टं बुधवारेऽपि नेष्टः ॥
॥ १९ ॥ अथ विशेषमिंद्रवज्रयाह ॥ श्लो० ॥ ज्येष्ठे पतिज्येष्ठमथाधिके पतिं हन्यादिमे भर्तृगृहे वधूः शुचौ । श्वश्रूं सहस्से

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

१२० श्वसुरं त्यजेतं तातं मधौ तातगृहे विवाहतः॥ ११०॥ ज्येष्ठेति॥ विवाहानंतरं हि आदिमे ज्येष्ठे भर्तृगृहे स्थिता॥ वधूपतिं

भर्तारं हंति॥ आदिमे शुचौ आषाढे श्वश्रूं भर्तृजननीं हंति॥ आदिमे सहस्ये पौषे श्वसुरं भर्तुः पितरं हंति आदिमे तपे तपस्ये मा

भर्तृगेहे इति प्रतीतं तं निजं पितरं हंति॥ (आदिमे सहस्ये) मित्रपल इत्यर्थः॥ तथा आदिमे मधौ चैत्रे तातगृहे तिष्ठंती तातं

पितरं हंतीत्यर्थः॥ यदि पित्राद्यभावस्तदा तन्मासे तत्र च स्थितौ॥ सत्यामपि न कोपि दोष इत्यर्थः॥ न मधं ते

षां समभावे सदैव दिष्टुक्तेः॥ ज्योतिर्निबंधे॥ विवाहात्प्रथमे पौषे आषाढे वाधिमासके॥ न सा भर्तृगृहे तिष्ठेच्चैत्रे तात

गृहे तथा॥ आषाढो ज्येष्ठपौषलक्षकः॥ अधिमासः त्वयमासो मलम्लिकः॥ ११०॥ इति श्रीदैवज्ञानंतदैवज्ञरामसु

हृते चिंतामणिटीकायां प्रमिताक्षरायां वधूप्रवेशप्रकरणं॥ अथ द्विरागमप्रकरणं व्याख्यायते॥ तत्र वधूप्रवेशा

नंतरं प्रवासस्य गृहे प्राप्य वध्वा पुनर्भर्तृगृहे प्रवेशो द्विरागमनं प्राह वाच्यसूक्तं मुहूर्तं प्रपंचवामरतं छंद साह॥ श्लो

चरेदथौजहायने घटालिमेषगे रवौ रवीज्यशुद्धियोगतः॥ शुभग्रहस्य वासरे॥ नृयुग्ममीनकन्यकातुलावृषे

विलग्नके द्विरागमं लघुध्रुवे चरेस्वपे मृदूडनि॥ ११२॥ चरेदिति॥ अथानंतरं लघुध्रुवादिनक्षत्रेषु ओजहा १२०

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

पनेविषमवर्षेप्रथमतृतीयादिवर्षेषुत्याघटालिमेषगेकुंभेवृश्चिकेमेषगेरवौमृतिः॥ नपावरस्यरवौजन्मशुद्धियोगतः शुभगृहवासरे।
मिथुनमीनकन्यातुलावृषाणामन्यतमेलग्नेशुभयुतेक्षितेसति। लघुध्रुवचरराशिप्रसिद्धानि। अश्लेषामूलं मृदुनिअप्रसिद्धानि एतेषुद्धिरागमंचरेत्
कुर्यात्॥ अत्रसामान्यतः गुरुशुक्रास्तादिविचारः पूर्वोक्तएवकर्तव्यः॥ अथसंमुखशुक्रदोषंप्रहर्षिण्याह॥ श्लो॰॥ दैत्येज्योह्यभिमुखदक्षिणे
यदिस्याद्गच्छेयुर्नहिशिशुगर्भिणीनवोढाः॥ बालश्चेद्व्रजतिविपद्यतेनवोढाचेद्वंध्याभवतिचगर्भिणीत्वगर्भा॥२२२॥ दैत्येज्यइति॥ दैत्येज्य
शुक्रः गंतव्यदिगभिमुखेगंतुर्दक्षिणभागेवास्थितः स्यात्तदाशिशुर्वालकः गर्भिणीगर्भवती॥ नवोढानूतनपरिणीतानगच्छेयुः। यद्य
दिप्रतिशुक्रंगच्छेयुस्तदाकिंस्यादित्याह॥ बालइति॥ चेद्बालोगच्छतितदाविपद्यतेम्रियतेनवोढाचेद्व्रजतितदावंध्याअपत्यसंभावना
रहितास्यात्। गर्भिणीचेद्व्रजतेतदागर्भस्रववतीस्यात्॥ यदिशुक्रः पूर्वस्यामुदितस्तर्हिपूर्वेगंतुः संमुखः॥ उत्तरांगंतुर्दक्षिणः। पश्चिमांगंतुः
पृष्ठेदक्षिणंगंतुर्वामंस्यात्॥ तदापूर्वोत्तरेदिशौनगच्छेत्॥ यदिपश्चिमायामुदयः शुक्रः पश्चिमांतुः संमुखोदक्षिणांगंतुर्दक्षिणः पूर्व
गंतुः पृष्ठउत्तरांगंतुर्वामोतदा॥ तदापश्चिमदक्षिणादिशौनगच्छेत्। केचिद्दीपोत्सवप्रतिपदिनक्षत्रादिनियमंविनैववधूप्रवेशंवांछति
उक्तेच॥ असंगतेगुरौशुक्रेसिंहस्थेवाबृहस्पतौ॥ दीपोत्सवदिनेनैवकन्याभर्तृगृहेविशेदिति॥ अथशुक्रापवादंमंजुभाषिण्याह॥ श्लो॰॥
नगरप्रवेशविषयाद्युपद्रवेकरपीडनेविबुधतीर्थयात्रयोः॥ नृपपीडनेनववधूप्रवेशनेप्रतिभार्गवोभवतिदोषकृन्नहि॥२२३॥
नगरेति॥ नगरप्रवेशेविषयोदेशः॥ आदिशब्देनग्रामस्तस्योपद्रवे॥ अन्यराजकृतोपद्रवेवासतिगंतव्येदिशिप्रतिशुक्रदोषोना

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नास्ति॥ करपीडने विवाहे देशेन यात्रायां सत्यां विबुधादेवास्तेषां यात्रा नगरकोटियात्रातीर्थप्रयागादिकातयोः। नृपपीडने राज्ञः
सकाशात्पीडायां दंडादिकृतायां सत्यां नववधूनूतनपदविणीताव धूत्तस्याः प्रवेशे प्रतिभार्गवः॥ संमुखशुक्रो दोषकृन्न हि भवति॥ भुव
नपुरप्रवेशे देशानां विभ्रमे तथोद्वाहे नूतनवधूगमने प्रतिशुक्रविचारणा नास्ति एकग्रामे पुरे वा यदि दुर्भिक्षे राजविप्लवे॥ विवाहे ती
र्थयात्रायां प्रतिशुक्रं न दुष्यति॥ इति बादरायणोक्तेः॥ २६३॥ अथ प्रौढास्त्रीणां द्विरागमने तथा गोत्रपरत्वेन च शुक्रयात्रादोषांत
रमिदुवक्त्रमाह। श्लो०॥ पित्र्ये गृहे चेत्कुचपुष्पसंभवः स्त्रीणां न दोषः प्रतिशुक्रसंभवः॥ भृगवंगिरोवत्सवशिष्ठकश्यपात्रीणां भरद्वाज
मुने कुले तथा॥ पित्र्ये इति पित्र्ये पितृगृहे कुचौ स्तनौ पुष्पमृतुस्तत्संभवः स्यात्तदा स्त्रीणां प्रतिशुक्रसंभवो वा पदिस्तात्पतुः पुद्विने भव
ति रवेः संमुखो वा शुक्रः। शस्ते लग्ने गुणवति तिथौ चेद्गमनाय विप्रयो स्त्रीणां यात्रा भवति॥ सफलासेवितुखालिसम्म॥ अथ भृगु
अंगिरावत्सवशिष्ठकश्यपात्रीणां कुले वंशे भरद्वाजमुनेः कुले कोर्थः एतद्वंशोत्पन्नानां शुक्रसंभवो दोषो नास्ति॥ कश्यपेषु व
शिष्ठेषु भृगवत्रिगिरस्सेषु च॥ भारद्वाजपुत्रवात्सेषु प्रतिशुक्रं न दुष्यति॥ अयं चापवादो यात्रामात्रसाधारणः। केचिदमुं पंचवादे बु
धसंमुखेषु सूचुः॥ माहेश्वरः॥ तीर्थानां गमने तथैकनगरे ग्रामे च तथैवेति॥ इति द्विरागमनप्रकरणं॥ अथाग्न्याधानप्रकरणं
व्याख्यायते॥ यत्रतुकालनियमेनाधानादिविहितं तत्र न मुहूर्त्तविचारः॥ यदा तु कालनियमाभावस्तदा तु मुहूर्त्तविचा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

येएवेत्यागर्भाधानमुहूर्ते वसंततिलकयाह। श्लो०॥ स्यादग्निहोत्रविधिरुत्तरगे दिनेशे मिश्रध्रुवान्त्यशशिशक्रसुरेज्यधिष्ण्ये॥ रिक्तासु नो शशिकुजे
ज्यमगे न नीचेनास्तंगते नविजिते न च शत्रुगेहे॥ २॥ टी०॥ उत्तरगे उत्तरायणगते सूर्ये इति। मिश्रे कृत्तिकाविशाखे। ध्रुवाणि रोहिण्युत्तरात्रयं। अंत्ये रे
वती। शशि मृगः। शक्र ज्येष्ठा। सुरेज्यधिष्ण्ये पुष्यः। एषु नक्षत्रेषु अग्निहोत्रविधिः स्यात्॥ अथाग्न्याधाने लग्नशुद्धिं वसंततिलकयाह॥ श्लो०॥ नो कर्कनक्रझ
षकुंभनवांशलग्ने नैतनौ रविशशीज्यकुजे त्रिकोणे। केंद्रेदोषट्त्रिभवगे च परैर्निधनशुद्धियुते च लग्ने॥ २२॥ टी०॥ कर्कमकरकुंभानां
नवांशे लग्ने वा अग्न्याधानं नो कार्यं। तथा केंद्रे तनौ लग्नस्थे सति न कार्यं। चंद्रस्योपलक्षणत्वात् शुक्रेपि लग्ने नो कार्यं॥ यस्येवाधानलग्ने
स्ते चंद्रे वा अस्तुनंदने॥ उपैति न स्वजं तेनाग्निर्निर्वाणं सततं ज्वलनं इति कश्यपोक्तेः॥ रविशशीज्येति। सूर्ये चंद्रगुरुभौमेषु त्रिकोणे केंद्रे जषट्
त्रिभागे पुच भवे एकादशे एतत्स्थानास्थितेषु सत्सु दैपरैर्गुध शुक्रशनिराहुकेतुभिस्त्रिलाभषट् स्थितैः। ततोपेकादश षट् दशमस्था
नास्थितैः सद्भिराधानं हितं स्यात्॥ निधनेति॥ अष्टमस्थानशुद्धे लग्ने अष्टमस्थाने शुभग्रहः पापग्रहोपि न शुभः॥ अथवा नि
धनशुद्धिः पुनरिति निधनं अष्टमं अष्टमलग्नं कस्मादित्याधानकर्तृजन्मराशेर्लग्नाद्वा अष्टमलग्नमित्यर्थः तस्य शुद्धिराहित्यं त
दभाव इति यावत्। येन युते लग्ने इति। तत्र व्याख्यानद्वयेपि प्रमाणसम्भावात् द्वयमिति युक्तं तत्र निधनशुद्धिश्च निधनशुद्धिता
भां युते न युते लग्न इत्यर्थः॥ २३॥ अथ प्रसंगाद्धनकर्तुराधानलग्नवशात् यागकर्तृत्वयोगाननुष्टुभाह॥ श्लो०॥ चापे जीवे तनुस्थे
वा मेषे भौमे च वरे युते। षट्स्थापेि शुक्रे रवौ वा स्याज्ज्ञानाग्निचयेजति ध्रुवं॥ २४॥ टी०॥ जीवे गुरौ चापस्थे लग्नगे सति। आधानलग्ने धन

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

१२९ राश्यंगुरुर्वेधिष्ठितेसति इत्यर्थः॥ अथप्रथमोयोगः। वा अथवा भौमेमेषलग्नेस्थितेसति अयंद्वितीययोगः॥ अथवा धनुर्लग्नाद्दशमस्थेवा भौमे
सति। योगद्वयमेतत्॥ अथवावृश्चिकेवचतुर्थेतो यस्यानस्थेसति योगत्रयमेतत्॥ एवंविधेलग्नेयोजातास्तनिरत्नितोत्रवृत्तौ ध्रुवंनिस्वघे
नपजातिज्योतिर्विदामभिदियोगं कुर्वन्तीत्यर्थः॥ श्री॥ इत्यन्याधानप्रकरणं॥ अथराजाभिषेकप्रकरणं व्याख्यायते॥ तत्र कालशुद्धिमिंद्र
वज्रयाह॥ श्लो०॥ राजाभिषेकः शुभउत्तरायणे गुर्विंदुशुक्रैरुदितैर्बलान्वितैः॥ भौमार्कलग्नेशदशेशजन्मपैर्नोचैत्ररिक्तारनिशा
मलिम्लुचे॥१॥ राजेति॥ उत्तरायणगतेसूर्येसतितथागुर्विंदुशुक्रैरुदितैर्बलिभिः तथा भौमार्कौ प्रसिद्धौ। लग्नेशोजन्मलग्नेशः दशा
धिपतिर्मानजातकोचमतात्प्रातद्दशास्वामी। मिनोजन्मपोजन्मराशिजन्मस्वामी एतैर्बलान्वितैः उच्चैःस्वगृहादिस्थैः सद्भिः रा
ज्याभिषेकः शुभउक्तः नोचैत्रेति। चैत्रमासः रिक्ता आरोभौमः निशारात्रिमलिम्लुचोधिमासः॥ एषुराज्याभिषेकोनोकार्यः। कुत्रचि
त्सोमवारउक्तः सेनापत्याभिषेकेपरोक्तेयं॥ भौमस्यसेनापतित्वात्॥ नाविप्रराज्यपितृकर्मचतुष्पदेपीतिचतुष्पदेराजाभिषेक
उक्तः॥ सोमावास्यायांभवत्येव॥ अथाभिषेकेनक्षत्राणिलग्नशुद्धिंचेंद्रवज्रयाह॥ श्लो०॥ शाक्रश्रवःक्षिप्रमृदुध्रुवोडुभिस्त्री
वोदयेचोपचयेशुभेतनौ॥ पापैस्त्रिषष्ठायगतैःशुभगृहैः केंद्रत्रिकोणायधनत्रिसंस्थितैः॥२॥ शाक्रेति॥ शाक्रं ज्येष्ठाश्रवः
श्रवणःक्षिप्राण्यश्विनीपुष्यहस्ता॥ मृदूनिचित्रामृगरेवत्यनुराधाः। ध्रुवाणिरोहिण्युत्तरात्रयं॥ एतैर्नक्षत्रैः राज्याभिषेकः
शुभः। अत्रचित्राग्रहणंज्येष्ठाश्रवः॥ क्षिप्रमृदुध्रुवेषुसोमग्रहस्यान्निषिद्धत्वात् दशक्तावेतिमहेश्वरवचनात्॥ अन्यग्रंथे

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA